

ȘTEFAN ANDREESCU

RESTITUTIO DACIAE

MEMORIA PĂMÎNTULUI ROMÂNESC

ȘTEFAN ANDREESCU

RESTITUTIO DACIAE

ȘTEFAN ANDREESCU

RESTITUTIO DACIAE

**(RELAȚIILE POLITICE
DINTRE ȚARA ROMÂNEASCĂ,
MOLDOVA ȘI TRANSILVANIA
ÎN RĂSTIMPUL 1526—1593)**

EDITURA ALBATROS

București — 1980

ELEMENTE INTRODUCTIVE

MIHAI VITEAZUL, „DOMN AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI
ȘI AL ARDEALULUI ȘI AL MOLDOVEI“

Elementele de unitate politică, economică și culturală ale lumii medievale românești vor trebui mereu reanalizate și evaluate spre a putea dobîndi treptat o imagine nuanțată atît asupra factorilor care au stat la baza unor momente istorice de excepție, cum a fost Unirea înfăptuită de Mihai Viteazul în anii 1599—1600, cît și asupra celor care, într-o perspectivă largă, au contribuit la menținerea ființei statale a Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei, în pofida tendințelor expansioniste ale marilor puteri învecinate cu spațiul carpato-danubian. Lucrarea de față își propune să studieze doar legăturile politice dintre cele trei state medievale românești în răstimpul cuprins între anul 1526, marcat de bătălia de la Mohács, care a însemnat începutul dezagregării regatului Ungariei și a permis Transilvaniei ca într-un scurt interval să-și obțină individualitatea politică, și anul 1593, în care a avut loc înscăunarea lui Mihai Viteazul în Țara Românească. Cu alte cuvinte, cercetarea noastră are drept obiect etapa premergătoare masivului efort politico-militar de la finele veacului XVI, care a dus la prima unire a Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei. Trebuie să precizăm din capul locului că deși atenția ne-a fost concentrată asupra ideilor și faptelor din domeniul istoriei politice, nu odată am fost nevoiți să recurgem și la repere culturale, adesea cu totul revelatoare pentru ambianța în care au luat naștere premisele actului major realizat de Mihai Viteazul la hotarul secolelor XVI—XVII.

Dar, înainte de a trece la demersul istoric pe care ni l-am propus, credem că se impun cîteva lămuriri preliminare. Mai întîi, de pildă, trebuie să atragem atenția cititorului că de multă vreme s-au purtat discuții, atît în istoriografia română cît și în cea străină, asupra a două aspecte fundamentale legate de fapta lui Mihai Viteazul: a) imboldul autentic din care a luat naștere

aceasta sau, altfel spus, de ce a purces domnul român la luarea în stăpânire a Transilvaniei și Moldovei?; b) caracterul organismului politic rezultat în 1600 din alipirea pentru întâia oară sub același sceptru a Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei — a fost sau nu vorba de un stat centralizat, fie și într-o formă incipientă? De discutarea prealabilă a acestor două aspecte ale problemei depinde în fond punerea în ecuație a tuturor datelor pe care le avem de interpretat în cuprinsul lucrării de față.

Există un punct de vedere, formulat în 1943 de istoricul maghiar Coloman Benda, după care acțiunea unificatoare a lui Mihai Viteazul a fost pur și simplu rodul „ambității sale personale” și că ar fi zadarnic să-i căutăm originea în anume „aspirații îndepărtate și idei naționale românești”¹. O altă linie de gândire, reprezentată succesiv de istoricii români A. D. Xenopol, P. P. Panaitescu, Constantin Rezachevici, tinde să așeze la temelia aceleiași acțiuni motive imediate, decurgând din conjunctura politico-strategică în care se găsea domnul român în ultimii ani ai veacului XVI. Astfel, după Xenopol, Mihai Viteazul s-a înstăpânit asupra Transilvaniei și Moldovei exclusiv din nevoia de „apărare și întărire a poziției sale”, el „trebuia să sfărîme și la nord pericolul care-l amenințase de la sud, puterea turcească, în prietiniile otomanilor, Andreiu Batori, Ieremia Movilă și polonii”². Identică e în fond și poziția lui P. P. Panaitescu, care a susținut că pe Mihai „ideea politică ce l-a călăuzit a fost aceea a unității pe temei de cruciadă”, că el de fapt în 1599—1600 „a restabilit această unitate a ligii încheiate în 1594”, fiindcă Transilvania și Moldova se „depărtaseră” de alianța antiotomană³. Să transcriem în sfârșit și concluzia la care a ajuns de curînd C. Rezachevici, în urma unei reexaminări a gândirii politice a domnului, în special cu privire la Moldova: „Din gândirea sa, exprimată în relatări directe, rezultă că ocuparea țărilor române de la apus și răsărit de Carpați n-a reprezentat doar un act de ambiție și curaj, ci o *necesitate de apărare*. Prin cucerirea Transilvaniei, Mihai își apăra domnia și Țara Românească, iar prin cucerirea Moldovei prevenea o

¹ Coloman Benda, *Relations politiques entre la principauté transylvaine, la Moldavie et la Valachie*, în „*Revue d'Histoire Comparée*” (Études hongroise), t. I (1943), nr. 3—4, p. 391.

² A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, Iași, 1890, p. 400—401.

³ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 217.

campanie a inamicilor săi în Transilvania”¹. Lăsînd de o parte afirmația neargumentată a lui Coloman Benda, celelalte trei interpretări, strîns înrudite, au la bază cercetări serioase, pe care nu intenționăm în nici un caz să le contestăm. Ba chiar putem spune că această perspectivă strict pragmatică asupra actului înfăptuit de Mihai Viteazul este justă, în măsura în care au existat într-adevăr condiționări imediate care l-au îndemnat să treacă la acțiune în direcția Transilvaniei și Moldovei. Dar a ne limita numai la această perspectivă ar însemna totuși să înțelegem unirea din 1599—1600 doar ca un simplu accident al istoriei, fără antecedente și fără consecințe. Implicite, lucrarea de față ar rămîne fără obiect dacă, în ce ne privește, am adopta aceeași linie de gîndire.

Nu întîmplător, adoptînd perspectiva semnalată, doi dintre istoricii citați, anume A. D. Xenopol și P. P. Panaitescu — ultimul reluat recent de Florin Constantiniu² — au mers mai departe, negînd caracterul de stat centralizat al organismului politic înche-gat de Mihai Viteazul din Țara Românească, Transilvania și Moldova³. Alți exegeți ai problemei, precum Coloman Benda și Manole Neagoe, deși au admis că rezultatul efortului politico-militar al domnului român a fost un stat, au sugerat în schimb că Mihai Viteazul nu a făcut în acțiunea sa decît să imite modelul de integrare politică a spațiului carpato-danubian aplicat de principele Transilvaniei Sigismund Báthory în anul 1595, atunci cînd — prin două tratate separate⁴ — i-a adus pe domnii țărilor românești extracarpatiche în situația de vasali ai săi⁵. Însă sis-

¹ Constantin Rezachevici, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul și etapele planului de dobîndire a Moldovei*, în culegerea de studii *Mihai Viteazul*, Editura Academiei, București, 1975, p. 72—73.

² Florin Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la fanarioți: observații asupra politicii externe românești*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VIII, București, 1975, p. 110.

³ A. D. Xenopol, *op. cit.*, III, p. 399; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 163—164, 171; *Idem*, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în culegerea de *Studii privind Unirea Principatelor*, Ed. Academiei, București, 1960, p. 65; *Idem*, *L'Union des pays roumains sous le règne de Michel le Brave*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IV (1965), nr. 3, p. 433.

⁴ Cele două acte în Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III, partea 1, Buc., 1880, nr. CCXLVI, p. 209—213 și, respectiv, nr. XLII (din *Apendice*), p. 477—480. Comentarii ample, la Ion Sirbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul domnul Țării Românești*, ed. a II-a, îngrijită de D. Mioc, Editura Facla, Timișoara, 1976, p. 144—150.

⁵ Coloman Benda, *op. cit.*, p. 382, 383 și 392; Manole Neagoe, *Mihai Viteazul*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1976, p. 278.

temul suzerano-vasalic înjghebat de Sigismund Báthory nu poate fi nicidecum definit drept stat, așa cum a încercat s-o facă Coloman Benda. În plus, potrivit aceluiași istoric, el se revendica de la tradiția politică instituită în spațiul carpato-danubian de dispărutul regat al Ungariei, care într-adevăr a tins mereu la transformarea domnilor Moldovei și Țării Românești în vasali ai coroanei maghiare¹. Or, Mihai Viteazul era complet străin de orice tradiție politică maghiară. Pentru el Transilvania nu era un vestigiu al fostului regat și un eventual punct de sprijin în vederea unei viitoare reconstituiri a lui, ca pentru familia Báthory, ci o entitate politică absolut diferită și autonomă. O spune limpede la 26 ianuarie 1600, în instrucțiunile trimise solilor săi pe lângă împăratul Rudolf II: „Ardealul încă, ce sînt 74 de ani” — adică din 1526, de la bătălia de la Mohács — „de cînd au fost lepădat de supt curuna țării ungurești și au fost închinat turcilor”². De la bun început deci trebuie eliminată orice încercare de a stabili o paralelă între sistemul suzerano-vasalic care a funcționat scurt timp, sub Sigismund Báthory, în spațiul carpato-danubian și organismul politic întemeiat în 1599—1600 de Mihai Viteazul.

Dar să revenim la prima problemă expusă. Vom trece mai întîi în revistă cîteva extrem de prețioase mărturii, unele provenind nemijlocit de la Mihai Viteazul, care atestă existența la domnul român a unei concepții clare și coerente asupra interdependenței celor trei state în fața uriașei forțe reprezentate de Imperiul otoman. Cînd Mihai Viteazul a pășit în Transilvania, în toamna anului 1599, în preziua luptei decisive de la Șelimbăr și-a motivat inițiativa, într-o convorbire cu nunțiul apostolic Germanico Malaspina, prin ideea că Țara Românească și Transilvania „sînt așa de subordonate reciproc și înlănțuite laolaltă, încît căzînd una, cade și cealaltă, și păstrîndu-se una, se păstrează și cealaltă” (*sono così subordinate, et concatenate insieme la sua provincia con questa, che cadendo l'una, cade l'altra, et conservadosi l'una si conserva l'altra*)³. Cît de pătruns era domnul român de obligativi-

¹ C. Benda, *op. cit.*, p. 383.

² N. Iorga, *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria II, t. XX, București, 1898, p. 476; repătrîrire în *Literatura română veche* (1402—1647), vol. II, București, 1969, p. 80.

³ A. Veress, *Relationes nuntiorum Apostolicorum in Transsilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)*, Budapesta, 1909 (= *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*, s. II, t. III), p. 359; *Călători străini despre țările române*, vol. IV, Editura Științifică, București, 1972, p. 159 (Asupra acestui fragment de text au atras atenția G. Lăzărescu și N. Stoicescu, *Țările Române și Italia pînă la 1600*, Editura Științifică, București, 1972, p. 149, n. 275).

tatea întăririi coeziunii politico-militare a celor trei state din spațiul carpato-danubian ne-o arată deslușit o altă mărturie de primă mînă, culeasă din memoriul pe care el l-a înaintat la 17 ianuarie 1601, din Viena, împăratului Rudolf II, potrivit căreia Transilvania nu poate rezista multă vreme turcilor, fără Moldova și Țara Românească: „Însă, din Țara Românească și din Moldova, Ardealul se poate lua ușor”.¹ Altfel spus, numai împreună cele trei state alcătuiau un obstacol serios în calea Imperiului otoman.

Totuși, în concepția lui Mihai Viteazul poate fi descifrată ideea că Transilvania deținea în ultimă instanță un avantaj, o așezare privilegiată în raport cu Țara Românească și Moldova, care se învecinau direct cu turcii și tătarii. Astfel, în privința Țării Românești, la 20 decembrie 1599 el sublinia că a fost mereu o pavază perfectă pentru Transilvania: „Dar această slujbă a mea ce am făcut-o pentru Ardeal, că mi-am dat țara mea <Țara Românească> pradă turcilor și tătarilor de au luat-o, au prădat-o și că atîția ani am stat împotriva turcilor cu oamenii mei și cu puținul ajutor al țării mele, necruțînd sîngele nostru pentru Ardeal niciodată, care fiind sub apărarea mea, *între nimic n-a cunoscut nici o pagubă și este întreg*.”² (s.n. — Șt.A.) Dincolo de relevarea meritelor personale, ideea de bază se întrezărește lesne — Țara Românească era un adevărat zid, la miazăzi, pentru Transilvania — și nu este greu de înțeles atunci de ce Mihai a preferat să-și mute reședința, în calitate de cîrmuitor al organismului politic pe care l-a întemeiat în 1599, înlăuntrul arcului carpatic. Moldova, la rîndul ei, era socotită, de altminteri, la fel ca Țara Românească, o „țară de margine”, în raport cu Transilvania. Expresia o întîlnim în *Cronica lui Mihai Viteazul*, cînd se explică de ce Mihai Viteazul a renunțat să-l aducă și să-l facă domn în Moldova pe fiul său nevîrstnic Nicolae Pătrașcu. Potrivit cronicii, situația încă nesigură de acolo, din pricina faptului că fostul domn, Ieremia Movilă, se refugiase în Polonia și amenința cu o promptă revanșă, laolaltă cu lipsa de experiență a lui Nicolae Pătrașcu, au determinat hotărîrea lui Mihai că fiul său încă „nu putea fi domn într-o țară de margine”³.

¹ „Verum ex Transalpina et Moldavia facilis erit Transylvaniae expugnatio” (Hurmuzaki, *Documente*, IV — 1, nr. CXCIV, p. 233; trad. rom. la N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 240).

² *Documenta Romaniae Historica*, B, vol. XI, nr. 353, p. 499—500.

³ I. I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopiseșului Cantacuzinesc*, în „Mitropolia Olteniei”, an. XIII (1961), nr. 7—9, p. 521.

Crimpeiele de texte înfățișate sînt suficiente spre a fi în măsură să formulăm următoarea întrebare: Mihai Viteazul a fost oare cel dintîi domn care a vădit o asemenea concepție despre interdependența Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei? Dacă nu, dacă vom regăsi aceeași viziune cristalizată cu mult înainte, atunci firește că nu putem accepta teoria potrivit căreia numai contextul politico-militar imediat a generat unirea din 1599—1600 și va trebui să admitem că efortul lui Mihai Viteazul se înscrie pe rezultanta unei tradiții de gîndire ale cărei componente rămîne să le reconstituim în cadrul istoriei legăturilor dintre țările românești. Întrebarea de mai sus este cu atît mai legitimă cu cît știm prea bine că problema otomană nu se ivise pentru lumea românească în vremea lui Mihai Viteazul și nici nu a fost el primul domn care a cumpănit modalitățile prin care ar putea fi înfruntată mai eficient puterea Semilunei.

Este binecunoscut acel „avviso” italian din 1599, tipărit la Roma, în care este relatată o recentă incursiune a oștilor Țării Românești la sudul Dunării, în direcția Adrianopolului, și în cursul căreia — în ajunul unei lupte — Mihai Viteazul și-ar fi îmbărbătat oștenii evocîndu-le originea lor romană, obîrșie pe care ei înșiși o mărturiseau („... & di que' Romani, da cui facevano professione di discendere”) ¹. Această mărturie ridică de bună seamă o altă întrebare: a jucat vreun rol conștiința unității de neam a românilor în evoluția raporturilor dintre țările românești, anterioară înscăunării lui Mihai Viteazul în Țara Românească? Dacă răspunsul este pozitiv, putem include și acest parametru în fixarea tradiției care a condus la împlinirea actului din 1599—1600.

În sfîrșit, se știe că într-o cerere a unui locuitor din Transilvania, datînd din primăvara anului 1603, efortul politic al lui Mihai Viteazul din ultimii săi ani de viață a fost definit drept „recuperare” a Daciei (*Postquam Michael Vaiyuoda Daciam recuperasset ...*) ². Această mențiune presupune, la rîndul ei, o

¹ Carol Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus. Broșuri contemporane*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, VIII, (1939—1942), Cluj, 1942, nr. XXV, p. 255.

² A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VII, București, 1934, nr. 102, p. 123. Vezi discuția la Adolf Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de „Dacia”. Încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică și realitatea și gîndirea politică*, în „Studii”, t. 22 (1969), nr. 3, p. 440—441, unde sînt amintite și alte două mențiuni, din 2 și 8 martie 1600, aflate în scrisori ale stărilor Boemiei, care îl prezintă pe Mihai Viteazul drept stăpîn al „țărilor dacice”.

linie de gîndire anterioară, la capătul căreia se află ea însăși așezată, ca expresie a împlinirii unui deziderat de durată. De fapt, toate cele trei elemente înfățișate pînă acum trebuiesc luate în considerare atunci cînd se începe o discuție despre originile faptei lui Mihai Viteazul. Ne grăbim să adăugăm că un grup de istorici români au sesizat încă mai demult această perspectivă. Vom zăbovi ceva mai departe asupra cîtorva din cele mai de seamă opinii și interpretări din categoria amintită.

Deocamdată să examinăm mai îndeaproape cel de-al doilea aspect controversat, anume caracterizarea organismului politic întemeiat de Mihai Viteazul prin unirea sub sceptrul său a Țării Românești, a Transilvaniei și Moldovei. Două au fost obiecțiile mai însemnate formulate în calea identificării acestei alcătuiți politice cu un stat — menținerea de către Mihai Viteazul a individualității politice a Țării Românești și Moldovei prin desemnarea unor domni în fiecare dintre ele, precum și absența preocupării pentru unificarea administrativă, deoarece în aceleași state românești pomenite au fost păstrate sfaturile domnești separate. La prima vedere, obiecțiile respective par a fi decisive, confirmînd concluzia lui A. D. Xenopol, dezvoltată apoi de P. P. Panaitescu, după care în 1599—1600 nu am avea de-a face în spațiul carpatodanubian decît cu încă un sistem suzeran-vasalic, cum mai funcționase de pildă și pe vremea lui Iancu de Hunedoara¹. Teza Xenopol-Panaitescu se cuvine însă a fi respinsă din capul locului. Nu vom ajunge niciodată să înțelegem semnificația actului de excepție de la hotarul veacurilor XVI—XVII dacă nu vom ține seamă de datina politică românească, în care au fost asimilate și au supraviețuit și înrîuriri ale instituțiilor din lumea Bizanțului. O asemenea instituție de obîrșie bizantină a fost tocmai *asocierea la domnie*, și ca explică perfect, după părerea noastră, cum, deși a numit domni atît în Țara Românească, cît și în Moldova, Mihai Viteazul a rămas totuși stăpîn deplin asupra tuturor celor trei țări românești.

Fenomenul asocierii a doi domni la cîrma aceluiași stat — atestat încă din veacul al XIV-lea — a fost pus în legătură cu sistemul ereditar-electiv de asigurare a succesiunii la tron, practicat în ambele țări românești dinafara arcului carpatic. Oricine era „os de domn“, nu numai primii născuți, putea candida la tron, dacă era sprijinit de o grupare boierească destul de puternică. Or, în aceste condiții, asocierea la domnie avea menirea de a

¹ P. P. Panaitescu, *Problema unificării ...*, p. 66.

constitui o garanție că voința unui domn în privința succesiunii lui va fi îndeplinită. Aceasta mai ales fiindcă asocierea la domnie era consfințită prin intermediul Bisericii. Domnul asociat avea pe plan intern aceleași prerogative cu domnul titular: el putea cârmui o parte din țară cu depline drepturi suverane, putea întreține o curte separată, avea un sfat propriu, o reședință diferită de capitala țării, în sfârșit putea emite hrisoave pentru zona pe care o stăpânea, iar numele îi figura pe monetele țării, alături de cel al domnului titular. În schimb, în relațiile externe numai domnul titular reprezenta țara. Tot astfel, domnul titular păstra dreptul de jurisdicție asupra întregii țări, ceea ce înseamnă că în ținutul sau ținuturile unde cârmuia domnul asociat se exercitau de fapt două autorități paralele. Cele mai cunoscute cazuri de asocieri la domnie sînt cele ale lui Mircea cel Bătrîn și fiului său Mihail, în Țara Românească, și al fraților Iliaș și Ștefan, fii ai lui Alexandru cel Bun, în Moldova. În ultimul caz asocierea la domnie a fost o soluție politică ce trebuia să pună capăt unei rivalități dinastice și unui război fratricid¹. Dar tot la soluția asocierii la domnie s-a recurs, și tot în Moldova, într-o vreme mult mai apropiată de Mihai Viteazul și într-o împrejurare foarte interesantă. În anul 1589, Petru vodă Șchiopul a fost mazilit și chemat la Poartă. Contra unei mari sume de bani el a izbutit însă să evite acest drum, ba chiar a obținut ca domnia să fie dată fiului său Ștefan, care avea numai ... cinci ani! Așa se face că la 2 februarie 1590 a fost uns domn al Moldovei, de către mitropolitul Gheorghe, la Suceava, copilul Ștefan². Însă, firește, el nu avea decît calitatea de domn asociat, fiindcă Moldova a fost cârmuită în continuare, pînă în august 1591, de Petru Șchiopul. Proba peremptorie că ne aflăm în prezența unei asocieri la domnie ne-o oferă un hrisov din 28 ianuarie 1590, care începe astfel: „Din mila lui Dumnezeu, noi Io Petru voievod și fiul domniei mele, Ștefan voievod, domni ai țării Moldovei”³. Ulterior Petru Șchiopul va

¹ Pentru această instituție vezi Octavian Iliescu, *Domni asociați în țările române în secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, an. II (1951), nr. 1, p. 39—60, precum și lucrarea fundamentală a lui Emil Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, Editura Academiei, București, 1960, passim.

² N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, *Vitejii*, București, 1937, p. 236 (steagul de domnie pentru Ștefan a plecat de la Poartă la 18 decembrie 1589); Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 2, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 312.

³ *Documente privind istoria României, A, veacul XVI, vol. III, nr. 545*, p. 450—451.

emite singur neîncetat hrisoave, deși, cum spuneam, el nu mai era recunoscut de Poartă ...

Credem că și în 1599—1600, în noua entitate politică care a luat ființă, a fost utilizată aceeași formulă, de astă dată extinsă de la limitele restrânse ale Țării Românești sau Moldovei la scara întregului spațiu carpato-danubian. Domnii Țării Românești și Moldovei din anul 1600 nu mai sînt domni titulari, ci domni asociați ai lui Mihai Viteazul, care-și stabilește reședința în Transilvania, numai aceasta din urmă fiind cîrmuită doar de el. Această interpretare, expusă acum pentru întâia oară, se poate susține cu dovezi documentare neluate în seamă sau insuficient valorificate. De ce a fost silit, de pildă, Mihai să mențină instituția domniei în Moldova și Țara Românească ne-o arată el însuși, în al doilea memoriu redactat în perioada pribegiei, la Viena, după 16 februarie 1601, și trimis marelui duce de Toscana, Ferdinando I de' Medici, la Florența. Ni se spune în acest text că, deși domnul, în primele momente după luarea în stăpînire a Transilvaniei, ar fi vrut să-l îndrepte pe fiul său spre curtea împăratului Rudolf II, „Divanul Țării Românești nu se învoi, ci ceru să-l trimit în Țara Românească, ca voievod al lor, *căci nu se împăcau să trăiască fără voievod*” (s.n. — Șt.A.)¹. Așadar, cînd s-a pus problema organizării interne a noului stat, care la sfîrșitul anului 1599 era alcătuit numai din Țara Românească și Transilvania, înșiși tovarășii de arme ai lui Mihai Viteazul, boierii din Țara Românească, au insistat să nu fie suprimată instituția domniei, cu o tradiție multiseculară, așa ajungîndu-se la numirea unui domn asociat, ales în persoana lui Nicolae Pătrașcu, pe atunci minor, în vîrstă de „12 sau 13 ani”². Așijderea s-au petrecut lucrurile și în Moldova, în mai 1600. *Cronica lui Mihai Viteazul* ne spune că după ce „începu Mihaiu vodă a să scrie și a să mărturisi domn și în a treia țară”, boierii „și toți bătrînii Moldovei pohtiră de la Mihaiu vodă să le dea domn pe fiiul său Necula” (= Nicolae Pătrașcu)³. Apoi, se știe, Mihai Viteazul a renunțat să-și „transfere” fiul din Țara Românească în Moldova și, în final, a optat pentru un nepot

¹ *Literatura română veche (1402—1647)*, II, p. 50 (trad. Aurel Decei). N. Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, în „Analele Academiei Române”, *Mem. Secț. Ist.*, S. III, t. V, București, 1928, p. 346, a tălmăcit astfel pasajul: „După aceasta am vrut să trimit pe fiul meu la picioarele mării sale, dar Statele Țării Românești nu s-au mulțămît, ci au voit să-l trimit Domn în Țara Românească, pentru că nu se învoiau a trăi fără”.

² *Călători străini despre țările române*, IV, p. 165.

³ I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 520.

de frate, „Marcul vodă”, fiu al lui Petru Cercel¹. În amîndouă cazurile, în împrejurările grele ale afirmării pe plan internațional a noului stat, Mihai Viteazul a înțeles deci să satisfacă dorința boierimii din Țara Românească și Moldova, mai cu seamă că păstrarea instituției domniei, în formula domnilor asociați, cu sfaturi boierești locale, îngăduia o reluare imediată a activității aparatului administrativ-fiscal din ținuturile de la miazăzi și răsărit de Carpați. Alegerea Transilvaniei ca loc al reședinței permanente a ctitorului noului stat vădește că spiritul lui era orientat hotărît către eliminarea completă și definitivă a dominației otomane din spațiul carpato-danubian. Transilvania, ocrotită de „țările de margine” Moldova și Țara Românească, era miezul firesc al noului stat ce avea a-și concentra toate resursele în războiul viitor cu turcii și tătarii. Totodată, de acolo și numai de acolo se putea respinge cel mai lesne o contraofensivă a acestora. Cronicarul ungar contemporan Ștefan Szamosközy (cca. 1565 — cca. 1612) a consemnat că, în primăvara anului 1600, domnul român a „făgăduit” împăratului Rudolf II „că el va trece Dunărea cu ostașii din cele trei țări: Țara Românească, Moldova și Ardeal, și cu legegii plătiți de împăratul, și nu se va întoarce pînă ce nu va bate zidurile Țarigradului”². De altminteri există și alte mărturii care atestă ceea ce putem numi „planul bizantin” al lui Mihai Viteazul³. Faptul că Mihai Viteazul și după ce a luat în stăpînire Moldova, în mai 1600, a revenit totuși în Transilvania, unde, la Alba Iulia, și-a stabilit principala reședință, confirmă după părerea noastră autenticitatea acestui adevărat crez politic. Mutarea centrului cîrmuirii lui Mihai Viteazul din Țara Românească în Transilvania nu a reprezentat deci, așa cum a susținut P. P. Panaitescu, numai o simplă „deosebire de formă” față de sistemele suzerano-vasalice care au înglobat cele trei țări, în anume perioade, în cursul secolului XV, ci a fost expresia unui program politic precis.

¹ *Istoria Țării Românești (1250—1650)*. *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. critică de C. Grecescu și D. Simonescu, Editura Academiei, București, 1960, p. 79; I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 521; *Cronica domniei lui Mihai Viteazul*, ed. Dan Zamfirescu, în *Literatură română veche (1402—1647)*, vol. II, p. 109; Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 51.

² Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români (1566—1608)*, Cluj, 1928, p. 131.

³ Vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 318, 320, 323—324, 339 și 341.

Cercetările în legătură cu instituția asocierii la domnie în țările române au pus în lumină un element deosebit de interesant, care verifică opinia noastră despre relația oficială stabilită între Mihai și fiul său, după ce acesta din urmă începuse să emită hrisoave în calitate de domn al Țării Românești. Este vorba de utilizarea de către Patriarhia din Constantinopol a epitetului „mare” în corespondența cu domnii români, care sugerează existența la fața locului a cîte unui domn titular și a unui domn asociat¹. Or, într-un hrisov al său întocmit la Tîrgoviște, în 11 iunie (1600), Nicolae Pătrașcu în formula proprie de intitulare introduce pe lîngă numele tatălui său expresia *măre voievod*. El este „... voevod și domnu a toată Țara Rumânească, fecior marelui și preabunului creștin Mihail marele voevod”². Credem că, ceva mai puțin explicit, aceeași poziție de domn asociat a lui Nicolae Pătrașcu reiese și din formulele de intitulare ce figurează în fruntea altor două hrisoave ale sale. Astfel, la 20 iunie 1600 el își spune „Cu mila lui Dumnezeu, Io Nicolae voevod și domn a toată Țara Rumânească, feciorul marelui și preabunului Io Mihail voevod craiul Țarei Ardealului și a cumpănei Săcuilor și domn a toată Țara Moldovei și biruitor al Țării Românești”³. Iar la 9 iulie 1600: „... Io Nicolae voevod și domnu a toată Țara Rumânească, feciorul marelui și preabunului Io Mihail voevod craiul a toată Țara Ardealului și domnu a toată Țara Moldovei și stăpînitoriu a toată Țara Rumânească”⁴. De fiecare dată Nicolae Pătrașcu este *voievod și domn* al Țării Românești, în timp ce Mihai Viteazul este fie „biruitor”, fie „stăpînitoriu” al Țării Românești. Prin aceste cuvinte în cancelaria Țării Românești pare să se fi încercat la un moment dat a se diferenția terminologic poziția celor doi cîrmuitori ai Țării Românești, unul fiind situat ierarhic deasupra celuilalt. Este de observat de asemenea că pretutindeni unde și-a întins stăpînirea, atît în Transilvania, cît și în Moldova, Mihai Viteazul a cerut noilor supuși să jure credință nu numai lui, ci și lui Nicolae Pătrașcu⁵. Deosebit de interesantă socotim că este formula de jurămînt a noilor autorități eclesiastice din Moldova, episcopii Filotei al Romanului și Anastasie (Crimca) al Rădăușilor, fiindcă ea aduce o confirmare suplimentară a poziției de

¹ Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 285—287.

² D. R. H., B, XI, nr. 392, p. 539.

³ *Ibidem*, nr. 398, p. 548.

⁴ *Ibidem*, nr. 405, p. 558.

⁵ Vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 341—342; *Călători străini despre țările române*, IV, p. 158.

domn asociat a lui Nicolae Pătrașcu. Iată pasajul respectiv: „... mă supun binecredinciosului domn, Io Mihail voievod și celui de Dumnezeu încoronat fiu al său, Io Nicolae voievod”¹. Să reținem din această formulă expresia „și celui de Dumnezeu încoronat fiu al său, Io Nicolae voievod”. Ea consună admirabil cu expresia folosită în Țara Românească, la începutul secolului XV, într-un hrisov de la Mihail voievod, fiul lui Mircea cel Bătrîn, pe vremea cînd el fusese asociat la tron de către părintele său: „Eu, cel în Hristos Dumnezeu, binecinstitorul și de Hristos iubitorul și de Dumnezeu uns, Ioan Mihail voievod, fiul preadulcelui Io Mircea...”². În amîndouă cazurile, expresia „de Dumnezeu uns” sau „de Dumnezeu încoronat” vădește că asocierea la domnie fusese consfințită prin intermediul Bisericii. Așadar, întocmai ca Mihail voievod fiul lui Mircea cel Bătrîn, Nicolae Pătrașcu putea cîrmui cu drepturi depline o parte din stat. Iar partea din stat care i-a fost încredințată lui în 1599—1600 a fost ... însăși Țara Românească!

De la Marcul vodă, efemerul domn al Moldovei pus de Mihai Viteazul, nu s-a păstrat nici un document. Totuși se poate demonstra într-un anume fel că și el era tot un domn asociat al lui Mihai Viteazul. Într-adevăr, așa cum am semnalat, în cadrul fenomenului asocierii la domnie, domnul titular exercita o stăpînire efectivă asupra teritoriului întregului stat, prin urmare și asupra părții cîrmuite de domnul asociat, ceea ce însemna că și pentru zona respectivă cel dintîi putea emite în continuare hrisoave. În august 1600 este foarte probabil că Marcul, fiul lui Petru Cercel, fusese desemnat domn al Moldovei. Totuși, la 17 august 1600, din Alba Iulia, unde se întorsese, Mihai Viteazul dăruia un hrisov mănăstirii Neamț din Moldova, acesteia fiindu-i întărită stăpînirea peste o moară „care este la gura Jijiei, unde cade în Prut”, precum și o siliște „numită Sevcăuți”, pe Cracău. Titlul lui Mihai în acest hrisov este: „Io Mihail voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Românești și al Ardealului și al Moldovei”³. De altminteri aceeași situație poate fi pusă în evidență și în legătură cu Țara Românească. Mărturie stau actele procesului dintre locuitorii satului Radovanul și călugării de la mănăstirea Coșuna (Bucovăț) din Țara Românească. Abia după ce Mihai a rezolvat procesul în favoarea mănăstirii și a emis un hrisov în acest sens,

¹ D. R. H., B, XI, nr. 393, p. 541 și nr. 397, p. 547.

² *Ibidem*, I, nr. 39, p. 83 (editorii actului l-au datat în răstimpul 1417—1418). Cf. Fain Virțosu, *op. cit.*, p. 285—287.

³ *Ibidem*, nr. 414, p. 565.

pe când se afla la Iași, călugării s-au dus și la Nicolae Pătrașcu, la Țîrgoviște, de la care au obținut confirmarea hotărîrii părintelui său¹. Această împrejurare nu dovedește că avem de-a face cu „doi domni deosebiți”, unul suzeran, celălalt vasal — după tipicul apusean! —, așa cum a susținut P. P. Panaitescu, ci pur și simplu cu un singur domn, Mihai Viteazul, care-și manifesta autoritatea fie direct, fie prin mijlocirea fiului său, domnul asociat Nicolae Pătrașcu.

Cealaltă obiecție ridicată de teza Xenopol-Panaitescu împotriva identificării organismului politic creat de Mihai Viteazul cu un stat centralizat a fost legată de menținerea sfaturilor domnești separate, în Țara Românească și Moldova, în general așa-zisa absență a măsurilor de unificare administrativă a celor trei state. Dar această obiecție cade de la sine dacă ne folosim de perspectiva oferită de instituția tradițională a asocierii la domnie pentru deslușirea modalității de integrare a spațiului carpato-danubian, în ansamblul său, în 1599—1600. S-a demonstrat anterior că domnii asociați puteau avea, ca în Moldova secolului XV, pe vremea fraților Iiaș și Ștefan, sfatul propriu, capitală și cancelarie proprii, fără ca aceasta să însemne că statul respectiv nu rămînea mai departe un stat centralizat². Dar se pot aduce probe că și acum, în 1599—1600, sfatul lui Nicolae Pătrașcu vodă din Țara Românească, de pildă, a fost tot un „sfat domnesc de asociere”, în raport cu cel al tatălui său, din Transilvania. Sînt cunoscute două acte ale lui Mihai Viteazul, din 20 aprilie (Făgăraș) și 6 iulie 1600 (Alba Iulia), care pe lângă faptul că ne indică prezența în sfatul principal, din Transilvania, a unor boieri români, atestă totdeodată și tendința de unificare politică, deoarece — așa cum a remarcat I. Ionașcu — au fost incluși și unii nobili unguri și secui transilvăneni³. Un membru al acestui sfat figurează totuși din cînd în cînd și în componența sfatului lui Nicolae Pătrașcu, desigur cu ocazia unor misiuni îndeplinite din porunca lui Mihai în Țara Românească. Este vorba de marele logofăt Teodosie Rudeanu, al cărui nume face însă să dispară temporar din

¹ *Ibidem*, nr. 385, p. 531—532 (hrisovul lui Mihai Viteazul, scris la Iași în 1 iunie 1600); nr. 405, p. 558—559 (hrisovul lui Nicolae Pătrașcu în aceeași pricină, emis la Țîrgoviște, în 9 iulie 1600).

² Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 51—52; Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 278—279.

³ D. R. H., B, XI, nr. 372, p. 518 și nr. 402, p. 554. Vezi Ion Ionașcu, *Mihai Viteazul și unitatea politică a țărilor române*, în culegerea de studii *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub redacția D. Berciu, Editura Academiei, București, 1968, p. 180.

hrisoavele din Țara Românească pe cel al marelui logofăt Miroslav din Rîfov, care ocupa permanent această dregătorie în sfatul fiului lui Mihai Viteazul! De unde se vede limpede că deși erau amîndoi mari logofeți, Teodosie Rudeanu se afla pe o treaptă ierarhică superioară față de cea a lui Miroslav din Rîfov¹. Într-adevăr, el făcea parte din sfatul domnului titular, Mihai Viteazul, în timp ce celălalt, Miroslav, era doar membru al sfatului domnului asociat, Nicolae Pătrașcu... Cînd constatăm o asemenea structură perfect ierarhizată, nu are nici un rost să stăruim în a discuta și alte mărturii ale acțiunii de unificare administrativă patronată de Mihai Viteazul în scurtă sa guvernare. De ajuns să mai spunem că, de pildă, domnul român considera Transilvania drept „moșie” a sa și, drept urmare, a început să „împarte bunurile cui vrea el dintre români”, ceea ce l-a făcut pe nunțiul Germanico Malaspina să-l acuze — puțin înainte de 14 noiembrie 1599 — că urmărește s-o cîrmuiască în interior „după obiceiul românesc”². Fără nici o îndoială aceeași era concepția lui Mihai și față de Țara Românească și Moldova: și acestea erau „moșia” sau „ocina” sa. Iar, potrivit „obiceiului românesc”, el putea dărui cîte un ținut întreg unui domn asociat, fără ca suveranitatea lui asupra ansamblului teritoriului să fie în vreun fel știrbită³.

În încheierea acestei sumare discuții asupra caracterului organismului politic întemeiat de Mihai Viteazul în 1599—1600 am dori să relevăm o formulare deosebit de interesantă pe care am întîlnit-o într-una din variantele *Cronicii* lui, incluse în *Letopisețul Cantacuzinesc*. După ce înregistrează prima fază a unirii politice a celor trei țări — „Deci dobîndi Mihaiu vodă doaa țări: Ardealul și Țara Muntenească” — copia de la mănăstirea Neamț, care pare a fi cea mai apropiată de originalul pierdut al *Cronicii lui Mihai Viteazul*, adaugă această frază lămuritoare: „Și în Țara Rumânească trimise pre fiul său Necula vodă și s-au așăzat fiiul cu tatăl domni în țară, domnind țările întru toată veselia”⁴.

¹ Vezi, de pildă, hrisoavele lui Nicolae Pătrașcu din 4 mai și 16 mai 1600, în care apare Miroslav mare logofăt și care-l încadrează pe cel din 15 mai 1600, în care figurează Teodosie Rudeanu mare logofăt (*D. R. H., B, XI*, nr. 374, p. 520; nr. 377, p. 523 și nr. 378, p. 525). P. P. Panaitescu a afirmat despre Teodosie Rudeanu doar că „era comun pentru ambele țări” (*Mihai Viteazul*, p. 163).

² *Călători străini despre țările române*, IV, p. 164. La 26 ianuarie 1600 Mihai Viteazul cerea împăratului Rudolf II „să-i lase Țara Rumânească și Țara Ardealului, să-i fie de moșie lui, și cine se va ține den feciorii lui, să le fie moșie” (N. Iorga, *Documente nouă...*, p. 476; *Literatura română veche (1402—1647)*, II, p. 80).

³ Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 55.

⁴ I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 519.

Am subliniat cuvîntul-cheie, și dacă această formulare este conformă într-adevăr cu originalul, înseamnă că noțiunea de „țară”, rezultată din unirea „țărilor” mai mici — Țara Românească, Transilvania și Moldova — a circulat în epocă, exprimînd exact sensul acțiunii lui Mihai Viteazul!

Nu este de asemenea lipsit de interes să surprindem, fie și succint, chipul în care posteritatea apropiată a reținut fapta marelui domn. Vom începe bineînțeles cu Țara Românească. Un străin, patriarhul Macarie Zaim al Antiohiei, care a tradus în arabă — printr-un intermediar grecesc — cronica internă a Țării Românești, a găsit de cuviință să însemne despre Mihai Viteazul, cîndva, în răstimpul noiembrie 1656 — octombrie 1658, cînd a zăbovit la noi și a efectuat această traducere, următoarele cuvinte: „Acest domn este vestit prin îndrăzneala lui în războaie și istoriile știrilor despre el alcătuiesc o carte întreagă”¹. Patriarhul Macarie s-a abținut să transcrie integral, în tălmăcire arabă, cronica lui Mihai Viteazul, mulțumindu-se doar s-o rezume. Dar însuși acest rezumat este deosebit de prețios, deoarece, după părerea noastră, el reproduce mai curînd tradiția orală care s-a perpetuat la curtea domnească a Țării Românești în legătură cu Mihai Viteazul, decît textul propriu-zis al cronicii sale. Cu alte cuvinte ne aflăm puși în prezența unei imagini mentale a oamenilor de aici, din preajma jumătății veacului XVII, pe care înaltul ierarh oriental a înregistrat-o la fața locului. Este semnificativ astfel că în vreme ce *Cronica lui Mihai Viteazul*, așa cum o cunoaștem astăzi, pe temeiul mai multor manuscrise, începe prin a povesti împrejurările izbucnirii ostilităților cu Imperiul otoman (15 noiembrie 1594), Macarie Zaim notează din capul locului ca realizare primordială a vieții lui Mihai: „Și a luat Țara Românească, Moldova și întreaga Țară Ungurească” (Transilvania)². Abia apoi se trece la înfățișarea altor laturi ale personalității voievodului, conturîndu-i-se un impresionant portret. Întorcîndu-ne la fraza citată, e de observat că Țara Românească nu avea de ce a o „lua” Mihai Viteazul, fiindcă de aici a pornit, aceasta i-a fost baza politică și militară. Rezultă limpede că în formula de mai sus era evocat de fapt actul contopirii sub același sceptru a tuturor celor trei state medievale românești.

¹ Virgil Cîndea, *Letopiseșul Țării Românești (1252–1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii” — Revistă de Istorie, t. 23 (1970), nr. 4, p. 689 (pentru chipul în care a fost efectuată traducerea și datarea ei, vezi comentariile de la p. 674 ale editorului).

² *Ibidem*, p. 689.

În aceeași epocă, mai precis nu mult înainte de 1675, însă în Moldova, de astă dată, Miron Costin știa și el că, de fapt, Mihai Viteazul a ctitorit un stat, o țară, alcătuită din Transilvania, Moldova și Țara Românească, atunci când scria în al său *Letopiseș al Țării Moldovei de la Aron vodă încoace* că seimul întrunit la Varșovia, în 1600, a dat regelui Poloniei „nedejde de oști asupra șvedzilor pe altă dată, arătându-i mare treabă aceasta și cu grije crăiei lăsești, să lasă cuprinsă țările acestè de Mihai vodă, Ardealul, Moldova, Țara Muntenească”¹. Altfel spus, era lucru primejdios pentru Polonia să lase a ființa înjghebarea politică rezultată din acțiunea domnului român și tocmai de aceea problema desființării ei a trecut numaidecât pe primul plan, eclipsînd deocamdată chestiunea războiului cu Suedia. Deoarece Miron Costin enumeră iarăși între țările „cuprinse” de Mihai Viteazul și Țara Românească, nu numai Transilvania și Moldova, procedînd deci așijderea cu patriarhul Macarie, este limpede că și acum a fost exprimată în fond ideea organismului politic unitar, a entității statale, întemeiate de Mihai vodă în pragul secolului în care scria cronicarul. Mihai nu a adăugat așadar unei țări românești pe celelalte două, ci le-a „luat”, le-a „cuprins” pe toate trei sub autoritatea sa. Credem că în ambele cazuri a fost exprimat un concept politic, cel al *statului* format în anii 1599—1600. Și este vrednic de reținut că, la mai bine de jumătate de secol după dispariția marelui domn, românii de la răsărit și miazăzi de Carpați încă recunoșteau perfect sensul faptei care a încununat existența lui. Spunem aceasta deoarece contestările au venit abia odată cu ... istoriografia modernă.

Cît privește Transilvania, pe la 1686 cronicarul Gheorghe Brancovici ținea să însemne că Mihai Viteazul, care a stăpînit „câte trei țări, adecă Ardealul, Moldova și Țara Muntenească”, „au lășit puterea neamului rumănesc”², ceea ce constituie o subliniere a caracterului românesc implicat în întregul efort politico-militar al domnului. Iar ceva mai tîrziu, cărturarul sas Johann Filstich, rector al gimnaziului din Brașov, în a sa *Încercare de istorie românească*, lucrare începută în 1728, nota următoarele: „Astfel, acest voievod, așa cum nu-i fu dat cîndva vreunui înaintaș al său, fu cîstit ca singur domnitor al vechii Dacii și al celor

¹ Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 51.

² N. Iorga, *Operele lui Gheorghe Brancovici*, în „Revista Istorică”, an. III (1917), nr. 2—6, p. 111.

trei țări”¹. Aici, evident, noțiunea de stat este acoperită prin utilizarea denumirii „Dacia”.

Este vremea să conchidem că, așa cum au recunoscut și afirmat cu tărie înaintea noastră o bună parte dintre istoricii noștri, printre care Constantin C. Giurescu², I. Ionașcu și Ștefan Ștefănescu³, Mihai Viteazul este în fața istoriei un autentic „descălecător” de „țară”, el a pus temelia primului stat centralizat românesc, desigur de tip medieval. Cu aceasta nu am făcut însă decît să ne enunțăm punctul de vedere doar asupra unuia din cele două aspecte semnalate la începutul acestui capitol.

AMINTIREA DACIEI

Vom relua acum firul părerilor expuse în istoriografia noastră în legătură cu celălalt aspect al problemei ridicate de unirea din 1599—1600. Reamintim că este vorba de discuțiile asupra originilor acestui act politic de excepție. Dimensiunile și semnificația unică ale experienței întreprinse de marele domn nu pot fi just apreciate și înțelese în absența revelării unor legături care s-o situeze în ambianța unui proces evolutiv de durată. Cel puțin așa au văzut lucrurile unii dintre cei mai de seamă istorici ai românilor. Nu este așadar suficient să demonstrăm că rezultatul efortului lui Mihai Viteazul a fost un stat centralizat atîta vreme cît premisele acestui act fundamental rămîn incomplet limpezite.

Cînd a văzut lumina tiparului, în anul 1878, în ceasul în care România modernă abia își cucerise, cu jertfe de sînge, independența, *Istoria românilor supt Mihai Vodă Viteazul* de Nicolae Bălcescu, lectorii acestei cărți aflau că Mihai Viteazul „voise a-și crea o patrie mare pe cît ține pămîntul românesc”, că în 1599—1600 el a realizat „visarea iubită a voievozilor celor mari ai românilor”, că, în fine, „acum românul s-a înfrățit cu românul și toți

¹ Johann Filstich, *Încercare de istorie românească — Tentamen Historiae Vallachicae*, ed. A. Armbruster și R. Constantinescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 147.

² Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea I, București, 1937, p. 237 și 268.

³ Ștefan Ștefănescu, *Michel le Brave „Restitutor Daciae”*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. VII (1968), nr. 6, p. 910 (Vezi și I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 185).

au una și aceeași patrie, una și aceeași cîrmuire națională, astfel precum ei n-au fost din vremile uitate ale vechimei”¹. A. D. Xenopol, în anul 1890, negînd caracterul de stat centralizat al organismului politic întemeiat de Mihai Viteazul, de fapt polemiza cu Bălcescu. Obiecțiile sale se rezemau în plus și pe un alt argument: inexistența, la sfîrșitul secolului XVI, a unei conștiințe naționale românești, care s-a ivit și dezvoltat mai tîrziu, ca „un product al mișcării culturale, începută cu introducerea limbei române în biserică și stat și care își găsește rostirea ei lămurită în însemnații scriitori ai veacului al XVII-lea”. Mihai Viteazul deci, după A. D. Xenopol, nu a căutat altceva decît „întărirea poziției sale, nu unirea românilor”².

Un moment pe cît de interesant, pe atît de contradictoriu în dezbaterea despre rădăcinile istorice ale unirii politice înfăptuite de Mihai Viteazul îl reprezintă poziția adoptată de Nicolae Iorga în anii 1915 și, respectiv, 1918. În cel dintîi dintre anii pomeniți, Iorga a publicat un volum special, cu titlul *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, în care, practic, a mărturisit o atitudine similară celei a lui A. D. Xenopol: „Trebuie să trecem mult mai departe ca să găsim cele dintîi idei ale unității politice românești. De fapt, nu le descoperim decît în secolul al XVIII-lea”³. Bineînțeles, afirmînd aceasta, istoricul era nevoit să-și pună sieși întrebarea: „Dar Mihai Viteazul?” Iată răspunsul: „Mihai Viteazul înseamnă un moment extraordinar, care nu era potrivit nici cu dezvoltarea poziției noastre, nici cu progresul ideilor noastre”. Iar apoi adăuga: „În asemenea împrejurări, evident că n-a fost decît un incident stăpînirea lui Mihai Viteazul peste cele trei provincii, că nu exista acea conștiință care putea să deie o permanență materială operei îndeplinite la 1599—1600”⁴. Pentru evul mediu românesc, Nicolae Iorga admitea doar că a existat o „conștiință creștină, ortodoxă”, care „a împiedicat producerea unei conștiințe naționale osebite, pronunțate”; românii au trăit așadar „într-o comunitate religioasă, care a avut drept consecință o comunitate culturală de cel puțin 300 de ani. Și aceasta a produs, în ceea ce privește sentimentul general de unitate românească, cel mai mare efect”⁵. Însă, în contact direct cu valul de

¹ Nicolae Bălcescu, *Istoria românilor sub Michaiu Vodă Viteazul*, ed. Al. I. Odobescu, București, 1878, p. 438—439.

² A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. III, ed. cit., p. 400—401.

³ N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, București, 1915, p. 29.

⁴ *Ibidem*, p. 15—16.

⁵ *Ibidem*, p. 26.

entuziasm popular și de grele suferințe pricinuit de războiul de întregire a neamului din anii 1916—1918, concepția lui Nicolae Iorga a suferit o radicală revizuire și nuanțare. Viața însăși, evenimentele imediate, care vedeau o voință indestructibilă de unitate națională, l-au obligat pe savant să mediteze încă odată asupra a ceea ce a stat ascuns, a rădăcinilor dezlănțurii spontane și hotărâte a energiilor populare la care a asistat! De aici a luat naștere o cuvîntare a lui Iorga, cu titlul *Ideia Daciei românești*, ținută la 25 noiembrie 1918 la Teatrul Național din Iași¹. De astă dată istoricul susține că „ideea națională românească numără șase sute de ani împliniți, nu de la începutul ei, ci de la cea dintîi faptă politică pe care a realizat-o”, adică încheierea statului medieval Țara Românească, succedată îndeaproape de cea a Moldovei. Aceste creații erau „o faptă a instinctului popular, a marelui și sfîntului instinct al acestui popor”, care în cuvintele „român”, și „domn” — de la „*dominus noster Imperator*” — a păstrat „crezul romanității dispărute”, al celei „mai mari civilizații politice pe care o cunoscuse lumea”. La acest „instinct popular”, expresie prin care de fapt Iorga introducea în discuție conceptul *conștiinței de neam*, care a premers apariția, în epoca modernă, a *conștiinței naționale*, a venit apoi să se adauge, în vremea Renașterii apusene, care „a ridicat antichitatea clasică, mai ales pe cea romană, la rangul de îndreptătoare a cugetului și simțirii omenești”, gîndul „cărturăresc” al Daciei reconstituite, gînd cu care domnii români — „cei mai chemați a înțelege o asemenea solie despre Dacia romană a lui Traian” — au putut veni în atingere pe diferite căi. În 1599—1600, „această Dacie capătă pe cîteva luni ființă prin fulgerătoarea sabie” a lui Mihai Viteazul! Conceptul Daciei refăcute s-a dovedit deosebit de fertil în cadrul demersului istoric ulterior al lui Nicolae Iorga. El a stat la baza viziunii sale asupra istoriei românilor în veacul XVI, din sinteza pe care a dat-o spre sfîrșitul vieții (ultima parte din vol. IV și întreg vol. V al *Istoriei românilor*).

Problema elementelor de unitate ale lumii medievale românești l-a preocupat în egală măsură, în același moment de feri-

¹ N. Iorga, *Ideia Daciei românești*, reconstituire a cuvîntării ținute la serbarea pentru Unirea tuturor Românilor în ziua de 25 novembre 1918 la Teatrul Național din Iași, în „*Neamul Românesc*”, an. XIII (1918), Iași, nr. 329 din 28 noiembrie 1918. Tema a fost reluată într-un context mai larg de Iorga în ultima comunicare pe care a ținut-o la un Congres internațional — cel de la Zürich (1938): *Les permanences de l'Histoire*, publicată în „*Revue Historique du Sud-Est Européen*”, t. XV (1938), nr. 7—9.

cită întregire a României, și pe marele învățat Dimitrie Onciul, care în ianuarie 1919, în lecțiile sale de deschidere a cursurilor de istoria românilor la Universitatea din București, publicate sub titlul *Ideea latinității și a unității naționale*, ocupându-se de perioada anterioară înscăunării lui Mihai Viteazul, afirma următoarele: „În tot cazul însă conștiința unității naționale” — aici Onciul se referă la ceea ce astăzi numim „conștiință de neam”¹ „a tuturor românilor, prin limbă, religie și obiceiuri, întărită și prin conștiința originii romane, era în fondul sufletesc al națiunii. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea ea se manifesta și prin mișcarea literară de peste munți (adică din Transilvania — Șt.A.), unde s-au tipărit atunci cele dintâi cărți românești pentru uzul religios, în limba străbună, care a urmat să fie limba literară a tuturor românilor. Astfel conștiința unității naționale primea și o formă literară, care, în lipsa unității politice, urma să fie forma ei de manifestare cea mai învederată și elocuentă”². Într-o altă împrejurare însă, tot în 1919, Dimitrie Onciul a vădit aceeași nedumerire și același scepticism în interpretarea actului împlinit de Mihai Viteazul, precum arătasera mai înainte Xenopol și — pînă în 1915 — Iorga: „Unitatea națională întrupată de Mihai Viteazul, acum 319 ani, era datorită numai sabiei lui și ținută numai prin sabia lui, neputînd fi susținută de concepția națională a acelor timpuri, încă nepregătite pentru aceasta”³. Reiese astfel cu prisosință, numai din opiniile înfățișate pînă acum, cît de dificilă a părut istoricilor noștri problema stabilirii bazei, a premiselor din care s-a născut opera — nerepetată în tot cursul evului mediu — unirii politice a românilor în 1599—1600.

Nu vom stărui în a extinde prea mult această incursiune istoriografică, limitîndu-ne doar la prezentarea a încă două luări de poziție ce ni se par semnificative, aparținînd lui G. I. Brătianu și — respectiv — lui Constantin C. Giurescu. În volumul *Originea și formarea unității românești*, publicat în 1942, G.I.Brătianu a procedat la alcătuirea unei serii de mărturii directe ale domnilor români din secolele XV—XVI, care demonstrează o uimitoare identitate și continuitate de gîndire politică. Toate

¹ Vezi, recent, delimitările lui Constantin Rezachevici, „*Neam*” și „*națiune*”. *Unirea politică a țărilor române sub Mihai Viteazul. Critica unor interpretări*, în „*Revista de Istorie*”, t. 30 (1977), nr. 9, p. 1709—1717.

² Dimitrie Onciul, *Scriseri istorice*, vol. 2, ed. A. Sacerdoțeanu, Editura Științifică, București, 1968, p. 265.

³ Idem, *Fazele dezvoltării istorice a poporului și statului român*, discurs rostit la Academia Română la 14 mai 1919, în *op. cit.*, vol. 2, ed. cit., p. 318.

aceste mărturii, puse laolaltă, îi arată pe domnii noștri conștienți că au de îndeplinit o „misiune comună de apărare la marginea creștinătății”, iar această misiune de stăvilire a expansiunii otomane devine însuși „rostul principal al menirii și al existenței statelor românești”¹. Cu privire la momentul Mihai Viteazul, G. I. Brătianu, cu toate că declară că „este greu să putem afirma că Mihai vodă era stăpînit de o conștiință deplină a ideii de unitate”, atribuindu-i, la fel ca Iorga, numai „instinctul” și văzînd în chiar *facta* lui un „prim factor politic al unității românești”², totuși a întrezărit că, în perioada anterioară, în decursul lungului efort de împlinire a misiunii comune, s-a conturat necesitatea unirii forțelor locale din spațiul carpato-danubian. Astfel, de aici „din nevoile proprii” de apărare, în așteptarea mereu înșelată a unui ajutor consistent din partea Europei creștine, „renaște ideea de unitate”³.

Constantin C. Giurescu, dispunînd de experiența redactării unei sinteze generale asupra istoriei românilor, apărută între cele două războaie mondiale, în anul 1967, în monografia sa *Transilvania în istoria poporului român*, a formulat următorul punct de vedere: „Momentul cel mai important al relațiilor dintre Transilvania și celelalte două țări românești cade la finele secolului al XVI-lea, cînd tustrele sînt reunite sub conducerea lui Mihai Viteazul. E consecința logică a unei mari acțiuni politice de solidaritate a ținutului carpato-dunărean în lupta seculară dusă împotriva cuceritorului otoman, solidaritate care-și are temeiul cel mai adînc, chiar dacă nu-i în acel moment și cel mai manifest, în unitatea etnică. E apoi, această reunire, la rîndul ei, precedent și piatră de hotar în dezvoltarea conștiinței unității politice a poporului nostru. *Facta* lui Mihai Viteazul va străluci ca un far tot mai luminos, arătînd românilor țelul spre care trebuie să tindă și pe care-l vor atinge, după o mare jertfă de sînge și după manifestarea hotărîită și unanimă de la Alba Iulia, la finele primului război mondial (1 decembrie 1918)”⁴. Să desprindem din

¹ Gheorghe I. Brătianu, *Originile și formarea unității românești*, București, 1942, p. 67.

² *Ibidem*, p. 78–79; *Idem*, *Formarea unității românești. Factorii istorici*, București, 1940, p. 13 și 20–21.

³ *Idem*, *Originile și formarea unității românești ...*, p. 73.

⁴ Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*. Ed. Științifică, București, 1967, p. 89–90. Vezi, pe larg, subcapitolul *Interdependența țărilor române*, din sinteza lui Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 2, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 12–16, precum și p. 19.

nou valoarea anticipativă acordată, pentru actul din 1599—1600, ideii de solidaritate în fața pericolului otoman (ceea ce G. I. Brătianu numea „misiune comună” a țărilor românești!), precum și, în genere, tendința de a înscrie momentul Mihai Viteazul într-un proces evolutiv organic de apropiere politică, ca o verigă firească a acestui proces.

Faptul că în unele studii românești recente dedicate biografiei și gândirii politice a lui Mihai Viteazul mai stăruie încă părerea că inițiativa din 1599—1600 a fost dictată doar de interese proprii imediate, a decurs chipurile exclusiv din „necesitatea de apărare” personală a domnului¹, ne arată că linia de interpretare fixată de A. D. Xenopol, care vorbea — reamintim — de „apărarea și întărirea poziției” lui Mihai, fără vreo intenție de unire politică a statelor românești, merită a fi reexaminată critic îndeaproape, prin prisma a însăși istoriei legăturilor politice ale țărilor românești în veacul XVI, pînă la înscăunarea domnului în Țara Românească (1593). Această exegeză se impune cu atît mai mult cu cît în unele sinteze de istorie de largă circulație internațională, alcătuite și publicate de curînd peste hotare, semnificația operei politice a lui Mihai Viteazul este fie neînțeleasă și ignorată, fie minimalizată².

Nu putem începe încercarea noastră de reconstituire a elementelor de unitate politică și a etapelor parcurse de lumea românească pe acest drum în răstimpul imediat anterior lui Mihai Viteazul fără o trecere în revistă, fie și sumară, a antecedentelor din veacul XV. În acest sens, o primă problemă de rezolvat este fixarea momentului în care rolul politic al românilor la Dunărea de Jos a fost recunoscut și definit pe plan general european. Păre-

¹ Constantin Rezachevici, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul și etapele planului de dobîndire a Moldovei*, în culegerea de studii *Mihai Viteazul*, Editura Academiei, București, 1975, p. 72—73. Menționăm tot acum că și Florin Constantiniu, în studiul său *De la Mihai Viteazul la fanarioți: observații asupra politicii externe românești*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VIII, București, 1975, p. 110, a aderat fără rezerve la teza Xenopol-Panaiteescu, apreciind că Mihai Viteazul a păstrat neatinsă „individualitatea politică” a fiecăreia dintre cele trei țări românești, în răstimpul unirii lor „sub autoritatea sa”. În sfîrșit, observăm că Manole Neagoe, în articolul *Problema unității țărilor române în secolul al XVI-lea* apărut în „Revista Arhivelor”, an. LII, vol. XXXVII, 1975, nr. 4, p. 435 ș.u., a văzut în efortul politic al lui Sigismund Báthory, din anul 1595, o încercare de a reconstitui Dacia, încercare care ar fi slujit drept model imediat lui Mihai Viteazul. De fapt, autorul citat s-a grăbit să preia, fără să-l pătrundă cu adevărat, un gînd al lui Nicolae Iorga; cit despre ipoteza „modelului”, ne-am exprimat dezacordul cu ea în paginile anterioare.

² Vezi, de pildă, *Histoire de la Hongrie ...*, ed. cit., p. 172—173.

rea noastră este că momentul respectiv trebuie așezat în anii ce au urmat evenimentului căderii Constantinopolului sub turci — 1453. Ecoul prăbușirii străvechii capitale a Imperiului Roman de Răsărit a fost cu totul extraordinar în epocă, așa cum au vădit din plin cercetările efectuate în ultima vreme de către învățatul italian Agostino Pertusi¹. Și una din cele dintâi reacții în Europa a fost să se facă proiecte de recucerire neîntârziată a reședinței bizantine încăpute pe mâinile păgînilor lui Mehmet II. În acest scop s-a făcut în multe locuri inventarul forțelor care puteau să participe la eventuala expediție creștină. Astfel, într-un cântec de jale venețian contemporan, intitulat *Questo è'l lamento de Constantinopoli*, în care însuși orașul captiv este pus să vorbească la persoana întâi, înțîlmim, în apelul după ajutor cu care se încheie, pe lîngă menționarea papei, a împăratului romano-german, a regilor Angliei, Franței, Portugaliei și Castiliei, a republicilor italiene, a ducilor Burgundiei și Milanului, și pe domnul „Valahiei”, invocat împreună cu despotul Serbiei². Pe de altă parte, în discuțiile care s-au purtat în Congresul de la Mantova, din anul 1459, convocat de papa Pius II tocmai spre a pregăti cruciada, „valahii” sînt din nou citați, în rîndul doi, numaidecît după unguri, dar înainte de boemi, bulgari, epiroți și greci, printre popoarele care se învecinează cu turcii și sînt în stare să lupte contra lor³. Deosebit de interesant este faptul că în același context apare pentru prima oară politizată și denumirea „Dacia”. Într-adevăr, într-un vestit *Türkenkalender*, tipărit în decembrie 1454, probabil în oficina lui Gutenberg de la Mainz, se pot citi următoarele rînduri: „Ridicați-vă toți, regi creștini, ai Franței, Angliei, Castiliei și Navarei, ai Boemiei și Ungariei, ai Portugaliei și Aragonului, ai Ciprului, *Daciei* și Poloniei, ai Danemarcei, Suediei și Norvegiei. Ajutați cu puterea voastră să învingem pe turci”⁴ (s.n. — Șt.A.). Grupul acesta de mărturii, confruntate

¹ Vezi *La Caduta di Costantinopoli*, testi a cura di Agostino Pertusi, vol. I — *Le testimonianze dei contemporanei*, XLI + 472 p.; vol. II — *L'Eco nel mondo*, Fondazione Lorenzo Valla — Arnoldo Mondadori Editore, 1976.

² M. Berza, „*Sir de Valachia*”, în „*Lucefărul*”, an. XX (1977) nr. 36 (801), din 3 septembrie, p. 8.

³ Pio II (Enea Silvio Piccolomini), *I Commentari*, a cura di Giuseppe Bernetti, vol. I, Cantagalli, Siena, 1972, p. 294.

⁴ Constantin I. Karadja, *Cea mai veche mențiune a Daciei în tipar*, în „*Analele Academiei Române*”, *Mem. Secț. Ist.*, S. III, t. XXII, București, 1940, p. 602. În aceeași chestiune, vezi și punctul de vedere al lui Francisc Pall, „*Bazgazul*”, domn al „*Valahiei*”, într-un roman francez din secolul al XV-lea, în „*Studii*”, XI (1958), nr. 1, p. 93—95, care însă nu se ocupă decît de orizonturile strict literare apusene.

reciproc, en arată cu claritate un lucru: în conștiința politică a Europei de la mijlocul secolului XV și-a făcut loc ideea că „valahii” — etnicon prin care era desemnată descendența din romani a românilor¹ —, care locuiau teritoriul anticei Dacii, erau un popor liber, încă nesubjugat de turci deși trăia la marginile împărăției acestora, chemat să lupte și să înfrângă pe cei ce îngenunchiaseră Bizanțul. Faptul că din capul locului, în acest moment, s-a recurs la utilizarea în terminologia politică a noțiunii „Dacia” sugerează, credem, cunoașterea realității contemporane a împărțirii teritoriului anticului stat în mai multe ținuturi, locuite însă de unul și același popor. Introducerea în sistemul terminologic politic al vremii a noțiunii „Dacia” echivalează deci cu un apel la unitatea forțelor românești, în condițiile în care se făcea un apel drastic la unitatea tuturor puterilor creștine europene ... Este însă vrednic de subliniat că unitatea forțelor românești în lupta antiotomană a fost pentru prima oară realizată încă înainte de a se constitui această conștiință politică general europeană despre rolul și însemnătatea lor. Ne gândim, firește, la efortul de integrare al românului Iancu de Hunedoara, mai întâi voievod al Transilvaniei (1441—1446), iar apoi guvernator (1446—1452) și căpitan general (1453—1456) al Ungariei. El este întemeietorul tradiției alierii resurselor militare românești în scopul confruntării cu Imperiul otoman.

Atît Vlad Țepeș, cît și Ștefan cel Mare au mărturisit apoi fiecare, în diferite împrejurări, același crez politic de apărători ai Europei creștine. Iată de pildă ce scria, între altele, Vlad Țepeș, din Giurgiu, la 11 februarie 1462, regelui Ungariei Matiaș Corvin, de la care aștepta ajutor: „... dacă vom ajunge, ferească Dumnezeu, la un capăt rău, și va pieri țărișoara noastră aceasta, nici măriata nu vei avea folos și înlesnire de așa ceva, pentru că va fi spre paguba creștinătății întregi”². De altă parte, Ștefan cel Mare, în „buletinul” său de război expediat din Suceava la 25 ianuarie 1475, în care anunța înfrîngerea oștilor otomane la Vaslui (Podul Înalt) și cerea de asemenea sprijin pentru întîmpinarea previzibilei revanșe a sultanului Mehmet II, arăta că Moldova este „poarta creștinătății”, „pe care Dumnezeu a ferit-o pînă acum. Dar dacă această poartă, care e țara noastră, va fi pierdută ...

¹ Problemă pe larg dezbătută de Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Ed. Academiei, București, 1972, passim (vezi și ediția franceză, revăzută, a aceleiași monografii, tipărită în 1977).

² N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni ...*, p. 166.

atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie”¹. Iar la 8 mai 1477, același Ștefan cel Mare, comunicînd dogelui Veneției profunda sa dezamăgire față de atitudinea puterilor creștine, care l-au „lăsat singur”, călcîndu-și astfel „jurămintele”, sublinia din nou că Moldova este „zid de apărare Țării Ungurești și al Țării Leșești”, adăugînd că „fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulți creștini au rămas în liniște de patru ani”², adică din 1473, de cînd încetase plata tributului și începuse ostilitățile cu Imperiul otoman. Ținînd seamă de absența constantă a ajutorului din partea Europei creștine, nu este oare firesc să bănuim că în mintea fiecărui domn român care la un anume moment a vădit un crez politic identic a mijit totdeodată și ideea alcătuirii unui front comun cu celelalte două țări din spațiul carpato-danubian? Sau măcar cu una dintre ele?

Că această idee „plutea în aer” tot timpul în epocă, în ambianța dramatică creată de înclăștarea pe viață și pe moarte cu colosul otoman, ne-o vădesc alte două fragmente de texte. Bunăoară, Vlad Țepeș, în aceeași impresionantă scrisoare pomenită mai sus, după ce-l solicita pe regele Ungariei să vină în persoană în fruntea oștilor sale, prevedea și eventualitatea că acesta n-ar fi vrut să se deplaseze el însuși: „atunci” — spunea domnul Țării Românești — „fii bun de-ți trimete oastea întreagă în părțile ardelene ... Dacă măria ta nu vrei să-ți dai însă toată oastea, atunci dă numai cît ți-e voia, *măcar Ardealul și Secuimea*”³ (s.n. — Șt.A.). Așadar, Transilvania reprezenta în concepția lui Țepeș sprijinul cel mai apropiat, posibilitatea minimă de ajutor. Deopotrivă însă, oamenii politici din Transilvania celei de-a doua jumătăți a veacului XV se simțeau cu adevărat ocrotiți numai de vitejii domni din țările românești extracarpatiche, iar nu de îndepărtatul și pasivul rege din Buda, de care depindeau pe atunci în primeipiu. Vom reproduce acum, drept dovadă, cîteva pasaje dintr-o scrisoare de răspuns, din 26 aprilie 1479, a fruntașilor puternicei cetăți a Brașovului către Ștefan cel Mare, care le ceruse să-i comunice veștile culese de ei în legătură cu mișcările turcilor. Textul epistolei începe așa: „Multă supunere și slujbă-ți aducem înaintea de toate mării tale. Parcă ai fost ales și trimis de Dum-

¹ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, nr. CXLIII, p. 321.

² *Ibidem*, nr. CLIV, p. 350.

³ N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, p. 166. Asupra acestui fragment de text a atras atenția, pentru problema în discuție, G. I. Brătianu, *Originile și formarea unității românești*, p. 72—73.

nezeu pentru cîrmuirea și apărarea Ardealului". Iar în încheiere citim: „Ce vom avea sigur, îți vom da să știi, cum îl vom afla, ca unui domn prea îndurător al nostru". Interesant de relevant în aceeași scrisoare este faptul că, potrivit brașovenilor, și o parte din boierii din Țara Românească, de la care dețineau știrile despre o nouă posibilă invazie turcească, îl „așteptau, suspinînd foarte" tot pe Ștefan cel Mare să-i izbăvească, pe ei împreună „cu tovarășii lor" ¹. Prin urmare, după sfîrșitul tragic al lui Vlad Țepeș, domnul Moldovei era virtual recunoscut, în chip cvasi-unanim, drept supremul conducător al lumii românești, singurul capabil s-o apere de groaznicul inamic de dincolo de Dunăre!

Este locul nimerit să revenim o clipă la gîndirea politică a lui Mihai Viteazul și să verificăm numaidecît dacă și în cazul lui se poate proba existența unei corelații strînse între conceptul apărării Europei creștine și ideea unirii forțelor din cele trei ținuturi românești. Vedem astfel că în memoriul său către marele duce de Toscana, întocmit în februarie 1601, Mihai Viteazul își înfățișează mereu faptele ca fiind puse exclusiv „în slujba creștinătății"; el a ridicat sabia contra turcilor îndemnat de „rîvnă lăuntrică", ca să obțină „un loc și un nume în creștinătate" ². Iată acum în ce fel însărcina Mihai Viteazul, un an mai devreme, la 26 ianuarie 1600, pe solii săi la Praga, să prezinte împăratului Rudolf II nu numai însemnătatea Țării Românești, dar și a Transilvaniei — pe care tocmai o dobîndise — pentru protejarea Europei creștine: „bine să ia amente și să grijască, că Ardealul și Țara Rum(â)-nească în ce loc sîntu; tot norocul creștinătății iaste aruncat pre aceste 2 țăr(i), carele sîntu baștele, ce se cheam(ă) strejile, și apărătură a toată creștinătatea; că, Dumnezeu să ferească, de-ar apuca turcul acéste 2 țăr(i), ar fi peire a toat(ă) creștin(ă)-tatea; cum Dumnezeu să ferească de acéia" ³. Așadar, după Mihai Viteazul, Țara Românească, Transilvania și, desigur, Moldova erau *împreună* investite cu același rol strategic la hotarul Europei medievale. Cum se vede limpede, ideea unității politice răsare singură din însăși recunoașterea acestui rol comun de „baște, ce se cheamă streji" a tustrele țări românești. Mihai Viteazul în fond este cel dintîi care afirmă în chip răspicat și complet chin-

¹ N. Iorga, *Îndreptări și întregiri la istoria românilor*, în „Analele Academiei Române", *Mem. Secț. Ist.*, S. II, t. XXVII, București, 1905, p. 118. Comentariu la I. Lupaș, *Realități istorice în Voievodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, București, 1938, p. 72—73.

² *Literatura română veche (1402—1647)*, II, p. 40—41 și 55.

³ N. Iorga, *Documente nouă ...*, p. 477.

tesența unei vechi tradiții de gândire politică românească, cristalizată încă din a doua jumătate a veacului anterior, și anume relația obligatorie dintre aplicarea conceptului apărării Europei creștine și realizarea unui bloc unitar din cele trei state din ținutul carpato-danubian. Stabilirea acestei corelații se va dovedi deosebit de prețioasă și instructivă în reanalizarea gândirii politice a altor domni români, cum ar fi de pildă Petru Rareș, de care ne vom ocupa ceva mai departe.

Problema conștiinței unității de neam și a momentului politizării la noi a conceptului umanist al reconstituirii Daciei reprezintă de asemenea un aspect ce trebuie luat în discuție în cele de față. După părerea noastră, cele două laturi ale acestei probleme, deși nu pot fi studiate pe temeiul unor mărturii tot atât de revelatoare precum cele de mai sus, reprezintă alte două constante ale desfășurărilor politice de pînă la Mihai Viteazul. Vom vedea astfel că unele știri disparate, confruntate și înlănțuite, ispitesc la interpretări foarte semnificative ale unor anume fapte și evenimente politice, chiar destul de timpurii.

Să luăm de pildă politica lui Ștefan cel Mare din răstimpul 1473—1482 în privința Țării Românești. Se știe că în amintita perioadă domnul Moldovei a căutat neconținut să-și alinieze politic Țara Românească prin susținerea unor pretendenți domnești, Laiotă Basarab, Vlad Țepeș, Basarab cel Tânăr sau Țepeluș, Mircea și Vlad Călugărul, încercînd chiar, se pare, să instituie un sistem suzerano-vasalic¹. Cum această soluție nu a dat roadele așteptate, turcii izbutind mereu — cu excepția cazului lui Vlad Țepeș — să atragă în orbita lor pe domnii ajutați din Moldova, Ștefan cel Mare pare să fi pregătit și o altă variantă, pe care n-a mai apucat însă s-o pună în aplicare. Din căsătoria lui cu o domniță munteană, Maria, fiica lui Radu cel Frumos, s-a născut în 16 iunie 1479 un fiu, care a fost botezat cu nume dublu: Bogdan-Vlad². Atrage atenția cel de-al doilea nume, *Vlad*, obișnuit numai în dinastia Țării Românești, ceea ce ar presupune intenția lui Ștefan vodă de a-l așeza la un moment dat în scaunul domnesc

¹ P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare și orașul București*, în „Studii”, XII (1959), nr. 5, p. 18—21.

² Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 86.

de la miazăzi de Carpați¹. Ipoteza capătă un temei în plus dacă ne gândim că în 1479 succesorul oficial al lui Ștefan cel Mare la tronul Moldovei era un alt fiu, Alexandru, născut dintr-o căsătorie anterioară². Firește, eforturile depuse de Ștefan cel Mare în legătură cu Țara Românească pot fi interpretate ca fiind dictate exclusiv de realitatea interdependenței politico-militare a celor două state, de care el era perfect conștient. La aceeași încheiere ar putea îndemna și politica oarecum similară a domnului față de secuii din estul Transilvaniei. Cronicarul polon Ian Długosz ne spune, de pildă, că în timpul bătăliei de la Vaslui (Podul Înalt), din ianuarie 1475, Ștefan cel Mare a dispus și de cinci mii de secui „a căror țară o scosese de sub cîrmuirea regatului unguresc și o adusese sub stăpînirea sa”³. Ar fi vorba deci doar de concentrarea forțelor din vecinătatea Moldovei sub autoritatea sa... Totuși, insistența domnului Moldovei în privința Țării Românești pare a se fi întemeiat și pe un element suplimentar. Textul italian al mesajului lui Ștefan cel Mare către dogele Veneției, din 8 mai 1477, folosește în două rînduri formula „l'altra Vlachia” (respectiv: „l'altra Valachia”), adică „cealaltă Țară Românească”, pentru a desemna statul dintre Carpați și Dunărea de Jos⁴, de unde se poate deduce că, în viziunea domnului, și Moldova era o „Țară Românească”. Dacă această mărturie unică încă ar putea stîrni dubii, terminologia folosită în genere în izvoarele interne din Moldova spre a indica statul românesc învecinat, de la sud, confirmă din plin, după părerea noastră, prezența unei conștiințe a unității de neam la răsărit de Carpați. Inițial, la sfîrșitul veacului XIV, Țării Românești i s-a spus în Moldova „Basarabia”, după numele întemeietorului dinastiei, de altfel așa cum i s-a spus și în alte cancelarii europene. Ceea ce este însă ciudat este că în vreme ce pretutindeni această denumire a fost treptat pără-

¹ Ipoteza lui P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală* ..., p. 61. Merită să menționăm tot acum că pe un manuscris copiat pentru mănăstirea Putna, cu data 23 aprilie 1511, Bogdan cel Chior — donatorul cărții — este arătat a fi nu numai „fiu lui Ștefan voievod”, ci și „nepot al lui Radul voievod” al Țării Românești (Radu Constantinescu, *Texte românești în arhive străine*, București, 1977, p. 25).

² Pentru Alexandru, mort la 26 iulie 1496, cit și pentru Bogdan-Vlad, viitorul domn al Moldovei dintre anii 1504—1517, vezi Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, Editura Albatros, București, 1976, p. 67—76. În legătură cu cel dintîi, vezi și *Idem*, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VIII, București, 1975, p. 189—190.

³ I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Długosz*, Iași, 1926, p. 55.

⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 344.

sită, ea a persistat, în diverse variante („Țara Basarabilor“, „Țara Basarabească“¹), numai în Moldova, fiind înlocuită abia în veacul XVI prin ... „Țara Muntenească“!² Acest refuz consecvent din Moldova de a utiliza o terminologie care să recunoască doar ținutului dintre Carpați și Dunărea de Jos calitatea de „Țară Românească“ ni se pare prin el însuși deosebit de sugestiv, cu atât mai mult dacă-l confruntăm cu scrisoarea lui Ștefan cel Mare din 8 mai 1477, mai sus citată. Să nu uităm apoi că în primii ani de după moartea lui Ștefan cel Mare a fost întâia oară înregistrată în scris, în așa-numita *Cronică moldo-rusă*, tradiția internă a descendenței din romani a moldovenilor. Frații *Roman* și *Vlahata*, așezați de această cronică la originea neamului, nu sînt altceva decît personificarea celor două denumiri, internă — „român“ — și externă — „vlah“, „valachus“ —, ale românilor³. Putem deci admite că încă din timpul lui Ștefan cel Mare conștiința unității de neam a fost politizată, așa explicîndu-se, în parte, acțiunea lui în legătură cu Țara Românească.

Dar, firește, același unghi de vedere poate sluji și la deslușirea sensului ajutorului acordat de Ștefan cel Mare Bisericii ortodoxe din Transilvania. Marea majoritate a credincioșilor ortodocși transilvăneni erau românii. Or, domnul Moldovei, după ce în anul 1475 a reluat raporturile cu Matiaș Corvin, regele Ungariei, a intrat în contact direct și permanent cu aceștia, contact înlesnit mult prin concedarea către el, probabil în 1489⁴, a două cetăți din estul Transilvaniei: Ciceul, cu un domeniu de șaizeci

¹ O listă a denumirilor, în această formă, la Mihai Costăchescu, *Ardeea Tîrgului Floci și Ialomiței în 1470*, p. 161—163. Singura excepție de la această regulă pare a fi pisană din anul 1497 de la mănăstirea din Badeuți, unde, deși muntenii sînt citați sub forma „Basarabii“, totuși Basarab cel Tânăr voievod este indicat ca „domn al Țării Valahe“ (*Ibidem*, p. 162, n. 7).

² Vezi, de pildă, P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de ..., Editura Academiei, București, 1959, p. 9, 13 (pe aceeași pagină Țara Românească este amintită însă nu numai „Țara Muntenească“, ci și „Ungrovlahia“), 45, 56, 58, 77 (cronicarul Macarie folosește forma „voievodul Zagorschi“ = „voievodul de peste Munți“), 78, 80, 137.

³ A. Armbruster, *Romanitatea românilor ...*, p. 67—71.

⁴ V. Motogna, *Stăpînirea lui Ștefan cel Mare asupra Ciceului*, în volumul său *Articole și documente (Contribuții la istoria românilor din veacurile XIII—XVI)*, Cluj, 1923, p. 25—28, consideră că Matiaș Corvin a dăruit cele două feude lui Ștefan cel Mare încă din 1484. În ce ne privește, am adoptat punctul de vedere al lui Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, p. 170.

de sate, și Cetatea de Baltă¹. Grija lui Ștefan cel Mare față de poporul românesc din Transilvania s-a concretizat prin înălțarea chiar în mijlocul acestui ținut a unei biserici de piatră, gest cu totul simbolic pentru calitatea lui de protector al tuturor românilor², cu atât mai mult cu cât ctitoria de la Vad a devenit și a rămas sediu de episcopie³.

Să trecem acum la cealaltă chestiune, anume la momentul și împrejurările în care amintirea Daciei, resuscitată de cărturarii apuseni cu evident scop politic la mijlocul veacului XV, a putut veni în atingere cu cercurile politice românești. Lumea apuseană a Renașterii a fost, după Nicolae Iorga, cea care a transmis regiunilor locuite de români, mai precis cărturarilor din aceste regiuni — deseori adânc implicați în viața politică — conceptul refacerii anticului stat al dacilor⁴. În ce ne privește însă, credem că această părere este valabilă numai în cazul Transilvaniei. Țara Românească și Moldova au putut primi acest concept din alt orizont cultural, bizantin-ortodox. Într-adevăr, după cum s-a arătat nu demult, probabil între anii 1526—1528, un egumen al mănăstirii Hilandar de la Muntele Athos, pe nume Macarie, a întreprins o tălmăcire și adaptare a *Geographiei* lui Ptolemeu, anume a fragmentului despre „țările dacice”, identificându-le cu regiunile locuite de români, *pe care le cunoștea direct*. La 1525 și 1533, egumenul Macarie vine personal în Țara Românească și Moldova, de unde obține ajutoare bănești pentru mănăstirea sa și pentru metohul ei Turnul lui Arbănaș. Mai mult, același Macarie a fost, între anii 1508—1512, conducătorul celei dintâi tiparnițe a Țării Românești. Cât de mare putea fi rolul unui asemenea cărturar în influențarea mediului politic de la curtea domnească reiese limpede din însuși faptul că a reușit să facă să fie modificat temporar chiar titlul domnesc, conform titlului utilizat de el în cele trei tipăriri scoase [adaosul *Podunavia*, în actele din 2 august

¹ Ștefan Meteș, *Moștile Domnilor și boierilor din Țerile române în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925, p. 20—22 și 25—26 (majoritatea celor șaiszeci de sate de pe domeniul Ciceului erau românești).

² N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, extras din „Analele Academiei Române”, *Mem. Sect. Ist.*, S. II, t. XXVII, București, 1904, p. 4: „Românii lui Ștefan trebuie să fi văzut cu bucurie că de jur împrejur, până în secuimea de jos și până în rutenimea de sus, amîndouă foarte depărtate, umblă tot români, în port românesc, cu graiu românesc”.

³ Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968, p. 4, 27—28.

⁴ „Din Italia lui Enea-Silviu și din alte ținuturi apusene ni s-a vorbit de Dacia care a fost”.

1512, 4(?) și 16 mai 1525]¹. Pe de altă parte, Macarie tipograful din Muntenegru era strâns legat de ambianța culturală sîrbească. El a venit prima oară în Țara Românească împreună cu Maxim Brancovici, prin anii 1504—1505, iar mănăstirea Hilandar de la Athos este o fundație sîrbească. Dar în *Viața* lui Maxim Brancovici, redactată nu mult după 1516², regăsim în istorisirea chipului cum acest călugăr din neamul despoților sîrbi a izbutit să împace, în octombrie 1507, pe domnii Bogdan al Moldovei și Radu cel Mare al Țării Românești, numele Daciei! Ni se spune astfel, în această scriere, că „diavolul, dușman al faptelor bune, ațîță război între domnii ambelor Dacii, Radu și Bogdan vodă”³. Putem deci conchide că mediul cultural sîrbesc, silit de ocupația otomană să-și asume o grea misiune politică, aceea de a stimula la acțiune țările rămase libere, precum cele românești, a reînviat și animat ideea anticea unității statale a spațiului locuit de români. În această perspectivă ar trebui poate examinat și controversatul citat din apelul la împăcare al lui Maxim Brancovici, ulterior înălțat mitropolit al Țării Românești, transmis de așa-numitul *Letopiseț anonim al Moldovei*: „fiindcă sînteți creștini de același neam”⁴. Cum se știe, în prima jumătate a secolului XVII, Grigore Ureche a tradus din slavonă citatul în chipul următor: „pentru că sîntu creștini și o seminție” (s.n. — Șt.A.)⁵. Ar rezulta, așadar, o chemare la reconciliere între domnii din Țara Românească și Moldova în temeiul conceptului unității de neam. Oricum însă, amîndouă conceptele, atît al unității de neam a românilor, ca descendenți ai romanilor, cu vorbirea puternic înrudită

¹ Damaschin Mioc, *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, în „Studii”, XVI (1963), nr. 2, p. 431—437. Traducerea epilogurilor *Liturghierului* din 1508 și *Evangeliarului* din 1512, la A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I (1508—1647), București, 1938, p. 25—27, precum și în *Literatura română veche (1402—1647)*, I, p. 58—59. Asupra operei tipografice din Țara Românească a lui Macarie, vezi L. Demény, *L'imprimerie cyrilique de Macarîos de Valachie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. VIII (1969), nr. 3, p. 549—574.

² „Archiva Istorică a României”, t. II, București, 1865, p. 65.

³ *Ibidem*, p. 67. Asupra conflictului de la sfîrșitul lunii octombrie 1507, vezi Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb (1504—1517)*, București, 1910, p. 31—34.

⁴ P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 23. Totuși, un alt slavist încercat, G. Mihăilă, a preferat să traducă acest pasaj în chip diferit: „fiindcă sînteți creștini și de același neam” (*Literatura română veche (1402—1647)*, I, p. 39).

⁵ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a revăzută, București, 1958, p. 138. Punctul de vedere al lui P. P. Panaitescu în această discuție, în studiul *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală* ..., p. 62.

cu a italienilor, cât și cel al unității teritoriale străvechi a Daciei le regăsim limpede exprimate la un scriitor bizantin din a doua jumătate a secolului XV, Laonic Chalcocondil¹. Este de presupus astfel că mediul cultural sîrbesc a fost la rîndul lui înfrîurit de umanismul bizantin, iar Maxim Brancovici, în 1507, în contact cu factorii politici români din țările extracarpătice s-a putut folosi deopotrivă de cele două argumente în misiunea lui de împăciuire, încununată de succes. Totodată, este vrednic de remarcat că în același moment, mai exact în anul 1504, unitatea politică a Țării Românești și Moldovei era recomandată și sub altă formă, nu numai a alianței, pentru care pledau elementele sud-dunărene. Ne gîndim la demersul diplomatic polonez din 28 octombrie 1504 pe lîngă voievodul Radu cel Mare al Țării Românești, prin care acestuia i se propunea pe față să ocupe Moldova, sub cuvînt că Bogdan cel Chior, fiul lui Ștefan cel Mare, nu este recunoscut de regele Poloniei și, de asemenea, că ar fi mai primejdios ca turcul să facă acest lucru, decît orice alt stăpînitor creștin (*...quam dum per alium Christianum, qualisqumque esset, tenebitur*)². Acest demers a fost definit de P. P. Panaitescu, desigur în mod exagerat, „un proiect polon pentru unirea principatelor la moartea lui Ștefan cel Mare”. De fapt domnul Țării Românești ar fi trebuit să-l înlocuiască pe Bogdan cel Chior cu un pretendent din familia domnească a Moldovei³.

Ceea ce merită reținut din cele de mai sus este că în cursul primului sfert al secolului XVI a ajuns probabil la cunoștința cercurilor politice din Țara Românească și Moldova, din surse ortodoxe sud-dunărene, discursul umanist în legătură cu antica unitate a ținuturilor locuite de români, în cuprinsul Daciei.

¹ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, trad. Vasile Grecu, Editura Academiei, București, 1958, p. 63.

² P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Academiei Române”, *Mem. Secf., Ist.*, S. III, t. XV, București, 1934, p. 79.

³ *Ibidem*. Trebuie însă numaidecît precizat modul în care factorii politici din Țara Românească au înțeles să pună în aplicare propunerea polonă: în timpul atacului din 1507, Radu cel Mare era însoțit de un pretendent la tronul Moldovei, pe nume Roman Pribeagul (Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 32). Altfel spus, în acel moment „unirea”, din punct de vedere românesc, nu putea să însemne altceva decît ceea ce înfăptuise de mai multe ori Ștefan cel Mare în faza anterioară, anume, tot un sistem suzerano-vasalic, în care însă de astă dată domnul Țării Românești avea a-și asuma rolul suzeranului.

CONDIȚIONĂRI EXTERNE ÎN VEACUL AL XVI-LEA

Dezastrul oștilor maghiare în bătălia de la Mohács, din 29 august 1526, a schimbat în chip radical raportul de forțe din sud-estul Europei în favoarea Imperiului otoman. Ruperea echilibrului de forțe s-a datorat marelui sultan Soliman (30 septembrie 1520 — 6/7 septembrie 1566), a cărui primă etapă din îndelungata sa domnie a fost consacrată exclusiv ofensivei asupra Europei creștine. Astfel, încă din 1521 oștile otomane au făcut să se prăbușească linia de puncte fortificate care ocroteau zona meridională a Ungariei, cea mai însemnată cucerire reprezentînd-o cetatea Belgradului. În anul următor, 1522, o altă barieră a Europei creștine în calea expansiunii otomane, de astă dată din Mediterana orientală, insula Rhodos, a fost lichidată după un lung și greu asediu.

Cît despre consecința imediată a victoriei turcești de la Mohács, ea s-a vădit în cursul lunii septembrie 1529, cînd oștile lui Soliman Magnificul au asediat întîia dată Viena. Prin lovitura mortală primită de Ungaria, centrul Europei s-a văzut deci amenințat direct, iar împăratul romano-german Carol Quintul, care era în același timp și rege al Spaniei (din 1516 rege al Spaniei, iar între 1519—1556 și împărat), a devenit principalul interesat în lupta antiotomană. Concomitent, situația s-a complicat și mai mult din pricina rivalității lui Carol Quintul cu regele Franței, Francisc I (1515—1547), care s-a declanșat în anul 1521 și a culminat cu bătălia de la Pavia, din 24 februarie 1525, pierdută de francezi. Evoluția nefavorabilă pentru el a conflictului l-a determinat pe „prea creștinul” rege al Franței să intre în legătură cu ... sultanul păgînilor turci, astfel punîndu-se bazele unei alianțe pe cît de bizare, pe atît de durabile ¹.

Un alt factor care se cere semnalat în această schiță a tabloului politic european în veacul XVI este mișcarea religioasă al cărei semnal l-a dat, la 31 octombrie 1517, la Wittenberg în Germania, Martin Luther. Prin aderarea la doctrina luterană a unor principii teritoriale germani, cum au fost de pildă Filip de Hessa sau Johann Friedrich al Saxoniei, opoziția față de catolicism și papalitate a căpătat un pronunțat caracter de sfîșiere politică în interiorul

¹ I. Ursu, *La politique orientale de François Ier (1515—1547)*, Paris, 1908, p. 27—82.

Sfântului Imperiu roman de națiune germană al lui Carol Quintul. Războiul religios nu se va încheia cu adevărat decât în urma păcii confederate de la Augsburg (1555). Între timp, noua doctrină s-a răspândit cu mare repeziciune atît spre nord, în țările scandinave, spre vest, în orașele confederației helvetice, în Franța, în Țările de Jos și în Anglia, cît și spre răsărit, pînă în Polonia și Transilvania. Aici, în Transilvania, regele Ludovic al Ungariei a încercat să ia măsuri drastice de stîrpire a ereziei, dar moartea sa în cursul bătăliei de la Mohács, precum și destrămarea regatului în anii ce au urmat, au împiedicat aplicarea vastului program pe care îl preconizase în această direcție. Izbînda totală a mișcării protestante în Transilvania, de fapt în centrele săsești, s-a datorat activității depuse de marele cărturar umanist Johann Honter. Astfel, în anii 1541—1542 este reformată biserica Brașovului și a Țării Bîrsei, în 1543 cea a Sibiului, în 1545 cea din Sighișoara etc., procesul trecerii la luteranism al ansamblului populației săsești isprăvind-se practic la jumătatea secolului ¹. Evident, succesul extraordinar al mișcării religioase conduse de Martin Luther a fost posibil, în parte, și datorită situației grele create de ofensiva otomană. Iar, de partea lui, sultanul Soliman Magnificul a profitat din plin de activitatea lui Luther, în care, se pare, vedea un îndărătnic aliat ². Acesta din urmă, la rîndul lui, a avut o atitudine oscilantă față de problema războiului cu turcii. După ce la început a îndemnat la pasivitate față de atacurile turcești, socotindu-le ... pedepse ale lui Dumnezeu, ulterior, sub impresia dezastrului de la Mohács și a asediului, Vienei, și-a schimbat complet poziția, inaugurînd cu lucrarea *Vom Kriege widder die Türcken* (*Despre războiul împotriva turcilor*, Wittenberg, 1529) o suită de scrieri în care a făcut apel la principii protestanți să sprijine cauza comună a luptei antiotomane ³.

¹ Într-o adunare generală a districtelor săsești din Transilvania, care a avut loc în 1544, se recomanda centrelor săsești care încă nu primiseră noua doctrină să o accepte. Același îndemn va fi repetat și în anul următor, de o altă adunare a Universității săsești (Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 4, nr. CCXVIII, p. 371—372 și nr. CCXXVII, p. 383). Vezi și Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, în „Studii”, XI (1958), nr. 4, p. 56—58; *Brève histoire de la Transylvanie*, sub redacția C. Daicoviciu și M. Constantinescu, Editura Academiei, București, 1965, p. 133—135; *Istoria României*, II, p. 699—700 și 1035—1037.

² Kenneth M. Setton, *Lutheranism and the Turkish Peril*, în „Balkan Studies”, vol. 3, Salonic, 1962, p. 148.

³ *Ibidem*, p. 142, 148, 151 și 164.

Să ne oprim acum o clipă asupra atitudinii față de aceeași problemă a unei alte mari puteri creștine a vremii, regatul Poloniei. Din capul locului trebuie spus că noua ofensivă otomană, cu rezultate atât de însemnate, nu a tulburat deloc, în fond, linia tradițională, fixată încă din secolul precedent, a politicii poloneze de perpetuare a relațiilor pașnice cu turcii. Reînnoirea necontenită a tratatelor de pace dintre Polonia și Imperiul otoman în tot lungul veacului XVI stă mărturie în susținerea acestei afirmații¹. Deosebit de caracteristic pentru această opțiune politică fundamentală a Poloniei este gestul regelui Sigismund I (1506—1548) din 7 mai 1538, când, în ajunul mării invazii otomane în Moldova, cerea sultanului Soliman II, în virtutea tratatelor cu el și cu predecesorii săi, pe care le păzea „cu cea mai mare grijă ca nu cumva să pară că s-a depărtat cu o iotă de la condițiile păcii sau că le-a încălcat”, să-l înlocuiască pe Petru Rareș, domnul Moldovei²... Singurul aspect pozitiv al permanentei înțelegeri polono-osmane a fost pentru țările române, în special pentru Moldova, garanția pe care ea a oferit-o că statutul lor nu va fi modificat, în sensul transformării în pașalîcuri. Într-adevăr, în chiar mesajul citat mai sus, regele polon insistă ca în locul lui Petru Rareș să fie pus un anume pretendent Dimitrie, aflat la Poartă, sau „orice alt om din acest neam” — așadar, din familia domnească a Moldovei — „iubitor al păcii și credincios păstrător al acestei prietenii” dintre Polonia și Imperiul otoman³. Că era vorba de o înțelegere în acest sens rezultă clar dintr-o altă împrejurare, de la hotarul anilor 1565—1566, când la Poartă s-a zvonit că unii supuși ai regelui Poloniei, împreună cu împăratul german, pun la cale alungarea dōmnului Alexandru Lăpușeanu. Atunci, sultanul Soliman l-a amenințat pe regele Sigismund II August (1548—1572) că dacă nu renunță la alianța polono-austriacă și la acțiunea

¹ Prima „pace perpetuă” datează din anul 1533 (*Histoire de Pologne*, de A. Gieysztor, Șt. Kieniewicz, Emanuel Rostworowski, Janusz Tazbir, Henryk Wereszycki, PWN — Éditions Scientifique de Pologne, Varșovia, 1972, p. 192). Alte tratate de pace polono-otomane din epocă au fost cele din 1554, 1568, 1577, 1583 etc.

² Iancu Bidian, *Moldova în tratativele polono-otomane într-un document din anul 1538*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VII, București, 1974, p. 315 ș.u.

³ *Ibidem*, p. 316.

plănuită, Moldova va fi ocupată de turci¹. Cu alte cuvinte, cele două puteri au convenit să hărăzească Moldovei rolul de stat-tampon, așa explicându-se, în parte, de ce în urma campaniei din 1538 Soliman Magnificul nu a schițat nici o măsură menită să schimbe statutul ei de autonomie. Lucru deosebit de interesant, la începutul veacului episcopul Ioan Laski, trimisul regelui polonez pe lângă papa Leon X, recunoștea că domnul Moldovei este practic independent, căci „face omagiu când regelui Ungariei, când regelui Poloniei, când turcului”². Punctul de vedere al cercurilor politice polone era deci că suzeranitatea otomană asupra Moldovei nu constituie un pericol, atîta vreme cît turcii nu întreprindeau nimic pentru schimbarea structurii și statutului acestui stat românesc, care-și dovedise în atîtea rînduri vitalitatea, precum și vocația pentru libertate.

Fenomenul politic cel mai însemnat pentru problema pe care o studiem și care a decurs din înfrîngerea Ungariei în bătălia de la Mohács din 1526 a fost desprinderea Transilvaniei de regatul maghiar. Așa cum remarca recent, pe bună dreptate, un istoric american al Imperiului habsburgic, „Transilvania, pînă atunci în substanță o entitate geografică și social-culturală, devine acum și una politică, sub auspicii turcești”³. Acest fenomen, al cărui moment de început — anul 1526 — l-am ales ca limită pentru studiul de față, a înlesnit în chip hotărîtor strîngerea legăturilor politice, dar și de alte feluri dintre cele trei țări românești, deschizînd de fapt perspectiva pentru opera lui Mihai Viteazul. Cea

¹ Th. Holban, *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, t. XIII, Iași, 1976, nr. 87, p. 311—313. Credem că pentru datarea acestui act trebuie ținut seamă de fragmentul de text, tradus din turcește și editat sub data de 19 ianuarie 1566, de către Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), Editura Academiei, București, 1976, nr. 77, p. 79.

² N. Iorga, *Dovezi despre conștiința originii românilor*, în „Analele Academiei Române”, *Mem. Sect. Ist.*, S. III, t. XVII, București, 1936, p. 261—263. Pentru atitudinea necombativă a Poloniei în raporturile cu turcii în a doua jumătate a secolului XVI, vezi și R. Ciocan, *Étienne Báthory et l'idée de Croisade*, în „Balcania”, VIII, București, 1945, p. 154—178.

³ Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire (1526—1918)*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1974, p. 38. În aceeași chestiune, Nicolae Iorga a făcut încă din 1923 următoarea remarcă: „Ce n'est pas aussi seulement en vue d'affaiblir la Hongrie en la partageant que les Turcs établirent un régime séparé en Transylvanie, mais parce que sous les rois de Hongrie l'individualité de cette province, qui était un pays, un des «pays roumains», n'avait jamais disparu” [„Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale”, X (1923), nr. 7—12, p. 84].

dintîi fază a fenomenului poate fi încadrată cronologic între anii 1526—1540 și corespunde crizei pricinuite de succesiunea la tronul Ungariei, inaugurată prin moartea regelui Ludovic II pe cîmpia de la Mohács. Cu acest rege se stingea ramura ungaro-cehă a dinastiei Jagello și, pe de o parte, intra în vigoare hotărîrea dietei maghiare de la Rákos, din anul 1505, care interzicea alegerea unui rege străin, iar pe de alta, tratatul de la Viena, din anul 1515, care nu era altceva decît un contract de succesiune reciprocă între familia Habsburgilor și cea a Jagellonilor. Mai mult, pentru a se conforma dorinței de apropiere dintre cele două familii, în anul 1522 regele Ludovic al Ungariei și Boemiei s-a căsătorit cu Maria de Habsburg, sora lui Carol Quintul. Așa se face că în toamna anului 1526 au fost aleși nu unul, ci *doi* regi ai Ungariei: Ioan Zápolya, fost voievod al Transilvaniei, exponent al partidei „naționale”, încoronat la 10 noiembrie la Szekesfehervar (Alba regală), și Ferdinand de Habsburg, frate al împăratului Carol Quintul și al văduvei fostului rege al Ungariei, ales la Bratislava, în ziua de 17 decembrie 1526, după ce cu puțin înainte fusese încoronat și rege al Boemiei. Arbitru al conflictului a devenit automat ... sultanul Soliman Magnificul! Amîndoi concurenții i s-au adresat, dar el l-a preferat pe Ioan Zápolya, negreșit spre a contracara astfel extinderea dominației habsburgice asupra Ungariei. Evenimentul recunoașterii de către sultan a lui Zápolya s-a petrecut la începutul anului 1528, într-un moment greu pentru acesta, după ce fusese înfrînt de mai multe ori și fusese silit să se refugieze întîi în Transilvania, apoi în Polonia. Campania turcească din 1529 l-a reinstalat în capitala sa, Buda, nu înainte ca, în cadrul unei ceremonii în care i-a fost restituită coroana și regatul, să sărute mîna sultanului ¹!

Deși izgonit din Ungaria în 1529, Ferdinand de Habsburg nu a încetat lupta. În Transilvania el era sprijinit de centrele săsești, în principal de Sibiu și de Brașov ². Este însă de observat tot acum că fratele său, împăratul Carol Quintul, nu l-a susținut — se pare — în mod ferm decît pînă în anul 1535, după care a manifestat neînțelegere și chiar împotrivire față de planurile lui în

¹ Deosebit de interesantă pentru cele întîmplute cu Ungaria în răstimpul 1526—1529 este însăși relatarea pe care o face sultanul Soliman, într-o scrisoare din 13 noiembrie 1529 adresată dogelui Andrea Gritti, calificată de către N. Iorga drept o „adevărată pagină de cronică” (N. Iorga, *Deux lettres grecque de Sultans*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen”, t. XVII, (1940), nr. 1—3, p. 5—6.

² Florentina Cazan, *Rolul orașului Sibiu în politica externă a lui Ferdinand de Austria*, în „Analele Universității București”, *Istorie*, XXI (1972), nr. 2, p. 21—35.

privința Ungariei și a Transilvaniei. Cum am mai spus, împăratul nutrea convingerea că pericolul otoman din Mediterana este prioritar, mai ales că acolo era puntea de legătură dintre imperiul lui Soliman Magnificul și Franța lui Francisc I. Apoi, Carol Quintul mai era ros și de bănuiala că repetatele apeluri ale fratelui său pentru armată și subsidii bănești nu erau în realitate decît expresia ambiției de putere și mărire a lui Ferdinand, în dauna autorității proprii în zona de răsărit a imperiului său¹. Oricum, rivalitatea pentru coroana Sf. Ștefan dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya a fost aplanată prin pacea de la Oradea, din 24 februarie 1538, care prevedea că după dispariția celui de-al doilea competitor coroana va reveni familiei de Habsburg. Se pare că Ferdinand a acceptat acest compromis la insistențele fratelui său, care tot atunci, în februarie 1538, formase împreună cu papa Paul III și cu venețienii o „Ligă Sfîntă“, îndreptată contra turcilor, și, mai mult, în cursul verii a încheiat și un armistițiu pe zece ani cu Francisc I.

Vizînd destrămarea coaliției creștine, Soliman Magnificul a întreprins în același an o campanie în Moldova lui Petru Rareș, care la rîndul lui intrase în tratative cu imperialii². Petru Rareș a fost înlocuit cu un docil executant al ordinelor Porții, Ștefan Lăcustă, care a fost recunoscut de boieri spre a putea evita un dezastru, anume desființarea statală și încorporarea Moldovei în Imperiul otoman³. În urma acestei adevărate demonstrații de forță, care a adus pierderea neatîrnării moldovenești, Zápolya s-a apropiat din nou de turci. Totuși, Soliman Magnificul s-a decis să aplice o soluție radicală în problema Ungariei, care să evite

¹ *Eadem, Divergența de păreri dintre Ferdinand de Austria și Carol Quintul privind Transilvania*, în „Analele Universității București“, *Istorie*, XXIII (1974), nr. 1, p. 19—23.

² Alexandru Ciorănescu, *Petru Rareș și politica orientală a lui Carol Quintul*, în „Analele Academiei Române“, *Mem. Sect. Ist.*, S. III, t. XVII, p. 247—256; vezi și, recent, Ștefana Simionescu, *Les relations de la Moldavie avec les Habsbourg pendant le règne de Petru Rareș (1527—1538; 1541—1546)*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, t. XVI (1977), nr. 3, p. 463—465.

³ Boierii moldoveni, într-o scrisoare către regele Poloniei, databilă în 1540—1541, spuneau despre Ștefan Lăcustă că, de fapt, sultanul „a îmbrăcat un turc în veștmîntul nostru și l-a pus domn în Țara Moldovei“; dar ei, la început, au fost „mulțumiți și așa“, deoarece sultanul „avea gînduri foarte rele față de această nenorocită țară, voind să așeze în ea sangeaci“; dacă a renunțat la această intenție a fost din cauză că „pe boierii toți n-a putut să-i adune într-un loc și să-i ucidă!“ (N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. cit., p. 25). Pentru Ștefan Lăcustă, care a fost „crescut la Curtea sultanului“, vezi Șt. S. Gorovei, *Note istorice și genealogice ...*, p. 187—188.

pe viitor pericolul trecerii ei sub controlul Habsburgilor. Moartea regelui Ioan Zápolya la 22 iulie 1540 a precipitat evenimentele și i-a înlesnit sultanului îndeplinirea proiectului său. Sub pretextul că vine în ajutorul fiului minor al lui Ioan Zápolya, pe nume Ioan Sigismund, și mamei lui Isabella, la 29 august 1541 a ocupat Buda, transformând Ungaria centrală și sudică într-un pașalic¹.

De acum, din 1541, începe a doua fază a fenomenului desprinderii Transilvaniei de Ungaria. Dacă anterior, în ambianța de anarhie politică de după 1526, ea fusese doar baza eforturilor familiei Zápolya de a se impune pe tronul Ungariei, din acest moment, împreună cu comitatele de la est de Tisa, devine principat autonom sub suzeranitate turcească, în pofida pretenției văduvei lui Ioan Zápolya de a folosi în continuare titlul regal. De altminteri, după moartea Isabellei Zápolya (1559), tânărul Ioan Sigismund, îndemnat fiind de Ștefan Báthory, va purta tratative cu Habsburgii și pînă la urmă, prin tratatul de la Spira (Speyer), din 1571, va renunța formal la titlul de rege, mulțumindu-se numai cu cel de „princeps serenissimus”, iar pentru comitatele Bihor, Solnoc, Crasna și Maramureș, cu adaosul „dominus partium regni Hungariae.” Această renunțare a consacrat o situație de fapt. De partea lor, Habsburgii, după 1541, nu vor stăpîni direct decît Ungaria de nord. Regele Ferdinand, slab susținut de fratele său, va izbuti să-și extindă dominația totuși și asupra Transilvaniei, însă doar un scurt răstimp, între anii 1551—1556, și numai datorită abilei diplomații a episcopului George Martiuzzi de Oradea. Ca ripostă, în anul 1552 turcii vor ocupa Timișoara, care va deveni centrul unui nou pașalic, înglobînd Banatul și o parte din Crișana².

În istoriografia noastră, mijlocul secolului XVI este socotit drept hotarul cronologic al instaurării așa-numitului regim al dominației otomane asupra țărilor române. Cu alt prilej am încadrat larg începutul acestei noi etape în raporturile româno-tur-

¹ Există indicii că încă înainte de dispariția lui Ioan Zápolya sultanul luase hotărîrea să desființeze și să ocupe regatul maghiar, astfel încît moartea acestuia și evenimentele care i-au urmat nu i-au oferit decît pretextul dorit (I. Ursu, *La politique orientale de François Ier*, p. 124—125).

² Pentru ofensiva otomană din 1552, în cursul căreia a fost ocupată Timișoara, vezi *Cronici turcești privind țărilor române, Extrase*, vol. I (sec. XV — mijlocul sec. XVII), volum întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet, Editura Academiei, București, 1966, p. 485—487, 539, 547—548; Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 193—195.

cești în răstimpul 1538—1559¹. Evident, nu vom încerca aici să definim trăsăturile amănunțite ale etapei respective, care a luat sfârșit abia în veacul XIX. Vom sublinia însă că din punct de vedere românesc acceptarea dominației otomane nu a însemnat niciodată o capitulare, ci s-a făcut sub anume condiții, care garantau înainte de toate ființa statală și autonomia Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei. Semnificativ în acest sens este conținutul unui document turcesc recent descoperit și publicat, cu data 6 septembrie 1586. Este vorba de un „semn imperial” al sultanului Murad III (1574—1595) prin care se confirmă că la data de 30 martie 1585 i s-a acordat din nou domnia Țării Românești lui Mihnea voievod (Turcitul). Iată ce citim în acest act, între altele: „... oricare au fost vechile obiceiuri ale zisului vilaiet <Țara Românească>, potrivit lor să se acționeze <și> pentru raiaua sa să nu fie nici o asuprire și nici o opresiune”. Ceva mai jos se adaugă: „Și nimeni dintre marii mei viziri, nici dintre beilerbei sau bei și nici dintre slujitorii Porții mele a Ferișirii sau din rîndul altora să nu se atingă niciodată și prin nimic nici de vilaietul de Eflak <Țara Românească>, nici de beii săi, nici de logofeții săi, nici de boierii săi, nici de cnezii săi, nici de raiaua sa, nici de fiii și fetele sale, nici de ... (?), sau de alte mărfuri și lucruri ale sale”². Cu alte cuvinte, în plină epocă de supremație turcească în spațiul carpato-danubian, vedem că se repetă — desigur, potrivit unui formular binecunoscut și deseori utilizat — ideea intangibilității structurii interne a Țării Românești. Principala obligație a domnului era aceea de a veghea la plata haraciului anual, care pe atunci se ridica la suma de 7 000 000 de aspri, adică 89 743 taleri austrieci, și aceea de a fi „prieten prietenului și dușman dușmanului” sultanului³.

După părerea noastră, acceptarea supremației turcești a fost înainte de toate expresia unui consens al factorilor de conducere din cele trei țări românești, într-o vreme în care cea mai mare putere ce se opunea expansiunii otomane, Imperiul habsburgic,

¹ Ștefan Andreescu, *Limitele cronologice ale dominației otomane în țările române*, în „Revista de Istorie”, t. 27 (1974), nr. 3, p. 399—412.

² Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, fasc. I, *Izvoare documentare și juridice (sec. XV—XX)*, București, 1974, p. 66—67; același act, însoțit de traducere în franceză și ample comentarii, la Mihai Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte, au cours de la seconde moitié du XVIe siècle*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. XV, (1977), nr. 2, p. 207—232.

³ M. Maxim, *Culegere de texte otomane...*, p. 65—66.

vădise din plin inconsistența mijloacelor puse în joc și eșuase total în politica de cruciadă. Se știe că începînd din anul 1545 și Habsburgii au căutat mereu încheierea unei păci de durată cu turcii, care să stabilizeze reciproc sferile de influență în Europa. Mai mult, prin tratatul din 1547 Ferdinand de Austria plătea un tribut de 30 000 de galbeni sultanului Soliman! Iar în anul 1551, același reprezentant al Casei de Habsburg, după ce luase în stăpînire Transilvania fără nici o greutate, mulțumită — cum am spus — episcopului Martinuzzi, se grăbea să scrie aceluiasi sultan, oferindu-i să achite anual, în continuare, haraciul fixat acestei provincii în anul 1541¹. Vom înfățișa în cele de față o singură împrejurare deosebit de caracteristică din a doua jumătate a veacului XVI, care arată cum nu se poate mai bine că tendința noncombativă din cercurile politice românești era deliberată.

Între anii 1578—1590 a avut loc un alt greu război turco-persan. Un raport diplomatic din 15 iulie 1585 atestă că Poarta fusese nevoită să retragă atunci din zona europeană a imperiului toate rezervele disponibile, deoarece pregătea o nouă ofensivă, de importanță excepțională. Situația era de așa natură, încît pînă și garnizoanele turcești care supravegheau hotarele Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești au fost reduse simțitor, devenind practic inoperante. Potrivit acestui raport, Poarta a cerut înseși țărilor române, în această împrejurare, să-și apere hotarele². Credem că în legătură cu extraordinara solicitare a Porții trebuie de altfel pusă înțîlnirea de la 28 mai 1585, din Brașov, între delegații Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei, pe de o parte, și un ceauș al sultanului, pe de alta³. În vara anului 1585 a existat deci o ocazie cum nu se poate mai nimerită pentru o ridicare la luptă și scuturarea suzeranității turcești. Și totuși ... nu s-a întîmplat nimic! În schimb, într-o împrejurare similară, dar datînd din prima jumătate a veacului XVI, mai precis din anii 1533—1536, cînd iarăși forțele otomane erau angajate pe frontul asiatic, domnii din Țara Românească și din Moldova, adică Vlad Vintilă de la Slatina și Petru Rareș, căutau febril aliați printre statele creștine și insistau să se profite de absența sultanului și a grosului oștilor sale din Europa spre a ataca și răpune puterea păgînă de

¹ Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 190; *Ideea, Documente turcești privind istoria României*, I, nr. 26, p. 41.

² E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History (1427—1601)*, collected from British Archives, London, The Hague, Paris, 1964, nr. 62, p. 49.

³ Pentru această întîlnire, vezi Georgeta Totoiu, *Rolul logofătului Ivan Noroceea în a doua jumătate a sec. al XVI-lea*, în „Studii”, XVI (1963), nr. 2, p. 417.

pe acest al doilea front. Iată, de pildă, cum îndemna Petru Rareș pe împăratul Carol Quintul în toamna anului 1535: „... să-și pună în mișcare acum toate puterile, căci momentul a sosit, întrucât sultanul și-a dus oștile păgîne cu el”, adică în Persia ¹. Așadar, în condiții asemănătoare, la distanță de o jumătate de veac reacția cercurilor conducătoare din țările române a fost absolut diferită ... Această constatare ne ajută să înțelegem că la obîrșia atitudinii pasive din 1585 a stat o opțiune politică fundamentală, comună celor trei țări române.

Ar fi însă cu totul greșit să considerăm că în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, pînă la înscăunarea lui Mihai Viteazul în Țara Românească, din sînul societății românești a dispărut cu desăvîrșire ideea luptei antiotomane, cu scopul redobîndirii libertății spațiului carpato-danubian. De-ar fi să ne amintim numai o clipă de fapta lui Ion vodă cel Viteaz, din anul 1574, și tot am avea dovada de necontestat a subzistenței spiritului combativ la toate nivelele sociale românești din epocă. Dar poate că la fel de semnificativ este și faptul că la unii domni care au urmat în general o linie politică filoottomană, la un moment dat, în chip cu totul neașteptat, răsar mărturii care-i atestă tatonînd în secret posibilitățile pentru o realiniere cu puterile creștine! Acesta este de pildă cazul lui Alexandru Mircea voievod, din Țara Românească, despre care două rapoarte, din 10 august 1570 și, respectiv, 2 august 1571, ne spun că a intrat în legătură, pe rînd, cu împăratul Maximilian de Habsburg și cu Veneția, propunînd să se răzvrătească, împreună cu moldovenii, transilvănenii, bulgarii și sîrbii, și să scuture jugul turcesc ². Bănuim că acest demers

¹ A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, Budapesta, 1914, nr. 213, p. 256 („... ut mox moveat universa castra Suae Maiestatis, nam tempus iam adest; nam Turcarum imperatorem astulit satanas gentes etiam suas unacum eo”). Vezi și traducerea acestui fragment de text din 7 decembrie 1535, în *Călători străini despre țările române*, vol. I, Editura Științifică, București, 1968, p. 371.

² A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, nr. 344, p. 290; Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, nr. XXXV, p. 53. Să nu uităm apoi faptul că, potrivit unei însemnări din 1574 a prelatului catolic Giovanni Francesco Commendone, domnul Alexandru Mircea vădea un spirit foarte religios: „acesta în răstimp de puțini ani a refăcut cele mai multe biserici din Valahia, năruite din vechime, și s-a îngrijit să clădească unele din temelie. Apoi este foarte darnic în împodobirea bisericilor și cumpărarea vaselor (sfinte) trebuitoare pentru slujba dumnezeiască” (*Călători străini despre țările române*, II, p. 378). Cu atît mai ușor deci i se poate atribui o atitudine contradictorie în problema otomană (Cu privire la linia politică dominantă urmată de el în cursul domniei sale, vezi capitolul II al lucrării de față).

diplomatic surprinzător din partea lui Alexandru Mircea a fost în realitate impus domnului de o grupare a mării boierimi, într-o perioadă în care, abia urcat în scaunul domnesc al Țării Românești, el căuta să-și cîștige aderenți politici. Că lucrurile au stat într-adevăr așa ne-o dovedește proiectul de coaliție antiotomană pe care-l scotea la lumină ceva mai tîrziu, în preajma datei de 27 august 1583, pe cînd se afla în pribegie în Polonia, un fost sfetnic credincios și rudă a lui Alexandru Mircea, marele boier Ivașcu Golescu¹. Nu este greșit deci să conchidem că în mentalitatea politică a societății românești din a doua jumătate a veacului XVI s-a menținut permanent în stare latentă ideea ridicării la luptă contra Imperiului otoman. În definitiv, și înainte și după mijlocul acestui secol în mediile politice din cele trei țări românești s-au înfruntat, uneori sub forme concrete deosebit de dramatice, două tendințe ideologice principale: una care pleda pentru compromisul cu turcii, cu acceptarea tributului și altor limitări, în schimbul păstrării ființei statale și a autonomiei în ansamblu; cealaltă care susținea necesitatea alăturării la o coaliție creștină gata să poarte războiul pentru izgonirea păgînilor din Europa și eliberarea străvechii capitale a Bizanțului, Constantinopolul. Era de fapt tradiționala politică de cruciadă, pe care numeroși domni români și o bună parte a boierimii din cursul secolului XV și din primul sfert al celui de-al XVI-lea o împărtășiseră cu gîndul și cu fapta. Dacă cea dintîi tendință a predominat și a determinat orientarea externă a țărilor românești cu începere de la jumătatea secolului XVI, în contextul complet nefavorabil al triumfului politico-militar turcesc în sud-estul Europei, aceasta nu înseamnă de fel că cea de-a doua a pierit ca prin farmec, lăsînd doar locul unei neconținute resemnări! Însăși răzvrătirea lui Mihai Viteazul, din anul 1594, susținută cu vigoare de o bună parte a mării boierimi din Țara Românească, nu-și găsește cu adevărat explicația fără a ține seamă de persistența statornică, deși nu totdeauna ușor identificabilă, a mentalității antiotomane. În plus, întru întărirea celor spuse mai sus, merită să subliniem că la începutul memoriului lui Mihai Viteazul către marele duce de Toscana, din februarie 1601, găsim clar exprimată de către marele voievod ideea că atunci cînd și-a început domnia el s-a aflat în fața unei alternative: el primise de la sultan domnia Țării Românești „o dată cu poruncile ce se obișnuiesc a se da, și împreună

¹ Fl. Constantiniu, *Un proiect românesc de coaliție antiotomană din ultimul sfert al sec. al XVI-lea*, în „Studii”, XVI, (1963), nr. 3, p. 673–680.

cu toate libertățile acelei țări, la bunul meu plac și judecată, trebuind numai să-i dau Împăratului turcilor haraciul obișnuit în fiecare an" ¹ (s.n. — Șt.A.). Altfel spus, s-ar fi putut foarte bine acomoda cu suzeranitatea otomană, așa cum făcuseră și alți domni înaintea lui. Totuși, a hotărât „să rupă cu orice preț învoiala”, sau, cum spune aproape de încheierea memoriului, „ca să am și eu un loc și un nume în creștinătate am părăsit toate celelalte prietenii ce le aveam” ². Ridicarea lui la luptă a fost deci manifestarea concretă a unei stări de spirit comune unei mari părți a societății românești, stare de spirit cu vechi rădăcini și antecedente.

¹ *Literatura română veche (1402—1647)*, II, p. 40.

² *Ibidem*, p. 55. În memoriul din 17 ianuarie 1601, către împăratul Rudolf II citim: „În această țară puteam eu petrece foarte bine, în pace și fără de nici o frică, dacă nu mă simțeam chemat de credința mea către Măria Ta și către toată creștinătatea” (N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. cit., p. 234).

SUB SEMNUL UNUI IDEAL COMUN

ORIENTĂRI GENERALE ȘI CONVERGENȚE LOCALE

Niciodată nu a ieșit mai limpede la iveală ideea colaborării politico-militare a țărilor românești ca în clipele de primejdie comună. O asemenea împrejurare s-a conturat în răstimpul anilor 1522—1524, când, acționând doar în Țara Românească, turcii au încercat să introducă aici administrația de tip otoman, cu gândul să „ocupe țara cu desăvârșire”¹. Alegînd în locul lui Teodosie, nevîrstnicul fiu al lui Neagoe Basarab, pe Radu de la Afumați ca domn, boierii din Țara Românească au chemat totodată în ajutor pe Ioan Zápolya, pe atunci voievod al Transilvaniei, părăsind astfel „fățiș” pe turci². O epistolă din 29 iunie 1524, a lui Michael Bocignoli din Raguza, explică în acești termeni mobilul sprijinului eficient acordat de Ioan Zápolya lui Radu de la Afumați: „Căci dacă turcii ar ocupa Țara Românească s-ar sfîrși

¹ *Căldători străini despre țările române*, vol. I, Editura Științifică, București, 1968, p. 178 (mărturie culeasă dintr-o scrisoare din 29 iunie 1524, pentru care vezi și mai jos). *Letopisețul Cantacuzinesc* atestă că după moartea lui Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, la Constantinoopol în iarna 1521—1522, Mehmet beg din Nicopole a cerut sultanului „domnia” Țării Românești, ceea ce fiindu-i acordat, boierii munteni s-au grăbit să-l aleagă pe Radu de la Afumați „pentru că va să piară țara de turci”. Se pare că, potrivit aceluiași text de cronică, Mehmet beg într-una din fazele confruntării cu Radu de la Afumați în care sorții s-au arătat de partea lui, a apucat chiar de „au pus oameni d-ai lui subași pînă toate orașele” Țării Românești (*Istoria Țării Românești. (1290—1690). Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, Ed. Acad., București, 1960, p. 206); vezi și prof. I. I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopisețului Cantacuzinesc*, în „Mitropolia Olteniei”, an. XIII (1961), nr. 7—9, p. 505). Turcii „au stricat și au risipit domnia și Țara Românească și au pus domn pe turcul Mahmet”, spunea și solul Moldovei în Polonia, Luca Cîrjă, în primele zile ale anului 1523 [ultima traducere, fragmentară, a textului soliei, în antologia *Literatura română veche (1402—1647)*, ediție îngrijită de G. Mihăilă și D. Zamfirescu, vol. I, București, 1969, p. 242].

² *Căldători străini despre țările române*, vol. I, p. 178. Pentru detalii asupra evenimentelor, vezi monografia lui T. Palade, *Radu de la Afumați*, București, 1939.

cu toată Transilvania al cărui principe suprem este el”¹. Mai departe, același extrem de important text arăta că sultanul Soliman, „ușurat de teama defecțiunii Egiptului, pregătește o expediție împotriva valahilor și dacă ar porni într-acolo el <însuși>, s-ar sfârși nu numai cu valahii și cu moldovenii, despre care am spus mai sus că sînt numiți daci, dar cei mai mulți socotesc că s-ar sfârși curînd și cu ungurii și cu polonii, întrucît nu se vede să fie la unguri mijloace de luptă cu care să poată ține piept unui principe atît de puternic”. Iar în încheiere, Michael Bocignoli, a cărui epistolă era destinată unuia din secretarii împăratului Carol Quintul, pe nume Gérard de Plaines seigneur de la Roche, atrăgea atenția că: „... dacă el <Zápolya> ar trimite pe careva din ai săi <ca domn în Țara Românească> și transilvănenii ar fi binevoitori și moldovenii s-ar uni <și ei> în acest <gînd> și românii ar rămîne credincioși, se crede că primejdia nu va fi așa de mare”². Cu alte cuvinte, diplomatul raguzan, care vizitase Țara Românească încă înainte de 1512, recomanda cercurilor de la curtea imperială habsburgică să țină seamă de însemnătatea pe care ar putea avea-o în stăvilirea previzibilei ofensive otomane în Europa blocul celor trei țări românești, pe care-l vedea condus de voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya.

Rezistența îndîrjită a Țării Românești, ca și teama de o coalizare a țărilor române — în 1524 Ștefan cel Tânăr, domnul Moldovei, la rîndul lui, atacă și nimicește, la Tărăsăuți pe Prut, un detașament otoman, însumînd patru mii de oșteni, care revedea dintr-o incursiune de pradă în Polonia³ — îl determină pe sultanul Soliman să renunțe a-și mai impune, pentru moment, voința și să-l recunoască în decembrie 1524 pe Radu de la Afumați. Era astfel stins focarul de război de la Dunărea de Jos, iar sultanul s-a putut consacra pregătirilor pentru lovitura directă contra Ungariei, pe care o va da în vara anului 1526. Experiența tentativei eșuate din 1522 de a izola și transforma Țara Românească în pașalic, precum și tot ce a urmat par să îndreptățească opinia exprimată de Antonius Verancsics (1504–1573), prepozit al

¹ *Călători străini despre țările române*, vol. I, p. 179.

² *Ibidem*, p. 179–180. Textul latin al scrisorii, la A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvania Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914, nr. 96, p. 129–132.

³ *Cronica lui Macarie*, în P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*, Editura Academiei, București, 1959, p. 94. Vezi și Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european (1517–1527)*, Editura Academiei, București, 1972, p. 92–93 și 95.

capitlului Transilvaniei, potrivit căreia Soliman Magnificul, deși a râvnit mereu Transilvania, la fel ca „toți împărații turcești”, s-a temut „ca nu cumva, când ar încerca el să ocupe Transilvania, sau Țara Românească, sau Moldova, toate aceste țări să se unească împreună și să se apere în parte prin curse, în parte — ceea ce de asemenea nu este greu de crezut — prin forță, deoarece sînt foarte bine apărate de munții cei mai abrupti, de pădurile cele mai grele de străbătut, de cele mai mari prăpăstii, de râuri repezi, și de torente primejdioase, cu căi și poteci nespuse de strîmte, cu o cavalerie uimitor de numeroasă, și o armată țărănească atît de pricepută și atît de dîrză în atacarea dușmanului în asemenea locuri grele, încît cei ce nu ar vedea acest lucru, cu greu ar putea fi făcuți să-l creadă”¹. Negreșit, aceste rînduri au fost scrise puțin după 1538 și privesc înainte de toate evenimentele acelui an, dar nu este mai puțin adevărat că ele reflectă cum nu se poate mai bine și concluzia la care pare să fi ajuns sultanul Soliman încă din toamna anului 1524, când a renunțat să-și mai croiască o cale spre Ungaria prin Țara Românească și Transilvania. Tot Michael Bocignoli, citat mai devreme, sublinia la 29 iunie 1524 că proiectul inițial al transformării Țării Românești în pașalic devenise necesar întrucît sultanul văzuse că „pe aici este trecerea cea mai ușoară contra ungarilor, cu care începuse să poarte război”². Abandonarea proiectului a coincis deci cu schimbarea direcției principale a marii ofensive preconizate, care, așa cum știm, în 1526 a ocolit într-adevăr spațiul carpato-danubian. Așadar, încă de la începutul domniei lui Soliman Magnificul interdependența politico-militară a țărilor românești s-a impus ca o realitate evidentă, de care el avea să țină seamă întotdeauna în cursul deceniilor următoare.

Vigurosul spirit antiotoman de care a fost animat Radu de la Afumați nu s-a stins deloc o dată cu audiența la sultan, din 13 decembrie 1524³. Abia întors în țară, de la 1 februarie 1525, el îi informa pe fruntașii cetății Brașovului despre drumul său la Poartă, unde a „stat de față cu împăratul turcesc și toți domnii Țării Turcești”, adăugînd în chip cu totul semnificativ: „Să dea Domnul Dumnezeu viață și sănătate și ispășire de către păgîni domniei voastre și de către vrăjmașii legii creștine, și nouă de așijderea, să putem plăti truda voastră și bunătatea cu slujbă

¹ *Călători străini despre țările române*, I, p. 418.

² *Ibidem*, p. 178.

³ Pentru împrejurările acestei audiențe, vezi T. Palade, *op. cit.*, p. 42—45.

și cu cinste, precum de la început am pus jurământ, ca să fim cu dreptate și slujbă sfintei coroane și măritului crai <regele Ludovic II al Ungariei> și tuturor domnilor Țării Ungurești și domniei voastre în viața noastră”¹. Altfel spus, Radu de la Afumați s-a grăbit să dea asigurări vechilor săi aliați și susținători că proaspătul gest al închinării față de sultan, aducător de pace pentru mult încercata Țară Românească², nu înseamnă și o modificare a liniei sale profund antiotomane, o încălcare a jurământului de fidelitate față de regele Ungariei, în numele căruia îl sprijinise cu armele Ioan Zápolya. Că nu au fost doar vorbe goale ne-o demonstrează din plin atitudinea voievodului Țării Românești din preziua bătăliei de la Mohács, când s-a oferit el însuși să întreprună răgazul de liniște atât de prețios și de greu obținut, propunând regelui maghiar un plan cu două variante, în ambele cazuri oștile sale urmînd a colabora cu cele ale Transilvaniei. Un sol muntean, care a transmis curții regale planul lui Radu de la Afumați, a sosit se pare la Buda în prima jumătate a lunii iunie 1526. În esență, acest plan se întemeia pe faptul concentrării masive a forțelor turcești ce începuseră, la 23 aprilie 1526, campania contra Ungariei. Radu de la Afumați, ținînd seamă tocmai de adunarea la un loc a tuturor efectivelor disponibile ale inamicului, a pledat fie pentru prinderea întregii oști otomane „între două focuri” — cum s-ar spune astăzi! —, adică pentru atacarea ei din două părți, oastea regală urmînd a lovi din față, iar cele ale Transilvaniei și Țării Românești din spate, fie pentru o contraofensivă de diversiune, executată de astă dată numai de forțele celor două țări românești, care ar fi trebuit să pătrundă prin Nicopole în Bulgaria rămasă fără apărare. Vestea pustiirii teritoriilor de la sudul Dunării, încorporate Imperiului otoman, l-ar fi obligat pe sultan să se întoarcă. Cel puțin aceasta pare să fi fost părerea domnului Țării Românești³.

¹ St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, nr. XI, p. 31; Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346—1603)*, București, 1931, nr. 308, p. 305.

² Cu privire la pierderile în vieți omenești din răstimpul 1522—1524, vezi Ștefan Andreescu, *Observații asupra pomelnicului mănăstirii Argeșului*, în „Glasul Bisericii”, an. XXVI (1967), nr. 7—8, p. 800—811.

³ Jozsef Pataki, *Atitudinea lui Radu de la Afumați și a lui Ioan Zápolya în ajunul luptei de la Mohács (1526)*, în culegerea „Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România și a înfrățirii lor cu națiunea română — Naționalitatea maghiară” vol. I, Editura Politică, București, 1976, p. 57—77.

Merită remarcat că cercurile din preajma regelui Ungariei nu numai că au luat în considerare propunerea lui Radu de la Afumați, dar chiar a fost emis un ordin pentru voievodul Ioan Zápolya al Transilvaniei ca să nu mai vină în tabăra regală, ci să se îndrepte către Țara Românească, spre a-și unui oastea cu cea a domnului de acolo¹. Între timp însă, turcii au pus în aplicare unele măsuri de prevedere în legătură cu Țara Românească. La 18 iunie 1526 se știa la Buda, după informații sosite din Țara Românească, că un pașă, probabil Mehmet beg Mihaloglu, ajunsese la Nicopole în fruntea unui contingent de oaste numeros și se pregătea să treacă Dunărea, cu intenția de a pătrunde în Transilvania prin Țara Românească. Totodată, atunci se pare că a fost luat ca ostatic și fiul lui Radu de la Afumați, pe nume Vlad, ceea ce l-a obligat pe acesta să renunțe la a mai participa activ la ostilități, de partea creștinilor². Ceea ce ne interesează în discuția de față este doar faptul că, în preajma bătăliei de la Mohács, temeiul gândirii domnului din Țara Românească în raport cu problema otomană era axat, întocmai ca și la domnii din veacul precedent, pe ideea colaborării cu Transilvania, alături de Ungaria.

Să examinăm acum și poziția Moldovei, unde în 1526 era domn Ștefan cel Tânăr, față de aceeași problemă. Cunoaștem astăzi îndeajuns de bine politica de neatîrnare a acestui nepot de fiu al lui Ștefan cel Mare. În 1521, de pildă, el a refuzat să se conformeze cererii Porții de a ataca pe secuii din estul Transilvaniei, operație de diversiune ce făcea parte din planul de campanie al lui Soliman Magnificul în vederea cuceririi Belgradului de la unguri³. Mai mult, în vara anului 1524, acționînd ca un aliat al regatului creștin al Poloniei, iar nu ca un prinț tributar al Imperiului otoman, Ștefan cel Tânăr surprinsese și nimicise, la Tărășăuți, pe Prut, o parte a forței de invazie otomane care, în colaborare cu tătarii, devastase cumplit zona de sud a Poloniei (Ru-

¹ *Ibidem*, p. 62.

² *Ibidem*, p. 69—70 și 73.

³ Tahsin Gemil, *Din relațiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea (Pe marginea a două documente din arhivele de la Istanbul)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie « A. D. Xenopol »”, vol. IX, Iași, 1972, p. 133—143.

tenia, Podolia și Pocuția) ¹. Faptul că gestul domnului a rămas nepedepsit trebuie pus neîndoielnic, cum spuneam, în legătură cu rezistența exemplară, neașteptată, întâmpinată în Țara Românească, cu care de altfel încă nici nu fusese încheiată pacea. Din fericire, despre gândirea politică a lui Ștefan cel Tânăr dispunem de o mărturie fundamentală, datînd din primele zile ale anului 1523. Este vorba de binecunoscutul mesaj citit de solul Luca Cîrjă în fața regelui polon Sigismund I și a consilierilor săi, care constituie o precisă și lucidă sinteză asupra succesiunii evenimentelor din anii 1521—1522, generate de uriașa presiune otomană în sud-estul Europei și în Mediterana orientală și, pe de altă parte, o invitație adresată regelui Sigismund de a prelua misiunea de „a călăuzi lucrul cel mare al împăciuirii creștinilor împotriva dușmanilor păgîni ai Creștinătății” și de a se pune în fruntea viitoareii coaliții, întrucît — spunea domnul Moldovei — „nu este altul în vrednicie ca măriă voastră: unii sînt prea tineri <referire la regele Ludovic II al Ungariei>, alții necunoscuți nouă, alții nedestoinici pentru facerea unor lucruri și legături atît de mărețe”². Deosebit de instructivă pentru reconstituirea stării de spirit din Moldova timpului este lectura fragmentului din mesaj cu privire la dezbateră în sfatul domnesc, în anul 1521, a repetatelor și amenințătoarelor apeluri ale Porții ca oștile moldovenești să atace și să ocupe „țara secuilor”. Cităm din nou: „Și după aceea, dacă a înțeles domnul că e greu pentru noi și că <turcii> vor să ne despartă de creștinătate, măriă-sa a stat mult de vorbă și a plîns cu lacrimi și a grăit boierilor săi din sfat: «Boieri, bătrîni și tineri, ce este mai bine să facem, să ne unim cu păgînii împotriva creștinilor, sau să fim cu creștinii în bună înțelegere și în pace și prietenie, împotriva păgînilor?» Măriă-sa a întrebat sfatul său, pe bătrînii din sfatul moșului său Ștefan <cel Mare>, cum s-a purtat în trecut Țara noastră Moldovenească? Iar ei au răspuns așa măriiei-sale că Țara noastră Moldovenească a ținut prietenie sfintei coroane a Ungariei și a Poloniei. Și a răspuns măriă-sa:

¹ Ștefăniță vodă la începutul domniei, în 4 mai 1518, semnase la Hirslau un cuprinzător tratat cu regele polon Sigismund I, în care era inclusă și o clauză anti-otomană [Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517—1527)*, Iași, 1943, nr. 105, p. 491—501; traducerea actului reprodusă recent după Costăchescu în culegerea Prof. I. Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, Editura Politică, București, 1971, nr. 25, p. 143—149].

² Pentru acest pasaj am folosit traducerea lui N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 184.

« Așa cum a fost în vremea strămoșilor noștri, în vremea moșului și părintelui nostru, tot astfel și noi vom chema pe Dumnezeu în ajutor și pe Maica Domnului și vom ține unire cu creștinii și vom respinge cum vom putea pe păgîn de la noi »¹. Așadar, în 1521, marii boieri, împreună cu domnul Moldovei Ștefan cel Tânăr, au decis să se bizuie pe contraponderea ungaro-polonă la expansiunea otomană, cu scopul de a salvagarda statul lor de primejdia de subjugare ce se profila cu claritate la miazăzi. În pragul anului 1523 însă, făcînd bilanțul celor petrecute de la luarea acestei hotărîri, domnul Moldovei nu lipsea să aducă vii critici „nepăsării și neînțelegerilor” care domneau printre unguri și din pricina cărora n-au reușit să păstreze Belgradul, ce fusese „o poartă închisă împotriva păgînilor”². Totodată, el încheia și cu un avertisment pentru regele polon, să nu piardă din vedere a ajuta Moldova, „căci, dacă astăzi Dumnezeu va pedepsi țara noastră Moldova, să nu vă îndoiiți măria voastră că mîine o să vie rîndul și pentru alte domnii creștine”³. În anul următor, după biruința de la Tărăsăuți, într-un moment în care aștepta „din ceas în ceas” replica turcilor, contra cărora de fapt acum se ridicase pe față, Ștefan cel Tânăr va rosti chiar cuvinte aspre în privința sensului real al promisiunii polone de asistență militară: „Dumneavoastră îmi făgăduiți ajutor, dar nu voiți să vă luptați înșivă cu dușmanii, privind la mine, ca eu să mă lupt cu dușmanul dumneavoastră”. Spectacolul proastei organizări a apărării polone în cursul expediției turco-tătare din 1524 îl făcea în plus să-și exprime scepticismul că acest ajutor ar putea veni vreodată: „Totuși trebuie să vă spun că n-am văzut omul care, dacă însuși se îneacă, dă ajutor altuia, ci însuși trebuie întîi să înoate la mal”⁴. Reiese deci limpede că Ștefan cel Tânăr a căpătat treptat convingerea că Polonia îi rezerva doar rolul de „strajă” înaintată — cuvîntul este folosit chiar de el în finalul mesajului din 1524 —, fără a fi cu adevărat preocupată de o apărare eficientă a Moldovei, pe care de altfel nu ar fi fost în stare să o asigure nici pentru ea însăși. Armistițiul turco-polon pe trei ani, încheiat în anul 1525, va confirma, din păcate, cu prisosință faptul că regatul cu care se învecina la miazănoapte Moldova nu era deloc dispus să con-

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, nr. 112, p. 542—543; vezi și *Literatura română veche (1402—1647)*, ed. cit., I, p. 239.

² M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 540 și 545.

³ *Ibidem*, p. 548; vezi și N. Iorga, *op. cit.*, p. 184.

⁴ Traducerea lui N. Iorga, *op. cit.*, nr. XVI, p. 185, diferă sensibil de cea încercată de M. Costăchescu, *op. cit.*, nr. 115, p. 561—562. Am preferat-o pe cea dintîi.

tribuie cu ceva la stăvilirea ofensivei otomane în Europa. Demonstrația de forță turco-tătară din 1524 și-a atins astfel scopul, izolînd Polonia și Ungaria.

Totuși, consecvent cu linia sa politică de colaborare cu Polonia, la fel precum Radu de la Afumați cu Ungaria, în toiul evenimentelor din 1526 Ștefan cel Tânăr i-a propus regelui Sigismund I să-și unească forțele cu cele ale Moldovei, pe care le concentrase în nord, nu departe de Camenița polonă, și să lupte împreună împotriva tătarilor și turcilor¹. Nu s-a întîmplat însă nimic în acest sens, polonii mulțumindu-se numai cu măsuri limitate de apărare contra incursiunilor tătare. La rîndul lui, domnul Moldovei a păstrat, la fel ca domnul Țării Românești și voievodul Transilvaniei, o atitudine de expectativă armată. Firește însă, chiar această atitudine era cu primejdie, deoarece, așa cum comunica Ștefan cel Tânăr la Buda, sultanul îl anunțase că-l va folosi în campania contra Ungariei². Nu ne îndoim că o cerere similară a fost făcută și lui Radu de la Afumați, pe de altă parte, cu atît mai mult cu cît la începutul lunii mai 1526 el a trebuit să se înfățișeze înaintea sultanului, aflat atunci la Adrianopole, în drum spre Ungaria³. Or, în perspectiva victoriei otomane, ambii domni români se puteau aștepta la represalii, întrucît nu și-au respectat obligația de vasali și nu și-au sprijinit suzeranul cu armele!

Aici însă, în această problemă, se pare că a intervenit între Ștefan cel Tânăr și Radu de la Afumați o înțelegere menită să le ofere o justificare valabilă. Chestiunea nu a fost încă deplin limpezită, dar iată ce constatăm: deși încă din anul precedent, 1525, proiectul sultanului pentru o înfruntare decisivă cu Ungaria era cunoscut în cercurile politice europene, deși — cum am văzut — ambii voievozi, din Țara Românească și din Moldova, erau gata să se alăture cu armele, unul Ungariei și Transilvaniei, celălalt Poloniei, între ei, chiar în anul mării încercări, 1526, are loc un conflict, desfășurat în două etape, care încadrează bătălia de la Mohács, din 29 august. Motivarea printr-un mobil romantic, cel puțin straniu în asemenea împrejurări grave, a conflictului, a îndemnat pe istorici să formuleze întrebarea dacă nu cumva cearta celor doi domni a fost numai simulată, ca să le slujească drept pretext față de Poartă pentru rămînerea lor în afara adevăratului conflict. Pe scurt, lucrurile au stat astfel: la sfîrșitul

¹ Horia I. Ursu, *op. cit.*, p. 118.

² *Ibidem*, p. 118—119.

³ *Ibidem*, p. 121; vezi și J. Pataki, *op. cit.*, p. 68 (în jurul datei de 3 mai).

anului 1525, Radu de la Afumați rămîne văduv și, la îndemnul marilor săi boieri, care au grijă să anunțe autoritățile turcești de la Dunăre, cere în căsătorie pe una din fiicele predecesorului său, Neagoe Basarab, care împreună cu mama lor, Doamna Despina, se aflau în Transilvania, în grija voievodului Ioan Zápolya. Dar chiar Neagoe Basarab făgăduise pe una din fiicele sale, anume pe cea pe care va dori s-o aleagă, lui Ștefan cel Tânăr, domnul Moldovei ... În această situație, voievodul Ioan Zápolya fixează mai întâi data de 14 ianuarie, apoi pe cea de 17 ianuarie 1526 ca zi în care să aibă loc alegerea soțiilor celor doi domni, ținându-se seamă de făgăduiala prealabilă a lui Neagoe Basarab. Cum Ștefan cel Tânăr a solicitat o nouă amînare, Radu de la Afumați — cu acordul lui Ioan Zápolya — a procedat de unul singur la alegere, optînd pentru fiica mai mică a lui Neagoe Basarab, pe nume Ruxandra, se pare cea mai frumoasă! A urmat o incursiune moldovenească în Țara Românească, în jurul datei de 4 februarie 1526, oastea lui Ștefan cel Tânăr înaintînd pînă la Tîrgșor, după care cei doi domni s-ar fi împăcat, cel din Moldova mulțumindu-se cu fata rămasă, Stana ¹ ... Așa s-a consumat prima etapă a conflictului. În „timp de toamnă” însă, tot în același an crucial 1526, Ștefan cel Tânăr, din pricina „obrazniciei” muntenilor (!?!), a intrat din nou în Țara Românească și a mers pînă „unde a vrut” ².

Nicolae Iorga, cînd s-a ocupat de această „poveste”, nu i-a acordat nici un credit, socotind-o „neîntemeiată și hazlie” ³. Tot marele istoric a întrevăzut un „alt înțeles” al stării de război dintre Moldova și Țara Românească în prevederea din condițiile împăcării, consemnate într-o scrisoare din 17 martie 1526, ca să se facă o „restituire reciprocă a pribegilor” ⁴. Dar acest „alt înțeles” nu este valabil decît eventual pentru prima fază a evenimentelor. Cît privește secvența a doua a acestui așa-zis conflict, desfășurată în cursul toamnei aceleiași an, credem că a avut exclusiv caracterul unei înscenări, puse la cale de cei doi voievozi de ochii turcilor. Atrage astfel atenția faptul că Radu de la Afumați a lansat invi-

¹ Horia I. Ursu, *op. cit.*, p. 102—104; T. Palade, *op. cit.*, p. 52—53.

² *Cronica lui Macarie*, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 95.

³ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, București, 1937, p. 323.

⁴ *Ibidem*, p. 324. Tot N. Iorga (*op. cit.*, p. 323, n. 7) a atras atenția că cea dintîi provocare trebuie să fi venit din partea lui Radu de la Afumați, întrucît este atestată o incursiune muntenească încă din toamna anului 1525, pe la 11 noiembrie — Sf. Martin. Într-adevăr, așa s-ar explica de ce la 31 ianuarie 1526 Ștefan cel Tânăr se plîngea că țara i-a fost călcată, printre alții, și de „munteni” (M. Costăchescu, *op. cit.*, nr. 118, p. 565).

tații pentru nunta sa cu domnița Ruxandra la 13 septembrie 1526, adică tocmai atunci când, desigur, căpătase informații complete asupra rezultatului nefericit al bătăliei de la Mohács¹. A urmat așa-zisa campanie de toamnă a lui Ștefan cel Tânăr, care însă ... n-a întâmpinat nici o rezistență, de parcă n-ar fi avut de-a face cu viteazul domn muntean care ani în șir înfruntase cu nedeزمینیت curaj puterea turcilor, „cîteodată fiind goniți și cîteodată gonind” pe vrăjmași, iar în final reușise, în pofida lor, să păstreze scaunul domnesc². Răzbunarea tardivă a orgoliului rănit al domnului Moldovei ne apare, pe de altă parte, cu atît mai ciudată cu cît el s-a însurat, se pare, cu domnița Stana, sora mai mare a Ruxandrei, încă din luna iunie 1526³. Dar ceea ce ne îndeamnă mai mult să apreciem că cel puțin redeschiderea conflictului a fost ticluită anticipat este, în afară de amînarea datei controversatei căsătorii a lui Radu de la Afumați, faptul că în anul 1521 refuzul lui Ștefan cel Tânăr de a colabora cu turcii a fost mascat tot prin pretextul existenței unei stări de încordare în altă direcție, cu singura diferență că atunci a fost vorba de tătari⁴. Să conchidem așadar că similitudinea situației celor două țări românești din afara arcului carpatic în raport cu Poarta le-a adus să conlucreze politic, în împrejurările grave ale anului 1526, în chipul descris mai sus, fără îndoială bizar în aparență, totuși revelator pentru interesele comune, locale.

Încheierea aceasta este sugestivă însă și din alt punct de vedere. Cei doi domni care se aflau în anul 1526 în Țara Românească și în Moldova au mărturisit în perioada anterioară, fiecare în parte, un crez antiotoman, pe care l-au ilustrat și cu fapta. Totdeodată ei erau conștienți că micile lor state erau cele dintîi periclitate de torentul turcesc și că ele îndeplinesc rolul de bastioane

¹ Invitația la nuntă, cu această dată de lună și zi, pentru județul și pirgarii din Sibiu, a fost publicată de N. Iorga, *Nci acte românești la Sibiu*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. VII, București, 1927, p. 4 (extras). Deși data nu este prevăzută cu indicația anului, el nu poate să fie decît 1526. Menționăm pe de altă parte că la 10 septembrie 1526, în pisanăa picturii bisericii mănăstirii Argeșului, Ruxandra figura deja ca „preaiubita soție” a lui Radu vodă (*Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, *Orașul București*, Editura Academiei, București, 1965, nr. 577, p. 479).

² Am citat din textul pisaniei de la Argeș (vezi nota anterioară). Horia I. Ursu, *op. cit.*, p. 105–106, a fost primul istoric care, după știința ncastră, a asociat conflictul dintre domnii români din anul 1526 de atitudinea lor de expectativă față de războiul otomano-ungar.

³ N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 325.

⁴ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 136–137 și 139.

la marginea lumii europene creștine, care nu trebuie în nici un caz părăsite. Iată, în acest sens, cum se exprima Radu de la Afumați, la 27 ianuarie 1524, când, după ce turcii îl atrăseseră în cursă și-l asasinaseră pe efemerul domn Radu Bădica, încercau să repete lovitura și cu el: „Trimiteți-mi oaste în ajutor — scria el fruntașilor cetății Brașovului —, câtă vă este cu putință, dar în taină, căci vreau s-o așez la o parte și să văd dacă turcii vor într-adevăr și cu gând bun să ne aducă pace și steag, sau dacă nu cumva vor să lucreze cu șiretenie și cu gând să piarză Țara Românească și să se apropie de țara înălțimii sale craiului <Ludovic II al Ungariei> și a dumneavoastră, ca s-o prade. Pentru aceasta noi trebuie să avem cu ce să ne apărăm și cu ce să ne batem cu ei, ca să ne apărăm și să nu ne dăm turcilor”¹ (s.n. — Șt.A.). Este deci vădit că viteazul domn se temea că, la acea dată, turcii încă nu au renunțat la ideea desființării statale a Țării Românești și a înglobării ei în Imperiul otoman, ca fază preliminară din programul ultimului asalt contra Ungariei. Dar concepția lui Radu de la Afumați este și mai nuanțată deslușită dacă punem la contribuție și acest fragment de scrisoare din 2 februarie 1524, în care el repetă brașovenilor apelul de ajutor: „Și oaste așijderea, cât puteți, trimiteți-mi, căci domnul Ianăș voievod <Ioan Zápolya> nimica nu va zice pentru aceasta; numai să ne izbăvească pe noi Domnul Dumnezeu de cîinii de turci. Pentru că, *dacă turcii ne vor învinge pe noi și ne vor rușina, domnia voastră nu va fi în pace*. Drept aceea, de mai înainte domnia voastră ați început bine și ați aprins lumina, și acum nu o stingeți, ci faceți-o pentru suflete...”² (s.n. — Șt.A.). Cum vedem, se desprinde lesne argumentul că Țara Românească era o pavază care garanta atât siguranța Transilvaniei, cât și a Ungariei. În ce-l privește pe Ștefan cel Tânăr al Moldovei, reamintim că la începutul anului 1523 se folosea cam de aceiași termeni spre a sublinia însemnătatea Moldovei ca obstacol în calea expansiunii otomane — „dacă astăzi Dumnezeu va pedepsi țara noastră Moldova, să nu vă îndoiiți mânia voastră că mâine o să vie rîndul și pentru alte domnii creștine”. Dacă punem față în față cele două concepții atât de clar definite, și ținem seamă în același timp de colaborarea de ultim moment, din anul 1526, dintre cei doi oameni, ajungem să constatăm din nou, la fel ca pentru veacul XV, că ideologia comună antiotomană, indiferent de orientările generale externe —

¹ N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. cit., 200 (sub anul greșit „1544”, în loc de 1524).

² Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 285, p. 284.

spre Ungaria și, respectiv, Polonia —, i-a îndreptat inevitabil unul către celălalt în împrejurări dramatice. Să mai adăugăm tot acum faptul că încă de la sfârșitul secolului anterior înaintarea otomană, odată cu ocuparea cetății Chilia de la gurile Dunării (1484), făcuse să dispară singurul sîmbure major de discordie dintre Țara Românească și Moldova¹.

Noua conjunctură internațională ivită în urma bătăliei de la Mohács, eliminarea Ungariei din poziția de factor de echilibru în raporturile Europei creștine cu Imperiul otoman, precum și intrarea în contact direct, în zona central-europeană, a Imperiului habsburgic cu cel al lui Soliman Magnificul, a obligat pe cîrmuitorii celor trei state din spațiul carpato-danubian la o revizuire atentă a politicii lor externe. De partea lor, Habsburgii au inaugurat o politică specială în privința Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești², în cadrul căreia din prima clipă au fost nevoiți să recunoască interdependența lor strînsă. Într-adevăr, încă din decembrie 1526, Ferdinand de Austria își instruia ambasadorul trimis la regele Sigismund I al Poloniei în legătură cu problema tronului vacant al Ungariei să încerce să obțină, între altele, și un demers diplomatic polonez pe lîngă domnii din Moldova și Țara Românească, spre a-i face pe aceștia să nu adere la cauza voievodului Ioan Zápolya al Transilvaniei și să-l ajute³. Altfel spus, candidatul habsburgic la succesiunea lui Ludovic II se temea de ponderea pe care ar fi putut-o oferi efortului rivalului său blocul celor trei țări românești și, ca atare, a căutat să preîntîmpine din capul locului coalizarea lor/ contra sa. În același scop, pe de altă parte, arhiducele Ferdinand a purces și la o acțiune diplomatică directă, pe lîngă cei doi cumnați, Ștefan cel Tânăr și Radu

¹ Asupra acestei chestiuni, vezi Șerban Papacoste, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XV (1976), nr. 3, p. 421—436. Au supraviețuit doar diferențe legate de linia hotarului dintre cele două state, care reizbucnesc din timp în timp, pînă tirziu în cursul veacului XVI.

² O schiță a acestei politici, la Ștefana Simionescu, *Țările române și începutul politicii răsăritene antiotomane a Imperiului habsburgic (1526—1594)*, în „Revista de Istorie”, t. 28 (1975), nr. 8, p. 1197—1214.

³ Endoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea 3, București, 1892, nr. CCCXCIX, p. 593 (= *Acta Tomiciana*, t. VIII, nr. CCXVI, p. 283).

de la Afumați¹. Recunoașterea atât de rapidă a interdependenței politice dintre Transilvania, Moldova și Țara Românească pare a fi consecința imediată, sau mai bine-zis ecoul scrisorii-memoriu a lui Michael Bocignoli, din 29 iunie 1524, care a cunoscut o largă difuzare² și în care — reamintim — se sublinia rolul pe care ar fi putut să-l joace forțele reunite ale celor trei state, sub conducerea lui Ioan Zápolya, în zăgăzuirea ofensivei otomane la Dunărea de Jos.

În cele dintâi două decenii de după bătălia de la Mohács, care fac obiectul capitolului de față, inițiativele diplomatice habsburgice în spațiul carpato-danubian s-au bucurat mai totdeauna de succes, cu precădere în Țara Românească și Moldova, ținuturile amenințate nemijlocit de turci și care, oficial, recunoscuseră încă din veacul XV suzeranitatea Porții. Această receptivitate își găsește explicația în puternicul spirit antiotoman de care erau pătrunși o bună parte din factorii de răspundere ai politicii de aici. Cea mai elocventă probă despre cunoașterea de către cercurile habsburgice a stării de spirit pomenite, pe care avea s-o folosească pentru atragerea în orbita politicii lor a țărilor românești, o cuprinde corespondența purtată în primele luni ale anului 1533 de Nicolaus Olahus, pe atunci aflat la Bruxelles, în calitate de secretar al reginei Maria de Habsburg, văduva lui Ludovic II al Ungariei, și Cornelius Schepper, diplomat folosit de Habsburgi în mai multe misiuni la Poartă, între care și cea care a dus la încheierea armistițiului din 23 iunie 1533. Astfel, la 8 februarie 1533, din Linz, Cornelius Schepper scria umanistului de origine română că, potrivit informațiilor sigure pe care le deținea din sursă polonă, boierii (*primores*) din Țara Românească și

¹ Primul sol al lui Ferdinand în Moldova, în ianuarie 1527, s-a întors din drum la aflarea veștii că Ștefăniță vodă a murit (la data de 14 ianuarie) [I. Ursu, *Die auswärtige Politik Peter Rareș, Fürst von Moldau (1527—1538)*, Viena, 1908, p. 20]. Ulterior, înarmat cu noi instrucțiuni, același sol, L. Misschillinger, va veni la curtea lui Petru Rareș, care a ocupat scaunul domnesc la 20 ianuarie 1527. Cel dintâi contact al regelui habsburg cu domnul Țării Românești, Radu de la Afumați, are loc în luna noiembrie 1527, prin intermediul trimisului Ștefan Glinčić (T. Palade, *op. cit.*, p. 62; textul raportului asupra convorbirii cu Radu vodă, în *Călători străini despre țările române*, I, p. 239—241).

² Ea a fost tipărită, ceea ce pare să arate că era „destinată a fi folosită ca armă de propagandă pentru mobilizarea lumii creștine” (vezi *Călători străini despre țările române*, I, p. 172—173). Oricum, ceea ce a căutat să combată regele Ferdinand a fost „sistemul ungaro-transilvan al lui Zápolya” (N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, *Vitejii*, București, 1937, p. 20), în care una din componente, anume Transilvania, era intim legată încă înainte de catastrofa de la Mohács de celelalte două țări românești.

Moldova sînt gata să scuture pe față jugul turcesc, iar dacă se va înjgheba o coaliție compusă din Polonia și Ungaria — ultima, firește, sub sceptrul lui Ferdinand de Austria —, căreia să i se alăture cele două țări românești menționate, fie că se va obține pacea de la turci pe cale diplomatică, fie dacă va fi război, coaliția respectivă se va dovedi cel puțin egală, dacă nu chiar superioară dușmanului ¹. La care, într-o lungă epistolă de răspuns, cu data 7 martie 1533, Olahus, bun cunoscător al stărilor de lucruri politice din ținuturile sale de baștină, replica arătîndu-și scepticismul față de temeiul care se poate pune pe alianța cu Țara Românească și Moldova, dată fiind nesiguranța voievozilor celor două țări. Spre a-și argumenta rezerva, autorul scrisorii a îndrumat discuția asupra Țării Românești, oferind exemple scoase din istoria propriei sale familii, nevoite să o părăsească și să treacă în Transilvania tocmai din pricina deselor tulburări și competiții interne în legătură cu ocuparea scaunului domnesc. Totodată, el adăuga și elementul de nesiguranță provenit din învecinarea nemijlocită a Țării Românești cu Imperiul otoman: „... Căci numai Dunărea desparte Țara Românească de Turcia, astfel că turcii pot cotropi această țară ori de cîte ori au chef, mai ales acum după ce au ocupat fortărețele de la granițele ungurești. În felul acesta, turcii îl pot omorî sau îndepărta oricînd pe voievod” ². Într-o nouă scrisoare însă, redactată în Viena la 2 aprilie 1533, același Cornelius Schepper îl lămurea pe Olahus că atunci cînd a consemnat, în proiectul său, dispoziția „Valahiei” de a sluji cauza creștină, nu s-a bizuit pe „autoritatea voievozilor”, a căror situație instabilă nu îi era străină, ci pe „consimțămîntul locuitorilor” de acolo, prin care trebuie înțeleși iarăși boierii, adică factorul politic stabil și permanent, atît în Țara Românească, cît și în Moldova. În plus, diplomatul habsburgic sublinia că, după el, atragerea „acelui neam” de partea Casei de Habsburg ar face mai sigură stăpînirea Transilvaniei — răsare deci din nou ideea interdependenței politice a celor trei țări românești! —, iar forțele ungarilor ar deveni mai puternice ³. Să reținem din această din urmă observație și distincția făcută de Cornelius

¹ O traducere destul de aproximativă a textului, în volumul Nicolaus Olahus, *Corespondență cu umaniștii batavi și flamanzi*, ed. Corneliu Albu și Maria Capcianu, Editura Minerva, București, 1974, p. 246.

² *Ibidem*, p. 259—260. Vezi și Mihail P. Dan, *Nicolaus Olahus și cruciada contra turcilor*, în „Transilvania”, an. 74 (1943), nr. 9—10, p. 701—714.

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 4, București, 1894, nr. XXV, p. 42

Schepper între entitatea politică reprezentată de Transilvania și „unguri”, locuitorii altei formațiuni politice — Ungaria! De altfel, aceeași distincție o întâlnim marcată cu claritate și în opera de căpetenie a lui Nicolaus Olahus, *Hungaria et Atila*, isprăvită la 16 mai 1536: „Mai ușor poți să cucerești toată Ungaria pornind din Transilvania — care are o lungime de circa treizeci de mile ungurești și o lățime cam tot atât de mare, sau ceva mai mică — decât să cucerești Transilvania pornind din Ungaria, pentru că drumurile ei pot fi ușor astupate cu arbori tăiați”¹. Merită să observăm totodată, că ideea astfel exprimată de Olahus învederează și un element de ideologie politică fundamental în epocă, îmbrățișat și vehiculat ulterior atât de cercurile politice de la curtea habsburgică, cât și de cele din preajma familiei Zápolya, care vizau refacerea unității regatului Ungariei în folosul amintitei familii.

Ne vom referi acum la o împrejurare de la sfârșitul anului 1540, din Moldova, care ilustrează cum nu se poate mai bine însemnătatea rolului jucat de grupările din sînul mării boierimi din țările românești extracarpătice în orientarea politicii acestora spre alianța cu Imperiul habsburgic, în scopul contracarării presiunii otomane și obținerii — în perspectivă — a neatîrnării față de Poartă. Ștefan Lăcustă, protejatul turcilor, instalat în scaunul domnesc în septembrie 1538, după alungarea lui Petru Rareș, a fost asasinat de boieri puțin după 30 noiembrie 1540². În locul lui boierii l-au ales pe pretendentul Alexandru Cornea, care însă se adăpostea în Podolia, de unde a fost grabnic chemat³. Totuși, încă de la 22 decembrie 1540 un membru al unei solii moldovenești părăsea Wienerneustadt, cu un răspuns pozitiv la oferta de alianță ce i se făcuse regelui Ferdinand din partea Moldovei⁴. Mai mult, ni s-a păstrat și actul cuprinzînd jurămîntul de credință al voievodului Moldovei față de Ferdinand de Habsburg, întocmit cu prilejul acestei solii, în care însă în dreptul numelui voievodului ...

¹ *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul) (1493–1568). Texte alese*, ed. I. S. Firu și C. Albu, Editura Științifică, București, 1968, p. 120

² *Documente privind istoria României, A, Moldova, veac. XVI*, vol. I, nr. 364, p. 401–403 (ultimul hrisov ce s-a păstrat din cancelaria lui Ștefan Lăcustă). Ștefan S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii (Fragmente istorice, 1538–1541)*, în „Cercetări Istorice”, *Serie nouă*, II, Iași, 1971, p. 157–158, printr-un calcul destul de relativ a fixat data morții domnului pe la 20 decembrie 1540. În ce ne privește, înclinăm să credem că evenimentul a avut loc în prima jumătate a lunii decembrie 1540.

³ Paolo Giovio, în „Archiva Istorică a României”, t. II, București, 1865, p. 41.

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 1, nr. CLXXI, p. 214.

a fost lăsat un loc liber !¹. De unde rezultă limpede că boierii moldoveni au procedat la trimiterea soliei înainte chiar ca să se fi fixat asupra persoanei viitorului domn sau, oricum, înainte de a ști dacă Alexandru Cornea va accepta să vină din Polonia. Conținutul mesajului marilor boieri a fost următorul: ei au cerut „un contingent de infanterie, promițând în schimb o strânsă alianță cu toți suveranii creștini contra păgînilor, și adăugînd că nu le trebuie decît vreo zece mii de pedestrași, pe lîngă care avînd ei 40 000 de călăreți moldoveni, vor putea susține năvala unei armate turcești oricît de mari” (Paolo Giovio)². Că era vorba de o stare de război declarată cu Imperiul otoman ne-o demonstrează atacurile moldovenești care au avut loc în iarna 1540—1541 contra raialei Tighina (Bender), proaspăt înființate de Soliman Magnificul, după expediția din 1538, precum și asupra mai vechilor locuri moldovenești răpite de turci, Chilia și Cetatea Albă³. Firește, întreaga acțiune boierească de scoatere a Moldovei din orbita de influență a Porții trebuie pusă în legătură și cu evenimentul stingerii din viață a regelui Ioan Zápolya, la 22 iulie 1540, care, conform tratatului de la Oradea, din 24 februarie 1538, avea să fie succedat la tron de Ferdinand de Habsburg. Se putea deci spera că, în noua conjunctură, Moldova se va bucura de un sprijin neîntîrziat și eficace. Dar, ca de obicei, Habsburgii au pregetat să profite de situația favorabilă și să ofere ajutorul cerut. Se pare

¹ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, nr. 21, p. 21—22. Este cunoscut faptul că însuși Ștefan Lăcustă a stabilit contacte diplomatice cu Ferdinand de Habsburg (Ștefan S. Gorovei, *Ștefan Lăcustă*, în culegerea de studii *Petru Rareș*, Editura Academiei, București, 1978, p. 171—173). Dar se vede că aceste relații nu au depășit stadiul unor tatonări, fiindcă numai așa se explică discuțiile aprinse dintre domn și boieri, despre care ne vorbește un act din 30 octombrie 1540, și chiar sfîrșitul tragic al lui Ștefan Lăcustă din luna decembrie. În esență, boierii i-au cerut să acționeze hotărît pentru a redobîndi „acea parte a țării ce a luat-o Turcul” (Tighina), altfel ei amenințînd că nu-l vor mai suferi ca domn. Ștefan Lăcustă a solicitat un răgaz de doi ani, invocînd între altele și mcarrea lui Ioan Zápolya, craiul unguresc, de la care ar fi putut obține ajutor (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIII, București, 1913, nr. XLV, p. 47—48).

² „Archiva Istorică a României”, II, p. 41—42.

³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, nr. XLVII, p. 50 (știre din 21 ian. 1541 despre atacarea Cetății Albe); Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, partea 4, nr. CXLIV, p. 274 (la Viena, în 11 februarie 1541 se auzise că moldovenii au asaltat Tighina); vezi și scrisoarea sultanului către regele Poloniei din primăvară, în care se pomenesc faptul că la atacurile moldovenești s-au asociazat și supti poloni (*Ibidem*, vol. I, supl. 2, București, 1893, nr. LX XV, p. 152). Efemera domnie a lui Alexandru Cornea a fost recent reconstituită de Ștefan S. Gorovei, în culegerea *Petru Rareș*, ed. cit., p. 175—178.

că, în ultimă instanță, regele Ferdinand s-a scuzat față de sôlîi moldoveni „sub cuvînt că întreprinderea cere multă grabă”, iar „el nu are bani spre a recruta soldați pentru o călătorie atît de lungă și grea”¹. Practic, din nou, la fel ca în anul 1538, atunci cînd ar fi trebuit o reacție promptă de sprijinire a Moldovei, marea putere creștină a lăsat-o ... să se descurce singură, cu posibilitățile-i limitate! Să relevăm, în același context, și importantul demers al sfatului domnesc al lui Alexandru Cornea pe lîngă regele Poloniei, despre care avea motive să creadă că va privi cu ochi buni cotitura politică de la sfîrșitul anului 1540, întrucît noul domn fusese protejatul său și chiar îi susținuse la un moment dat candidatura, contra lui Petru Rareș². Textul acestui demers, care reconstituie mai întîi — din perspectiva boierimii! — istoria celor întîmplate în Moldova în răstimpul 1538—1540, conține o mărturie absolut semnificativă asupra conștiinței de sine, ca factor politic primordial în viața statului, a marii boierimi moldovene. Ni se spune astfel că în anul 1538, după încetarea rezistenței și plecarea din Moldova a lui Petru Rareș, sultanul Soliman nu a transformat țara în provincie a împărăției sale și „n-a putut să așeze în ea sangeaci” numai pentru că „pe boierii toți n-a putut să-i adune într-un loc și să-i ucidă”³! Mai departe, boierii din sfatul lui Alexandru Cornea declarau că vor să reînnoiască tradiționala „legătură” de prietenie cu Polonia, pe care doreau s-o vadă „și mai strînsă”, în speranța că măcar regele de la miază-noapte va ajuta „această biată țară creștinească”. Solul regelui polon era chemat în Moldova, unde va putea fi „lămurit mai mult asupra gîndurilor stăpînului nostru, asupra gîndurilor noastre și ale țării noastre” ...⁴.

Lăsînd însă la o parte iluziile pe care și le-au făcut eventual boierii moldoveni că regele polon ar fi fost dispus să calce pacea pe termen lung, încheiată cu Poarta în anul 1533, este vremea să conchidem că în sînul societăților din Moldova și Țara Românească, la care de bună seamă trebuie adăugată și cea din Transilvania⁵, în perioada imediat următoare catastrofei de la Mohács

¹ „Arhiva Istorică a României”, II, p. 42.

² În 26 februarie 1535 (*Acta Tomiciana*, t. XVII, nr. 11, p. 143 — Semnalat de I. Corfus, în „Studii”, t. 21 (1968), nr. 3, p. 574).

³ N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. cit., nr. XIV, p. 25.

⁴ *Ibidem*, p. 26—27.

⁵ Vezi Rodica Ciocan, *Politica Habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol Quintul*, București, 1945, 216 p.; Florentina Cazan, *Relul orașului Sibiu în politica externă a lui Ferdinand de Austria*, în „Analele Universității București”, *Istorie*, an. XXI (1972), nr. 2, p. 21—35.

a apărut și s-a manifestat un pronunțat consens politic, în direcția stabilirii de relații cu Imperiul romano-german, care-și asumase misiunea de a conduce și coordona lupta împotriva expansiunii otomane în Europa. Cît privește Moldova și Țara Românească, expresia concretă a acestui nou fenomen ideologic a fost faptul că toți domnii din primele două decenii de după anul 1526 — pînă și Ștefan Lăcustă în Moldova (1538—1540), inițial unealtă docilă a turcilor — au intrat, mai devreme sau mai tîrziu, în legături secrete cu Habsburgii ¹. *Asistăm deci, în această epocă, la constituirea unei orientări generale unice în materie de politică externă a țărilor românești extracarpătice, care a înlocuit orientarea lor divergentă. spre Polonia și — respectiv — Ungaria, din perioada anterioară.* Este vorba de o schimbare care, punînd în lumină conservarea intactă a stării de spirit antiotomane, comună bineînțeles nu numai Moldovei și Țării Românești, ci și unei bune părți din societatea transilvăneană, era menită să accentueze apropierea lor politică, în numele aceluiași ideal de eliberare de spectrul subjugării păgîne.

Firește, cînd ne ocupăm de evoluția în ansamblu a atitudinii țărilor românești față de problema otomană, nu putem ignora și semnele prezenței unei alte tendințe dezvoltate în mediile politice din spațiul carpato-danubian, contrară celei de mai sus, dar încă nu dominante, cum va deveni mai ales începînd cu mijlocul veacului XVI. Ne gîndim la facțiunile boierești din Moldova și Țara Românească, sau din sînul nobilimii transilvănene, care pledau pentru respectarea păcii cu turcii, cu acceptarea statutului de vasalitate și a tributului plătit Porții, în speranța că în acest chip turcii, la rîndul lor, vor păstra *statu-quo*-ul și nu-și vor folosi supremația politico-militară spre a trece, la un moment dat, și la desființarea și ocuparea celor trei mici state, așa cum se întîmplase anterior cu statele creștine de la sudul Dunării, din Balcani. Trebuie de altfel precizat că lupta dintre cele două tendințe menționate

¹ Pentru Moldova, vezi mai ales Ștefana Simionescu, *Les relations de la Moldavie avec les Habsbourg pendant le règne de Petru Rareș (1527—1538, 1541—1546)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XVI (1977), nr. 3, p. 455—467, precum și studiul mai vechi al lui Alexandru Ciorănescu, *Petru Rareș și politica orientală a lui Carol Quintul*, în „Analele Academiei Române”, *Mem. Secți. Ist.*, Seria III, t. XVII, București, 1936, 16 p. (extras). Pentru Țara Românească, vezi I. Ursu, *Din influențele politice europene asupra istoriei noastre (Moise Vcdă, 1529 martie — 1530 august)*, în „Analele Academiei Române”, *M. S. I.*, S. II, t. XXXVI (1913—1914), București, 1914, p. 517—528, și Ștefan Andreescu, *Frămîntări politice în Țara Românească la începutul domniei lui Radu Paisie*, în „Revista de Istorie”, t. 29 (1976), nr. 3, p. 406—410.

și-a pus amprenta pe fiecare din fazele majore ale vieții politice din epocă. Ne vom mulțumi să evocăm acum doar un singur moment, aparținând de astă dată istoriei Țării Românești, care ne arată în paralel și cum supraestimarea rezultatelor obținute de Habsburgi în confruntarea cu Poarta — în prima etapă a noii conjuncturi internaționale — a putut conduce la conflicte și consecințe tragice în spațiul românesc.

În primele zile din luna ianuarie a anului 1529, doi mari boieri ai Țării Românești, Neagoe vornicul și Drăgan postelnicul, adună oaste „în taină” și izbutesc să-l asasineze — la „Episcopia Rîmnicului”¹ — pe viteazul Radu de la Afumați, împreună cu fiul și moștenitorul său Vlad. Cei doi boieri nu au făcut de fapt altceva decât să se conformeze unei porunci secrete a sultanului Soliman, care aflase că Radu vodă, în chestiunea rivalității dintre cei doi regi ai Ungariei, optase în final pentru Ferdinand de Habsburg, retrăgînd sprijinul față de Ioan Zápolya, protejatul Porții, pe care Soliman avea să-l restaureze cu armele în cursul aceluiași an². În primăvara anului 1529, pe tronul Țării Românești avea să se urce un domn numit de turci — și venit de la ei! —, Moise, fiul lui Vladislav III, care avea drept misiune expresă să contribuie, alături de Petru Rareș al Moldovei, la a face Transilvania să se supună lui Ioan Zápolya, în timp ce sultanul însuși conducea expediția în Ungaria și, mai departe, în Austria. Drept urmare, într-adevăr, în vara anului 1529, Moise vodă a somat atît Brașovul, cît și Sibiul, puternicele centre proferdinandiste din vecinătatea hotarului Țării Românești, să recunoască autoritatea lui Ioan Zápolya, apoi și-a trimis chiar oștile în sudul Transilvaniei³.

¹ Virgil Cîndea, *Letopiseșul Țării Românești (1292–1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii”, t. 23 (1970). nr. 4, p. 685. Vezi și T. Palade, *op. cit.*, p. 65–66.

² Un raport din Roma, cu data 9 iulie 1529, arată clar că sultanul a fost autorul moral al asasinatului de la Rîmnicul Vilcea: „... Huius predecessor <e vorba de predecesorul lui Moise vodă, adică de Radu de la Afumați>, quum a rege Ioanne defecisset Regis Turcarum iussu interemptus fuit” [E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History (1427–1601)*, collected from British Archives, London, The Hague, Paris, 1964, nr. 14, p. 26]. Amănunte cu privire la relațiile lui Radu vodă cu Ferdinand de Habsburg, la T. Palade, *op. cit.*, p. 63–64.

³ Către 3 aprilie 1529 a cerut brașovenilor să-l recunoască pe Ioan Zápolya (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea 1, București, 1915, nr. DLXXXII, p. 315–316). Încă de la 25 martie se știa la Sibiu că lui Radu vodă de la Afumați îi va urma un anume Moise, care se afla la Giurgiu, cu escortă turcească (A. Veress, *Acta et epistolae...*, I, nr. 145, p. 186–187). Noul domn anunța el însuși instalarea sa Brașovului la 30 martie 1529 (Gr. C. Tocilescu, *534 documente slavo-române...*, nr. 313, p. 309–310). Se poate așadar deduce că, chiar în momentul înscăunării, Moise a vădit peste munți și misiunea pe care i-o încredințase sultanul.

Interesant este că la 9 august 1529, când se adresa Sibiului, domnul Țării Românești îl înștiința totodată — în spiritul angajamentului său anterior, din primele zile ale domniei, că le va fi sibienilor „prieten și scut cu credință dinspre partea turcilor” — despre faptul că sultanul s-a ridicat „acum” deja „cu toate oștile sale în Țara Ungurească, iar despre craiul Ferdinand nimic nu se află despre dînsul, că unde ar fi ...”¹. Cu alte cuvinte, regele pe care ei îl susțineau era prea departe spre a-i putea ocroti de amenințarea imediată a prezenței lui Soliman în apropierea Transilvaniei, cu atît mai mult cu cît sultanul promisese că atunci „cînd se va întoarce, să știți că va veni prin Ardeal de-a dreptul asupra voastră”². Îndemnul la prudență al lui Moise vodă este semnificativ pentru auspiciile sub care a început această nouă domnie, mai ales dacă ținem seamă și că, fără prea mult zel, a executat porunca Porții și i-a obligat pe sibieni să trateze, făcîndu-i în final să-și asume obligația de a-l recunoaște rege al Ungariei pe acela dintre cei doi rivali care va ieși învingător ... Deodată însă, în iarna 1529—1530, Moise vodă părăsește prudența și, folosind prilejul nunții surorii sale cu marele ban Barbu II Craiovescu — căsătoria era menită să-i apropie cel mai puternic neam feudal din țară —, dispune să fie uciși un grup de mari boieri, printre care și Neagoe vornicul.

Ulterior datei de 13 februarie 1530, cînd a avut loc acest măcel, a fost atras în cursă și omorît și Drăgan postelnicul, ceea ce ne arată că a fost răzbunată asasinarea lui Radu de la Afumați³ și, totodată, lichidate figurile proeminente ale facțiunii filoturcești din Țara Românească⁴. Ce a putut determina acest reviriment politic spectaculos? Răspunsul îl descoperim în cuprinsul unui răvaș pe care Barbu II Craiovescu — „ban al Jiului” — l-a trimis primarului și pîrgarilor din Sibiu cîndva, în ultimele luni ale anului 1529, în orice caz după ridicarea asediului Vienei de către oștile lui Soliman Magnificul. Iată cum interpreta rezultatul expediției otomane viitorul cumnat al lui Moise vodă, cu a cărui optică s-a identificat negreșit însuși domnul: „Iar despre păgîni, să știți

¹ Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI*, București, f.a., (extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională” din Cluj, IV), nr. 35, p. 44—46.

² *Ibidem*. În anul 1529, sultanul Soliman a plecat în campanie la 10 mai.

³ I. Ursu, *Din influențele politice europene ...*, p. 525—526.

⁴ Acest lucru reiese limpede din modul în care este înfățișată moartea lor în *Letopisețul Cantacuzinesc*: „Și au tăiat cîțiva boiari, pre Neagoe dvornecul și Dragan postelnec. Iar alți boiari mari, ei au fugit la Țarigrad și au adus domn pre Vladul vodă” (s. n. — Șt. A.; Prof. I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 506).

că i-a omorât, oarecare oaste încă ar fi fugit, dar i-a omorât Dumnezeu. Astfel au trecut Dunărea și Tisa fără mâini și fără picioare și fără nasuri, precum este nevoie, astfel au ajuns”¹! Este limpede că excesul de optimism al banului, care nu vedea că, deși turcii au fost respinși de lângă Viena, totuși reușiseră să-l scoată complet pe Ferdinand de Habsburg din Ungaria, a provenit din faptul că, la fel cu mulți alți contemporani, își confunda prea mult dorințele cu realitatea, grăbindu-se să amplifice orice semn îmbucurător care părea să prevestească declinul puterii turcești. Cât de pripit a fost gestul scoaterii Țării Românești din orbita de influență a Porții s-a vădit din plin în cursul evenimentelor ce s-au succedat în vara anului 1530.

În iunie, Moise vodă era pribeag în Transilvania, izgonit de alți membri ai grupării boierești favorabile compromisului cu Poarta, pe care nu apucase să-i suprima și care, ajutați de turci, îl instalaseră în scaunul domnesc pe pretendentul Vlad, ce va fi poreclit de posteritate „Înecatul”². La 18 august 1530, Moise, cu concursul cetății Sibiului și al nobilului român Ștefan Mailat, „domnul” Făgărașului, care pe atunci era partizan al lui Ferdinand de Habsburg, va pleca spre Țara Românească, într-o ultimă încercare de a-și redobândi tronul. Este înfrânt însă în lupta de la Viișoara, din 29 august, împrejurare în care și-a pierdut viața atît el, cît și cumnatul lui, banul Barbu II Craiovescu³...

A urmat, firește, replica otomană: Mehmet beg Mihaloglu — „pașa Dunării” —, secondat de Vlad Înecatul, a trecut munții „cu o mulțime nenumărată de păgîni” și a efectuat în toamna aceluiași an o incursiune pustiitoare în sudul Transilvaniei⁴.

¹ P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653)*, București, 1938, nr. XX, p. 30. Fără să cunoască actul citat, I. Ursu, *op. cit.*, p. 525, a interpretat foarte corect motivul cotiturii politice externe a Țării Românești: „Nesuccesul expediției și credința în izbînda lui Ferdinand au contribuit desigur în primul rînd la schimbarea politicii lui Moise”. Pentru Barbul II Craiovescu, vezi Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, Editura Științifică, București, 1965, p. 201—203.

² La 4 iunie 1530, Vlad vestește Brașovul că a ocupat scaunul domnesc al Țării Românești (Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 319, p. 317). În 22 iunie, el scria Sibiului, cerînd ca Moise vodă, despre care auzise că se adăpostea acolo, să fie omorît fiindcă este „dușmanul domniei mele și al vostru” (Silviu Dragomir, *op. cit.*, nr. 36, p. 46—48). Vezi și D. Ciurea, *Domnia lui Vlad Vodă Înecatul (Iunie 1530 — Octombrie 1532)*, extras din „Cercetări Istorice”, an. XVI, Iași, 1940, 17 p.

³ Vezi I. Ursu, *op. cit.*, p. 527.

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 3, nr. CCCCLII, p. 657. Expediția turco-munteană s-a desfășurat între 7—16 septembrie 1530, începînd în Țara Birsei și continuînd în zona Făgărașului și a Sibiului (D. Ciurea, *op. cit.*, p. 5—6).

Aceasta parcă spre a infirma cu totul zvonul despre împuținarea forțelor Semilunei prin simpla respingere a lor de lângă Viena, pe care nu pregetase să-l comunice cu atîta entuziasm sibienilor, în anul precedent, banul Barbu Craiovescu! Nu e de prisos să subliniem, în încheierea succintei evocări a dramaticului episod al domniei lui Moise vodă, că Neagoe vornicul și Drăgan postelnicul, capii facțiunii boierești proturcești din Țara Românească în 1529—1530 — în treacăt fie spus, ei au asigurat „interregnul” după moartea lui Radu de la Afumați și tot ei au condus oștile muntești în Transilvania, în august-septembrie 1529 —, s-au comportat cu totul altfel pe vremea războiului cu Poarta din anii 1522—1524, adică atunci cînd fusese pusă în cauză însăși ființa ca stat a Țării Românești. Într-adevăr, amîndoi s-au numărat printre „boiarii ostași rămași vii” lui Radu de la Afumați după crîncena confruntare, iar numele lor era slăvit, fiind citit în biserici în timpul slujbelor ¹. Ba chiar Neagoe vornicul din Periș, încă pe la sfîrșitul iernii anului 1529, deci după ce contribuisese la executarea cererii turcești de suprimare a lui Radu de la Afumați, nu se dădea în lături să trateze cu un mesager habsburgic (trimis de fapt la Radu vodă, dar sosit prea tîrziu!), căruia îi dădea știri în legătură cu mișcările turcilor, ce se pregăteau să meargă din nou asupra Ungariei, în plus îndemnîndu-l să comunice stăpînului său sfatul de a nu-l ataca pe sultan înainte ca acesta să ajungă la Buda și, în prealabil, să pună să „se ridice de pe o mare întindere de-a lungul căii sale toate lucrurile, iar cele ce nu pot fi ridicate să fie mistuite prin foc”...

Cît privește pe munteni, spunea același Neagoe vornicul, pe față „ei nu pot lua armele alături” de Ferdinand de Habsburg, deoarece el „este departe, dar se vor îngriji să nu se ridice alături de turc” ². Și este vrednic de remarcat că acțiunea de la sfîrșitul verii și începutul toamnei anului 1529 din Transilvania a fost intenționat lipsită de vlagă, în așteptarea rezultatelor decisive, de pe frontul principal, care se afla în Ungaria și Austria. Această atitudine, numai aparent contradictorie, din partea unui mare boier cum a fost Neagoe vornicul este edificatoare pentru sensul real al „filoturcismului” grupării pe care o reprezenta — departe

¹ Ștefan Andreescu, *Observații asupra pomelnicului mănăstirii Argeșului ...*, p. 821—823. Pentru biografiile lor, vezi și N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 55 și 74—75.

² Raport din Cluj, cu data 1 aprilie 1529, după înapoierea solului din misiunea în Țara Românească (*Călători străini despre țările române*, I, p. 299—301).

de a-i „iubi” pe dușmanii cotorpitori, membrii acestei facțiuni boierești erau adepții unei linii politice de maximă prudență în raporturile cu Poarta, fiind chiar gata la unele concesii, cum a fost de pildă suprimarea lui Radu de la Afumați, sau, în genere, acceptarea repetatelor sporiri ale tributului, concesii care însă nu afectau statutul de autonomie al Țării Românești, în ansamblul lui. Disproporția de forțe între Țara Românească și Imperiul otoman era atât de mare în această epocă — ultimul atingea chiar acum apogeul evoluției sale —, încât linia politică pomenită era, în fond, la fel de îndreptățită precum cea de care ne-am ocupat ceva mai înainte. Amîndouă variantele, de altminteri, ținteau unul și același lucru: salvarea ființei statului dintre Carpați și Dunăre și deci, implicit, a clasei feudalilor munteni, care erau mereu obligați să caute și să găsească soluțiile cele mai potrivite spre a face față situației deosebit de periculoase rezultate din vecinătatea directă, de-a lungul Dunării de Jos, cu uriașa putere musulmană. Multe din conflictele interne din epocă în Țara Românească, dar și în celelalte două țări românești surori, au izvorât din starea de tensiune pricinuită tocmai de prezența obsesivă a acestei probleme externe dominante.

Este extrem de semnificativ să constatăm că, dacă în optica unei bune părți din factorii politici ai lumii românești numai o ofensivă a unei largi coaliții europene — pe care o așteptau cu nerăbdare și la care se pregăteau în ascuns să se alăture — ar fi putut elimina amenințarea turcească, în schimb, cînd s-a ivit perspectiva unei lovituri imediate a Porții în spațiul carpato-danubian, cu consecințe imprevizibile, ca în anul 1538, singurul recurs posibil a rămas unitatea de acțiune defensivă a Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei. Împrejurările și desfășurarea invaziei turcești în Moldova, la sfîrșitul verii anului 1538, sub conducerea directă a sultanului Soliman Magnificul, sînt îndeajuns de cunoscute¹. Ea a avut loc în condițiile în care Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya se împăcaseră (tratatul de la Oradea — 24 februarie 1538), iar Petru Rareș, pe lîngă alte inițiative ostile

¹ Vezi, de curind, studiul lui Tahsin Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-poloneză și căderea lui Petru Rareș*, în culegerea *Petru Rareș*, ed. cit., p. 151 — 160; A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 187 — 189.

Porții, la 4 aprilie 1535 încheiasă o alianță în toată regula cu același Ferdinand de Habsburg ¹.

Căutînd să prevină urmările dezastruoase ale acestei situații pentru autoritatea sa la nordul Dunării, în Ungaria și spațiul carpato-danubian, la 18 august 1538 sultanul Soliman Magnificul se afla nu departe de Isaccea, pe malul dobrogean al fluviului, de unde avea să pătrundă, în fruntea oștilor sale, în Moldova lui Petru Rareș ². Obiectivul expediției devenise cunoscut la Adrianopol pe data de 19 iunie 1538 ³, așa încît putem presupune că vestea iminentei atacări a Moldovei a sosit în toate cele trei țări românești pe la sfîrșitul aceleiași luni. Firește, nimeni nu putea ști la acea oră ce urmarea de fapt sultanul, dacă nu cumva din Moldova oștile sale nu se vor revărsa atît asupra Țării Românești, cît și a Transilvaniei, spre a le reduce pe tustrele la statutul de provincii ale Imperiului otoman. În consecință, în cursul lunii iulie a fost făurit un plan comun de apărare a Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei, care, deși nu a fost pus în aplicare — și vom vedea curînd de ce —, are o semnificație majoră pentru studiul conștiinței unității politice a lumii medievale românești.

Planul amintit fusese deja aprobat de Petru Rareș și de Radu Paisie, domnul Țării Românești (1535—1545), în preajma zilei de 4 august 1538, cînd lucrul este consemnat într-o epistolă din Turda alcătuită de Antonius Verancsics ⁴. El avea în vedere trecerea munților, în Transilvania — adevărată fortăreață naturală

¹ Actul în Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 1, nr. LXVI, p. 91—94. În prealabil, la 10 martie 1535 regele Ferdinand îi confirmase stăpînirea peste posesiunile transilvănene (*Ibidem*, nr. LXV, p. 91). Pentru împrejurările păcii de la Oradea și înjghebarea coaliției creștine, vezi Ștefana Simionescu, *Țările Române și începutul politicii răsăritene antiotomane a Imperiului habsburgic*..., p. 1206—1208.

² Mustafa Gelalzade, în *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I (*Sec. XV — mijlocul sec. XVII*), ed. Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed, Editura Academiei, București, 1966, p. 264; vezi și *Itinerariul turc* al campaniei, publicat în traducere în *Călători străini despre țările române*, I, p. 384, după care padișahul a traversat Dunărea în Moldova la 26 august 1538.

³ Ibrahim Pecevi, în *Cronici turcești privind țările române*, I, p. 478. Surse diplomatice europene atestă că la 11 iulie 1538 se știa că oastea otomană se pusese în mișcare „contra Ungariei sau contra Moldovei” (Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, nr. XVIII, p. 23).

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 4, nr. LXXIII, p. 141. Cf. Manole Neagoe, *Petru Rareș și campania din 1538*, în „Revista Arhivelor” an. LIII, vol. XXXVIII, București, 1976, nr. 4, p. 393, care crede că planul nu a fost acceptat de domnii români.

— a domnilor Moldovei și Țării Românești, cu toate forțele lor, ei trebuind a se uni acolo cu oștile lui Ioan Zápolya și a se apăra împreună. În legătură cu acest plan dispunem de o mărturie de prim ordin, aparținând voievodului Radu Paisie. Iată ce scria el, la 12 august <1538>, cetății Sibiului: „... Și după aceea dau de știre domniei voastre, căci iată că s-au ridicat nelegiuirile de turci cu rău împotriva noastră creștinii, ca să piardă sfânta și cinstita cruce și legea creștină; așadar trebuie și noi creștinii să ne unim cu toții într-un gând și o credință, că și cu domnul nostru craiul Ianoș <regele Ioan Zápolya> am fost legat credință și ne-am unit în cuvinte: Astfel acum, cu sfatul nostru, am fost ales pe credinciosul nostru bărbat, din sfatul nostru, pe jupîn Nan logofătul. Drept aceea, oricâte vă va spune domniei voastre de la noi într-o toate să-l credeți, că sînt cuvintele noastre adevărate ...¹. Așadar, solul lui Radu Paisie, boierul muntean Nan, s-a deplasat pe la 12 august la Sibiu, desigur cu scopul de a pune la punct unele detalii concrete ale planului de colaborare militară între Țara Românească și Transilvania.

De partea lui, în cursul lunii august, Petru Rareș se pare că a cerut o modificare a planului inițial, în sensul că el nu a vrut să părăsească Moldova cu oastea sa fără a-l înfrunta pe invadator. Ca atare, a anunțat că se va retrage pas cu pas, urmînd ca abia în ultimul moment, după ce-l va lăsa pe inamic „în cel mai rău loc ce s-ar putea”, să vină în Transilvania, alături de oștile unite ale lui Ioan Zápolya și Radu Paisie². Și într-adevăr, conform unei știri din Linz, cu data 5 octombrie 1538, odată ajuns în munți, la hotarul cu Transilvania, Petru Rareș, împreună cu puținii credincioși care-i mai rămăseseră, ar fi făcut apel la ajutorul forțelor unite ale Transilvaniei și Țării Românești (*Solicitava di unirsi con le genti del Serenissimo Re Zuane et con quelle del Transalpino, per essertanto più potenti a combatter il Turco*)³.

¹ Șt. Nicolaescu, *op. cit.*, nr. XXV, p. 65–67.

² Antonius Verancsics, *De apparatu Jcannis regis contra Scimanum caesarem in Transsylvaniam invadentem*, în A. Papiu Ilarian, *Tesaur de mcnumente istorice pentru România*, t. III, București, 1864, p. 157–158. (Deși Verancsics atribuie această variantă a planului lui Ioan Zápolya, sintem convinși că avem de-a face cu o idee a lui Rareș, numai acceptată de rege).

³ Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor ...*, nr. XXVI, p. 27. O altă știre, din 27 august 1538, din „Sárosatak”, confirmă că atunci încă era așteptată unirea forțelor Țării Românești cu cele ale lui Ioan Zápolya, domnul de la miazăzi de Carpați trimițindu-și chiar soția și fiul sub protecția regelui (A. Veress, *Acta et epistolae*, I, nr. 238, p. 285).

De altfel, potrivit altor informații, datorate lui Antonius Verancsics, Ioan Zápolya îi făgăduise domnului moldovean că dacă sultanul va evita să atace Transilvania, dar va încerca să păstreze ocupată Moldova, „are să meargă asupra-i cu toată puterea” și-l va așeza iarăși în scaunul domnesc. Această promisiune de contraofensivă a regelui Ungariei a fost făcută, tot după Verancsics, deoarece el s-a încrezut „mult și în aceea că pe acel timp se uniseră principii creștini, și de cu vară <adică în 1539> cugetau să dea Turcului de lucru”¹. Reinstalarea lui Petru Rareș în Moldova era deci prevăzută în contextul acțiunilor „Ligii Sfinte”, înjghebate de Habsburgi la începutul anului 1538, care însă practic... nu au mai avut loc, mai ales că după înfrângerea flotei aliate la Prevesa, la 28 septembrie 1538, de către Barbarossa, Veneția — unul dintre membrii de vază ai Ligii — s-a grăbit să încheie un nou tratat cu Poarta.

De ce, totuși, în momentele cruciale din lunile august-septembrie 1538, când Moldova era cotoplită, regele Ioan Zápolya, care anterior luase măsuri de blocare a trecătorilor din munți — în primul rînd a Oituzului, spre Moldova — și concentrase în mijlocul Transilvaniei o oaste de aproximativ 30 000 de călăreți², a renunțat complet să-l mai ajute în vreun fel pe Petru Rareș? De ce, de asemenea, nu a mai avut loc nici măcar joncțiunea dintre oștile Țării Românești și Transilvaniei? Antonius Verancsics, contemporan cu evenimentele și în genere bine informat, încearcă să-l dezvinovățească în fel și chip pe regele Ioan Zápolya de abandonarea atitudinii combative, acuzîndu-i mai ales pe domnii români că nu au respectat cuvîntul dat și că nu au venit în Transilvania. Așijderea, adaugă Verancsics, „spaniolii și germanii încă întîrziiau”, fiind aici vorba de zăbava ajutorului solicitat de Zápolya proaspătului său aliat și succesor, Ferdinand de Habsburg! În sfîrșit, tot după el, regele Ioan ar fi preferat „a-și păstra puterile pentru expedițiunea cea mare a creștinilor ce avea să se facă în anul următor” (1539)³.

Am fi gata, firește, să luăm drept bune toate argumentele de mai sus, dar tot Antonius Verancsics este acela care ne spune că regele Ioan Zápolya ar fi intrat în legătură cu Soliman Magnificul și ar fi obținut „să lase Transilvania în pace” abia după ce

¹ A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, III, p. 158.

² Paolo Giovio, în „Archiva Istorică a României”, t. II, p. 38.

³ A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, III, p. 171.

Moldova fusese complet ocupată, iar voievodul Petru alungat¹. Or, pe temeiul unui document din arhivele turcești recent scos la iveală, cu data 18 august 1538, nu numai acest aspect de cronologie, dar întreaga argumentație a clericului transilvănean poate fi pusă sub semnul îndoielii. Actul amintit este o scrisoare a regelui Ioan Zápolya către sultan, redactată în localitatea Grind (Gerend), din care reiese că la data respectivă — 18 august —, când sultanul Soliman încă nici nu traversase măcar Dunărea în Moldova, regele Ungariei primise deja asigurări că expediția otomană este îndreptată doar împotriva Moldovei, iar el cerea în plus un document separat destinat nobililor săi, care, chipurile, erau gata să fugă de teama turcilor: „De asemenea, și raialele <nobilii transilvăneni> erau pe cale să fugă, zicînd că măriasa mărișul padișah a stricat ilustrul lui legămînt (*ahd*), supărîndu-se pe supusul de mine, dar supusul de mine, zicîndu-le că «nu este adevărat», le spun vorbe pentru potolirea lor și abia le țin cu mare greutate. De aceea, sperăm ca măriasa mărișul padișah, arătînd bunăvoință și milă față de acest supus al său <regele Ioan Zápolya>, să dăruiască porunca lui de atragere a raialelor, pentru ca ele, văzînd și auzînd, să se convingă și să dea crezămînt, și astfel, să stea la locurile lor”². Nu știm dacă sultanul Soliman a satisfăcut această cerere menită să liniștească și curtea lui Ioan Zápolya. Probabil că da, fiindcă sultanul era interesat să-l izoleze pe Rareș, împiedicînd coalizarea contra sa a celor trei state din spațiul carpato-danubian. La fel de probabil ni se pare și faptul că sultanul a trimis asigurări similare lui Radu Paisie, domnul Țării Românești, și boierilor săi. De altfel, numai așa se explică de ce Radu Paisie, deși își concentrase desigur toate forțele de care dispunea, a renunțat totuși să mai meargă în Transilvania, ba chiar, în semn de credință față de sultan, a trimis un contingent de oaste muntenesc pe lîngă corpul expediționar otoman³. Se poate deci spune, fără teamă de a greși, că în anul 1538 sultanul Soliman Magnificul a recunoscut odată mai mult și a ținut seamă de ideea fundamentală a interdependenței politice a Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești.

¹ *Ibidem*.

² *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), întocmit de Mustafa A. Mehmet, Editura Academiei, București, 1976, nr. 19, p. 29—30.

³ *Cronici turcești privind istoria României*, I, p. 352—353 (Mustafa Ali) și, mai ales, p. 268—269 (Mustafa Gelalzade, care a participat la expediția din Moldova). A fost vorba de un detașament de 3 000 de oameni, folosit de turci în avangardă.

Însuși faptul că în Moldova sultanul s-a abținut să atenteze la statutul de autonomie al acestei țări românești, mulțumindu-se doar cu înlăturarea lui Petru Rareș și cu înființarea raielii Tighina (Bender), poate fi interpretat, în parte, tot ca o atitudine prudentă a marelui om politic în raport cu unitatea de reacție a spațiului locuit de români.

Evident, ceea ce ne interesează cel mai mult este că *planul de luptă comună al Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei din vara anului 1538 demonstrează cum nu se poate mai grăitor existența în epocă a unei conștiințe a unității politice a celor trei state românești*. Odată în plus se vedește astfel că avem de-a face cu o idee-forță a lumii românești, care mai devreme sau mai târziu trebuia să conducă la cristalizarea unei forme istorice superioare. Este chiar ceea ce a realizat Mihai Viteazul la hotarul dintre secolele XVI și XVII!

CONCEPȚIA LUI PETRU RAREȘ DESPRE UNITATEA ȚĂRILOR ROMÂNEȘTI

Personalitatea politică dominantă a lumii românești din primele două decenii de după bătălia de la Mohács a fost neîndoielnic domnul moldovean Petru Rareș (1527—1538 și 1541—1546). De aceea vom examina acum separat locul pe care l-a ocupat în gândirea și acțiunile lui problema unității țărilor românești. Nu înainte, firește, de a observa că crezul său politic permanent a fost obținerea neatârării Moldovei prin eliminarea pericolului otoman de la Dunărea de Jos¹. Aceasta presupunea, după Petru Rareș, un efort ofensiv comun al puterilor creștine, la care el era gata să se alăture cu toate resursele ce le avea la îndemână. Din Cașovia, la 31 iulie 1536, doi soli ai lui Ferdinand de Habsburg, care avuseseră misiunea să pătrundă cugetul domnului moldovean, raportau că el vrea și poate „nu numai să ocupe Transilvania dar chiar să atace părțile de sub ascultarea sultanului, și

¹ Bibliografia mai veche în legătură cu Petru Rareș este surprinsă în cele două monografii ale lui I. Ursu: *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau (1527—1538)*, Viena, 1908, 180 p., și *Petru Rareș*, București, 1923, 144 p. Investigații și puncte de vedere mai noi au fost reunite în culegerea de studii *Petru Rareș*, redactor coordonator Leon Șimanschi, Editura Academiei, București, 1978, 336, p.

tot imperiul turcesc cu întreaga sa putere, și mergînd el însuși la luptă, să facă slujbă Maiestății voastre și întregii creștinătăți”. Aceiași soli arătau în continuare că dacă Habsburgii vor începe „o expediție generală împotriva turcilor”, Petru Rareș a cerut ca un număr de 15 000 de oameni să fie îndreptați spre spațiul carpato-danubian, urmînd ca el să „adauge” din Moldova „45 000 de oameni aleși, 20 000 ai Transilvaniei și 25 000 ai Țării Românești”, în fruntea tuturor acestor forțe domnul român fiind hotărît să ajungă „pînă la Constantinopol”¹. Din capul locului trebuie să relevăm că, de fapt, în anul 1536 Petru Rareș nu a afișat nici mai mult nici mai puțin decît ... exact programul politic de mai tîrziu al lui Mihai Viteazul! Resursele pe care se angaja Rareș să le pună în joc, de partea Europei creștine, nu erau doar ale Moldovei, ci *proveneau din tustrele țări românești*, iar ținta de atins era aceeași pentru care Mihai Viteazul a înfăptuit unirea din 1599—1600: eliberarea de păgîni a străvechii capitale a împărăției bizantine. Avem astfel încă o dovadă clară a continuității gândirii politice din lumea românească a veacului XVI.

Cum de a fost în stare domnul moldovean să declare în anul 1536 că poate dispune de toate forțele militare din țările românești? O asemenea afirmație categorică implică existența anterioară a unei politici consecvente de extindere a autorității sale atît asupra Transilvaniei, cît și a Țării Românești. Vom încerca în cele ce urmează să desprindem aspectele și momentele esențiale ale acestei politici, pusă în întregime sub semnul idealului mîntuirii tuturor popoarelor din răsăritul Europei de amenințarea cotropirii otomane.

În prealabil însă vom trece în revistă cîteva mărturii de la Petru Rareș care-l așază pe aceeași linie de gîndire cu predecesorii săi Ștefan cel Mare sau Ștefan cel Tânăr în privința înțelegerii locului și rolului de maximă însemnătate ce-l deținea Moldova la hotarul lumii europene creștine. Astfel, în textul raportului diplomatic al lui Balthazar Bánffy și Marc Pemfflinger, cu data 31 iulie 1536, de care ne-am ocupat adineauri, a fost înregistrată o altă afirmație a lui Petru Rareș, potrivit căreia „dacă nu voi avea cine să-mi dea ajutor” și va fi părăsit și de Habsburgi, „voi

¹ *Călători străini despre țările române*, I, p. 377—378. Textul acestui raport a fost comentat, în sensul reperelor pe care le oferă pentru o apropiere a gândirii lui Petru Rareș de cea a lui Mihai Viteazul, de Manole Neagoe, *Problema unității țărilor române în secolul al XVI-lea*, an. LII (1975), vol. XXXVII, nr. 4, p. 429.

pieri și eu împreună cu țara. Din aceasta ar putea fi primejduită și Maiestatea sa <Ferdinand de Habsburg> și toată creștinătatea ...”¹

Dar cele mai elocvente mărturii sînt răspîndite în bogata corespondență întreținută de domnul Moldovei cu regele Poloniei, în scopul rezolvării conflictului pentru Pocuția și al atragerii regatului vecin de la miazănoapte spre o poziție activă antiotomană. Iată, de pildă, cum începea Petru Rareș o epistolă din 1537: „Ci noi din partea aceasta a țării mării sale craiului am fost și sîntem de apărare, ca un scut, și dinspre tătari, și dinspre turci”². Iar la începutul celei de-a doua domnii a lui, în anul 1542, el așternea aceste reflecții amare, extrem de semnificative, în legătură cu abandonarea Moldovei în circumstanțele grele create de expediția otomană din 1538: „Iar această țară a noastră a Moldovei a fost poarta și cheia acestor țări, a Ungariei și Poloniei, și nu numai a acestor două țări, ci și a altor țări creștine ... nu știu ce sfat ați făcut și cum v-ați unit, că ați pierdut binele pentru aceste trei țări creștine și pentru altele și ați lăsat pe păgîni, mai întîi în țara Moldovei, și au răsturnat poarta și au rupt cheia pentru toate țările creștine, iar din partea creștinilor n-a fost nici un ajutor ...”³. Toate aceste citate consună perfect și ne îndeamnă de la bun început să bănuim și la Petru Rareș, precum la Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș sau Mihai Viteazul, o concepție limpede și cu privire la nevoia unirii într-un front comun, pe plan local, a forțelor Moldovei, Transilvaniei și Țării Românești. Într-adevăr, prin înșirarea de crîmpeie de texte de mai sus nu am făcut de fapt altceva decît să punem din nou în cauză corelația care a existat în gîndirea tuturor domnilor romîni din secolele XV—XVI ce s-au manifestat ca promotori ai ideii de cruciadă și au sesizat totodată rolul de „scuturi”, „porți” și „chei” îndeplinit de țările lor, între chestiunea generală a coalizării puterilor creștine și realizarea măcar în limitele spațiului carpato-danubian a mult rîvnitei unități de acțiune. Fie și numai din această perspectivă teoretică, intuită întîia oară de G. I. Brătianu, nu am putea admite în nici un caz absența la Petru Rareș a preocupării față de problema racordării celor trei țări românești la o politică de strînsă alianță, care să asigure cel puțin posibilitatea unei reacții comune eficiente la tendințele de subjugare completă și desfiin-

¹ *Călători străini despre țările române*, I, p. 378.

² N. Iorga, *Scrisori de bcieri — Scrisori de Domni*, ed. cit., nr. XXIV, p. 194.

³ I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, sub tipar.

țare statală ale Porții. De altfel, planul de luptă comună al celor trei țări românești din vara anului 1538, împărțit de domnul Moldovei, constituie deja o probă peremptorie în sprijinul verificării și în privința lui Petru Rareș a corelației obligatorii menționate.

Cele dintîi măsuri concrete ale lui Petru Rareș care îi vădesc voința de a atrage în orbita influenței și autorității lui celelalte două țări românești datează din anul 1529 și sînt în legătură cu Transilvania. Acum, sub pretextul cererii Porții și al îndeplinirii obligației lui de vasal al Împeriului otoman, el pătrunde în două rînduri, în lunile iunie și octombrie-noiembrie, în Transilvania, în fruntea oștilor sale, spre a o sili — chipurile — să-l recunoască drept rege pe Ioan Zápolya, întru ajutorul căruia pornise însuși sultanul Soliman Magnificul. Trebuie însă precizat că aceste două expediții au fost precedate de încă una, în ianuarie-februarie același an, cu caracter limitat, menită să-i aducă sub ascultare domnului moldovean deocamdată doar „Țara Secuilor” din estul Transilvaniei. Că această acțiune pregătitoare a reușit deplin ne-o spune cronicarul Macarie, care a înregistrat că „peste tot secuii au fost înfrinți”, iar în final vodă Rareș „și i-a făcut supuși” ai săi¹. Să reținem formularea din urmă, care tălmăcește exact sensul acțiunii respective. Nici vorbă de scoaterea secuilor de sub obediența lui Ferdinand de Habsburg și restabilirea în drepturi a lui Ioan Zápolya ... În fond, prin acest prim pas Petru Rareș nu a făcut într-adevăr decît să reia tradiția întemeiată de Ștefan cel Mare de a transforma pe secuii așezați în estul Transilvaniei, în preajma hotarului cu Moldova, în auxiliari ai politicii domnului de la Suceava. De altfel, abia în cursul lunii mai a anului 1529 a fost încheiat între Ioan Zápolya și Petru Rareș un tratat în baza căruia cel dintîi s-a angajat, în schimbul ajutorului ce-l va primi pentru respingerea partizanilor concurentului său la coroana Ungariei, să confirme domnului Moldovei vechile posesiuni transilvănene, Ciceul și Cetatea de Baltă, și, în plus,

¹ *Cronica lui Macarie*, în P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI* ..., p. 96. Detalii cronologice asupra expedițiilor moldovești în Transilvania, la Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527—1546)*, București, 1978, p. 5—159 (lucrare deficitară însă ca interpretare a viziunii politice de ansamblu a lui Petru Rareș).

să-i dăruiască cetatea Bistriței și ținutul înconjurător¹, precum și Rodna și Ungurașul².

Victoria oștilor moldovenești, conduse de vornicul Grozav, la 22 iunie 1529, în bătălia de lângă Feldioara, cu oastea sașilor proferdinandiști, a îngăduit domnului Moldovei să purceadă la luarea în stăpânire a tuturor acestor cetăți și castele, împreună cu regiunile aferente. Apoi, după ultima expediție, din toama aceluiași an, vom întâlni primele mărturii care atestă în termeni categorici supremația politicomilitară dobândită de Petru Rareș asupra Transilvaniei. Astfel, în 28 noiembrie 1529, adepții din Sibiu ai lui Ferdinand de Habsburg scriau că: „Domnul Moldovei a ars tot ținutul din jurul Brașovului și a silit pe sârmani să-i plătească o mare sumă de bani, în vreme ce spunea că această țară a Transilvaniei este a lui, căci a cucerit-o cu sabia”³. El însuși, din Hirslau, la 14 ianuarie 1530, își definea în chipul următor autoritatea, față de brașoveni: „Iar despre țara Ardealului, domnia voastră știți că am cucerit țara Ardealului cu sabia și n-o voi da nimănui, nici regelui Ferdinand, nici altuia, ci o voi da numai regelui Ioan, căci mi-e frate bun și prieten”⁴. Tot Rareș va mai rosti și aceste cuvinte, în iunie 1530, înaintea unor trimiși ai sașilor: „V-am cucerit cu sabia și v-am făcut supuși mie. Am crezut că îmi veți fi supușii mei credincioși. Cunoașteți voi cumva alt stăpîn?”⁵ Iar la 2 aprilie 1531, el va scrie regelui Ioan Zápolya: „Brașovenii și toată Țara Bîrsei sînt de doi ani sub judecata și îndemnul meu”⁶. În sfîrșit, să consemnăm aici și remarcă

¹ *Cronica lui Macarie*, loc. cit.; cronică vorbește de „rugămîntea craiului” adresată lui Rareș „ca să-i vie în ajutor”, în schimbul făgăduielii pentru Bistrița și „alte mai multe” pe care avea a le „căpăta de la dinsul” (interesant este și că aceste pertractări sînt plasate *după* incursiunea din iarnă în secuime, de unde se vede clar că aceasta a fost o inițiativă exclusivă a domnului moldovean). Tratatul dintre Rareș și Zápolya a fost definitivat la Lipova, în preajma zilei de 17 mai 1529 (A. Veress, *Acta et epistolae*, I, nr. 149, p. 190; vezi și I. Ursu, *Die auswärtige Politik ...*, p. 47).

² Pentru fazele luării în stăpînire de către Rareș a acestor cetăți și domenii, vezi R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 44–56.

³ I. Ursu, *Die auswärtige Politik ...*, p. 62; *Idem*, *Petru Rareș ...*, p. 18.

⁴ I. Bogdan, *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în Arhivul Brașovului*, în „Convorbiri Literare”, an. XXXIX (1905), nr. 9–10, nr. XXII, p. 857. Pasaj semnalat și discutat prima oară de I. Ursu, *Die auswärtige Politik ...*, p. 62.

⁵ A. Veress, *Acta et epistolae*, I, nr. 171, p. 212. Semnalat de I. Ursu, *Die auswärtige Politik ...*, p. 62.

⁶ I. Ursu, *op. cit.*, p. 63, nota 41.

ostilă, dar exprimând o realitate, a lui Marc Pemfflinger, proeminentă figură a grupării proferdinandiste din Transilvania, făcută la data de 30 mai 1530: „Trădătorul de Moldovean <Petru Rareș> afirmă că țara este a lui”¹. După trecerea în revistă a faptelor de mai sus și după lectura pasajelor selectate, nu putem decât să conchidem, alături de istoricul Ștefan Meteș, că „nici unul din domnii români, pînă la Mihai Viteazul, n-au avut o putere și o influență hotărîtoare în Ardeal ca Petru Rareș”².

Este totuși cazul să notăm și să discutăm și alte opinii istoriografice în legătură cu semnificația expedițiilor transilvănene ale lui Petru Rareș. Mai întîi iată o observație de ordin general asupra acțiunilor de acest gen întreprinse în cursul veacului XVI fie de domni ai Moldovei, fie de domni ai Țării Românești, observație aparținînd istoricului maghiar Coloman Benda: „Prin aceste incursiuni și expediții nu avem a face cu inițiative individuale ale voievozilor — cu toate că s-a întîmplat uneori și să se angajeze după capul lor în asemenea aventuri — ci de realizarea metodică a politicii sultanului”³. În cazul special al lui Petru Rareș, de care ne ocupăm acum, această aserțiune este dezmințită chiar de ... cercurile politice contemporane domnului, de la Poarta otomană!

Andrei Teczyński, castelan al Cracoviei, plecat în vara anului 1533 într-un pelerinaj la Ierusalim, a stat de vorbă în chip semi-oficial asupra unor importante chestiuni politice, la Constantinopol, cu două importante personaje din preajma sultanului, Aias pașa și Aloisio Gritti. Într-un raport din 21 decembrie 1533, el a consemnat părerea celor doi oameni politici în legătură cu domnul Moldovei, desigur tălmăcind însuși punctual de vedere al sultanului: după ei, Petru Rareș „nu este nimănui credincios și este plin de toate nelegiuirile” (*nemini fidelis omniumque sce-*

¹ A. Veress, *Acta et epistolae*, I, nr. 169, p. 211. La 15 decembrie 1530, conducerea orașului Sibiu se exprima exact în aceiași termeni într-o epistolă către Ferdinand: „Moldavus aperte iactat hoc regnum suum esse, nec M^{ti} Vrac cessurum et ad haec pertinentia omnia machinatur” (*Ibidem*, nr. 177, p. 218—219). De altminteri, această afirmație a lui Rareș este reluată ca un leit motiv și în alte rapoarte ale cercurilor politice transilvănene proferdinandiste (vezi și scrierea din 29 noiembrie 1529 a episcopului Nicolaus Gerendi și a Senatului cetății Sibiu tot către Ferdinand, *Ibidem*, nr. 161, p. 202). Toate mărturiile respective au fost iniția oară trecute în revistă de I. Ursu, *op. cit.*, p. 62—63.

² Ștefan Meteș, *Moșiile domnilor și boierilor din țările române în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925, p. 39.

³ Coloman Benda, *Relations politiques entre la Principauté Transylvainne, la Moldavie et la Valachie*, în „Revue d'Histoire Comparée” (Études Hongroises), XXI (1943), nr. 2, p. 368—369.

lerum plenissimus) ¹. Cu alte cuvinte, la Poartă a fost interpretată cât se poate de just politica lui Petru Rareș, care ținea dobândirea neatârării, și aceasta cu mult înainte ca el să fi manifestat pe față dușmănie contra puterii suzerane. Expedițiile din Transilvania s-au înscris în cadrul amintitei politici, deși în aparență domnul Moldovei nu a făcut altceva decât să conlucreze la succesul campaniei otomane din Ungaria și Austria, din anul 1529.

La rîndul lui, istoricul român P. P. Panaitescu a afirmat că Petru Rareș, „ca supus de nevoie al sultanului, a fost silit să intervie în Transilvania pentru Ioan Zápolya; toate proclamațiile adresate nobililor, orașelor și poporului ardelean arată că domnul Moldovei a venit să pedepsească pe cel ce nu se supuneau regelui Ioan, reprezentantul politicii turcești” ². Este de fapt o interpretare simplistă a unor împrejurări istorice deosebit de complexe. Credem suficient de instructiv, pentru deslușirea ambiției în care s-au desfășurat evenimentele, să reproducem una din clauzele tratatului moldo-polon, semnat de Ștefan cel Tânăr la Hîrlău, în 4 mai 1518: „Iar dacă ar fi ca împăratul turcesc să vie, cu persoana sa și cu armatele sale cele mari, în contra mării sale regelui Sigismund și a țării sale și ne-ar sili pe noi și le-am da ajutor, din cauza marei mulțimi și puteri și n-am putea să facem altfel — Doamne, să nu ne dai aceasta! — și va fi puterea noastră cu turcii în contra mării sale craiului Sigismund, și-i va fi acestuia știut și dovedit că am dat de mare strînsoare și de putere și constrîngere, atunci pentru aceasta pacea dintre noi să nu se strice și să se înrăutățească” ³. Am pus în lumină, prin acest text, o adevărată „cheie” pentru studiul nuanțat al poziției internaționale a țărilor românești în prima jumătate a veacului XVI, în condițiile accentuării presiunii otomane în Europa.

Constatăm astfel că au existat reglementări diplomatice cu puterile creștine, care eliminau posibilitatea unei interpretări greșite a eventualelor participări ale domnilor români la campaniile otomane. Atitudinea lor autentică nu putea fi decât filo-creștină, dar lipsa de mijloace, în așteptarea masivei replici a Europei creștine — replică de altfel mereu amînată sau ... deose-

¹ *Acta Tomiciana*, t. XV, nr. 595, p. 854. Actul a fost discutat pe larg de către Ilie Corfus, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia*, în „*Romanoslavica*”, vol. X, București, 1964, p. 336—338.

² P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în volumul colectiv „*Studii privind Unirea Principatelor*”, Editura Academiei, București, 1960, p. 68.

³ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 500.

bit de slabă — îi putea aduce în situația de a nu mai putea evita cererile de colaborare militară din partea Porții. De aceea a fost prevăzută în tratatul moldo-polon menționat clauza respectivă. Știm că Ștefan cel Tânăr a reușit, cu mare greutate, de două ori — în anii 1521 și 1526 — să se eschiveze de la obligația de a sprijini cu armele efortul turcesc îndreptat împotriva Ungariei. În schimb, Petru Rareș, în anul 1529, și mai târziu, la începutul celei de-a doua domnii, în anul 1541, a preferat să se prefacă a executa poruncile Porții, în scopul de a-și afirma autoritatea asupra țării dinlăuntrul arcului carpatic. În acest sens este deosebit de sugestiv să observăm că politica lui în privința Transilvaniei a creat o adevărată nouă tradiție la curtea domnească a Moldovei. De pildă, cam pe la sfârșitul lunii martie a anului 1554, voievodul Alexandru Lăpușneanu, arăta unor soli veniți de dincolo de munți că Transilvania, lipsită cum era de protecție eficace din partea Habsburgilor, nu poate ține piept puterii Moldovei, iar ca dovadă le rememora tocmai cele întâmplate cu ocazia ultimei mari incursiuni a lui Petru Rareș, din anul 1541¹... Această conștiință a dependenței Transilvaniei de voința domnilor moldoveni a fost rezultatul cel mai spectaculos al așa-zisei ... supunerii a lui vodă Rareș la exigențele Porții! De fapt, el a reușit din plin să includă Transilvania în propriul său sistem politic, care urma să cuprindă întreg spațiul carpato-danubian. Cât de dependentă devenise într-adevăr situația Transilvaniei de voința domnului de la Suceava ne-o demonstrează alte două mărturii contemporane, provenind din mediul sașilor sibiieni, cei mai fervenți partizani transilvăneni ai lui Ferdinand de Habsburg și, ca atare, interesați să prezinte stăpînului lor o oglindă corectă a evoluțiilor politice pe care le trăiau. La 15 decembrie 1530, fruntașii Sibiului anunțau astfel pe regele lor că „Moldoveanul se laudă fățiș că această țară <adică Transilvania> este a lui” și, drept urmare, spre a putea aduce în lagărul habsburgic Transilvania, Țara Românească și Moldova, nu vedeau altă soluție în afară de sosirea trupelor imperiale². Ceva mai târziu însă, pe la sfârșitul lunii noiembrie 1534, solii sibiienilor arătau la Viena că trecerea aceleiași Transilvanii sub autoritatea regelui Ferdinand nu ar fi o treabă prea dificilă, mai ales dacă Petru Rareș ar vrea aceasta (*Quod facile factu erit, si*

¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 5, București, 1897, nr. LXXV, p. 180. Comentarii extinse la N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 178—182.

² Vezi mai sus nota 1 de la pag. 81.

Moldavus voluerit)¹. De prisos să mai spunem că în aceste izvoare, ca de altminteri și în cele citate anterior, nu este vorba nicidecum de dominația turcească asupra Transilvaniei, de înfăptuirea obiectivelor sultanului, ci pur și simplu de ascendentul politic căpătat de domnul român de la răsărit de Carpați!

Vom încerca acum să reconstituim politica lui Petru Rareș în legătură cu Țara Românească, pentru ca apoi să ne apropiem de o definiție de ansamblu a conceptului adoptat de el în problema unității celor trei țări românești. Se pare că cea dintâi măsură hotărâtă a domnului moldovean în direcția atragerii Țării Românești în orbita sa de influență a fost sprijinirea înscăunării lui Vlad Încetul, în vara anului 1530. A fost deci vorba de încă un moment de aparentă conlucrare cu turcii². Dar din nou, în realitate, Petru Rareș a urmărit aplicarea propriului program. Prima confirmare a acestei interpretări o găsim într-un mesaj al său din 21 februarie 1531 către regele Sigismund I al Poloniei despre problema drepturilor moldovenești asupra Pocuției, pe care oștile lui Rareș o ocupaseră la finele anului precedent. Spre a intimida pe rege, care își vădise disprețul față de capacitatea Moldovei de a întâmpina replica poloneză, voievodul a ținut să-și înșire aliații, arătând că se bazează pe puterea „turcilor, ungurilor, tătarilor și muntenilor”³. Pe de altă parte, într-un alt act, cu data 22 octombrie 1531, aflăm o lămurire suplimentară asupra naturii legăturii stabilite între Rareș și Vlad, voievodul Țării Românești: acesta din urmă, luînd în căsătorie o fiică a domnului Moldovei, îi devenise ginere⁴! Mai mult, un sol polon la Poartă, Iacob Wilamowski, era instruit la Cracovia, în luna octombrie a aceluiași an, să denunțe turcilor această alianță dinastică, ca fiind dăunătoare intereselor Poloniei, deoarece în virtutea ei domnul Țării Românești avea să ofere asistență militară celui al Moldovei⁵.

Ar fi locul, înainte de a continua, să zăbovim o clipă și să înfățișăm pe scurt, în lumina celor mai recente cercetări, sensul adevărat al conflictului lui Petru Rareș cu Polonia, care i-a reținut atîta atenția și energia în cursul primei lui domnii. S-a arătat,

¹ A. Veress, *Acta et epistolae*, I, nr. 202, p. 242.

² I. Ursu, *Die auswärtige Politik* ..., p. 68 și D. Ciurea, *op. cit.*, p. 4—5 (extras).

³ *Acta Tomiciana*, t. XIII, nr. 65, p. 70.

⁴ *Ibidem*, nr. 370, p. 343—344. Vezi și N. Iorga, *Studii și documente* ..., vol. XXIII, nr. XXVII, p. 23—25.

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, București, 1900, nr. XLI, p. 33 (*Acta Tomiciana*, XIII, nr. 335, p. 315).

pe bună dreptate, că în Polonia vremii, deși exista un curent antiotoman, totuși politica externă a fost determinată de acea grupare care dorea mai mult ca orice împiedicarea instalării Habsburgilor în Ungaria. Or, în acest punct interesele poloneze se întâlneau cu cele otomane, așa explicându-se raporturile pașnice ale celor două puteri, care și-au găsit expresia mai întâi în armistițiile repetate (1525 și 1528 — ultimul pe o durată de cinci ani), iar apoi în tratatul de pace turco-polon din 1533. Petru Rareș, pe linia legăturilor tradiționale dintre Moldova și Polonia, a încheiat la începutul domniei un tratat de alianță cu regele Sigismund I — actul poartă data 13 decembrie 1527, — în baza căruia a obținut promisiunea de ajutor „în contra tătarilor și a tuturor celorlalți inamici” ai săi. Ba chiar, în același tratat, se făcea mențiune de o eventuală „expediție generală” a Poloniei și Ungariei împotriva Imperiului otoman, la care domnul Moldovei se angaja să ia parte „cu toate puterile sale și cu toată țara sa, Moldova”¹. De fapt, această din urmă prevedere era în spiritul precedentelor tratate moldo-polone și putea foarte bine rămâne literă moartă, așa cum se întâmplase și pe vremea lui Ștefan cel Tânăr. Or, tocmai aceasta nu voia cu nici un chip Petru Rareș, conștient fiind că ruperea echilibrului la Dunărea de Jos după prăbușirea Ungariei la Mohács nu va întârzia să se răsfrângă negativ asupra situației Moldovei și întregului spațiu carpato-danubian. De aceea, paralel cu efortul de a-și întinde autoritatea peste Transilvania și Țara Românească, el a întreprins demersuri diplomatice spre a atrage regatul Poloniei la un rol activ antiotoman. Istovind fără succes această cale, a recurs la un mijloc extrem de presiune asupra Poloniei: ocuparea Pocuției, sub cuvânt că avea acordul sultanului, suzeranul său, în luna decembrie a anului 1530. Evident, acțiunea respectivă avea menirea să arate Poloniei concret ce va însemna pentru ea pierderea legăturii cu Moldova și trecerea acesteia sub controlul strict al Porții, fază ce avea neîndoielnic a fi urmată de alta, și mai periculoasă — înglobarea Moldovei în hotarele propriu-zise ale Imperiului otoman. Cu alte cuvinte, în anul 1530 Petru Rareș a dat un semnal de alarmă, menit să ofere terenul pentru o clarificare definitivă a relațiilor moldo-polone și să vădească adevăratele intenții ale regatului creștin de la miazănoapte, sprijinul natural și cel mai apropiat al Moldovei

¹ *Relațiile internaționale ale României în documente ...*, nr. 27, p. 157.

față de tendințele expansioniste ale Porții!¹ Interesele comune ale Poloniei și împărăției lui Soliman Magnificul au prevalat însă în pofida încercării domnului moldovean de a tulbura apele și a compromite relațiile lor pașnice. De la Poartă a venit mai întâi o dezmințire categorică a presupusei încuviințări date domnului pentru a ataca Polonia, totodată acestuia cerându-i-se să restituie neîntârziat Pocuția. În plus, potrivit unei știri din 25 iunie 1531, se pare că sultanul a încercat acum pentru prima oară să-l elimine pe neascultătorul său vasal, printr-o lovitură identică celei care a pus capăt vieții lui Radu de la Afunați. Numai că boierii moldoveni au refuzat să dea curs poruncii secrete a Porții și nu și-au suprimat domnul².

În sfârșit, regele Poloniei, aflat în posesia dezmințirii turcești, în luna august 1531 și-a trimis oștile contra lui Petru Rareș și a obținut câștig de cauză în bătălia de la Obertyn (22 august). De acum încolo Petru Rareș se va apropia tot mai mult de Habsburgi, cu care și-a reînnoit contactele numaidecît după înfrîngerea de la Obertyn, în preajma zilei de 12 septembrie 1531³. Probabil tot el a contribuit la decizia voievodului Vlad al Țării Românești de ai imita gestul și de a intra în legătură cu regele Ferdinand de Habsburg⁴. Pe de altă parte, deși a fost silit să abandoneze Pocuția, domnul Moldovei nu a încetat să spera că va putea să împiedice o consolidare a acordului turco-polon. Astfel, către finele anului 1532, într-un nou mesaj pentru regele Poloniei, el condamna în termeni vehemenți faptul că polonii încearcă să obțină înlocuirea lui din scaunul domnesc cu ajutorul turcilor, ceea ce însemna că le îngăduie un primejdios amestec în rezolvarea treburilor creștine, care va sfârși prin a le favoriza planul de a-și întinde dominația pînă și asupra însăși Poloniei. Sugerînd că polonezii ar fi gata să accepte chiar și instalarea turcilor în Moldova, vodă Rareș încheia în felul următor mesajul său: „Dumnezeu ... nu va îngădui niciodată ca un păgîn să ajungă voievod al țării noastre creștine. Asta nu se va întîmpla atîta vreme cît

¹ Vezi Veniamin Ciobanu, *Apărător al moștenirii lui Ștefan cel Mare*, în culegerea de studii *Petru Rareș*, ed. cit., p. 118 (și p. 112, pentru începutul relațiilor diplomatice ale lui Rareș cu Polonia).

² Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 4, nr. 10, p. 13.

³ A. Veress, *Documente*, vol. I, nr. 11, p. 9–10.

⁴ Legăturile lui Vlad Înecatul cu Habsburgii sînt deccamdată cunoscute, dintr-un singur izvor, tratatul lui Radu Paisie din 7 ianuarie 1543 (Hurmuzaki *Documente*, vol. II, partea 1, nr. CCX, p. 241). Faptul a fost sesizat întîia oară de Alexandru Lapedatu, *Din posesiunile domnilor noștri în Ardeal: Vințul și Vurperul*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, an. II (1909), nr. 1, p. 41.

vom domni noi și soarele va străluci”¹. Vecinătatea nemijlocită a Imperiului otoman cu Polonia nu putea însă conveni în nici un caz acesteia din urmă. Este semnificativ că, parcă spre a potoli neliniștile de acasă pe această temă, solul polon neoficial Andrei Teczyński i-a întrebat, în anul 1533, pe Aias pașa și Aloisio Gritti, în decursul convorbirii în care a fost discutat proiectul înlăturării lui Petru Rareș de la cîrma Moldovei, dacă „numai persoana voievodului este urîtă sultanului, sau dacă tot acel neam de oameni, de la care sultanul ridică tributul, trebuie să ispășească” (*Quesivi tandem, si persona palatini sit exosa caesareae M^{ti}, vel si totum genus illud hominum, de quibus sua celsitudo habet tributum, posnas luere debeat*)². Acum au dat pentru prima oară reprezentanții Porții asigurări Poloniei că Moldova nu va fi transformată în pașalic, că — altfel spus — răfuiala cu Petru Rareș nu va avea drept consecință extinderea teritorială a Imperiului otoman pînă la atingerea hotarelor regatului respectiv.

Dar să ne înapoiem la problema evoluției raporturilor lui Petru Rareș cu Țara Românească. În toamna anului 1532, gine-rele său Vlad vodă a murit „îneecat în Dîmbovița, la Popești”³. Boierii munteni, ca să prevină imixtiunea tot mai accentuată a turcilor în chestiunea succesiunii la tron, s-au grăbit să-l aleagă domn „pre Vintilă vodă din oraș din Slatină” (Buzău)⁴, urmînd desigur ca abia apoi să solicite recunoașterea lui din partea Porții. Cele dintîi știri ce le deținem în legătură cu contactele lui Petru Rareș cu noul domn, cunoscut îndeobște sub numele Vlad Vintilă de la Slatina (1532—1535), datează din primăvara anului 1533, mai precis din 13 martie și privesc tocmai perseverentele eforturi ale domnului moldovean de a preveni izolarea sa prin încheierea păcii turco-polone peste capul său. Petru Opalinski, castelan de Lodz, care se întorcea de la Poartă — unde, la 15 ianuarie 1533 reușise să perfecteze tratatul de pace pe termen lung dintre Polonia și Imperiul otoman — se afla la data amintită în Mediaș, în drum spre casă. De aici, el relatea regelui Sigismund I audiența confiden-

¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, supliment II, nr. XXV, p. 65 (= *Acta Tomiciana*, t. XIV, nr. 491, p. 754).

² *Acta Tomiciana*, t. XV, nr. 595, p. 854 (vezi și I. Corfus, *op. cit.*, p. 337).

³ Prof. I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 506. Ultimul act intern de la el poartă data 18 septembrie 1532 (*D. R. H., B.*, vol. III, nr. 136, p. 213—214).

⁴ Că a fost vorba de o alegere din interior reiese clar din spusa cronicii: „Și după acéia boiariei ei au rădicat domn pre Vintilă vodă...” (Prof. I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 506). I. Donat a arătat că „Slatina” este echivalentul toponimului „Sărata” (Monteoru) din părțile Buzăului (*apud Ștefan Ștefănescu, Bănia în Țara Românească...*, p. 209—210).

țială pe care i-o acordase în Țara Românească Vlad Vintilă vodă. Domnul muntean, după ce i-a arătat că-i cunoaște misiunea pe care a îndeplinit-o („voi sînteți solul regelui Poloniei ce tratați pacea comună”), i-a spus: „Domnul Moldovei a trimis la mine trei soli cu trei scrisori ca să mă convingă în multe chipuri și să mă roage să poruncesc supușilor mei să vă răpună și să vă ucidă pe cînd vă urmați drumul, arătîndu-se gata să răspundă la aceste fapte cu toată prietenia sa, zicînd că această faptă îmi este de mare trebuință și mie ca și lui, și zicînd că se poate săvîrși în așa mare taină încît să nu știe nimeni de unde vine”¹. Petru Opalinski adăuga apoi în raportul său că în Transilvania a găsit „de-a lungul tuturor drumurilor fără deosebire pe unde trebuia să trec, pe secui, pe români și pe toți supușii palatinului Moldovei din cetățile pe care le are în Transilvania pregătiți și învățați și înarmați, ca sau să mă prindă, sau să mă ucidă și să împiedice treburile maiestății voastre”². Cum se vede, Petru Rareș a încercat să recurgă și la această soluție extremă în scopul compromiterii, cel puțin temporare, a înțelegerii turco-polone. Tot Opalinski, într-o epistolă redactată de astă dată în Gilău, la 20 martie 1533, aduce în plus precizarea că tentativa de suprimare urma în ultimă instanță „să se facă în munții Brașovului, în vecinătate cu Transilvania, Muntenia, Moldova și Țara Secuilor și care sînt foarte greu de trecut”, și anume „în vreun loc supus regelui Ferdinand”, pentru ca domnul Moldovei „să nu fie lipsit de o dezvinovățire față de împărat” (sultan). Merită să reținem din același text și observația suplimentară a solului polon cu privire la funcția posesiunilor transilvănene ale lui Petru Rareș: „... el are aci trei cetăți foarte bune, Cetatea de Baltă, Ciceiu și Ungurașul, precum și orașul Bistrița, și din aceste locuri i-a strîns pe toți contra mea”³. Constatăm așadar încă odată, pe această cale, în ce grad ajunsese să controleze situația din Transilvania, mai cu seamă în zona centrală și estică, Petru Rareș. Faptul că locul atentatului a fost fixat la un moment dat „în munții Brașovului”, adică în mijlocul spațiului carpato-danubian, poate fi interpretat în chip complementar și prin dorința domnului de a face ca bănuiala ulterioară a turcilor să nu se poată îndrepta asupra nici uneia din cele trei țări românești sau ... asupra tuturor, luate împreună! De altfel, în anul 1534 tragedia agentului sultanului Aloisio Gritti

¹ *Călători străini despre țările române*, I, p. 345.

² *Ibidem*, p. 346.

³ *Ibidem*, p. 347 – 349.

se va consuma după aproximativ același scenariu, care angaja răspunderea atât a Transilvaniei, cât și a Moldovei și Țării Românești. Sînt, după părerea noastră, tot atîtea dovezi că Petru Rareș a mizat în mod conștient pe teama turcilor de o reacție unitară a spațiului carpato-danubian, dacă s-ar fi gîndit să treacă neîntîrziat la represalii.

De bună seamă, întrebarea care trebuie să ne preocupe este de ce Vlad Vintilă de la Slatina a refuzat să primească propunerea domnului Moldovei? Răspunsul este de pus în legătură cu nesiguranța poziției noului domn din Țara Românească în raport cu Poarta. Dacă predecesorii săi Moise și Vlad Înecatul fuseseră numiți de turci și instalați cu concursul lor, el era alesul boierilor din țară, ceea ce marca dorința Țării Românești de a-și păstra neştirbite toate atributele autonomiei, pentru care luptase cu înverșunare pe vremea lui Radu de la Afumați. Ni se pare sigur că la data trecerii solului polon prin Țara Românească Vlad Vintilă nu fusese încă recunoscut de Poartă. De aceea el a căutat să beneficieze de consolidarea liniei de forță generate de amicitia turco-polonă și nu numai că l-a protejat pe Petru Opalinski, dar i-a dat ca însoțitor pe un sol al său pentru regele Poloniei, pe nume Petru Pitarul, care în aprilie 1533 a cerut protecția regelui Sigismund I pentru stăpînul său, în schimbul promisiunii că nu-l va sprijini pe Petru Rareș contra Poloniei¹. Pe de altă parte, spre a desluși mai complet rațiunea atitudinii lui Vlad Vintilă de la Slatina, trebuie avut în vedere și faptul că el a apucat frînele puterii în Țara Românească chiar în lunile în care abia se încheia o altă expediție a sultanului Soliman Magnificul în Ungaria și Austria. Deși s-a isprăvit cu rezultate mediocre, pe la mijlocul lunii octombrie 1532 — sultanul a părăsit Ungaria încă de la finele lui august —, această campanie a constituit nu mai puțin o prezență activă a forțelor otomane în zona europeană a Imperiului. Însuși Vlad Înecatul, fostul domn, a fost silit să trimită un contingent de oaste în Ungaria, la fel de altminteri procedînd și Petru Rareș, domnul Moldovei². Evident, aceasta pentru ca

¹ Documentele cu privire la emisarul muntean în Polonia, în *Acta Tomiciana*, t. XV, nr. 210, p. 301; nr. 212, p. 303; nr. 211, p. 302—303; nr. 491, p. 686; nr. 508, p. 709 și nr. 523, p. 725. Vezi și mențiunea extrasă de G. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika pelska a lui Bielski*, în „Cercetări Istorice”, an. I, (1925), nr. 1, p. 137.

² I. Ursu, *Die auswärtige Politik ...*, p. 95—96; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 12—13. Părere contrară, potrivit căreia „este absolut sigur” că Rareș nu și-a adus contribuția la această campanie, la R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 67.

oștile otomane să nu se îndrepte către Țara Românească și Moldova ...

Lucrurile se vor schimba însă odată cu începerea în anul 1533 a campaniei lui Soliman Magnificul împotriva Persiei. El va pleca pe frontul asiatic la 11 iunie 1543 și va lipsi din Constantinopol până în pragul anului 1536. Angajarea grosului resurselor militare otomane în răsărit a influențat neîndoiește revizuirea orientării politice a lui Vlad Vintilă de la Slatina, care l-a imitat la rîndul lui pe Petru Rareș și a intrat în legături secrete de alianță cu Habsburgii, în speranța că aceștia nu vor scăpa prilejul favorabil și vor acționa decisiv în Ungaria și la Dunărea de Jos. De asemenea, tot în aceste împrejurări a avut loc desigur și îmbunătățirea relațiilor dintre domnii Țării Românești și Moldovei. Cea mai elocventă probă a strînsei lor apropieri o reprezintă un hrisov de danie al lui Vlad Vintilă vodă pentru mănăstirea Humor din Moldova, fără dată, dar alcătuit după toate probabilitățile în răstimpul septembrie 1534 — iunie 1535¹. Actul în sine este deosebit de important, fiind din cîte știm cea dintîi mărturie de acest fel păstrată pînă astăzi, în contextul istoriei legăturilor dintre Țara Românească și Moldova.

Pe plan politic, solidaritatea de acum dintre Țara Românească și Moldova, pe de o parte, și Transilvania, pe de alta, și-a găsit expresia cea mai remarcabilă în perfecta coordonare a efortului de punere în eșec, în vara anului 1534, a lui Aloisio Gritti, omul de încredere al sultanului, însărcinat cu vegherea intereselor otomane la nord de Dunăre. În pofida numeroaselor discuții, misiunea exactă ce o avea de îndeplinit acest fiu de doge venețian trecut în slujba Porții în privința țărilor românești — și care l-a condus la pieire (Mediaș, 28 septembrie 1534) — nu a putut fi pînă în prezent complet limpezită. Aurel Decei, cel mai recent exeget al problemei (care a și descoperit și publicat un document de mare importanță!), a subliniat cu drept cuvînt că sarcina principală a lui Gritti, după ce a părăsit Istanbulul la 18 iunie 1534, a fost să ajungă în Ungaria, la Buda, unde să acționeze ca împăciuitoare între cei doi regi rivali, Ioan Zápolya și Ferdinand de Habsburg, lucru deosebit de necesar în absența sultanului din capitala sa. Așadar a fost vorba de o misiune diplomatică menită să evite ațîțarea inoportună a focarului de război din

¹ D. R. H., B, vol. III, nr. 181, p. 297 — 299. Comentarii asupra actului, la D. P. Bogdan, *O danie a domnului muntean Vlad Vintilă către mănăstirea Humor*, în „Raze de lumină”, VIII (1938), nr. 1 — 4, p. 263 — 269.

Europa centrală, pe durată limitată, pînă la isprăvirea războiului lui Soliman Magnificul cu şahul Safavid Tahmasp. Trebuie amintit totodată că Aloisio Gritti deținea încă de la 26 decembrie 1530 funcțiile de guvernator al Ungariei și comite perpetuu în comitatul Maramureș, care-i fuseseră acordate de Ioan Zápolya spre a-și spori creditul la Poartă¹.

Care a fost însă adevăratul țel politic ce l-a avut de atins reprezentantul sultanului pe parcursul drumului prin Țara Românească și Transilvania? Credem în ce ne privește că această misiune subsidiară a lui Aloisio Gritti, legată direct de destinul spațiului carpato-danubian, poate fi rezumată așa: *izolarea lui Petru Rareș de celelalte două țări românești, ca etapă preliminară a înlocuirii lui din scaunul domnesc al Moldovei*, în așteptarea întoarcerii sultanului de pe frontul asiatic. Către această încheiere ne îndrumă mai întîi raportul deja citat al lui Andrei Teczyński, din 21 decembrie 1533. Potrivit lui, autoritățile otomane, anume chiar Aloisio Gritti, împreună cu Aias pașa, viitor mare vizir, au cerut Poloniei în numele sultanului să nu înceapă nici un fel de tratative cu voievodul Moldovei, dar nici război, ci să se mulțumească doar a-i respinge eventualele atacuri, sultanul avînd a alege el momentul potrivit cînd să-l pedepsească pe Rareș². Este evident că prin acest demers diplomatic al Porții s-a urmărit tăierea oricărei posibilități de înțelegere pașnică între Petru Rareș și regele Sigismund I, însă s-a căutat totodată să se evite izbucnirea unui conflict armat, în care Imperiul otoman n-ar fi putut juca un rol considerabil, atîta vreme cît atenția și forțele sultanului se concentrau în răsărit. În cazul unui asemenea conflict, în care victoria ar fi revenit polonezilor, exista riscul pentru Poartă să asiste neputincioasă la creșterea influenței acestora asupra Moldovei.

A doua etapă a planului otoman în privința lui Petru Rareș a constat, cum spuneam, în izolarea lui de Țara Românească și Transilvania. Se știe astăzi cu siguranță că la 25 iulie 1534, cînd a pășit în Țara Românească, Aloisio Gritti aducea în secret în „bagajele” lui un pretendent muntean care să-l înlocuiască pe Vlad Vintilă de la Slatina, denunțat la Poartă de o grupare de boieri filootomani că s-a aliat cu Habsburgii și se pregătește de

¹ Aurel Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanuni, după unele documente turcești inedite (1533–1534)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VII, București, 1974, p. 107–108 și 116.

² *Acta Tomiciana*, t. XV, nr. 595, p. 854 (I. Corfus, *op. cit.*, p. 337).

răzvrătire¹. Acest pretendent nu pare a fi altul decât cel căruia pe la 7 iunie 1533 preaputernicul Aloisio Gritti îi dăduse în căsătorie, la Constantinopol, pe o fiică a lui nelegitimă²... Așa se explică de altfel și categorica anticipare, făcută în vara aceluiași an 1533 de Gritti și Aias pașa față de Andrei Teczyński, că domnul Țării Românești se va ridica la rîndul lui, din porunca sultanului, contra lui Petru Rareș³! În sfîrșit tot cu acel prilej a fost exprimată convingerea că și Ioan Zápolya se va învrăjbi cu Rareș și-l va ataca, deoarece, potrivit celor doi demnitari ai Porții, nu-i mai suferea amestecul în Transilvania. Ca atare, pentru a spori vrajba, în anul 1534, odată ajuns în Transilvania, Aloisio Gritti se pare că urma să procedeze, din porunca sultanului, la retragerea posesiunilor transilvănene ale domnului Moldovei, pe care le-ar fi restituit apoi regelui Ioan Zápolya⁴. Cu aceasta, cercul din jurul domnului Moldovei s-ar fi închis complet!

Nu are rost să insistăm acum asupra detaliilor chipului în care a fost anihilat pas cu pas proiectul lui Aloisio Gritti atît în Țara Românească, cît și în Transilvania, unde și-a găsit chiar sfîrșitul. A fost de fapt o adevărată demonstrație a unității de acțiune a lumii românești în ansamblul ei⁵. Merită însă a releva că, după unele informații, intențiile lui Gritti cu privire la Țara Românească au fost aduse la cunoștința lui Vlad Vintilă de la Slatina de către Ștefan Mailat, voievodul Transilvaniei, cei doi rămînînd ulterior în permanent contact, în tot decursul evenimentelor⁶. Evident, o asemenea neconținută legătură a existat și între domnul Țării Românești și Petru Rareș, care realizase încă mai demult pericolul pe care-l reprezenta veneticul istanbuliot pentru stabilitatea politică din spațiul carpato-danubian. De pildă, încă de la 20 decembrie 1532 se aflase la Veneția — și nu avem de ce să credem că știrea nu a ajuns și în Moldova! — că sultanul a încredințat conducerea „Valahiei” (*le gouvernement*

¹ A. Decei, *op. cit.*, p. 132—134.

² N. Iorga, *Cronică*, în „Revista Istorică”, an. XIII (1927) nr. 1—3, p. 94.

³ *Acta Tomiciana*, t. XV, nr. 595, p. 855.

⁴ I. Corfuz, *op. cit.*, p. 338.

⁵ Pentru cele întimplate în Țara Românească, vezi A. Decei, *op. cit.*, p. 130—141; evenimentele din Transilvania de după asasinarea episcopului Emerik Czibák, la 11 august 1534, care i-a coalizat pe transilvăneni contra lui Gritti, la I. Ursu, *Die auswärtige Politik ...*, p. 113—117 (unde este marcată cu precădere contribuția lui Rareș la lichidarea „guvernatorului”).

⁶ A. Decei, *op. cit.*, p. 128 și 136 (scriscare din 24 august 1534). Rareș s-a pus în legătură cu Mailat împotriva trimisului sultanului încă din luna aprilie (I. Ursu, *op. cit.*, p. 108, nota 11).

de la Wallachie) lui Aloisio Gritti, deoarece locuitorii din acele părți sînt „creștini” (*pour ce que la plus part de ce quartier-la sont chrestiens*)¹. Este o informație de mare însemnătate, care lasă să se întrevadă cam ce perspective fixase sultanul Soliman Magnificul pentru spațiul carpato-danubian (fiindcă, prin „Valahia” nu trebuie să înțelegem numai Țara Românească sau numai Moldova, ci mai degrabă toată lumea românească nord-dunăreană). Din poziția de guvernator al Ungariei pe care o deținea, în realitate el fiind însă doar un fidel executant al voinței Porții, Aloisio Gritti urma să întărească din punct de vedere politic controlul otoman în țările românești, transformîndu-le treptat autonomia într-o noțiune fără conținut. Faptul că după epilogul de la Mediaș cei doi fii ai lui Gritti, care-l însoțeau, *au fost duși în Moldova*, abia acolo căzînd pradă morții, dovedește că ei erau priviți, fie unul, fie celălalt, ca potențiali candidați la tronul moldovenesc². Este încă un element ce ne îndeamnă să socotim justă interpretarea lui Nicolae Iorga, care a văzut în încercarea lui Aloisio Gritti un efort „de a întemeia o Dacie otomană, cu cei trei tributari, avînd în frunte un regal client al sultanului”³. Ne aflăm în fața unui proiect al Porții intermediar, menit să consolideze influența otomană în zona nord-dunăreană — fără a-i schimba aparent statutul —, înainte ca sultanul Soliman Magnificul să fi recurs la soluția radicală a înființării pašalîcului de la Buda, care a sporit mult eficiența cleștelui turco-tătar din orizontul spațiului carpato-danubian.

Cît de strînse au trebuit să fie legăturile lui Petru Rareș cu Vlad Vintilă de la Slatina, în ultima parte a domniei acestuia

¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, supliment I, București, 1886, nr. II, p. 2. Asupra temerilor exprimate încă din primăvara anului 1532 de către Ștefan Mailat în legătură cu proiectul lui Gritti de a subjuga Moldova și Țara Românească, vezi I. Ursu, *op. cit.*, p. 94, nota 10. În același moment, cînd Aloisio Gritti a executat prima sa misiune în țările române, Petru Rareș a pregătit o ambuscadă cu 15 000 de călăreți, urmărind să-l „taie în bucăți” împreună cu toată suita sa de turci (*Ibidem*, p. 94, nota 13). De aceea, omul sultanului a și renunțat să mai încerce să treacă în Moldova și s-a grăbit spre Ungaria, prin Transilvania, după ce luase cu sine din Țara Românească detașamentul cerut de sultan lui Vlad Înecatul pentru campania de atunci contra Habsburgilor (vezi și N. Grigoraș, *Precursor al lui Mihai Viteazul*, în culegerea *Petru Rareș*, ed. cit., p. 106).

² Fapt înregistrat de cronicarul sas Hieronymus Ostermayer (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. IV, Brașov, 1903, p. 502).

³ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 20. Știrile contemporane cu privire la însărcinările lui Gritti în legătură cu țările românești au fost minuțios culese și prezentate de I. Ursu, *op. cit.*, p. 93–96 și 105–110.

din urmă, ne-o vădește și o altă împrejurare, din vara anului 1535, când în scaunul domnesc al Țării Românești se suise Radu Paisie (1535—1545). Venit pe tron datorită unui complot boieresc, care adusese pieirea lui Vlad Vintilă vodă (iunie 1535)¹, proaspătul domn s-a găsit la început practic în situația predecesorului său cu câțiva ani mai devreme, adică avea mai întâi și întâi nevoie să obțină recunoașterea alegerii sale de către Poartă. În așteptarea acestei confirmări, de vitală însemnătate, Radu Paisie a perfectat o alianță cu Transilvania, anume cu voievodul Ștefan Mailat, în care era prevăzut ajutor militar din partea transilvănenilor, precum și drept de azil dincolo de munți pentru domnul Țării Românești, în caz că ar fi fost silit să apuce calea pribegiei. Scrisoarea lui Radu Paisie din 20 iulie 1535, care oferă amănunte în legătură cu pregătirea tratatului respectiv, atestă în mod surprinzător temerea pe care o nutrea noul domn cu privire la o eventuală lovitură venită din direcția Moldovei lui Petru Rareș². Aceasta nu înseamnă altceva decât că gestul boierilor care l-au suprimat pe Vlad Vintilă vodă și l-au ales pe Radu Paisie era de natură să atragă mînia și reacția aliatului de nădejde al dispărutului, cum a fost în acel moment domnul Moldovei! Lucrurile nu numai că s-au liniștit în curînd în privința lui Petru Rareș, care desigur dorea înainte de toate să păstreze în continuare cele mai bune legături cu Țara Românească, dar în toamna aceluiași an constatăm deja indirect existența unui nou tratat ofensiv și defensiv între cele două țări românești din afara arcului carpatic. Unica mărturie asupra acestui tratat provine din arhivele polone și este o însemnare care atestă plecarea în octombrie 1535 a solului Jan Ocieski la Poartă, cu însărcinarea să intervină pentru ca turcii să ia măsuri în Țara Românească, al cărei domn — Radu Paisie — înțelesese să reconstituie blocul politico-militar cu Mol-

¹ În perspectiva întoarcerii sultanului de pe frontul asiatic și a prezizibilei sale răzbunări pentru cele întimplale cu Aloisio Gritti, de care era și el vinovat, Vlad Vintilă de la Slatina a căutat se pare puțin înainte de 16 martie 1535 să reînnoade legăturile cu Ioan Zápolya, negînd acuzația acestuia că ar fi înțeles cu Ferdinand de Habsburg [*Acta Tomiciana*, vol. XVII, nr. 158, p. 224; I. Corfus, care a discutat acest act în revista „Studii”, t. 21 (1968), nr. 3, p. 573, a crezut că știrea s-ar referi la Petru Rareș, ceea ce nu este cazul fiindcă acesta este desemnat în același act în chip diferit]. Complotul din iunie 1535 poate fi privit și ca o măsură preventivă a marilor boieri munteni în raport cu reacția turcească împotriva lui Vlad Vintilă.

² A. Veress, *Documente*, I, nr. 15, p. 13—14.

dova¹. Într-adevăr, turcii au luat măsuri, în iarna anilor 1535—1536 refuzând investitura lui Radu Paisie și trimițând de la Poartă un alt pretendent; cu un detașament otoman. Răsturnat o clipă — datorită și refuzului unor boieri de a declanșa un nou război cu Imperiul otoman² — Radu Paisie s-a refugiat în Transilvania, de unde s-a întors cu ajutor și a izbutit să-l izgonească pe favoritul turcilor. În fața acestei reacții și în condițiile în care principalul inamic, Petru Rareș, se afla încă la cîrma Moldovei, Poarta a considerat mai prudent să-l recunoască totuși pe alesul Țării Românești din iunie 1535. S-a vădit astfel încă odată că sistemul de alianțe în funcție în spațiul carpato-danubian oferea suficiente garanții contra imixtiunii puterii suzerane în chestiuni de interes major pentru țările românești, cum era de pildă alegerea domnilor.

În vara anului 1536 Radu Paisie se afla la Constantinopol, prezența lui acolo fiind de pus în legătură cu acceptarea de către turci a faptului împlinit. Chiar atunci, la Poartă, domnul Țării Românești a avut ocazia să stea de vorbă confidențial cu un agent al Habsburgilor, prin care a inițiat primele sale contacte secrete cu marea putere creștină. Iată cum a fost raportată cererea lui ca împăratul Carol Quintul să trimită un ambasador cu împunernicire specială („scrisoare de credință”) în Țara Românească: „... pentru că de multă vreme dorește să găsească mijloc pentru a trata cu Majestatea Voastră, pentru a găsi cale să-și libereze domnia și persoana și sufletele credincioșilor săi creștini, care trăiesc în neconținută sclavie”³. Știm pe de altă parte că același Radu Paisie era gata în 1538 să lupte alături de Transilvania și Moldova contra oștilor invadatoare ale sultanului Soliman Magnificul. Șovăiala lui de ultim moment, faptul că a renunțat să mai treacă munții în Transilvania, ba chiar simularea fidelității față de Poartă prin trimiterea unui contingent de oaste în Moldova, nu l-au împiedicat pe sultan să ia o măsură suplimentară de sigu-

¹ *Acta Tomiciana*, t. XVII, nr. 1, p. 3 [I. Corfus, în „Studii”, t. 21 (1968), nr. 3, p. 573, a semnalat și această știre, fără însă să-l identifice pe voievodul Țării Românești]. R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 85, socotește că abia în aprilie 1537 s-ar fi încheiat prima alianță între Rareș și Radu Paisie, afirmație de altfel contrazisă de susținerea de pe pagina următoare, conform căreia în vara aceluiași an unii boieri moldoveni s-ar fi refugiat tocmai ... la proaspătul aliat al lui vodă Rareș ?

² Ștefan Andreescu, *Frământări politice în Țara Românească la începutul domniei lui Radu Paisie* ..., p. 401—402.

³ A. Ciorănescu, *Petru Rareș și politica orientală a lui Carol Quintul* ..., p. 9—10; *Idem*, *Documente privitoare la istoria românilor* ..., nr. VII, p. 15—16.

ranță în privința Țării Românești: înființarea raielii Brăila, care — pe lângă Tighina în Moldova — avea să sporească la șase numărul enclavelor turcești din stînga Dunării, pe pămînt românesc (Turnu și Giurgiu — în Țara Românească și Chilia și Cetatea Albă — în Moldova, împreună cu teritoriile înconjurătoare, fuseseră transformate în raielile încă din sec. XV)¹. Această nouă rășluire din trupul țării, care accentua și mai mult spectrul desființării statale a Țării Românești, îl va determina pe Radu Paisie să urmărească foarte atent și neliniștit evoluția confruntării otomano-creștine din Ungaria. Puțin înainte de 22 septembrie 1524, un emisar brașovean la curtea lui a primit însărcinarea să transmită episcopului George Martinuzzi, adevăratul conducător politic al Transilvaniei în acea perioadă, să vegheze cu „grijă neadormită, căci este foarte sigur că dacă în anul acesta s-ar da prilejul turcului să înainteze nestingherit, și principii creștini nu vor lua asupra lor grija de a apăra Ungaria, atunci nici Radu vodă însuși și nici chiar nici un creștin nu va mai rămîne în Țara Românească, cît și în Transilvania sau chiar în Ungaria”. Domnul solicita să fie înștiințat numaidecît „dacă ar fi vreo împrejurare mai bună a creștinătății sau dacă am avea vreo nădejde bună din vreun loc oarecare”, fiindcă el vroia „să se tragă înapoi” din expediția turcească a acelui an, la care participa „cu totul fără voia sa”².

Autenticitatea sentimentelor sale este deplin pusă în lumină de faptul că la 7 ianuarie 1543 a semnat în secret un tratat în toată regula cu regele Ferdinand de Habsburg³. Tratatul nu i-a servit însă la nimic, deoarece ofensiva generală a Habsburgilor în Ungaria în toamna anului 1542 s-a terminat cu un eșec drastic, turcii reușind s-o anihileze fără mare efort. Cum nu i-a fost de altfel de vreun folos nici lui Petru Rareș tratatul pe care l-a încheiat încă de la 1 martie 1542 cu principele elector Ioachim de Brandenburg, desemnat „căpitan general și conducătorul oștilor a tot Imperiul roman”, cel ce a stat apoi în fruntea oștilor habsburgice care au atacat fără succes Buda⁴. Oricum, merită a fi subliniat

¹ Vezi Ion-Radu Mircea, *Țara Românească și închinarea raielii Brăila*, în „Balcania”, vol. IV, București, 1941, p. 451—478.

² *Călători străini despre țările române*, I, p. 391—392.

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea I, nr. CCX, p. 240—242.

⁴ Cea mai recentă reeditare a tratatului, în traducere, în culegerea *Relațiile internaționale ale României în documente*, nr. 28, p. 160—163 (vezi și actul corespunzător al lui Ioachim de Brandenburg, din 6 iulie 1542 — *Ibidem*, nr. 31, p. 168—170).

paralelismul perfect al politicii tainice a celor doi domni romani, care presupune și menținerea unor strânse relații reciproce. Existența acestor raporturi se întrezărește cu destulă limpezime din lectura unui pasaj din actul semnat de Petru Rareș la 1 martie 1542 în Suceava. Cităm: „Și dacă împăratul turcilor ar veni el singur în persoană și noi cu supușii noștri și cu alți cîțiva pre care vom atrage de partea noastră se va întâmpla să fim cu turcii și timpul ni se va părea oportun, atunci noi împreună cu supușii noștri, precum și cu ceilalți ce vor fi cu noi, vom întoarce toate puterile și oastea noastră și vom trece în partea oastei creștine și-i vom da ajutor, și de va fi numai prin puțință, pre însuși împăratul turcesc în persoană, sau viu ori mort, îl vom da în mâinile prealuminatului, domniei sale, ca un căpitan suprem al războiului” (s.n. — Șt.A.)¹. Prin „ceilalți ce vor fi cu noi” Petru Rareș înțelegea negreșit în primul rînd pe domnul Țării Românești, ale cărui gânduri ascunse le cunoștea și care avea de îndeplint aceeași obligație de auxiliar militar al Porții în timpul desfășurării campaniilor otomane spre centrul Europei. Că și Radu Paisie, pe de altă parte, era pătruns de ideea că soarta Țării Românești era intim legată de cea a Moldovei ne-o arată raportul solului habsburgic la Tîrgoviște, care a preluat actul secret din 7 ianuarie 1543: dacă turcii vor reuși să ocupe în viitoarea expediție tot regatul Ungariei — i-a spus domnul Țării Românești emisarului regelui Ferdinand I —, atunci el este sigur că „nu vor mai fi voievozi creștini nici în Moldova, nici în Țara Românească”². Este însă vrednic să reamintim că aceeași temere o exprimase Radu Paisie cu puțin înainte, în septembrie 1542, în fața unui mesager al Brașovului, pentru soarta Țării Românești și ... Transilvaniei! De unde se vede limpede că și domnul Țării Românești, la fel cu Petru Rareș, era perfect conștient de interdependența situației politice a celor trei state din spațiul carpato-danubian și, ca atare, își pusese toată speranța în efortul Imperiului romano-german pe frontul din Ungaria, fiind gata — la momentul potrivit — să

¹ *Ibidem*, p. 162

² C. Giurescu, *Documente răzlețe din Arhivele Vienci (1535—1720)*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, vol. I, București, 1915, p. 288. Merită să atragem atenția aici că încă de la 22 septembrie 1542 în cercurile diplomatice de la Viena se zvonise că regele Ferdinand are înțelegeri secrete contra turcilor nu numai cu domnul Moldovei, ci și cu cel al Țării Românești, de unde s-ar putea deduce eventual că activa diplomație a lui Petru Rareș pregătise terenul pentru perfectarea tratatului și cu Țara Românească (Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 4, nr. CLXIX, p. 305).

apuce la rîndul lui armele și să contribuie la doborîrea redutabilului slujitor al Semilunei care era Soliman Magnificul.

Evident, în lungul atîtor ani cît s-au aflat alături, în fruntea Moldovei și Țării Românești, raporturile dintre Petru Rareș și Radu Paisie nu au putut fi cu totul lipsite de asperități. O asemenea împrejurare de încordare a atmosferei pare să evoce următorul răvaș al lui Petru Rareș către domnul muntean:

„Cu mila lui Dumnezeu, domnul Petru, voievodul Țării Moldovei, scriem viață și sănătate bună fratelui meu, bătrînului, marelui și cinstitului țar Petre, voievodului din Țara Muntenească. Și așa să știi domnia-ta despre slugile domniei mele din țara domniei mele: domnia-ta n-ai să primești vreo slugă a domniei mele, căci domnia-mea mă voi mînia pe domnia-ta și voi ridica țara domniei mele asupra țării domniei tale, și mă voi bate tare cu domnia-ta. Așa să știi. Altfel nu va fi”¹.

Scrisoarea de mai sus nu s-a păstrat în original, iar povestea ei este oarecum ciudată. Stoica Nicolaescu a găsit și transcris acest text de pe ultima filă a unui manuscris religios moldovenesc din 1515. Tot el l-a atribuit fără șovăială lui Petru Rareș, considerînd totodată că adresantul nu a putut fi altul decît Radu Paisie². Ulterior, I. Bogdan a susținut că în acest caz, ca și în privința altor adăugiri similare de pe același manuscris, avem a face doar cu „încercări de retorică ale călugărilor, în mîna cărora s-a aflat manuscrisul în cursul secolelor XVI și XVII”. Cu referire directă la scrisoarea în discuție, I. Bogdan a afirmat că este vorba de un simplu „exercițiu epistolar”, în care corespondenții nu pot fi identificați decît cu Petru Șchiopul și Petru Cercel, deoarece „acești doi erau contemporani și deoarece scrierea este o cursivă din sec. XVII”³. În fine, P. P. Panaitescu a socotit scrisoarea respectivă drept „apocrifă”, cu observația că prezintă o „scriere din sec. XVI”⁴. În ce ne privește, credem că acest manuscris a ajuns cîndva, în cursul secolului XVI, în posesia unei persoane

¹ Textul a fost publicat întia oară de St. Nicolaescu, *op. cit.*, nr. LXVI, p. 160—161. Am preferat să reproducem traducerea revizuită dată de I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, vol. I, București, 1915, p. 127.

² St. Nicolaescu, *op. cit.*, loc. cit.

³ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 123 și 127.

⁴ P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Editura Academiei, București, 1959, p. 11 (este vorba de un *Tetraevanghel*, înregistrat sub cota *ms. slav 8*, care însumează 208 f.; scrisoarea în discuție se află pe ultima filă).

care activa în cadrul cancelariei domnești a Moldovei. În plus, nu vedem de ce un asemenea mesaj cum este cel de care ne ocupăm nu a putut face obiectul unei solii a lui Petru Rareș către Radu Paisie. Se știe că numele de botez al ultimului a fost într-adevăr *Petru*, însă la înscăunare, în anul 1535, a fost înlocuit cu numele „domnesc” Radu, demult intrat în tradiția onomastică a dinastiei din Țara Românească. Totuși, avem dovezi că și mai târziu, în vremea domniei, lui Radu Paisie i s-a spus uneori „Petru voievod”¹. Nici titlul de „țar” (împărat), pe care i-l atribuie Petru Rareș vecinului său, nu trebuie să ne mire sau neliniștească. Există la ora actuală un studiu care demonstrează că acest titlu constituie o reminiscență a ideii imperiale bizantine, care a fost „grefată” pe ideea voievodală românească, domnii noștri — fie din Moldova, fie din Țara Românească — considerându-se continuatori ai împăraților bizantini și suveranilor sud-slavi². Sînt deci suficiente premise, ce rezultă din critica internă a textului reprodus adineauri, pentru a aprecia că scrisoarea este totuși autentică, deși nu s-a conservat decît prin intermediul unei còpii. În ordine cronologică este vorba de cea dintîi mărturie directă cunoscută pînă în prezent asupra conținutului unui mesaj schimbat între domnii din țările românești extracarpătice. Deocamdată, scrisoarea lui Petru Rareș poate fi datată larg în răstimpul 1535—1538 sau 1541—1545.

În legătură cu aceeași problemă a relațiilor politice dintre Moldova și Țara Românească vom aminti acum o interesantă teorie care a circulat la umaniștii veacului XVI și care, pe temeiul faptului că fiecare din cele două state purta și numele „Valahia”, susținea că la origine ele au făcut parte dintr-o alcătuire statală unitară ... Dar în prealabil ar trebui poate să arătăm că denumirea „Valahia” era atît de răspîndită în epocă, încît se iscau chiar

¹ Pe un *Minei* dăruit de Vlaicul logofăt la biserica din Piscani citim că a fost început în vremea lui „Braga voievod” (porecla lui Vlad Vîntilă de la Slatina) și isprăvit în zilele lui „Io Pătru voievod cel Tînăr”, adică Radu Paisie (P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave ...*, I, p. 363); inscripția de pe ancadramentul de piatră al ușii principale a bisericii mănăstirii Tismana, cu data 14 septembrie.1541, atestă că această lucrare a fost săvîrșită în domnia lui „Petru voievod” și a fiului său Marco (Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, ed. a II-a, București, 1903, p. 92—93 și fig. de la p. 79); deasupra portretului în frescă al lui Radu Paisie din biserica mănăstirii Argeșului a fost așternut tot numele „Petru voievod” (Victor Brătulescu, *Frescele din biserica lui Neaghe de la Argeș*, București, 1942, p. 31 și pl. V).

² Petre Ș. Năsturel, *Considérations sur l'idée impériale chez les Roumains*, în „Byzantina”, t. V, Salonic, 1973, p. 397—413 (la p. 407 și 413, autorul amintește și de textul scrisorii de care ne ocupăm, pe care înclină să o creadă autentică.)

confuzii în mediile politice din răsăritul Europei, când era nevoie să fie indicat exact statul românesc implicat într-o anumită acțiune sau negociere diplomatică! De aceea, în cancelaria Poloniei, de pildă, întâlnim în al doilea deceniu al secolului XVI o încercare semnificativă de a regîdi și diferenția terminologia uzitată cu privire la Moldova și Țara Românească. Astfel în tratatele încheiate cu Moldova la 2 decembrie 1517 și 9 martie 1518, Țara Românească a fost citată în treacăt sub forma: „Bassarabia et Transalpina”¹. De aici se poate deduce lesne că s-a luat decizia atunci ca numele „Valahia” să rămînă ca alternativă exclusiv pentru Moldova. Este locul să amintim acum că însuși Ștefan cel Mare a folosit destul de des în titlul din fruntea actelor interne forma „domn al Țării Moldovlahiei”, care în transpunere latinească, la începutul așa-numitei *Cronici moldo-germane*, copiate la Nürnberg în anul 1502, a devenit „voievod al țărilor Moldovei și Valahiei” (*Voyvodae Terrarum Moldannensium necnon Valachyensium*)². În cancelaria polonă a fost păstrată tocmai această din urmă formă în scopul desemnării statului românesc de la răsărit de Carpați.

Să trecem fără altă zăbavă la înfățișarea cîtorva exemple ilustrative în legătură cu teoria semnalată. Iată, de pildă, ce nota diplomatul dalmatin Tranquillus Andronicus, într-un raport din anul 1528 trimis în Polonia, după ce străbătuse prima oară Țara Românească: „În vremurile de demult, toți românii <Valachi> trăiau sub un singur principe”³. Într-un sens în fond similar se exprimă și un alt cărturar al epocii, istoricul Paolo Giovio: „Toată Valahia <Valacchia> se divide în două părți, formînd două state”⁴. Fabio Mignanelli, nunțiu apostolic în Germania, după ce însemna într-o scrisoare alcătuită la Viena în 22 noiembrie 1538 că „toată Valahia, și cea mare și cea mică, are pe întinsul său locuri nespuse de mănoase”, adăuga: „Toată Valahia împreună poate ridica între 40 000 și 50 000 de ostași călare, iar Moldova singură 30 000”⁵. Aici trebuie să ne oprim și să remarcăm că

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 505 și 511.

² I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel)*, București, 1942, p. 35.

³ *Căldări străini despre țările române*, I, p. 248. Vezi și Eugen Stănescu, *L'Unité du territoire roumain à la lumière des mentions extérieures. Le nom de „Valachie” et ses sens*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. VII, (1968), nr. 6, p. 888—892, pentru alte texte, în afară de cele citate de noi.

⁴ „Archiva Istorică a României”, t. II, p. 30.

⁵ *Căldări străini despre țările române*, I, p. 465.

de la speculațiile umaniste cu privire la unitatea politică primordială a Moldovei și Țării Românești — făcute pe baza recunoașterii unității lor etnice, care era acoperită de utilizarea numelui „Valahia” —, și pînă la chestiunea posibilității practice a unificării din nou a resurselor lor, nu era decît un pas, pe care îl putea face oricînd un înalt prelat și om politic precum Fabio Mignanelli.

Merită să atragem atenția că aceeași teorie o regăsim și în cursul celei de a doua jumătăți a secolului XVI. Ne limităm la un singur exemplu, oferit de cărturarul maghiar Ioan Czimor Decsi de Baranya, ce călătorea în anul 1587 prin Moldova și Polonia, pentru a ajunge la Wittenberg, unde a publicat o broșură, din care de altfel extragem rîndurile următoare: „Valahia este mărginită la răsărit de Marea Neagră, la sud de Dunăre, la apus de Transilvania, la nord de Rusia și se împarte în Țara Românească și Moldova”. Același autor deriva corect ceva mai înainte, în cuprinsul lucrării sale, numele „Valahia” de la „cuvîntul *walch* care înseamnă în limba germană italian”¹. Nu are rost să stăruim, deoarece exemplele se pot înmulți fără mare greutate, arătînd mereu unul și același lucru, anume că avem de a face cu o linie de gîndire umanistă consecventă, în strînsă legătură cu imperativul unității politice a țărilor românești din afara arcului carpatic.

Mai interesant ni se pare a semnala că în paralel se dezvoltă în aceeași epocă tradiția de gîndire în legătură cu unitatea de odinioară a ansamblului celor trei state din spațiul carpato-danubian, atestată prin resuscitarea amintirii Daciei. Mărturiile din această categorie sînt cu atît mai semnificative, cu cît le întîlnim la unii cărturari care au jucat și un rol politic marcant. Așa este de pildă cazul lui Ștefan Brodarics (cca. 1470—1539), care după dezastrul de la Mohács s-a alăturat lui Ioan Zápolya și a fost rînd pe rînd episcop de Sirmiu, de Pécs și de Vác. Iată ce scria el într-o lucrare închinată campaniei din anul 1526, pe care a tipărit-o în anul următor la Cracovia: „Transilvania este cuprinsă între cele două Valahii: Țara Românească și Moldova, cea dintîi vecină cu Dunărea, a doua cu Marea Neagră; acestea două, împreună cu Transilvania, ocupă astăzi acea parte a Europei care fusese pe vremuri Dacia”². Evident, în acest crîmpei de text Ștefan Bro-

¹ Victor Motogna, *Un călător în Moldova la 1587*, în „Revista de Istorie”, an. XI (1925), nr. 1—3, p. 16 și 21 (text latin); vezi și A. Arnbruster, *România românilor. Istoria unei idei*, Editura Academiei, București, 1972, p. 123, n. 172.

² *Călătorii străine despre țările române*, I, p. 448.

darics pare să nu fi făcut decât să reia întocmai o idee expusă anterior, la sfârșitul secolului XV, de către umanistul italian Antonio Bonfini, cronicar de curte al regelui Ungariei Matiaș Corvin: „Transilvania este încinsă de cele două Valahii: Țara Românească și Moldova. Aceea aproape de Dunăre, aceasta de Marea Neagră și amîndouă împreună cu Transilvania ocupă acea parte a Europei care odinioară a fost Dacia”¹. Dar cînd știm că Ștefan Brodarics, fost cancelar al Ungariei sub regele Ludovic II, a fost unul din „artizanii” împăcării din 1538 dintre Ioan Zápolya și Ferdinand de Habsburg, militînd cu alte cuvinte pentru refacerea unității regatului medieval maghiar, o asemenea preluare pierde caracterul de repetare mecanică și explică foarte bine temerile ivite la un moment dat în mediile politice din preajma familiei Zápolya cu privire la sensul acțiunilor lui Petru Rareș în Transilvania.

În contextul de mai sus trebuie negreșit pusă și analizată înainte de orice o însemnare din 11 octombrie 1542, făcută la Alba Iulia de Petru Perembsky, secretarul polon al reginei văduve Isabella Zápolya. Pe atunci se zvonea că Petru Rareș va pătrunde din nou cu oștile sale în Transilvania, lucru care s-a și întîmplat de altfel după numai zece zile, adică la 21 octombrie 1542². Petru Perembsky, luînd în considerare acest zvon, a schițat un tablou neliniștitor al solidarităților de care se bucura domnul moldovean în interiorul Transilvaniei. Astfel, scria el, „dacă voievodul Moldovei ar intra în țară, mulți bănuiesc că are înțelegere cu secuii, care sînt oameni șireți, vicleni și nestatornici”. Iar în continuare, același slujitor al familiei Zápolya, adăuga în chip cît se poate de semnificativ o observație de ordin general despre atitudinea românilor transilvăneni față de repetatele incursiuni ale moldo-

¹ *Ibidem*, p. 483. Ulterior, în a doua jumătate a sec. XVI, aceeași formulare va fi reluată, de pildă, de cronicarul ungur Nicolae Istvánffy: „Duas Valachias, quae hoc tempore Moldaviae et Transalpiniae nomine censentur, simul cum Transilvania, veteres uno Daciae appelabant” (*Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae, 1622, p. 218). Vezi și Adolf Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de „Dacia”. Încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică și realitatea și gîndirea politică*, în „Studii”, t. 22 (1969), nr. 3, p. 438, care arată că „pentru cei mai numeroși scriitori” din veacul XVI care s-au ocupat de problema Daciei, ea „este identificată cu ansamblul celor trei țări române”. Această situație se explică, după opinia lui A. Armbruster, „atît prin supraviețuirea de-a lungul întregului ev mediu a noțiunii de Dacia și a ideii unității dacice, întemeiată la rîndul ei pe aceea a unității etnice a elementului român, cît și prin puternica înrîurire a lui Ptolemeu asupra geografiei Renașterii”.

² R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 115; C. Rezachevici, în culegerea de studii *Petru Rareș*, p. 253.

venilor: „Unii români au o bună parte din țară <Transilvania>. Aceste părți <locuite de români> ar trece cu ușurință de partea lor, din pricina comunității de limbă”¹. Este o mărturie deosebit de prețioasă, care confirmă și explică ceea ce arăta solul polon Petru Opalinski încă de la 13 martie 1533, anume că în Transilvania dădeau ascultare domnului Moldovei „secuiei”, „românii” și „toți supușii ... din cetățile pe care le are în Transilvania”. Asistăm deci, în condițiile eforturilor lui Petru Rareș — atât din prima cît și din a doua domnie — de atragere a țării dinlăuntrul arcului carpatic în orbita politicii sale, la intrarea elementului românesc pe scena politică transilvăneană, de partea domnului român de dincolo de munți. Constatarea este tulburătoare, dacă ținem seamă că ea pune în lumină existența conștiinței unității de neam la românii transilvăneni și impactul ei asupra noilor realități politice, din epoca dezagregării regatului Ungariei. Firește, este greu de crezut, pe de altă parte, că domnul Moldovei nu a avut în vedere, în cadrul acțiunilor sale, sentimentele de solidaritate ale populației românești din Transilvania, cu atât mai mult cu cît această populație se afla în bună măsură în dependență religioasă față de episcopul moldovean de la Vad.

A sosit vremea să ne întrebăm care a fost ținta ultimă urmărită de Petru Rareș în privința Transilvaniei? Și cu aceasta, de fapt, trecem la discutarea problemei definirii sistemului politic pe care a încercat să-l înjghebeze din Moldova, Țara Românească și Transilvania. Se știe că la 1 decembrie 1535 un adept al lui Ferdinand de Habsburg, Mathias Lobocki din Camenița slovacă, îi scria acestuia că ar fi intervenit o nouă înțelegere între Ioan Zápolya și Petru Rareș, potrivit căreia cel dintâi i-ar fi promis toată Transilvania domnului Moldovei, dacă va izbuti să-l elimine pe competitorul său la tronul Ungariei. Același personaj, alarmat de zvon, sublinia că Rareș „nu dorește nimic mai mult pe lume decît Transilvania” (*Moldavus nihil in mundo plus desiderat*,

¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 4, nr. CLXXI, p. 306—307. Remarca aceasta este demult cunoscută și comentată în istoriografia noastră. N. Iorga, în prima sa sinteză asupra istoriei românilor, a socotit-o drept o probă peremptorie asupra existenței conștiinței unității de neam la românii transilvăneni (*Istoria popcrului românesc*, trad. din limba germană de Otilia E. Ionescu, vol. II, București, 1925, p. 160). O interpretare diferită, fără temei, la P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală ...*, p. 68 (autorul afirmă că actul s-ar referi la „cetățile de adăpost” ale muntenilor și moldovenilor — „valahii” ar fi de fapt aceștia ! — în Transilvania, dar a susține aceasta înseamnă a forța litera textului, unde nu este vorba de nici o cetate, ci doar de *românii transilvăneni* în general).

quam Transilvaniam) ¹. La fel, un alt contemporan în genere bine informat și tot ostil lui Petru Rareș, anume Paolo Giovio, susținea și el că domnul Moldovei ar fi avut încă din prima lui domnie intenția de a „cucerii Transilvania”, și aceasta „folosindu-se de anarhia în care a fost aruncată Ungaria, prin lupta între regii Ioan și Ferdinand și prin dezbinarea nobilimii maghiare” ². În sfârșit, vom înregistra aici și părerea episcopului „tezaurariu” George Martinuzzi, care la 6 octombrie 1542, adică în ajunul aceleiași expediții a lui Rareș pomenite mai sus, arăta că el, sub pretext că merge în ajutorul pașei de la Buda — pe atunci atacat de oștile habsburgice comandate de Ioachim de Brandenburg —, în realitate urmărește cu totul altceva (*sub hoc tamen praetextu opinor eum longe aliud moliri*) ³. Să nu uităm că toate aceste zvonuri și opinii se ivesc pe fundalul vehiculării intense în cercurile cărturărești, dar și politice, mai ales din Transilvania și Ungaria, a conceptului umanist despre antica unitate statală a spațiului carpato-danubian.

După părerea noastră însă, ținând seamă cu precădere de întreaga evoluție paralelă a raporturilor lui Petru Rareș cu cealaltă entitate politică învecinată — Țara Românească, el nu a tins niciodată la o „cucerire” propriu-zisă și alipire la Moldova a Transilvaniei. Poate că gândul lui este cel mai bine tălmăcit de propunerea pe care a transmis-o pe la mijlocul lunii octombrie a anului 1542 transilvănenilor. El le-a cerut atunci să nu-i opună rezistență, căci nu le era dușman, ci împreună cu moldovenii și cu muntenii, care aveau și ei să intre concomitent în Transilvania, să facă o dietă pentru apărarea acestor locuri ⁴. Era, după aprecierea lui Nicolae Iorga, un proiect pentru „O adevărată uniune dacică” ⁵, în care, în mod evident, rolul precumpănitor i-ar fi revenit lui vodă Rareș. Credem totuși că termenul cel mai potrivit

¹ A. Veress, *Acta et epistolae*, I, nr. 212, p. 255. Semnalat prima oară de Ștefan Meteș, *Mcșiile Domnilor și bcierilor din țările române în Ardeal și Ungaria ...*, p. 39.

² „Archiva Istorică a României”, t. II, p. 31 — 32.

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 4, nr. CLXXII, p. 308.

⁴ *Ibidem*, nr. CLXXXIV, p. 321.

⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 409. Că Petru Rareș s-a considerat din capul locului un protector al Transilvaniei se vede din mesajul lui către cetatea Bistriței, din 29 noiembrie 1529, în care amintește faptul că cetățile Brașovul și Sighișoara „s-au dat întâi Măriei Sale Craiului, *apci nouă*” (N. Iorga, *Scrisori de bcieri — Scrisori de Domni*, ed. cit., p. 188). Formularea aceasta presupune o dependență nominală a Transilvaniei de regele Ioan Zápolya și o alta, de astă dată efectivă, de voința domnului Moldovei.

ar fi cel de *confederație* a celor trei state din spațiul carpato-danubian, numai și numai în acest sens putându-se vorbi de o prefigurare a gândului și faptei de mai târziu, ale lui Mihai Viteazul. Că propunerea lui Petru Rareș din anul 1542 avea un reazem real, că ea era de fapt în spiritul vremii, ne-o demonstrează mai întâi planul de apărare comună al Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești din vara anului 1538, în care, cum am văzut, rolul precumpănitor și-l asumase — fără însă să-l și îndeplinească! — Ioan Zápolya. În al doilea rând, merită să reținem că și Ferdinand de Habsburg, la 22 decembrie 1540, în răspunsul oficial trimis boierilor moldoveni care-i cereau ajutorul, a recomandat în fond același lucru: noul voievod al Moldovei să se înțeleagă în toate cu voievozii și căpitani Transilvaniei și să-l aducă la acest sfat de apărare și pe domnul Țării Românești¹. Desigur, recomandarea respectivă s-a născut din imposibilitatea materială a regelui Habsburg de a oferi un sprijin concret țărilor românești contra amenințării turcești, ivite în urma redeschiderii problemei Ungariei, din pricina morții lui Ioan Zápolya (22 iulie 1540). Dar ea nu constituie mai puțin, concomitent, o recunoaștere implicită a imperativului organizării autonome a spațiului carpato-danubian. Este exact ceea ce a intuit de timpuriu, numaidecât după prăbușirea Ungariei la Mohács, domnul Moldovei Petru Rareș, care a acționat viguros, cu începere din anul 1529, pentru detașarea Transilvaniei de problemele defunctei puteri creștine și includerea ei în propria sa sferă de influență. Numai prin această prismă capătă miez notația unui umanist de talia lui Sebastian Münster, autor al unei celebre *Cosmografii* de la mijlocul veacului XVI, după care moldovenii — „oameni aspri și crunți” — deveniseră în epocă „un bici greu pentru transilvăneni”².

ȘTEFAN MAILAT ȘI AUTONOMIA TRANSILVANIEI

Perioada atât de complexă și agitată de care ne ocupăm a adus la un moment dat în primul plan al vieții politice din țările românești pe nobilul român transilvănean Ștefan Mailat³. El

¹ A. Veress, *Acta et epistolae*, I, nr. 264, p. 305.

² *Călători străini despre țările române*, I, p. 503.

³ Pentru originea românească a lui Ștefan Mailat, vezi de curind Pavel Binder, *Ștefan Mailat (circa 1502–1551), boier român și nobil transilvănean. Date despre românitatea lui*, în „Studii”, t. 25 (1972), nr. 2, p. 301–309. Singura monografie mai extinsă rămâne încă cea a lui Octavian Popa, *Ștefan Mailat Domnul Făgărașului (1502–1550)*, Brașov, 1932, 72 p. (extras din revista „Țara Bârsei”).

este autorul unei alte inițiative politice românești de anvergură, însemnate mai cu seamă prin faptul că a *premiers* rezultatul ultim al coliziunii dintre Imperiul otoman și cel habsburgic în privința spațiului carpato-danubian: desprinderea Transilvaniei de regatul Ungariei și transformarea ei în principat autonom. Se poate astfel dovedi că acest fenomen politic major a corespuns unor tendințe interne, și nu a fost doar „o consecință a raportului de forțe politice și militare” externe, cum se mai susține încă fără temei¹. De altfel, din capul locului trebuie observat că înșiși contemporanii evenimentului oferă o dezmințire categorică aserțiunii menționate. Episcopul George Martinuzzi, de pildă, scria în octombrie 1542 că ar fi bine să se pună capăt odată neînțelegerilor dintre regele Ferdinand și regina Isabella, văduva lui Ioan Zápolya, iar regele Ferdinand să ocupe Transilvania, deoarece încă „din vechime gîndul transilvănenilor a fost acela de a se despărți de Ungaria și, după exemplul Moldovei și Țării Românești, să se supună turcilor”². Poziția politică deținută de Martinuzzi exclude indiscutabil orice eventuală acuzație de speculație gratuită. În plus, în același an 1542, cînd încă unele cercuri politice din apropierea familiei Zápolya refuzau să ia act de faptul împlinit — despărțirea Transilvaniei de Ungaria — și continuau să întrețină iluzia supraviețuirii ideii regalității maghiare în refugiu temporar înlăuntrul arcului carpatic, la Brașov ieșea de sub teascurile tipografiei lui Johannes Honterus lucrarea sa *Rudimenta Cosmographica*, în care pe una din cele 16 hărți anexate era scris cu litere mari „DACIA”, iar cele trei ținuturi din componența ei marcate cu litere mai mici erau: „Transylvania”, „Moldauia” și „Valachia”³. Nici că se poate confirma mai grăitoare a stării de spirit autentice a opiniei publice din Transilvania, care într-adevăr — așa cum remarca „fratele” George Martinuzzi, pe atunci un sincer adept

¹ K. Benda, *Les bases sociales du pouvoir de princes de Transylvanie*, extras din vol. „La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1450 — 1650)”, Budapesta, 1963, p. 439 („Separatum Studia Historica”, 53).

² Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 4, nr. CLXXXIX, p. 328. Vezi și I. Lupaș, *Realități istorice în Voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, București, 1938, p. 82.

³ Paul Binder, *Johannes Honterus' Karten und Beschreibungen der rumänischen Länder*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XII (1973), nr. 6, p. 1049 — 1050. O recentă reproducere a hărții la Gernot Nussbächer, *Johannes Honterus. Viața și opera sa în imagini*, Editura Kriterion, București, 1977, p. 76. Pînă în anul 1628 această hartă a fost reprodusă, pe plan european, de nu mai puțin de 58 de ori (Gerhard Engelmann, *Die Dacia-Karte in Johannes Honter's Kosmographie*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, Bd. 20, 1977, nr. 1, p. 83.)

al refacerii regatului maghiar —, asocia viitorul politic al acestui ținut de cel al Moldovei și Țării Românești. „Conspirația” lui Ștefan Mailat din anii 1539—1540 contra regelui Ioan Zápolya reprezintă tocmai un prim simptom concret al amintitului curent fundamental de gîndire, pe care conjunctura internațională l-a favorizat abia cu începere din 1541.

Baza materială a puterii nobilului român Ștefan Mailat a fost cetatea Făgărașului, unul din cele mai importante puncte fortificate din Transilvania, împreună cu ținutul înconjurător, adică așa-numita „Țara Făgărașului”, regiune de străveche locuire românească. Iată cum descria în 1536 Nicolaus Olahus principalul domeniu al lui Ștefan Mailat: „Făgărașul este o cetate foarte bine întărită, ridicată la poalele munților care despart Transilvania de Țara Românească, este plăcută la vedere datorită rîurilor ce se prăvălesc din munți și în care sînt păstrăvi și alți pești mai aleși, și datorită și altor frumuseți. Această cetate e ca un mic ducat. Are în supunerea sa pe boierii români <de Făgăraș> *care ascultă de castelan ca de un domn al lor*” (s.n.—Șt.A.) ¹. Se pare că Mailat a devenit „domn” efectiv al Țării Făgărașului încă din anul 1528 ². Vrednic de notat aici este și faptul că la un moment dat, în cursul ascensiunii lui politice, Mailat a devenit și stăpînul Vințului și Vurpărului, posesiuni transilvănene ale domnilor din Țara Românească, pe care le avuseseră atît Radu de la Afumați, cît și, după toate probabilitățile, Moise vodă ³. Ulterior, în 1540, cele două feude vor fi confiscate de regele Ioan Zápolya de la voievodul răzvrătit și restituite domnului de atunci al Țării Românești, Radu Paisie ⁴. Aceasta înseamnă că în primul interval de timp de după momentul de cotitură din 1526 zona de miazăzi a Transilvaniei s-a aflat în bună măsură sub controlul unor autorități românești, fie că a fost vorba de domnii din Țara Românească, fie de nobilul român Ștefan Mailat, „domnul” Făgărașului. Iar, pe de altă parte, dacă ținem seamă că zona de răsărit a Transilvaniei, cu Ciceul, Cetatea de Baltă, Ungurașul, Rodna și Bistrița, depindea de voința domnului român de la Suceava, Petru Rareș, avem imaginea întreagă a unei prime modalități de extensie a înfrîuririi orizontului politic și cultural românesc înlăuntrul arcului carpatic.

¹ *Călători străini despre țările române*, I, p. 493.

² Octavian Popa, *op. cit.*, p. 12.

³ A. Lăpedatu, *Din posesiunile domnilor noștri în Ardeal: Vințul și Vurperul* ..., p. 42.

⁴ *Ibidem*, p. 42—43.

Biografia lui Ștefan Mailat este, cel puțin pînă în anul 1534, în multe privințe similară cu a altor figuri politice ale epocii din Transilvania și Ungaria, mereu oscilînd între cele două tabere, ale partizanilor lui Ioan Zápolya și — respectiv — Ferdinand de Habsburg. Abia în vara anului 1534, în clipa cînd s-a pus în fruntea transilvănenilor revoltați contra omului sultanului, Aloisio Gritti, Mailat reușește să se impună definitiv ca personalitate centrală a vieții politice din Transilvania¹. De altfel, în urma acestor evenimente legate de opoziția față de amestecul Porții în țările românești a obținut el titlul de voievod al Transilvaniei. Anul următor, 1535, regele Ioan Zápolya îi confirmă stăpînirea peste Țara Făgărașului². Demn de remarcat este că în 1538, în timpul campaniei sultanului Soliman în Moldova, Mailat a primit însărcinarea de maximă însemnătate de a bloca și păzi pasul Oituzului, principala cale de acces în Transilvania dinspre Moldova³. Cu acest prilej el a lăsat o mărturie în legătură cu opinia sa asupra interdependenței politice dintre Moldova, Țara Românească și Transilvania. Anume, într-un raport al nunțiului apostolic din Viena, cu data 15 octombrie 1538, citim că Ștefan Mailat informase în acele clipe de grea cumpănă că se teme că Moldova și Țara Românească vor fi transformate în provincii turcești, ceea ce dacă se va adevăra va aduce un mare pericol pentru Transilvania⁴. Dar aceeași concepție era de fapt generalizată în cercurile politice transilvănene, fiindcă tot în legătură cu momentul 1538 Antonius Verancsics a consemnat zvonul insistent potrivit căruia sultanul „va să ocupe Transilvania și în fruntea ei va să așeze pe unul din fiii săi, care totodată are să guverneze de aici și Moldova și Țara Românească”⁵. Indirect, indiferent de temeinicia zvonului, avem de-a face cu încă o confirmare a prezenței în epocă în interiorul spațiului carpato-danubian a unei pronunțate conștiințe asupra indisolubilei legături dintre soarta celor trei state, care în fond purta în sine — în germene — ideea unității statale.

¹ Anton von Gevay, *Gesandtschaft König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I.* 1536, Viena, 1841, nr. XII, p. 19 și nr. XIII, p. 21; nr. LI, p. 74. Vezi și *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. IV, Brașov, 1903, p. 502 (Cronica lui Hieronymus Ostermayer).

² Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, partea 4, nr. XLIII, p. 83—84.

³ *Ibidem*, nr. XCVI, p. 169; vol. II, partea 1, nr. CXLIII, p. 188; *Căldărești străini despre țările române*, I, p. 421.

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, II-4, nr. LXXXIX, p. 162.

⁵ A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, t. III, p. 170.

Trebuie precizat tot acum că începînd din anul 1538 Mailat a avut un coleg, un al doilea voievod al Transilvaniei, Emeric Balassa ¹. Împreună cu acesta, el pune bazele în cursul anului următor unei ligi a nobilimii transilvănene, al cărei scop era să se substituie autorității regelui Ioan Zápolya și să orienteze politica externă a Transilvaniei în funcție de interesele ei proprii, iar nu de cele ale regalității maghiare ². La 12 martie 1540, într-o epistolă redactată în Alba Iulia, Antonius Verancsics a deslușit cum nu se poate mai limpede semnificația și consecințele mișcării, în caz de succes: „Mailat împreună cu colegul său Balassa se pregătesc să cuprindă Transilvania și să o despartă de Ungaria, pentru a o stăpîni cu ajutorul și în înțelegere cu Turcul, în fiecare an plătind tribut, la fel precum domnii Moldovei și Țării Românești” ³. Din aceeași scrisoare mai reiese că Ștefan Mailat făcuse să se ridice întreaga secuime, desigur aceasta în calitatea lui de comite al secuilor. De fapt, la data cînd a fost alcătuită epistola lui Verancsics conjurația fusese denunțată de unul din participanți, Farkas Bethlen, regelui Ioan Zápolya, care ulterior a primit și o altă confirmare, din partea lui Francisc Kendy, tot un membru al conjurației. Drept urmare, regele a părăsit Buda și s-a îndreptat spre Transilvania, cu gîndul să înăbușe în fașă mișcarea separatistă și să-i pedepsească pe capii ei, Mailat și Balassa. Cel de-al doilea a încercat să se dezvinovățească în fața regelui, dar neobținînd iertarea, s-a refugiat alături de Mailat în cetatea Făgărașului. În dieta convocată de rege la Turda, la 22 aprilie 1540 cei doi voievozi au fost depuși, iar posesiunile lor confiscate ⁴. Din însărcinarea lui Ioan Zápolya, Valentin Török, comandantul oștilor regale, începe asediul Făgărașului în preajma zilei de 16 mai ⁵. Acesta se va prelungi vreme de circa trei luni de zile, fiind ridicat numai după moartea regelui, intervenită la 22 iulie, la Sebeșul Săsesc.

¹ Hurmuzaki, *Documente*, II-4, nr. XCVIII, p. 173.

² Vezi detaliile extrem de prețioase oferite de relația din 1 septembrie 1541, publicată în „Magyar Történelmi Tár”, XX, Budapesta, 1875, p. 200–203; la fel de însemnate sînt și explicațiile oferite de membrii conjurației, în primăvara anului 1540, regelui Ferdinand, cărui-a-i cereau ajutorul contra lui Ioan Zápolya (*Monumenta Comititalia Regni Hungariae*, vol. II, Budapesta, 1875, p. 156–159). Vezi și Octavian Popa, *op. cit.*, p. 45–51.

³ *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, vol. IX, Pesta, 1860, nr. XLV, p. 83 (= Hurmuzaki, *Documente*, II-4, nr. CXXIII, p. 218).

⁴ *Mon. Com. Regni Hungariae*, II, p. 158; deciziile dietei de la Turda, *Ibidem*, p. 161–168.

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea 1, București, 1911, nr. DCCXXXVI p. 389.

Acum, situația voievozilor Mailat și Balassa a suferit o răsturnare completă. La 29 august 1540 are loc o nouă dietă, la Sighișoara, în care ei au primit mandatul de „căpitani generali” ai Transilvaniei, cu toată puterea și autoritatea pe care o avuseseră anterior în calitate de voievozi ¹. Între timp, la finele lunii precedente, numaidecît după dispariția lui Zápolya, se semnalează tulburări în zona Munților Apuseni: detașamente de români coborau din Baia de Criș și Abrud în marile păduri de la Marginea și practic tăiau drumul de pe valea Mureșului spre Ungaria ². Iar revenirea românului Mailat în fruntea treburilor politice transilvănene nu putea desigur să însemne decît reluarea proiectului său de a desprinde Transilvania de regatul maghiar. Interesant este că în cursul evenimentelor din 1540 el a făcut apel după ajutor atît la domnul Moldovei, cît și la cel al Țării Românești. Astfel, la 10 aprilie 1540, vodă Ștefan Lăcustă îi comunica din Hirslau că este gata să-i trimită două sute de oșteni și că, dacă va fi nevoie, va veni în persoană în sprijinul său ³. Reamintim că în acel moment Ștefan Mailat se afla în conflict deschis cu regele Ioan Zápolya. Pe de altă parte, la 12 august 1540 sînt deja sosite în sudul Transilvaniei „în ajutorul lui Ștefan Mailat” oști munte-nești trimise de Radu Paisie voievod ⁴. În sfîrșit, după ce lucrurile se lămuriseră și Mailat revenise la cîrma Transilvaniei, una din primele griji ale participanților la dieta de la Sighișoara, din 29 august 1540, a fost să hotărască trimiterea de soli la domnii din țările românești extracarpătice pentru a-i încredința de prietenia Transilvaniei și a le comunica rezultatele dietei ⁵. Nu încape așadar nici o îndoială că una din axele principale ale acțiunii lui Ștefan Mailat, în perioada de vîrf a efortului său pentru dobîndirea individualității politice a Transilvaniei, a constituit-o strînsa alianță și colaborare cu Moldova și Țara Românească.

¹ *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, vol. I, Budapesta, 1875, p. 40. Vezi și comentariul lui Antonius Verancsics, din 2 septembrie 1540, pe marginea dietei de la Sighișoara, în *Mon. Hung. Hist., Scriptores*, IX, LXV, p. 144—148 (= Hurmuzaki, *Documente*, II-4, nr. CXXXVI, p. 248—249).

² *M.H.H., Script.*, IX, nr. LVII, p. 124 (Hurm., *Dec.*, II-4, nr. CXXXI, p. 238). Situația este consemnată într-o lungă epistolă a aceluiași Verancsics, cu data 26 iulie 1540. Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 395—396.

³ A. Veress, *Acta et epistolae*, I, nr. 258, p. 300—301.

⁴ *Scotellile Brașvului*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Krcnstadt*, vol. II, Brașov, 1889, p. 667. Asupra relațiilor din acest moment ale lui Mailat cu Radu Paisie a atras mai întîi atenția N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. III, Gotha, 1910, p. 3.

⁵ *Mon. Com. Regni Transylvaniae*, I, p. 41.

Pe plan internațional, în condițiile în care era de așteptat ca Habsburgii să revendice numaidecît moștenirea lui Ioan Zápolya, turcii s-au vădit favorabili gândului lui Mailat. Astfel, încă la începutul lunii septembrie 1540 în Țara Românească se găsea un sol al sultanului care se îndrepta spre Transilvania și pentru care „căpitanul general” Mailat îi invita pe brașoveni la Biertan. Într-adevăr, la sfârșitul aceleiași luni solul respectiv a fost audiat într-o dietă adunată în localitatea amintită. Aici, în numele sultanului, el l-a declarat pe Ștefan Mailat principe al Transilvaniei, cerînd celor „trei națiuni” (nobili, sașii și secuii) să-l recunoască drept domnul lor legitim¹. Unii participanți la dietă însă, pe care îi „durea despărțirea Transilvaniei de Ungaria”, au făcut în așa fel încît răspunsul să fie amînat cu cinci luni². Demnă de amintit aici este reacția regelui Ferdinand de Habsburg la aflarea veștii despre propunerea sultanului în legătură cu Ștefan Mailat. Ferdinand a intuit corect că intenția turcilor era ca prin împărțirea moștenirii lui Ioan Zápolya să o poată lua în stăpînire mai ușor, dar opoziția lui față de ideea transformării Transilvaniei în principat autonom și a alegerii lui Mailat trebuie firește înțeleasă din perspectiva interesului său de a prelua cîrma atît a Ungariei, cît și a Transilvaniei³.

Oricum, în octombrie 1540 opțiunea sultanului Soliman Magnificul fusese schimbată. La Poartă sosise o solie a grupării politice din jurul reginei văduve, Isabella, grupare avînd în frunte pe George Martinuzzi și Petru Petrovics, care a cerut sultanului să-l recunoască succesor al lui Ioan Zápolya pe fiul minor al acestuia, Ioan Sigismund. Așa cum reiese dintr-o scrisoare a lui Soliman din 13—22 octombrie 1540, această cerere a fost sprijinită și de regele Poloniei⁴, cu a cărei fiică, Isabella, se căsătorește în 1539

¹ Vezi însemnările lui Verancsics, din 13 octombrie 1540, în *M.H.H., Script.*, IX, nr. LXIX, p. 153—158 (= Hurm., *Dcc.*, II-4, nr. CXXXVII, p. 251—252). La 7 septembrie, aflat la Făgăraș, Mailat îi anunța pe brașoveni că solul turc sosise în Țara Românească și îi invita să-l audieze la Biertan (Hurm., *Dcc.*, XV-1, nr. DCCXLI, p. 392). Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 396.

² *M.H.H., Script.*, IX, p. 154 ș.u.

³ *Mcn. Ccm. Regni Transylvaniae*, I, p. 56—61. Din acest răspuns al regelui Ferdinand se poate vedea limpede cît de relative erau legăturile lui cu Ștefan Mailat în toiu evenimentelor din 1540. El este cu atît mai instructiv cu cît o serie de autori, medievali și moderni, au inclinat să considere acțiunea lui Mailat ca fiind întreprinsă exclusiv în folosul regelui habsburg. (Vezi, de pildă, Nicolae Istvánffy, *Historiarum de rebus Ungaricis Libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae, 1622, p. 224—225).

⁴ *Documente turcești privind istoria României*, I, nr. 21, p. 32.

regele Ioan Zápolya. Drept urmare, pentru a contracara în continuare cu ajutorul Poloniei pretențiile habsburgice asupra Ungariei și Transilvaniei, sultanul a decis să acorde „crăiia” lui Ioan Sigismund Zápolya, în vîrstă de ... numai cîteva luni ¹. Hotărîrea ultimă a lui Soliman Magnificul a fost adusă oficial la cunoștință stărilor transilvănene la 27 aprilie 1541, cu puțin înainte ca oștile otomane să se îndrepte din nou spre Buda, pe care aveau s-o ocupe la 29 august ².

Este limpede, după părerea noastră, că aceeași solie la Poartă l-a acuzat pe Ștefan Mailat că ar acționa ca om în slujba lui Ferdinand de Habsburg, ceea ce nu era deloc adevărat, cel puțin pentru moment. Acuzația era însă menită să submineze creditul lui Mailat la Poartă și să lovească indirect în proiectul separării Transilvaniei de Ungaria. Că intriga a reușit o demonstrează două mesaje ale lui Radu Paisie al Țării Românești, din lunile noiembrie-decembrie 1540, în care, pe de o parte, îi ruga pe Mailat și pe Balassa să nu se clinească din credința față de sultan fiindcă altfel atît Transilvania cît și Țara Românească vor fi pierdute, iar pe de alta îi vestea că dacă Transilvania se va închina regelui Ferdinand el va fi silit să treacă munții, din porunca aceluiași sultan ³. Dacă totuși constatăm că în iarna 1540—1541 între Ștefan Mailat și Ferdinand de Habsburg s-au reînnoit raporturi strînse ⁴, aceasta s-a datorat faptului că cel dintîi, în fața demersurilor diplomatice încununate de succes ale facțiunii din preajma reginei Isabella, a fost nevoit la rîndul lui să cultive singura putere cu care se putea opune blocului de interese alcătuit din Poarta otomană, Polonia și familia lui Ioan Zápolya. În orice caz, ni se pare deosebit de semnificativ că la 27 iunie 1541 îi îndemna pe sibieni ca, la somația domnului Țării Românești de a recunoaște pe Ioan Sigismund

¹ Vezi și Hurmuzaki, *Documente*, II-4, p. 257—258.

² N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III, p. 6. Cf. L. Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p. 130.

³ Hurmuzaki, *Documente*, II-4, nr. CXL, p. 258; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, nr. 20, p. 21. Acuzațiile la Poartă contra lui Mailat, din toamna anului 1540, în Hurm, *Dcc.*, XV-1, nr. DCCXLVI, p. 394.

⁴ Vezi cererile lui Ferdinand, adresate lui Mailat în 29 martie și 30 martie 1541, pentru informații în legătură cu schimbările politice din Moldova, în Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 1, nr. CLXXVI și CLXXVII, p. 216—217. La 2 februarie 1541, același Ferdinand dăruise lui Ștefan Mailat cetatea Ciceului (A. Veress, *Documente...*, I, nr. 22, p. 22. Wolfgang Bethlen, *História de rebus Transsylvanicis*, ed. a doua, t. I, Sibiu, 1782, p. 289, a sesizat just că Mailat s-a întors către regele habsburg numai cînd a văzut că Poarta îi retrage sprijinul, în favoarea familiei Zápolya.

Zápolya, să răspundă că stările transilvănene s-au înțeles să nu numească deocamdată pe nimeni, nici pe „fiul regelui”, nici pe altcineva¹. În această recomandatie de răspuns echivoc bănuim că se ascunde în realitate speranța secretă a lui Mailat că pînă la urmă va izbuti să păstreze pentru el cîrîna Transilvaniei. Chiar dacă nu s-a întîmplat așa, el fiind obligat curînd să părăsească scena politică și să înceapă o lungă captivitate în mîna turcilor, efortul său din anii 1539 — 1540 rămîne, cum spuneam, definitiv pentru tendința separatistă puternică ce s-a manifestat în interiorul societății transilvănene, încă înainte ca împrejurările externe să înlesnească actul detașării Transilvaniei de rămășițele regatului maghiar².

Înființarea principatului autonom Transilvania în anul 1541, în condițiile în care turcii au ocupat și preluat în administrație directă Ungaria centrală și de miazăzi, a făcut ca întreg spațiul carpato-danubian să capete o însemnătate covîrșitoare în echilibrul nou de forțe din această parte a Europei. Pentru mulți contemporani Transilvania a devenit „placa turnantă” a situației, în eventualitatea reluării încercărilor de respingere a turcilor și eliberare a teritoriilor cîmpite de ei. De pildă, în anul 1545, într-un raport al ambasadorului Franței la Poartă, Jean de Montluc, se sublinia că dacă Transilvania ar fi „abandonată” de puterile creștine, sultanul ar lua-o în stăpînire, iar ea „este singurul sprijin al unei revolte a ungurilor și românilor”³. Nu încapе îndoială că în ceea ce-l privea pe Ferdinand de Habsburg, dobîndirea controlului asupra statului dinlăuntrul arcului carpatic i-ar fi ușurat mult greaua sarcină de a recupera Ungaria centrală și sudică și, în plus, i-ar fi redeschis perspectiva de a-și extinde autoritatea și asupra Țării Românești și Moldovei. Dar fenomenul care ne preocupă aici este accentuarea apropierii politice dintre Transilvania, pe de o parte, și Țara Românească și Moldova, pe de alta, în împrejurările de după 1541.

S-a relevat de multe ori faptul că trecerea Transilvaniei la un statut analog celui al Moldovei și Țării Românești, anume acela de stat autonom sub suzeranitate turcească, a oferit condiții

¹ Hurmuzaki, *Documente*, XV-1, nr. DCCLXII, p. 404.

² Pentru asediul Făgărașului, în iulie 1541, și prinderea lui Mailat, vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 404—406.

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, supl. 1, nr. VIII, p. 4.

noi, deosebit de propice, pentru convergența lor politică¹. Sultanul Soliman însuși considera că cele două țări românești extracarpatiche gravitează în jurul Transilvaniei și, ca atare, se temea că, la o adică, dacă aceasta va bascula în tabăra creștină, o dată cu ea va pierde și controlul asupra Țării Românești și Moldovei. Punctul de vedere respectiv poate fi descifrat printre rîndurile unui raport francez de la Poartă, cu data 24 aprilie 1550, în care autorul a consemnat mînia sultanului contra „reginei Transilvaniei” (Isabella Zápolya) și a „fratelui George” (Martinuzzi), pe care-i bănuia că s-au înțeles în taină cu regele Ferdinand de Habsburg, veșnicul său inamic, în pofida păcii din 1547. Drept urmare, se spune în raport, Soliman „nu se mai încrede în nici unul pentru ca după isprăvirea păcii să-i asigure Transilvania, Moldova și Țara Românească”. Mai mult, sultanul era pare-se convins că „fără ele nu va putea întreprinde nimic de mare importanță contra țărilor zisului Ferdinand”². În prezent dispunem chiar de un izvor otoman, din a doua jumătate a veacului XVI, care confirmă existența la Poartă a unei tradiții în legătură cu dependența opțiunilor politice ale Țării Românești și Moldovei de cele ale Transilvaniei. Este vorba de un „telhis” — raport rezumativ scris — al mîftiului către sultanul Murad III (1574—1595), în care este semnalată dispariția de la Poartă a solului Transilvaniei, ceea ce putea prevesti o răscoală a principelui, iar „în cazul răscoalei Transilvaniei, se vor răscula și Țara Românească cu Moldova; <de aceea> este necesară pregătirea <împotriva lor> încă de pe acum ...”³. Să remarcăm însă, totodată, că tocmai fiindcă la Poartă era bine cunoscută această realitate a strictei interdependențe politice dintre cele trei ținuturi din spațiul carpato-danubian, Imperiul otoman nu a ezitat să caute să profite de ea, ori de cîte ori în unul din cele trei ținuturi se ivea pericolul de criză, dar — bineînțeles — în celelalte două situația era stabilă. O asemenea împrejurare întîlnim de pildă în primăvara anului 1568, cînd sultanul Selim II l-a invitat la Poartă, „cu haraciul său” pe domnul Petru cel Tânăr al Țării Românești, pe care cu acest prilej — cum se știe — l-a mazilit. Fără să-și dezvăluie intenția,

¹ G. I. Brătianu, *Les Assemblées d'États et les Roumains en Transylvanie*, in „Revue des Études Roumaines”, t. XIII—XIV, Paris, 1974, p. 37; Cf. *Istoria poporului român*, sub red. Acad. A. Oțetea, Editura Științifică, București, 1970, p. 153.

² Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, supl. 1, nr. IX, p. 4—5.

³ Tahsin Gemil, *O colecție de documente otomane importante pentru istoria României (1591—1607)*, in „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol””, vol. XI, Iași, 1974, p. 238.

la 28 martie 1568 sultanul i-a cerut în scris principelui Ioan Sigismund al Transilvaniei ca pe timpul absenței voievodului să se ocupe de „chestiunea pazei și ocrotirii Țării Românești”, pentru ca „să nu se pricinuiască — prin neglijență — pagube și stricăciuni, de către dușmani sau alții, vilaietului amintit”¹. Pe plan local, ni se pare neîndoielnic că un asemenea tip de măsuri a contribuit, într-un anume fel, la sporirea conștiinței despre dependența politică reciprocă a celor trei țări românești.

Merită să relevăm în același timp că, foarte curînd după 1541, în cercurile politice din Transilvania s-a manifestat prezența unui puternic curent favorabil menținerii suzeranității turcești — mai mult nominale la început —, și aceasta din pricină că ea slujea drept argument în sprijinul respingerii pretențiilor de hegemonie habsburgice și, în plus, înlesnea legăturile cu țările românești extracarpate. Această tendință a ieșit cu prisosință la suprafață numaidecît după ce, în anul 1551, Ferdinand de Habsburg a izbutit temporar să-și introducă trupele în Transilvania. Generalul Gianbattista Castaldo, comandantul oștilor imperiale din Transilvania, deci o persoană extrem de bine avizată, a fost cel dintîi care a trimis vești neliniștitoare la Viena despre atmosfera politică transilvăneană. Ele sînt consemnate într-un raport diplomatic din Viena de la data de 10 februarie 1552: nobilii transilvăneni — citim în acest raport —, departe de a fi încîntați cu noul regim, se pregăteau să-l anunțe pe regele Ferdinand că nu-și vor putea trimite reprezentanți la dieta de la Bratislava, folosindu-se de pretextul reacției turcești față de o atare faptă; în schimb, aceiași nobili întrețineau legături „și de rudenie, și de prietenie, și de multe intrigi” (*pratiche molte*) cu „valahii” și cu „moldovenii”, de la ai căror domni sosiseră soli, în care însă „locotenentul” lui Ferdinand nu avea nici o încredere, ba chiar îi socotea vrăjmași precum turcii (domnii în cauză erau Ștefan Rareș în Moldova și Mircea Ciobanul în Țara Românească)².

¹ *Documente turcești privind istoria României*, I, nr. 89, p. 86. Principele Transilvaniei urma să fie „dublat”, în misiunea sa în legătură cu Țara Românească de hanul Crimeii, Devlet Ghirai, pentru care s-a emis un ordin similar în aceeași zi (*Ibidem*, nr. 90, p. 86—87). Pentru raporturile Transilvaniei cu Pcarta după 1541, vezi și Georg Müller, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen (Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte, 1541—1688)*, Sibiu, 1923, 148 p.

² A. Veress, *Documente ...*, I, nr. 76, p. 69. Asupra ostilității transilvănenilor față de stăpînirea habsburgică, vezi I. Minea, *Discuții istorice mărunte*. 1) *Despre sfîrșitul lui Ștefăniță Vodă Rareș și ceva despre Alexandru Lăpușneanu*, extras din „Cercetări istorice”, an. X—XII, Iași, 1936, p. 7; N. I. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, p. 37—38.

Valoarea acestor informații este indiscutabilă, mai cu seamă dacă o confruntăm și cu una din mărturiile depuse în ancheta ce a urmat asasinării lui George Martinuzzi în castelul de la Vinț, la 17 decembrie 1551, din ordinul lui Castaldo și cu acordul regelui Ferdinand. Potrivit spuselor lui Ferdinand, înregistrate la 19 februarie 1552 în Viena, Transilvania îi fusese „oferită” încă de cinci ani, dar nedisponind de mijloace bănești (pentru apărarea ei), a refuzat să o „accepte”!¹ Or, autorul acestei „oferte” de transfer a principatului din mâinile familiei Zápolya în cele ale Habsburgilor a fost tocmai atotputernicul episcop de Oradea. O știre tot din Viena, datată 13 iunie 1547 vădește că într-adevăr atunci se răspîndise zvonul că „fratele George” a trimis la „împărat” — Carol Quintul — după „ajutor și pentru a-i da Transilvania”². În anul 1550 Ferdinand insistă pe lângă fratele său pentru subsidii folosindu-se între altele de argumentul expus întâia oară — în 1536 — de Nicolaus Olahus: „Importanța Transilvaniei pentru regatul Ungariei, și pentru întreaga creștinătate, stă în faptul că mult mai ușor se cucerește din Transilvania regatul (Ungariei), decît se cucerește din regat numita Transilvanie”³. Totuși, Carol Quintul era puțin dispus să facă pe voie fratelui său, ba chiar în dieta imperială din același an 1550 divergența dintre ei în problema Transilvaniei a căpătat un pronunțat aspect de ceartă⁴. De partea lui, Martinuzzi acționase în sensul apropierei de Habsburgi, începînd din anul 1547, numai după ce cu an mai devreme conflictul pentru putere latent dintre el și regina văduvă Isabella izbucnise în forme violente și devenise public⁵. Cînd a văzut însă în anul

¹ Hurmuzaki, *Documente*, II-4, nr. CCCXXXV, p. 683.

² N. Iorga, *Un raport necunoscut asupra împrejurărilor turcești în 1547*, în „Revista Istorică”, XVIII (1932), nr. 4—6, p. 102.

³ Document pus în valoare de Florentina Cazan, *Divergența de păreri dintre Ferdinand de Austria și Carol Quintul privind Transilvania*, în „Analele Universității București”, *Istorie*, an. XXIII (1974), nr. 1, p. 16. De menționat că la 31 martie 1551, într-o scrisoare adresată împăratului Carol Quintul, Martinuzzi sublinia la rîndul lui importanța excepțională a poziției Transilvaniei, de scarta politică a căreia depindea — după părerea sa — nu numai cea a Moldovei și Țării Românești, dar și a Poloniei, Moraviei și Sileziei; el adăuga totodată observația cunoscută, după care „faciliusque longe regnum Hungariae ex Transylvania recuperari poterit, quam Transsylvania ex regno Hungariae posset restitui” (Hurmuzaki, *Documente*, II-4, nr. CCCXXXI, p. 533—534).

⁴ Florentina Cazan, *op. cit.*, p. 20—22.

⁵ E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, t. I, p. 650 (știre înregistrată la Veneția, în 23 martie 1546, despre „dușmănia mortală” pentru „autoritate” izbucnită între regina Isabella și „fra Giorgio”). Vezi și Rodica Ciocan, *Politica Habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol Quintul*, București, 1945, p. 171.

1551 forțele habsburgice cu totul insuficiente sosite în Transilvania, abilul prelat — ajuns acum cardinal drept răsplată pentru concursul dat lui Ferdinand la eliminarea lui Ioan Sigismund și a mamei sale — a intrat din nou în legături cu Poarta, căutînd să-și asigure o deschidere la redutabila adversară a Habsburgilor pentru cazul foarte probabil al unei răsturnări de situație pricinuite de oștile otomane și de domnii români. Această ultimă mișcare l-a costat însă viața, iar un nobil transilvănean va declara la 27 aprilie 1553 că după moartea cardinalului auzise „nu de la unul sau altul”, ci de la „mulți” transilvăneni că, numaidecît după părăsirea Transilvaniei de către Isabella Zápolya, turcii îi făgăduiseră „fratelui George” atît prin scrisori cît și prin soli „guvernarea și administrarea Transilvaniei, și chiar pe deasupra a Țării Românești și Moldovei”¹. Indiferent dacă acesta a fost un zvon complet nefondat pus în circulație de anturajul generalului Castaldo spre a da o justificare publică crudului act², el nu mărturisește mai puțin despre conturarea tot mai accentuată în epocă a ideii con-topirii sub o unică autoritate a celor trei țări românești. Fiindcă omul regelui Ferdinand nu ar fi apelat la acest zvon dacă el nu ar fi fost credibil, dacă la fața locului nu ar fi luat contact cu o atmosferă în bună măsură ostilă, în contextul căreia prevalau interesele generate de strînsele legături dintre factorii politici transilvăneni și cei din țările românești dinafara arcului carpat, iar nu cele ale regelui Ferdinand, care credea că pozînd în apărător al „Creștinătății” va găsi imediat aderenți gata de sacrificii. Probabil plecînd de la acest zvon Nicolae Iorga a vorbit în sinteza sa asupra istoriei românilor despre „regatul dacic al lui Martinuzzi, « regele » care-și și făcuse capitala întărită, în « cetatea nouă », de la Gherla, la pasurile Moldovei”³. În ce ne privește însă nu putem fi atît de categorici, dar sîntem convinși că mențiunea respectivă dovedește din plin un plus de consistență pe care ideea „dacică” l-a căpătat în urma consacrării oficiale a detașării Transilvaniei de Ungaria.

De altfel, însuși Ferdinand de Habsburg, din pricina evenimentelor din anul 1541, a ocupării Ungariei centrale și sudice de către turci, precum și a insuccesului drastic al contraofensivei fron-

¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 5, București, 1897, nr. XXIX, p. 45.

² Primele zvonuri în legătură cu moartea lui Martinuzzi, așa cum au fost înregistrate de pildă la 8 ianuarie 1552 la Innsbruck, vorteau tot de o înțelegere a lui cu turcii, dar pentru a „se face rege al Ungariei și să ia în stăpînire toată acea țară, precum și Transilvania” (*Ibidem*, II-4, nr. CCCCXIX, p. 676).

³ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 49.

tale din 1542, pare să fi luat în considerare cu toată seriozitatea în perioada ulterioară problema refacerii unității politice a spațiului carpato-danubian, ca fază preliminară a oricărei încercări de recuperare a teritoriilor intrate în mâna turcilor. În diploma de înno-bilare a lui Nicolaus Olahus, semnată la 23 noiembrie 1548 de Ferdinand, întâlnim unele amănunte care atestă faptul că atât originea romană a românilor era cunoscută la curtea habsburgică — și desigur nu întâmplător o va evoca tocmai „regele romanilor” care era Ferdinand —, cât și întinderea de odinioară a Daciei: „Așa sînt începuturile tuturor neamurilor celor prea lăudate, întru carii românii, neamul tău, nu sînt cei mai de pre urmă, despre carii se știe că sînt prășiți din Roma, doamna și stăpîna împă-rățiilor, și s-au așezat într-o parte a Dachiei ceii prea bogate, carea se zice Țeara Muntenească sau Valahia”¹. Imediat după lectura acestor rînduri ne vine în minte, firește, textul de pe reversul medaliei pe care generalul Gianbattista Castaldo a bătut-o nu mult după luarea în stăpînire a Transilvaniei, foarte probabil în 1552 sau 1553, unde el se autointitulează în chip cît se poate de semnificativ: „Subactae Daciae restitutor optimus”². De astă dată, ținînd seamă de mărturia citată, precum și de amestecul lui Castaldo în Țara Românească și Moldova, care ținea la impu-nerea autorității sale și în afara arcului carpat, nu putem decît împărtași întru totul viziunea lui Nicolae Iorga, din anul 1937: „Aceeși nevoie instinctivă a unității după tradiții seculare, mile-nare, a adus o altă formă: cea habsburgică, ferdinandistă, tinzînd a realiza, prin Ardealul lui Martinuzzi, cu garnizoana spaniolă a lui Castaldo, altă Dacie, cu același centru în Ardeal, iar la aripi cu domni impuși de căpetenia soldaților trimeși de regele austriac al Ungariei”³. Nu încapе îndoială că generalul napolitan, figură tipică a Renașterii, își însușise programul refacerii unității „da-cice” — așa cum o vădește medalia amintită — în scopul propriei măririi⁴. În chip paradoxal, el căuta să îndeplinească tocmai ceea ce, probabil tot el, a făcut să fie atribuit lui George Marti-nuzzi! Este, pe de altă parte, vrednic de subliniat aici că acum,

¹ Am folosit traducerea lui Gheorghe Șincai, *Hrncica românilor și a mai multor neamuri*, în *Opere*, II, București, 1969, p. 254—255. Considerații pe marginea acestui text, la A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Editura Academiei, București, 1972, p. 87—88.

² O reproducere a medaliei a fost întâia oară publicată de Andrei Veress, *Izabella Királyne (1519—1559)*, Budapesta, 1901, p. 407, fig. 124.

³ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 20.

⁴ *Ibidem*, p. 49; vezi și A. Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de „Da-cia”...*, p. 440 (vezi și mai jos).

la mijlocul veacului XVI, orice schimbare politică intervenită în una dintre cele trei țări românești, în primul rînd în Transilvania, este parcă mai mult ca oricînd numaidecît resimțită în celelalte două, care se văd nevoite să reacționeze prompt. Numai așa ne explicăm de pildă de ce, foarte curînd după pătrunderea oștilor imperiale în Transilvania, Ștefan Rareș, domnul Moldovei (1551—1552), pe care doar de sentimente prohabsburgice nu-l putem bănuî, a căutat o acomodare cu noii stăpîni ai Transilvaniei, solii săi găsindu-l pe regele Ferdinand la 20 martie 1552¹, la Bratislava. Dar poate că această grijă față de întîmplările de dincolo de munți este cel mai bine pusă în lumină de o epistolă din 23 mai (1555) a lui Pătrașcu vodă al Țării Românești (1554—1557) către brașoveni, din care se întrevăd speranțele sincere pe care el și le puse în prezența forțelor habsburgice în vecinătatea hotarelor Țării Românești: „Și să tocmiți cum vă va fi bine, și dumneavoastră și nouă; căci dumneavoastră știți bine cît de mare-i puterea împăratului (= sultanului) și cine poate sta împotriva lui! Căci, de vă va birui pe voi și țara dumneavoastră, nu va mai fi nici un domn și nici un crai acolo, în țara de sine stătătoare a dumneavoastră, ci vor fi prin toate cetățile turci, și vom pieri, noi, amîndouă aceste țări creștine”². Această mărturie lăsată de Pătrașcu cel Bun în legătură cu interdependența totală, pe plan politic, dintre Țara Românească și Transilvania, precede cu mai mult de patru decenii afirmația similară a lui Mihai Viteazul, din cursul convorbirii pe care a avut-o cu nunțul Germanico Malaspina înainte de bătălia de la Șelimbăr ... Se cuvine deci să conchidem, alături iarăși de Nicolae Iorga, că de la jumătatea secolului XVI într-adevăr „în bine și în rău, cele trei țări merg împreună”³. Și aceasta mai cu seamă datorită iniția-

¹ „Archiva Istorică a României”, t. I, București, 1865, p. 153—154 (cu răspunsul vag al regelui la solicitarea lui Ștefan Rareș de a primi bani pentru recrutarea de soldați și de a i se restitui posesiunile transilvănene). Vezi și V. Motogna, *Contribuții la relațiile dintre urmașii lui Petru Rareș și Ungaria (Ilie, 1546—1551, Ștefan, 1551—1552)*, în „Revista Istorică”, an. X (1924), nr. 1—3, p. 12—20; I. Minea, *Discuții istorice mărunte. 1) Despre sfîrșitul lui Ștefăniță Vodă Rareș și ceva despre Alexandru Lăpușneanu; Despre ferita din așezămintul lui Miron Vodă Barncuschi*, extras din „Cercetări Istorice”, an. X—XII, p. 7—11.

² I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902, nr. CXCII, p. 197; reprodușă și de N. Iorga, *Scrisori de bieri — Scrisori de Domni*, ed. cit., nr. XXXI, p. 204 (am preferat datarea lui I. Bogdan).

³ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 113.

tivelor și eforturilor deschizătoare de noi zări, din perioada anterioară, ale unui Petru Rareș sau Ștefan Mailat.

Merită să subliniem, înainte de a încheia, felul în care se poate recunoaște în evoluția culturală a societății transilvănene, pas cu pas, procesul luării de cunoștință de propria identitate politică. De pildă, în anul 1532 Johannes Honterus — aflat pe atunci la Basel, în Elveția — întocmește o mare hartă a Transilvaniei, considerată a fi „cea mai veche reprezentare cartografică, amănunțită” a ei ¹. Ulterior, același Honterus, revenit la Brașov și martor al tuturor evenimentelor care au frământat societatea transilvăneană după 1533, va alcătui pentru o nouă ediție a *Cosmografiei* sale, care va apărea în 1542, deja pomenita hartă a „Daciei”, din care se putea vedea limpede că Transilvania, Țara Românească și Moldova sînt doar părți ale străvechii entități politice. Alcătuirea acestei hărți coincide în chip semnificativ cu momentul în care, în dieta de la Turda, din luna martie 1542, Transilvania și „Partium”-ul erau declarate stat autonom, sub suzeranitate turcească. Ca un alt semn al vremurilor, în deceniul 1540—50 Antonius Verancsics lucrează la scrierea sa *De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae*, care în iunie 1549 nu era încă isprăvită ². O preocupare identică de a înfățișa în ansamblu situația geografică și istorică a spațiului carpato-danubian constatăm exact în același moment la cărturarul sas Georg Reicherstorffer. După ce în anul 1541, la cererea regelui Ferdinand, el publică o *Chorographie a Moldovei*, din al cărei titlu reiese că acest ținut a făcut altădată parte din Dacia (*quae olim Daciae pars*) și din care nu lipsesc referiri la Țara Românească — completate la ediția a doua, din 1550 —, în anii următori Reicherstorffer redactează și o *Chorographie a Transilvaniei*, care era gata cam prin 1545 și în titlul căreia se procedează iarăși la identificarea cu Dacia (*quae Dacia olim appelle*) ³. Nici în această din urmă scriere nu lipsește o digresiune în legătură cu Țara Românească, așa încît în anul 1550, cînd cele două opere au apărut reunite

¹ Gernot Nussbächer, *op. cit.*, p. 31 (vezi și fig. 7 de la p. 32).

² Text latin, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II, Pesta, 1857, p. 119—151; traducere românească parțială, în *Călători străini despre țările române*, I, p. 397—418.

³ *Călători străini despre țările române*, I, p. 184—185. Vezi și studiul special al Mariei Holban, *În jurul Chorografiilor lui Reicherstorffer*, în „Studii”, t. 18 (1965), nr. 1, p. 147—174; cf. punctul de vedere al lui A. Armbruster cu privire la finalitatea practică a acestor descrieri, în *Romanitatea românilor ...*, p. 88—89 („două scrieri de informare rapidă și de propagandă”).

într-un singur volum, la Viena, ele au putut sluji admirabil campaniei de propagandă a cercurilor din jurul regelui Ferdinand, în vederea efortului său de „recuperare” a vechii Dacii¹. Cel ce lua în mână cartea respectivă putea de pildă citi că „această Transilvanie este cea care odinioară a fost Dacia, și dacă nu <o cuprinde> în întregime, cel puțin <cuprinde> cea mai înfloritoare și mai însemnată parte a ei”. Cît privește Țara Românească, în aceiași *Chorographie a Transilvaniei*, din care am citat adineauri, Reicherstorffer o identifică cu Muntenia și Moldova laolaltă, trimițînd pentru amănunte în plus la *Chorographia Moldovei*². Deosebit de interesant este modul în care inserează și prezintă el pe români, printre locuitorii Transilvaniei. Mai întîi, Reicherstorffer evocă cele trei „națiuni”, dar nu în sensul obișnuit medieval — nobili, sași, secuî —, ci în cel modern: „sașii, secuî și ungurii”. Apoi, nu se poate abține și adaugă: „Printre aceștia locuiesc și românii <Valachi> înșiși, băștinași ai acestor provincii”³. De altminteri, aidoma se înfățișează lucrurile și la Verancsics. Și după el, Transilvania „este locuită de «trei națiuni»: secuî, ungurii, sașii: aș adăuga totuși și pe români, care deși îi ajung ușor la număr, totuși nu au nici o libertate <în sensul de privilegii>, nici o nobilime, nici un drept al lor în afară de un număr mic locuind în districtul Hațeg, în care se crede că a fost capitala lui Decebal și care pe vremea lui Iancu de Hunedoara, băștinaș de acolo, a dobîndit noblețea pentru că întotdeauna au luat parte neobosit la lupta împotriva turcilor”⁴. Dar atît Reicherstorffer, cît și Verancsics nu fac decît să se înscrie într-o tradiție întemeiată de Nicolaus Olahus, care încă din anul 1536 depășise ficțiunea juridică medievală a celor „trei națiuni” și afirmase hotărît că în Transilvania locuiesc „patru neamuri deosebite: ungurii, secuî, sașii și românii”. Cu privire la cei din urmă, Olahus mai observa: „Românii, după cum este tradiția, sînt niște colonii ale romanilor.

¹ Este semnificativ că ele au apărut la Viena chiar în momentul în care Ferdinand de Habsburg îl provoca în public, în dietă, pe fratele său, împăratul Carol Quintul, în legătură cu problema subsidiilor pentru punerea în aplicare a planului de preluare a controlului asupra Transilvaniei și, în perspectivă, asupra întregului spațiu carpato-danubian.

² *Călători străini despre țările române*, I, p. 225 și p. 210.

³ *Ibidem*, p. 208 (vezi și p. 210: „Locuitori ai acestui pămînt” — adică ai Transilvaniei — „sînt și românii, dar răspîndiți <peste tot locul> fără un sediu precis”).

⁴ *Ibidem*, p. 410—411.

Dovada acestui lucru este faptul că au multe puncte comune cu vorbirea română”¹.

În această ambianță culturală, promovată pe plan european de umaniștii transilvăneni nu este deloc de mirare că generalul imperial Castaldo își înfățișa la 22 iulie 1552 la curtea habsburgică, într-o scrisoare, acțiunea din Transilvania ca pe o reeditare a cuceririi Daciei de către romani². Faptul că într-o altă epistolă, din 20 februarie același an, el sublinia față de nunțul apostolic din Viena, Girolamo Martinengo, originea română a „moldovenilor” și „transalpinilor”³ trebuie pus în legătură cu proiectul unei „Dacii” care avea să înglobeze cîteșitrele țări românești. Într-adevăr, încă de la 7 iulie 1551 se aflase la Viena că, în pofida lipsei cronice de oșteni, Castaldo se gîndea să treacă fie în Moldova, fie în Țara Românească (*dissegnano passare in Moldavia o nella Vallachia*)⁴. Stăruința acestui proiect în mintea lui o demonstrează limpede un raport înaintat regelui habsburg la 13 ianuarie 1553, din Alba Iulia. De astă dată, el prezenta ideea „unirii” Țării Românești și Moldovei cu Transilvania, pe care vroia s-o realizeze în numele suveranului său, ca venind de la Radu Ilie, noul domn al Țării Românești, pe care îl sprijinise contra lui Mircea Ciobanul⁵. Firește, ceea ce merită reținut este că în acest efort politic de la jumătatea veacului originea comună română a românilor din cele trei state a fost recunoscută și folosită ca argument pentru unitatea politică a spațiului carpato-danubian, deopotrivă cu rememorarea imaginii statului antic al Daciei. Medalia bătută de Castaldo, de care am pomenit ceva mai devreme, întrunea simbolic cele două argumente, tălmăcind un deziderat care depășise mediul discuțiilor cărturărești, spre a trece în sfera posibilului.

¹ *Ibidem*, p. 489. Semnificativ este că în capitolul dedicat Moldovei s-a oprit iarăși la originea românilor: „Graiul lor și al celorlalți români a fost cîndicără cel roman ca fiind colonii ale romanilor” (p. 488, s.n. — Șt.A.). Așadar, Olahus a subliniat cu fiecare prilej comunitatea de origine și, implicit, continuitatea de viațuire a tuturor românilor din spațiul carpato-danubian. Vezi și studiul comparat al mențiunilor despre români în scrierile lui Olahus, Verancsics și Reischersterffer, la Maria Holban, *Niclaus Olahus et la description de la Transylvanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. VII (1968), nr. 4, p. 511—513.

² Vezi A. Armbruster, *Romanitatea românilor ...*, p. 92.

³ *Ibidem*.

⁴ *Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken*, 16. Bd., (*Nuntiatur des Girclamo Martinengo, 1550—1554*), Tübingen, 1965, nr. 30, p. 54.

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 1, nr. CCXC, p. 316—317. Pare să fi fost vorba de proiectul unei confederații a celor trei țări românești, cu centrul în Transilvania. Scopul declarat al proiectului: „ad communem contra Turcas defensionem”.

LEGĂTURILE POLITICE DINTRE ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN RĂSTIMPUL 1545—1593

EPOCA LUI MIRCEA CIOBANUL ȘI ALEXANDRU LĂPUȘNEANU

Mircea Ciobanul a ocupat întâia oară scaunul domnesc al Țării Românești la data de 17 martie 1545, când — potrivit cronicii interne a Țării Românești — el „au intrat în București”¹. Ziua respectivă fixează așadar începutul efectiv al domniei lui Mircea Ciobanul, numirea lui de către turci întîmplîndu-se probabil cel puțin cîteva săptămîni înainte. Cu acest om, care „petrecuse mai mulți ani la curtea împăratului turcesc”², o nouă epocă a început în istoria Țării Românești. Încă din anul 1545, Johann Honter îl caracteriza în chipul următor pe Mircea Ciobanul: „Voievodul Mircea, impus țării de către turci ... a întrecut pe tiranii cei mai cruzi prin sălbăticia sa, despre care aș putea, dacă aș avea timp, să Țes o lungă povestire”³. De la el, cu unele adaosuri, opinia aceasta atît de negativă a trecut la Georg Reicherstorffer, care către anul 1550 scria: „A fost așezat prin puterea împăratului turcesc în scaunul țării, precum se spune întrece cu mult, în cruzimi și tiranie, pe toți înaintașii săi; acesta chiar de la începutul domniei, fără să aibă vreun cuvînt îndreptățit, a poruncit ca cei mai de frunte seniori, baroni și nobili ai acestei țări să fie parte din ei răpuși printr-o moarte cumplită, parte din ei băgați la grea temniță, din care cauză mulți alții mînați de teamă să nu cadă cumva în mîinile lui, părăsindu-și toată averea, au fugit

¹ I. I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopiseșului Cantacuzinesc*, în „Mitropolia Olteniei”, an. XIII (1961), nr. 7—9, p. 507 (luna este transcrisă în mod greșit: „mai” I); Virgil Cîndea, *Letopiseșul Țării Românești (1292—1664)*, în *versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii”, t. 23 (1970), nr. 4 („17 martie”); *Istoria Țării Românești (1290—1690)*. *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, Editura Academiei, București, 1960, p. 48 și 208 (mai departe se va cita: *Letopiseșul Cantacuzinesc*).

² *Călători străini despre țările române*, vol. I, Editura Științifică, București, 1968, p. 200.

³ *Ibidem*, p. 205.

pe ascuns și s-au îndreptat în Transilvania ca să fie acolo mai apărați”¹. Trebuie observat însă că ambele mărturii citate provin din Transilvania și, ca atare, tălmăcesc starea de spirit ostilă de acolo. Din această pricină, de un deosebit interes ne apare afirmația în legătură cu Mircea Ciobanul, făcută la 6 noiembrie 1553, a unui reprezentant al înaltelor cercuri politice de la Poartă: „Mult mai puțină încredere merită domnul muntean Mircea, *care nu este nici turc, nici creștin*...”². Este o formulare foarte sugestivă, care rezumă cum nu se poate mai bine impresia provocată de jocul diplomatic echivoc al lui Mircea Ciobanul, între Habsburgi și Imperiul otoman. Că gândul său adevărat a fost totuși numai acela de a-și consolida tronul la adăpostul puterii sultanului rezultă în chip limpede din analiza întregii lui politici externe, prelungită și în tot cursul domniei fiului său Petru cel Tânăr (21 septembrie 1559 — 6 mai 1568).

Nu există atestată nici o faptă, nici un gest concret care să vădească în vreun fel intenția lui Mircea Ciobanul sau a lui Petru cel Tânăr — la acesta poate cu o singură excepție, nerelevantă — de a se emancipa de sub dominația otomană. Simplul fapt că în noiembrie 1552 autoritățile habsburgice din Transilvania au acționat pentru a-l răsturna din scaunul domnesc al Țării Românești, acordînd sprijinul lor pretendentului Radu Ilie și boierilor pribegi din jurul său, este de natură să lumineze complet atitudinea lui reală. Iată, de pildă, ce se spunea în 23 noiembrie 1552, la Alba Iulia, despre motivele expediției din Țara Românească: Mircea voievod, „prefăcîndu-se bun creștin”, voia să dea Transilvania „în mîna turcilor, în unire cu unii băștinași”³. La fel, într-o altă scrisoare, cu aceeași dată și același loc de redactare, se așterneau aceste rînduri: „Din nou pot să vă spun că voievodul Țării Românești”, adică Mircea Ciobanul, „care se prefăcea că tratează pacea între sultan și regele nostru <Ferdinand de Habsburg>”, se străduia din răspuțeri să stăruie pe lîngă nobilii din Transilvania ca să-l primească pe fiul regelui Ioan, să plătească tribut sultanului și să taie în bucăți pe ostașii regelui” (trupele habsburgice din Transilvania)⁴.

¹ *Ibidem*, p. 200.

² B. P. Hasdeu, *Archiva Istorică a României*, t. I, partea 1, București, 1865, p. 64 (sublinierea ne aparține — Șt.A.). Autrul scrisorii din care am extras citatul este Mahmud, primul dragoman al Porții. Act reeditat în colecția Hurmuzaki, vol. II, partea 5, București, 1897, nr. LI, p. 132.

³ *Călători străini despre țările române*, vol. II, Editura Științifică, București, 1970, p. 616.

⁴ *Ibidem*, p. 618.

În privința relațiilor lui Mircea Ciobanul cu Moldova socotim potrivit să începem examinarea lor cu un moment cunoscut pînă astăzi îndeajuns de confuz. Este vorba de înlăturarea lui din a doua domnie, eveniment ce a avut loc în primele luni ale anului 1554. O scrisoare din 14 martie 1554, trimisă de voievozii Transilvaniei Francis Kendi și Ștefan Dobó lui Toma Nádasdy, oferă următoarele amănunte: „... În ziua a treisprezecea a acestei luni martie s-a adus o scrisoare de la judele și orașenii din Brașov, în care aceștia scriu că s-a întors atunci omul lor de la voievodul Țării Românești și le-a raportat ca lucru sigur că el a văzut cu ochii săi pe un sangeac, trimis de sultan, cum a venit în Țara Românească, și că voievodul Țării Românești, numit Mircea a fost dus pe sus în Turcia împreună cu soția lui, la porunca sultanului, fiind însoțit de slujbașii săi de la curte turci și greci, după ce a fost mai întîi prădat <orașul> București, și apoi chiar ars, și slujbașii de curte ai acestui voievod, mai ales români și greci, au fost jalnic uciși și măcelăriți. Ioan Pitarul, omul cel mai de aproape al acelui voievod, care obișnuia să-i poarte soliile încolo și înapoi, a fugit la Brașov. Iar acel voievod, care *nu e bănuț pentru alt cuvînt decît că se ținea în așa bună vecinătate cu noi și era legat cu legătură credincioasă*, se crede că a fost dus de aici și se zice că în locul lui urmează un oarecare cu numele de Pătrașcu”¹. O variantă a cronicii Țării Românești arată că mazilirea lui Mircea Ciobanul s-a produs la „Duminica Lăsăturii de carne”, adică la 11 februarie 1554, și că „s-a dus la Constantinopol”. În locul lui, în „Sîmbăta mare”, care a căzut în acel an în 24 martie, „au venit Pătrașco vodă cel Bun de la Poartă, cu steag de domnie”².

Cu totul altfel este înfățișată pe de altă parte cauza schimbării de domni din Țara Românească într-o cronică moldovenească a timpului, alcătuită de egumenul Eftimie: „Și iarăși după alt an, primăvara fiind, domnul Alexandru voievod a trimis pe cel dintîi dintre dregătorii lui, Nădăbaico mare vornic, încredințîndu-i și o parte din oamenii lui, ca să alunge din domnie pe Mircea voievod pentru purtările sale răutăcioase și înșelăciuni și necredință și cursele întinse de el, căci avea gînd rău asupra domnului nostru, Alexandru voievod. Viteazul domn, Alexandru voievod, dacă a descoperit credința strămbă a lui Mircea, a trimis și a obți-

¹ *Ibidem*, p. 110 — 111. Sublinierea ne aparține — Șt.A.

² I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 507 (în această copie de la mănăstirea Neamț figurează, pentru mazilirea lui Mircea Ciobanul, data 12 februarie); Virgil Căndea, *op. cit.*, p. 686; *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 49 și 208.

nut domnia muntenească pentru Petrașco voievod de la marele împărat Suliimen al turcilor. Și Petrașco a primit domnia, iar Mircea voievod a fost chemat la Țarigrad”¹. Așadar, potrivit acestui izvor, nu relațiile bune ale lui Mircea Ciobanul cu Transilvania, din a doua lui domnie — stabilite desigur după ce izbucnise în luna mai a anului precedent să-l izgonească din scaunul domnesc pe pretendentul habsburgic Radu Ilie —, ci inițiativa lui Alexandru Lăpușneanu pe lângă Poartă și intervenția oștilor lui în Țara Românească ar fi provocat răsturnarea de situație din februarie-martie 1554!

Cum au stat lucrurile de fapt? Întrebarea este cu atât mai legitimă cu cât știm, conform aceleiași cronici a lui Eftimie, că, în împrejurările anului 1553, Alexandru Lăpușneanu a contribuit din plin la restaurarea lui Mircea Ciobanul: „În anul șaizeci și unu trecînd peste șapte mii <7061 = 1553>, din porunca marelui împărat al turcilor, Alexandru voievod a pornit întîiul război împotriva muntenilor și el însuși a intrat în granițele lor, ca să alunge pe un oarecare Radul, care pătrunsese din Ungaria în acea domnie. Iar Radul voievod, dacă a simțit, a dat locul și a fugit în Țara Ungurească și a luat domnia Ungrovlahiei iarăși Mircea voievod, cu ajutorul lui Alexandru voievod și nu a fost nimeni care să le poată sta împotrivă. Și s-a întors Alexandru voievod și a ajuns către ale sale, bucurîndu-se”². Cronica Țării Românești menționează însă că: „Mircea voievod s-a întors a doua oară cu hanul, cu o mare oștire alcătuită din tătari și turci. Și era praznicul Înălțării. El a alungat pe Radu voievod și ostașii săi, care au fugit spre munți”³.

Putem deci conchide că revenirea în Țara Românească a lui Mircea Ciobanul, la 11 mai 1553, a fost posibilă atât datorită sprijinului oștilor lui Alexandru Lăpușneanu — în fruntea cărora a mers el însuși — cât și al unui detașament turco-tătar. Deși întreaga acțiune s-a desfășurat la porunca sultanului Soliman Magnificul, care a vrut astfel — și a izbutit! — să scoată Țara

¹ P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ican Bcgdan*, ediție revăzută și completată de ..., Editura Academiei, București, 1959, p. 124—125.

² *Ibidem*, p. 124.

³ Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 686. În varianta de la Neamț citim: „Și au venit Mircea vodă în țară al doilea rind cu hanul și cu tot sangeacul cu mulți turci, pre la Ispas. Și au gonit pre Radul vodă și cu haiduci preste munte. Și au fost Mircea vodă în scaun în București de la Voznesenie pină la fev<ruarie> 12” (I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 507). Vezi și *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 49 și 208.

Românească din orbita influenței habsburgice, nu este mai puțin adevărat că, așa cum reiese din lectura pasajului de mai sus al cronicii lui Eftimie, Alexandru Lăpușneanu și-a atribuit exclusiv meritul reușitei izgonirii lui Radu Ilie și reînscăunării lui Mircea Ciobanul. Ce a putut determina atunci încordarea relațiilor dintre Mircea Ciobanul și Alexandru Lăpușneanu într-un interval de timp atât de scurt cum este cel scurs între 11 mai 1553 — 11 februarie 1554, sau, cu alte cuvinte, în numai nouă luni? Care a fost „gîndul rău” al lui Mircea Ciobanul în privința domnului Moldovei?

Cercetări recente au stabilit că spre sfîrșitul anului 1553 și la începutul anului 1554 Alexandru Lăpușneanu și-a văzut amenințat tronul de un complot urzit de fostul hatman Simion Negrilă și de mitropolitul Gheorghe al Moldovei¹. Ținta lor era aducerea în scaunul domnesc a fiului mai mic al lui Petru Rareș cu Elena Brancovici, pe nume Constantin. În complot a fost amestecat și un alt boier, Sava Capotă, fost stolnic în domnia lui Ștefan Rareș (1551—1552), precum și însăși doamna Elena, văduva lui Petru Rareș, pe care apoi Alexandru Lăpușneanu „a pus de <o> au sugrumat”². Era vorba așadar de reinstaurarea familiei lui Rareș la cîrma Moldovei. Pentru a împiedica izbînda dușmanilor săi, Alexandru Lăpușneanu a trimis la Istanbul o importantă solie, compusă din „patru boieri mari” și din „vlădica Romanului, Macarie”, care duceau sultanului „tot tezaurul” din acel moment al domnului³. Acolo, la Poartă, ajunseseră pînă la urmă fostul hatman Negrilă și mitropolitul Gheorghe, după ce mai întîi se refugiaseră în Polonia. Și tot acolo se găsea mai dinainte Sava Capotă, „mare dușman” al lui Lăpușneanu, cu care Negrilă intrase în legătură încă de pe cînd se afla în Polonia⁴. Ei au beneficiat probabil și de ajutorul lui Iliăș Rareș, fostul domn al Moldovei, turcit în 1551 sub numele Mehmet⁵. Dar *întreaga criză era încheiată la 19 februarie 1554*, cînd sultanul Soliman îi scria în Polonia fostei regine a Ungariei, Isabella Zápolya, că pîrile lui Negrilă

¹ Const. A. Stoide, *Frămîntări în societatea moldovenească la mijlocul secolului al XVI-lea* în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, A. D. Xenopol, XI, Iași, 1974, p. 65—69.

² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 185; C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 68.

³ Th. Holban, *Documente externe (1552—1561)*, în „Studii”, t. 18 (1965), nr. 3, p. 673; C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 68.

⁴ Th. Holban, *op. cit.*, p. 672; C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 67.

⁵ Opinia lui C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 67—68.

și ale mitropolitului contra lui Alexandru Lăpușneanu au fost respinse, iar cei doi au fost reținuți și închiși ¹. Mai mult, la 30 martie 1554 trimișii regelui Ferdinand pe lângă Poartă raportau că tânărul pretendent Constantin Rareș era mort, pare-se otrăvit de oamenii lui Lăpușneanu ². După alte știri, el s-a „îmbolnăvit” brusc de ciumă (!) la 24 martie, iar două zile mai târziu, adică în 26 martie 1554, a murit ³. Marea solie trimisă de domnul Moldovei, încărcată cu bani și daruri, își făcuse așadar din plin datoria ...

Credem, în ce ne privește, că acest complot împotriva lui Alexandru Lăpușneanu poate fi pus în legătură cu mazilirea lui Mircea Ciobanul la 11 februarie 1554. Lucrul nu a fost observat pînă acum, dar coincidența datelor este perfectă și, în plus, numai în această perspectivă capătă sens expunerea egumenului Eftimie asupra schimbării de domni din Țara Românească. „Purtările răutăcioase”, „înșelăciunile”, „necredința”, „cursele întinse” de Mircea Ciobanul lui Alexandru Lăpușneanu, altfel spus „gîndul rău” al domnului Țării Românești, în aceasta au constatat: a acordat sprijin diplomatic la Poartă pretendentului Constantin Rareș și, probabil, se pregătea să-l susțină și cu armele, în cazul în care, după mazilirea lui Lăpușneanu, acesta ar fi încercat să reziste. Candidatura lui Constantin Rareș la tronul Moldovei fusese afișată încă din vara anului 1553, cînd, la 29 iulie, Lăpușneanu îl vestea pe regele Sigismund August al Poloniei că „acel lotru mai mic, Constantin”, făgăduiește turcilor că va mări tributul la 40 000 de zloți „roșii ungurești”, 500 de cai și 10 000 de berbeci în fiecare an, pentru a fi numit domn al Moldovei ⁴. Însă deznodămîntul acestei vaste conspirații, în care un rol de căpetenie l-a jucat Mircea vodă Ciobanul al Țării Românești, a întîr-

¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VIII, București, 1894, nr. LXXXIX, p. 68 („sono stati ritenuti et impregonati li detti Nicrita et Vladica”).

² *Ibidem*, vol. II, partea 5, București, 1897, nr. LXXVII, p. 183; C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 68—69.

³ N. Iorga, în „*Revista Istorică*”, XIX (1933), nr. 1—3, p. 16. Comentarii recente ale informației, la Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, Editura Albatros, București, 1976, p. 100—101. Constantin Rareș avea atunci 14 ani. Vezi și Adolf Armbruster, *Hans Dernschwans beziehungen zum Rumänium*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, t. XI (1972), nr. 2, p. 244—246.

⁴ Th. Holban, *op. cit.*, p. 670.

ziat pînă în decembrie 1553 — ianuarie 1554, moment în care Alexandru Lăpușneanu a obținut deplin cîștig de cauză ¹.

Implicarea lui Mircea Ciobanul în criza politică amintită capătă o explicație logică dacă ținem seamă de faptul că el era căsătorit cu o fiică a lui Petru Rareș și a Elenei Brancovici, anume Chiajna. Nunta a avut loc puțin înainte de dispariția lui Petru Rareș (3 septembrie 1546), în preajma zilei de 23 iunie 1546, cînd Sibiu trimitea în Țara Românească soli cu daruri, care aveau a asista la domneasca însoțire ². Dispunem astfel de o dovadă elocventă asupra a ceea ce însemnau alianțele matrimoniale în epoca de care ne ocupăm. Familia lui Petru Rareș, după moartea lui, a continuat să cîrmuiască atît în Moldova, unde s-au succedat în scaunul domnesc fiii săi Ilie-Iliaș (1546—1551) și Ștefan (1551—1552), cît și în Țara Românească, prin intermediul Chiajnei. Semnificativ pentru bunele raporturi dintre Țara Românească și Moldova din această etapă este faptul că primul ei născut din căsătoria cu Mircea Ciobanul, care a văzut lumina zilei probabil în 1547 ³, a fost botezat *Petru*, după numele bunicului său moldovean, Petru Rareș. Deși instalat în scaunul domnesc sub auspicii creștine, în anul 1552, Alexandru Lăpușneanu s-a plecat în fața realităților și, precum Mircea Ciobanul în Țara Românească, s-a

¹ În *Prefața* la vol. XI, București, 1900, al colecției de documente Hurmuzaki, Nicolae Iorga așternea aceste rînduri despre căderea lui Mircea Ciobanul din a doua domnie, în anul 1554: „Înlocuirea lui Mircea se făcu în împrejurări excepționale, ale căror motive nu le putem pătrunde domnul Moldovei. Pași de la Dunăre fură trimeși împotriva lui, ca și cum ar fi fost un primejdios răsvrătit. Boierii fură măcelăriți, și se dădu foc Bucureștilor. Ioan Pitarul, sfetnic iubit al mazelului, își căuta scăparea la sași, și totuși Mircea putu să rămîie, un timp, nesupărat, la Constantinopol, și Domnia, pierdută acum, îi reveni în curînd” (vezi volumul citat, p. IV). Cum se vede, abia acum enigma a putut fi deplin limpezită și aceasta în bună măsură datorită lămuririi împrejurărilor interne din Moldova. Reiese încă odată utilitatea meditației reînnoite asupra materialului documentar existent, pe măsura progresului cercetărilor istorice parțiale. De fiecare dată cînd un aspect de istorie politică aparent mărunț este elucidat, ulterior se constată, și nu rareori, că el are implicații deosebit de ample, interesînd ansamblul relațiilor politice dintr-un anumit moment și zonă geografică. Adăugăm că cel dintîi istoric care a bănuît, din pricina coincidenței morții lui Constantin Rareș și mazelirii lui Mircea Vodă, că Alexandru Lăpușneanu nu a fost străin de căderea domnului din Țara Românească în 1554 este N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, p. 81—82.

² Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 860.

³ După unele surse, cînd s-a suit în scaunul domnesc, în 1559, Petru cel Tânăr era în vîrstă de doisprezece ani, iar în 1562 ar fi avut cincisprezece. E drept însă că un alt izvor îi dă zece ani în 1559 (Vezi discuția, la N. Iorga, în *Prefața* volumului citat în nota precedentă, p. V).

vădit a fi în general un executor docil al dispozițiilor Porții ¹. Faptul că a izbutit să se mențină atîta vreme în scaunul domnesc (1552—1561; 1564—1568) arată, după părerea noastră, că politica lui corespundea tendinței ideologice predominante din sînul societății moldovenești. Studii recente au subliniat că, după eșecul lui Petru Rareș în 1538, la hotarul dintre cele două jumătăți ale veacului XVI în Moldova și-a făcut loc o stare de spirit fatalistă, un sentiment de acceptare a situației create de dominația turcească. Această adevărată „legitimare” a supremației turcești, căreia i-a corespuns pentru moment abandonarea atitudinii combative, și-a găsit expresia în unele opere culturale, cum ar fi de pildă ansamblul de pictură de la Rîșca, executat în perioada vara 1552 — iulie 1554 de către zugravul grec Stamatelos Kotornas, sau filele cronicilor redactate de Macarie, Eftimie și Azarie ². Tot ce se mai putea spera era păstrarea *statu-quo*-ului în raporturile cu Imperiul otoman și în acest sens trebuie interpretată în primul rînd atît linia politică a lui Alexandru Lăpușneanu, cît și cea adoptată de Mircea Ciobanul în Țara Românească.

Acceptarea dominației otomane nu a constituit însă un impediment în calea apropierii dintre cele două țări românești extracarpatică. Ba chiar dimpotrivă, similitudinea regimului lor le-a sporit convergența politică, impunîndu-le și în această etapă unitatea. De fapt, limitarea strictă de către Poartă a inițiativelor externe ale Țării Românești și Moldovei pare să nu mai fi lăsat loc decît posibilității influențării reciproce a statelor românești, proces cu atît mai interesant cu cît — în fond — continua un

¹ În martie 1560, el făcea să parvină împăratului Ferdinand de Habsburg propuneri pentru o alianță antiotomană, vorbind concomitent cu acest prilej și în numele domnului Țării Românești („... et che haverà in sua compagnia il vaivoda di Valacchia, li quali intra lor dui possono far 80 millia cavalli”) (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, nr. 222, p. 173). Dar așa cum s-a observat, această inițiativă nu era sinceră, ci urmărea doar să preîntîmpine pericolul reprezentat de pretendentul Despot, care tocmai părăsise Moldova și era de presupus că va uneli la curtea împăratului romano-german (N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, p. 52 și 97. Vezi însă și p. 69, unde autorul se întreabă dacă nu este totuși vorba de o „intenție cinstită” a lui Lăpușneanu, în măsura în care el încerca să înlocuiască sprijinul regelui polon, pe care îl pierduse).

² Sorin Ulea, *Autorul ansamblului de pictură de la Rîșca*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, *Seria Artă plastică*, t. 15 (1968), nr. 2, p. 165—173 (mai ales, p. 172—173); M. Berza, *Turcs, Empire ottoman et relations roumano-turques dans l'historiographie moldave des XVe—XVIIe siècles*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. X (1972), nr. 3, p. 606—611.

efort anterior, dar cu alt conținut. Și astfel o vom vedea pe Chiajna, fiica lui Petru Rareș, cum, în Țara Românească, „se trudește a întemeia o dinastie ca a Rareșștilor, în Moldova”¹. Că ea nu a uitat nici un moment locul de unde venea reiese limpede și din faptul că a ridicat în înalte dregătorii cel puțin doi boieri moldoveni: pe Bogdan, care este atestat ca mare logofăt în Țara Românească între 11 februarie 1558 — 27 februarie 1564, deci atât în cursul ultimei domnii a lui Mircea Ciobanul, cât și sub Petru cel Tânăr², și pe Dumitru Ureche, care este mare stolnic între 6 martie 1560 — 3 iulie 1561³ și este poate bunicul vestitului cronicar Grigore Ureche⁴.

Dar, mai mult, Chiajna nu a părăsit deloc ideea politicii de familie nici în privința Moldovei. După tentativa eșuată de a-l înlocui pe Lăpușneanu cu fratele ei Constantin în 1553—1554, care a costat-o tronul și câțiva ani de exil, când s-a întors în Țara Românească împreună cu soțul ei Mircea Ciobanul, la începutul anului 1558, Chiajna avea în Moldova ... un cumnat. Într-adevăr, Alexandru Lăpușneanu, spre a preveni o nouă coalizare împotriva sa a partizanilor familiei Rareș și a-și întări poziția, a găsit de cuviință să se cunune cu Ruxandra, sora Chiajnei „în anul 7064 luna întâia” (ianuarie 1556)⁵. Așa se face că în răstimpul 1558—1561 și 1564—1568 între Țara Românească și Moldova a existat o alianță dinastică prin femei, fiicele lui Petru Rareș, Chiajna și Ruxandra, fiind doamnele celor două țări românești din afara arcului carpatic. Constatăm astfel că în ambele perioade amintite nu s-au iscat nici un fel de incidente sau confruntări deosebite între Moldova și Țara Românească. În plus documentele fac să iasă la iveală urmele unor schimburi de solii și ale unor contacte personale ale boierilor moldoveni cu cei munteni. De pildă, printr-un hrisov din 28 mai 1579, scris în Iași, boierul Toader, fiul lui Turcea, primea întărire pentru niște robi țigani „... care acești mai sus scriși țigani au fost cumpăratură din Țara Muntenească a tatălui său Turcea fost pîrcălab”. Uricul inițial

¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 10.

² Observația lui N. Iorga (*Ibidem*, p. 19); vezi *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, București, 1960, p. 569.

³ *Lista dregătorilor ...*, p. 576.

⁴ Ipoteza lui Ștefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXIV, Iași, 1973, p. 109. Maxim poate fi numele de călugăr al boierului, cu atât mai mult cu cât figurează consemnat astfel în pomelnicul mănăstirii Argeșului.

⁵ *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, *Orașul București*, Editura Academiei. București, 1965, nr. 1034, p. 699—700.

fusese pierdut în urma unei năvăliri „de tătari”, în „zilele lui Ion voievod, când și însuși Ion voievod a pierit” (1574). Cum acel „privilegiu de cumpărătură” Turcea fost pîrcălab îl avusese „de la Alexandru voievod”, rezultă că în vremea acestui domn a fost boierul moldovean în Țara Românească și și-a cumpărat „dreptii lui robi țigani”¹. Și mai interesant este cazul lui Dinga vornic, care în 1570, în Iași, primea întărire de stăpînire, între altele, peste un sălaș de țigani, „care acești țigani robi mai sus scriși i-a dat lui, Mircea voievod, când a fost în solie”². Dar el mai fusese cel puțin odată în Țara Românească, deoarece în cuprinsul aceluiași hrisov i se confirmau și alți cîțiva țigani, de astă dată însă cumpărați, și anume „de la Barcan comis din Țara Românească”. Boierul Bărcan a fost mare comis doar în sfatul domnesc al lui Petru cel Tânăr, între 6 martie 1560 — 3 aprilie 1568, ceea ce ne îngăduie să presupunem că târgul pomenit a avut probabil loc cu prilejul executării unei a doua misiuni diplomatice în Țara Românească de către vornicul Dinga.

Cronicarul Grigore Ureche ne-a transmis însă o informație deosebit de prețioasă cu privire la o nouă acțiune a Țării Românești, oarecum similară celei din 1553—1554, și care acum poate fi lesne atribuită direct doamnei Chiajna. Trebuie observat totuși numaidecît că această inițiativă din toamna anului 1563 nu a mai fost îndreptată contra lui Alexandru Lăpușneanu, ci împotriva lui Ștefan Tomșa, care apucase tronul Moldovei după ce izbutise să-l răstoarne și să-l ucidă pe Despot vodă. Iată ce scrie Grigore Ureche despre „războiul lui Ștefan vodă Tomșa, cîndu s-au bătut cu Mircea vodă, domnul muntenescu” — evident, o confuzie, în loc de „fiul lui Mircea vodă” (Petru cel Tânăr) — „la Milcov, văleatul 7072” (1564): „Într-acéia vrême Mircea vodă, domnul muntenescu, înțelegîndu de atîta amestecături ce să făcea între domnii Moldovei, gîndi ca să să ispitească să apuce țara, să fie suptu ascultarea sa, socotindu că pre lesne o va dobîndi, pentru împărechierea <= vrajba> ce era între călărași și între pedestrași, alta și pentru supărarea țării ce făcuse Dispot vodă. Gîndi că fiindu slăbită de răotăți, nu va avea cine să-i stea împotrivă, alta că și domniia Tomșiei ieste neașezată, că steag de la împărăție încă nu-i venise. Așa Mircea vodă cu toată oastea sa s-au pornit asupra Tomșii. Ci Tomșa prinzîndu de vête, de sîrgu

¹ *Documente privind istoria României, A, Moldova, veac. XVI, vol. III*, Editura Academiei, București, 1951, nr. 143, p. 113.

² *Ibidem*, vol. II, Editura Academiei, București, 1951, p. 236, p. 225; știre semnalată de M. Costăchescu, *Arderea Tîrgului Floci și a Ialomiței în 1470*, Iași, 1935, p. 167, nota 2.

s-au gătit și i-au ieșit înainte la Milcov și dându războiul au bătut pre Mircea vodă și decii s-au întorsu la Iași”¹. Ureche și-a cules informația din *Letopisețul moldovenesc* al lui Eustratie logofătul, astăzi pierdut², fiindcă tot el adaugă în continuare: „De această poveste ce au bătut Tomșa pre Mircea vodă, cronicariul cel leșesc nu scrie, ce-n lētopisețul acestu moldovenescu să află această poveste”³. La origine însă știrea a fost extrasă dintr-o compilație cronicărească în limba slavonă din secolul XVI, care mergea pînă la anul 1587, și a cărei existență nu poate fi decît iarăși bănuită, deoarece a dispărut la fel precum letopisețul lui Eustratie logofătul⁴.

Textul pasajului de mai sus din cronica lui Grigore Ureche merită fără îndoială o exegeză atentă. Se știe că Alexandru Lăpușneanu a fost numit domn de către turci la 24 octombrie 1563⁵, încă înainte ca vestea încheierii asediului cetății Suceava și a uciderii lui Despot vodă să fi sosit la Poartă (16 noiembrie 1563)⁶. De fapt, acest gest al sultanului avea semnificația refuzului confirmării alegerii anterioare, făcute de către boierii moldoveni, a lui Ștefan Tomșa. Alegerea fusese comunicată autorităților de margine ale Imperiului otoman probabil în luna septembrie 1563. De atunci credem că datează textul unei scrisori recent publicate, în care boierii moldoveni povestesc răscoala contra lui Despot și anunță opțiunea lor pentru Ștefan Tomșa, care „este fiu de domn cu adevărat”, „fiul voievodului Ștefan cel Tânăr, iar acesta, la rîndul lui, era în trecut fiul voievodului Bogdan”⁷. Scrisoarea a fost alcătuită după începerea asediului cetății Suceava, în care se refugiase Despot (în jurul zilei de 10 august 1563)⁸ și după înfrîngerea pretendentului Dimitrie Wiśniowiecki, care avusese

¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția a II-a revăzută, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 188.

² Pentru identificarea acestui prim letopiseț scris în românește, vezi comentariile lui P. P. Panaitescu din *Introducerea* la ediția citată în nota precedentă, p. 24–25 și p. 39–41.

³ *Ibidem*, p. 189.

⁴ *Ibidem*, p. 40 (comentariul lui P. P. Panaitescu).

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 1, București, 1891, nr. CCCXXXVII, p. 479 și nr. CCCCLVI, p. 499.

⁶ *Ibidem*, nr. CCCXXXIX, p. 480. Despot a pierit la 6 nov. 1563.

⁷ *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455–1774), întocmit de Mustafa A. Mehmed, Editura Academiei, București, 1976, nr. 53, p. 58–59 (editorul actului l-a datat „1563 octombrie-noiembrie”).

⁸ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 79.

cu el „6000 de oameni” — la Vercicani, pe Siret ¹ —, dar înainte de prinderea acestuia din urmă, despre care boierii afirmă că „depun eforturi” ². Cum, pe de altă parte, oamenii lui Tomșa l-au înfățișat legat pe Dimitrie Wiśniowiecki la Istanbul la 18 octombrie 1563 ³, nu ne rămîne decît să conchidem că vestea primei cereri a boierilor pentru recunoașterea lui Ștefan Tomșa ajunsese deja la Poartă cel tîrziu la începutul lunii octombrie. Decizia negativă a sultanului Soliman Magnificul, concretizată în numirea lui Lăpușneanu, a fost comunicată, potrivit lui Grigore Ureche, tocmai solilor lui Tomșa care l-au adus pe nefericitul pretendent rutean ⁴.

Cea dintîi încercare a lui Alexandru Lăpușneanu de a pătrunde în Moldova a eșuat la 11 decembrie 1563. El ar fi avut opt mii de turci, la care s-ar fi adăugat și un ajutor de șapte mii de oșteni din Țara Românească ⁵. Cronicarul Azarie nu cunoaște însă nici o luptă între Ștefan Tomșa și domnul trimis de Poartă. Lăpușneanu numai „a pornit și a ajuns la Brăila”, care era raia turcească ⁶. În schimb, același Azarie pare să aibă știință despre o confruntare separată între oștile Moldovei și Țării Românești, deoarece, în pasajul imediat următor consemnării apropierei lui Alexandru Lăpușneanu de hotarul Moldovei, scrie: „Tomșa deci, dacă a auzit acestea atunci, adunînd oastea, socotindu-se mai tare, a ieșit la luptă, a ars și o parte a Țării Munteneste și a prădat țara lor” ⁷. Dispunem astfel de o confirmare indirectă vrednică de luare aminte a informației lui Grigore Ureche în legătură cu acțiunea lui Petru cel Tânăr și a Chiajnei. Întrebarea este dacă această expediție s-a făcut sau nu din ordinul turcilor? ⁸ Fără îndoială că un asemenea ordin a existat, după cum va exista unul și pentru susținerea lui Lăpușneanu în cursul celei de a doua tentative de a-l înlătura pe Ștefan Tomșa, desfășurate cu succes în cursul lunii martie a anului următor. Atunci într-adevăr el a avut în preajmă din capul locului pe lîngă un detașament turco-

¹ Descrierea luptei, la Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 184—185.

² *Documente turcești* ..., I, p. 59.

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 1, nr. CCCCLVI, p. 498.

⁴ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 186.

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 1, nr. CCCCLI, p. 493—494.

⁶ P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române* ..., p. 145.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Al. Grecu, (P. P. Panaitescu), *Răscoala țăranilor din Moldova în anii 1563—1564*, în „Studii”, t. VI (1953), nr. 2, p. 210, crede că, „probabil, acest atac s-a făcut din porunca turcilor pentru a curăți drumul lui Alexandru vodă”.

tătar și un altul muntean, ambele însumînd în total aproximativ opt mii de oameni ¹.

În ceea ce ne privește, credem că doamna Chiajna și Petru cel Tânăr au proiectat expediția lor din toamna anului 1563 independent de hotărîrea Porții de a-l impune în Moldova pe Alexandru Lăpușneanu. În acest sens ar putea pleda și faptul că Petru cel Tânăr a emis ultimul său hrisov ce s-a păstrat din anul 1563 la 25 octombrie, în București ². Or, așa cum știm, numirea lui Lăpușneanu devenise oficială la Poartă abia cu o zi înainte. Dacă „golul documentar” de după 25 octombrie în legătură cu Petru cel Tânăr indică punerea lui în mișcare către Moldova, această „grabă” își găsește explicația numai în ceea ce ne spune cronica lui Ureche: profitînd de faptul că „domnia Tomșiei ieste neașezată, că steag de la împărăție încă nu-i venise”, el a vrut „să apuce țara, să fie suptu ascultarea sa”. Bănuim că abia ulterior Chiajna și Petru cel Tânăr au căutat să-și prezinte la Poartă acțiunea drept operație de sprijinire a candidatului turcilor.

Un raport de la Istanbul al solului împăratului Ferdinand I atestă că acolo, pe la data de 10 decembrie 1563, circula zvonul că Alexandru Lăpușneanu „ar fi trecut Dunărea, dar că este împiedicat de acel Tomșa ... să intre în provincie, întrucît Tomșa pretinde că, potrivit credinței și a literei semnate de sultan, lui i se cuvine Moldova”. ³ Schimbul acesta de mesaje s-a petrecut desigur în ultimele zile ale lui noiembrie sau în primele din decembrie 1563 — oricum înainte de lupta din 11 decembrie — și el ne arată că, într-adevăr, pînă tîrziu chestiunea tronului moldovenesc a părut nelămurită, cel puțin în ambianța politică de la Dunărea de Jos. Propunem deci următoarea reconstituire a succesiunii evenimentelor: în cursul lunii noiembrie 1563 Petru cel Tânăr, acționînd pe cont propriu, a înaintat cu oastea Țării Românești pînă la Milcov; Ștefan Tomșa, după răpunerea lui Despot, la Suceava, în 6 noiembrie, s-a coborît repede, la rîndul lui, în fruntea forțelor de care dispunea, la hotarul de miazăzi al Moldovei. Între timp, Alexandru Lăpușneanu, care părăsise Istanbulul la 1 noiembrie, însoțit de o mică trupă de două sute de călăreți ⁴,

¹ *Călători străini despre țările române*, II, p. 310. N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 85, a pus în legătură în mod greșit informația preluată de Grigore Ureche cu această ultimă fază a evenimentelor.

² *D.I.R.*, B, Țara Românească, veac. XVI, vol. III, București, 1952, nr. 221, p. 186.

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 1, nr. CCCCLV, p. 497.

⁴ *Ibidem*, nr. CCCXXXVII, p. 479.

a ajuns, probabil prin Silistra, la Brăila, reușind să adune pe drum, de la autoritățile turcești de la Dunăre, circa opt mii de oșteni turci. Presupunem că porunca sultanului în legătură cu Lăpușneanu i-a parvenit lui Petru cel Tânăr când el se găsea deja față în față cu oastea Moldovei. Nu știm dacă a apucat să dea o primă luptă cu Ștefan Tomșa, ceea ce este foarte posibil, dacă ne luăm strict după Ureche, ci doar că a pus ulterior la dispoziția lui Lăpușneanu șapte mii de oșteni, conformându-se astfel ordinului primit de la Poartă.

Bătăliei de la 11 decembrie 1563, în care au pierit se pare de ambele părți câte cinci mii de oameni, dar care a fost în final câștigată de Ștefan Tomșa, i-a urmat o incursiune moldovenească în zona de răsărit a Țării Românești, amintită atât de Azarie, cât și de un raport din Cașovia, cu data 29 decembrie 1563, citat și mai înainte¹. Petru cel Tânăr a încercat să reziste, folosindu-se de astă dată de întreaga oaste a Țării Românești.

Așa s-a încheiat, la sfârșitul toamnei anului 1563, încercarea lui Petru cel Tânăr, mai bine zis a mamei sale, femeie „înzestrată cu fire bărbătească” și care-l ținea pe fiul ei „în ascultare ca pe orice supus”², de a modifica situația politică din Moldova. În fond, ceea ce ne interesează pe noi este numai sensul inițial al intervenției lor, dezvăluit prin mijlocirea cronicii lui Grigore Ureche. Cum voia Chiajna „să apuce țara, să fie suptu ascultarea sa”? Negreșit, fie prin instalarea în Moldova a unui alt fiu al ei — pe lângă Petru, ea mai avea încă doi băieți: Radu și Mircea³ —, fie prin mutarea acolo a lui Petru cel Tânăr și aducerea în scaunul domnesc al Țării Românești a unuia din frații acestuia. Se poate desluși aici ușor năzuința aprigei femei de a imita întocmai modelul politic întruchipat de mama sa, Elena Despotovna, din clipa în care ea a devenit văduvă, în anul 1546, și a preluat frâiele puterii, prin intermediul copiilor ei, în ambele țări românești extracarpatice.

Un studiu de curînd publicat a pus în lumină un foarte interesant fenomen întîmplat în mentalitatea românească la jumătatea secolului XVI, anume înlocuirea modelelor ecumenice invocate anterior de voievozii români cu cele autohtone, de pildă, cu

¹ Textul italian al raportului, la E. D. Tappe, *Documents concerning Romanian History (1427—1601), collected from British Archives*, London, The Hague, Paris, 1964, nr. 42, p. 37.

² *Călători străini despre țările române*, I, p. 327.

³ *D.I.R., B.*, veac. XVI, vol. III, nr. 234, p. 198 (hrisov din 1 august 1564).

„Negru Vodă” și Neagoe Basarab în Țara Românească¹. Cazul Chiajnei este de asemenea revelator pentru această schimbare de unghi, confirmând preponderența unei viziuni politice realiste, desprinsă din tradiția și experiența locală. În același timp însă trebuie spus că fenomenul respectiv nu a eliminat și nici măcar diminuat de loc supraviețuirea conceptelor descinse din tradiția bizantină. Chiar Petru cel Tânăr, într-un hrisov dăruit mănăstirii Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai, la 1 august 1564, va denumi Țara Românească drept „împărăția” sa, iar pentru înaintașii săi va folosi ciudata îmbinare de titluri: „împărați voievozi, încununăți de Dumnezeu...” (s.n. — Șt.A). Este vorba, așa cum s-a arătat, de prezența ideii imperiale bizantine la români, domnii noștri considerându-se mereu în veacul XVI continuatori firești ai împăraților bizantini și suveranilor sud-slavi². Asistăm așadar, în epoca de care ne ocupăm, la inițierea unui proces de renaștere politică, cu temeiul în realitățile și posibilitățile locului, dar în cadre formale de pretenție, întreținute desigur și prin agitația elementelor deosebit de active ale greștii post-bizantine. Nu întâmplător, în legătură cu acest ultim aspect, constatăm că, de pildă, la 4 aprilie 1564, doamna Chiajna era acuzată de Ioan Sigismund Zápolya că s-a înconjurat cu sfetnici greci³. Unii dintre ei vor primi chiar dregătorii înalte în sfatul domnesc, așa precum Ghiorma din Pogoniani, care a fost mare postelnic în răstimpul 31 martie 1564 — 8 iunie 1568, și vor pătrunde prin căsătorii în familiile boierești autohtone.⁴

Însăși Chiajna, de altfel, va căuta legături în sînul aristocrației grecești constantinopolitane, ajunsă din nou la poziții influente, uneori chiar poziții-cheie, în capitala împărăției altădată bizantine, efort care aruncă o lumină vie asupra paralelismului dintre începutul fenomenului renașterii politice românești în condițiile regi-

¹ Pavel Chihaiia, *Modele răsăritene și modele voievodale în Țara Românească*, în „Glasul Bisericii”, an. XXXV (1976), nr. 1—2, p. 165 și urm.

² Petre S. Năsturel, *Considerations sur l'idée impériale chez les roumains*, în „Byzantina”, tom. 5, Salonic, 1973, p. 397—413.

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II partea 1, nr. CCCLXIX, p. 510.

⁴ Pentru Ghiorma din Pogoniani, vezi *Lista dregătorilor ...* p. 581; Ștefan Andreescu, *Cîteva precizări despre ctitoriile bucureștene ale lui Ghiorma banul*, în „Glasul Bisericii”, an. XXIII (1964), nr. 5—6, p. 547—567; N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII), Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 60.

Alte nume de dregători greci care răsar la curtea Țării Românești în această epocă, la Ion-Radu Mircea, *Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siècle*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. I (1963), nr. 3—4, p. 395—396.

mului dominației otomane și cel al regenerării vieții politice a grerității post-bizantine. Ștefan Gerlach, cleric german care a trăit și a notat zi de zi cele văzute și auzite la Poartă în răstimpul 1573—1578, a înregistrat faptul că Mihail Cantacuzino, descendent al celebrei familii imperiale bizantine, „Dumnezeul” grecilor și „stîlpul” nației lor din această epocă, era numit în chip obișnuit „domn al Țării Românești și Moldovei”, ceea ce a adus protestul solilor din țările românești¹. Or, așa cum știm, doamna Chiajna a încercat să-și facă un aliat din preaputernicul dregător otoman încă din 1564, cînd o fiică a ei, Maria, a fost dată în căsătorie lui Iane Cantacuzino, fratele lui „Șeitanoglu” („fiul Dracului” — porecla lui Mihail Cantacuzino), care pe atunci era numai intendent (arendăș) al salinelor de la Anhial². Dar încuscrirea a fost zădărnicită în ultimul moment la insistențele patriarhului ecumenic Ioasaf II, aflat în acel an în Țara Românească³, care se vedea el însuși, autoritatea spirituală supremă a lumii creștine răsăritene, tratat cu dispreț de către Mihail Cantacuzino⁴. Cît de influent era deja „Șeitanoglu” reiese din faptul că el a izbutit să provoace nu doar depunerea patriarhului Ioasaf II (15 ianuarie 1565), ci și, cîțiva ani mai tîrziu, în 1568, mazilirea și exilul familiei Chiajnei⁵. Și aceasta în pofida faptului că Petru cel Tânăr în toamna anului 1564, tocmai spre a contracara răzbunarea familiei

¹ N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucurest, 1971, p. 120.

² N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, 1902, p. XXVII, a datat eronat episodul în 1566. De asemenea, a încercat să susțină că ginerele Chiajnei ar fi trebuit să fie însuși Mihail Cantacuzino, iar nu fratele său, cum o arătau unele izvoare (*Ibidem* p. XXVIII, nota 2; vezi și *Idem*, în *Prefața* la vol. XI al colecției Hurmuzaki, p. VI). Inițial însă, în anul 1896, N. Iorga a plasat cronologic corect — 1564 — acest proiect de alianță matrimonială (N. Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, extras din „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria II, tom. XVIII, București, 1896, p. 4; pentru biografia lui Mihail Cantacuzino, p. 16—19).

³ Diac. Nicolae M. Popescu, *Patriarhii Țarigradului prin Țările Românești (veacul XVI)*, București, 1914, p. 38—39; Al. Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe (De la întemeiere pînă la 1800)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 912.

⁴ Cauza desfacerii căsătoriei, după N. Bănescu, *Un poème grec vulgaire relatif à Pierre le Boiteux de Valachie*, Bucurest, 1912, p. 9 și 19—21 (v. 70—138); pentru autorul acestui poem, Gheorghe Etolianul (cca. 1525—1580), om de casă a lui „Șeitanoglu”, vezi D. Russo, *Studii istorice greco-române (Opere postume)*, t. I, București, 1939, p. 37—43.

⁵ Gheorghe Etolianul arată limpede că acesta a fost motivul înlăturării din scaunul domnesc al Țării Românești a lui Petru cel Tânăr (N. Bănescu, *op. cit.*, p. 10 și 21—22, v. 139—174).

Cantacuzino pentru insulta desfacerii pripite a căsătoriei, mărise din proprie inițiativă haraciul Țării Românești cu 10 000 de florini pe an (10 decembrie 1564)¹. Oricum, atitudinea Chiajnei și a lui Petru cel Tânăr în favoarea patriarhului ecumenic vădește din plin prestigiul amintirii dispărutului Bizanț, a cărui imagine rămăsese s-o întruchipeze scaunul ecumenic.

În perspectiva acestor câteva considerații ne apare îndreptățită opinia lui Nicolae Iorga, care aprecia că acum, în perioada de sfârșit a vieții marelui sultan Soliman, în condițiile războiului pe care Imperiul otoman îl purta în Asia², la nordul Dunării părea să se formeze o „*Dacie creștină*” sub forma „de amintiri imperiale sîrbești ale Brancoviceștilor și aliaților lor”.³ Într-adevăr, chiar și după eșuarea tentativei din toamna anului 1563 de a impune în Moldova pe unul din fiii ei, o vedem pe Chiajna, fiica Elenei Brancovici, împăcată totuși cu gândul revenirii în scaunul domnesc de acolo a lui Alexandru Lăpușneanu, care, cum spuneam, îi era cumnat. Grigore Ureche este din nou cel care ne arată că doamna Ruxandra și cu fiii ei au fost adăpostiți o vreme, pînă ce lucrurile s-au liniștit, în „Țara Muntenească”, deci la curtea Chiajnei, de unde i-a adus apoi în Moldova Alexandru Lăpușneanu⁴. Pe de altă parte, ca o dovadă în plus asupra bunelor relații restabilite, aflăm că un pretendent la domnia Țării Românești, „Dumitrașco Sîrbul”, care se numărase printre colaboratorii lui Despot și fusese prins și însemnat la nas încă de Ștefan Tomșa, a fost extrădat de Lăpușneanu și executat în Țara Românească⁵.

¹ *Documente turcești ...*, I, nr. 61, p. 66–67. La 14 noiembrie 1564 sultanul Soliman Magnificul încă scria lui Petru cel Tânăr să trimită „în grabă și în orice chip” la Poartă pe soția lui Iane Cantacuzino, care fusese luată „cu sila” de lângă soțul ei de un grup de boieri trimiși de domn, după ce perechea trecuse Dunărea (*Ibidem*, nr. 60, p. 66). În 11 decembrie 1564 padișahul îi cerea însă lui Petru cel Tânăr numai să se „împace” cu „Șeitanoglu” și „liniștindu-l, să nu-l faci să se jeluiască din nou la Poarta mea împotriva ta” (*Ibidem*, nr. 62, p. 67). Împăcarea, cel puțin aparent, avusese loc înainte de 17 februarie 1565, prin restituirea către Iane Cantacuzino a „galbenilor și lucrurilor” pe care le dăduse „atunci cînd o luase pe sora voievodului” (*Ibidem*, nr. 63, p. 68).

² În anii 1548–1549 și 1553–1555, Imperiul otoman a fost angajat într-un nou și greu război cu Iranul, care s-a încheiat prin tratatul de pace de la Amasia (29 mai 1555). Pe de altă parte, în 1551 corsarii turci cuceresc Tripoli și este creat eialetul Tripolitania. În 1555 ia ființă tot în Africa și beilerbeicul de Abisinia, iar în 1560 turcii isprăvesc cucerirea Yemenului.

³ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 95.

⁴ Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 190.

⁵ Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, ed. Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, în *Opere*, vol. I, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 216.

Nicolae Costin, cronicarul de la care am preluat această din urmă informație, a compilat în scrierea lui — alcătuită la aproximativ un veac și jumătate după evenimentele relatate — și pasajul din cronica lui Grigore Ureche analizat mai sus, cu privire la proiectul și acțiunea Chiajnei și a lui Petru cel Tânăr din toamna anului 1563. Pentru evoluția ideii de unitate a țărilor românești este semnificativ să reținem chipul în care a înțeles el cele consemnate de Ureche: „... Mircea vodă din Țara Muntenească ... socoti să-și ispitească nărocul mai mult de cum era, să apuce țara, să fie domnu și Țării Moldovei“¹. Evident, nici în 1563, nici mai devreme, în timpul crizei din 1553—1554, nu a fost vorba de realizarea unei uniuni personale a Țării Românești și Moldovei. Sensul politic imediat al acestor acțiuni credem că poate fi pătruns numai cu ajutorul formulei folosite de Ureche, la care ne-am referit și mai înainte: în ambele cazuri Țara Românească a încercat să aducă „supt ascultarea sa“ Moldova.

Să nu scăpăm însă din vedere că ceea ce n-au izbutit Mircea Ciobanul, Chiajna și Petru cel Tânăr a făcut, tot în două rînduri, Alexandru Lăpușneanu. Într-adevăr, atît în 1553, cît și în 1554, el a adus „supt ascultarea sa“ Țara Românească, făcîndu-i succesiv domni pe Mircea Ciobanul și Pătrașcu cel Bun. În primul caz am văzut cum cronica lui Eftimie abia de amintește porunca sultanului Soliman și chiar omite să semnaleze prezența unui detașament turco-tătar care l-a însoțit pe Mircea Ciobanul. Cronicarul pare să confere exclusiv domnului Moldovei meritul întregii acțiuni și nu ne îndoim că aceasta era însăși viziunea despre sine a lui Lăpușneanu. Cu atît mai mult s-a putut privi el ca „făcător de domni“ în Țara Românească în anul 1554, după ce a „trimis și a obținut domnia muntenească pentru Petrașco voievod“, pe care negreșit, deci, avea tot dreptul să-l socotească un simplu client politic. De aceea, credem că se poate spune că, cel puțin în perioada 1553—1557, domnul Moldovei a exercitat un fel de protectorat politic asupra Țării Românești, domnii acesteia fiind în chip netăgăduit dependenți de voința sa. Nu trebuie așadar să ne mire faptul că Despot, în 25 mai 1558, pe cînd era adăpostit la curtea lui Lăpușneanu, îi atribuia acestuia, în cuprinsul unei scrisori expediate din Iași ducelui Albert de Prusia, titlul „de unitate românească“²: *Illustrissimus dominus Alexander, Moldavie et*

¹ *Ibidem*, p. 215.

² N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 55.

Valacchiae Waivoda ¹. Acest titlu a fost interpretat nu demult ca „o primă mărturie a cunoașterii de către Despot a unității poporului român” din punct de vedere al originii etnice ². Afirmatia însă ni se pare prea categorică din două motive: mai întâi, titlul figurează și într-un act al lui Alexandru Lăpușneanu cu mult mai timpuriu ca Despot să fi luat contact cu realitățile românești, în speță la începutul textului jurământului depus de pretendentul Lăpușneanu, în 5 septembrie 1552, la Bakuta, pe Nistru: „Noi, Petru Alexandru, domn al țărilor Moldovei și Valahiei, ales de măriasa regele și întărit de toți sfetnicii bătrâni și tineri...” ³ S-ar putea să fie îndreptățită opinia că în această formulare din 1552 „trăia amintirea unirii formațiunilor prestatale în Moldova de la finele veacului al XIV-lea” ⁴, sau să fie vorba pur și simplu de tradiția cancelariei. După părerea noastră, însă, reapariția titlului la sfârșitul aceluiași deceniu a acoperit un sens politic legat de noua situație de protector al Țării Românești a lui Lăpușneanu ⁵.

Al doilea motiv care ne îndeamnă să interpretăm altfel titlul atribuit lui Alexandru Lăpușneanu în 25 mai 1558 rezultă din urmărirea felului în care și l-a însușit chiar Despot, pe când era doar pretendent la scaunul domnesc al Moldovei. Îl vedem, de pildă, la 3 martie 1560, intitulându-se: „Nos Iacobus Heraclides Basilicus, Dei gratia Despotes Sami Doridos Pari, ac caeterum Insularum Dominus, *Electus Princeps Moldauorum, ac terrarum Valachiae legitimus haeres et successor* etc.” ⁶ La 25 iunie 1560 apare varianta „... *Moldaviae Terrarumque Valachiae legitimus Dominus*,

¹ N. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héracleide, dit le Despote, prince de Moldavie*, Bucarest, 1900, nr. VII, p. 35.

² Adolf Armbruster, *Jacobus Heraclides Despota und der Romanitäts und Einheitsgedanke der Rumänen*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX (1971), nr. 2, p. 260–261.

³ Th. Holban, *op. cit.*, p. 668.

⁴ Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, p. 103–104.

⁵ De altfel, potrivit spuselor analistului polon Stanislaw Orzechowski, încă din ianuarie 1552 Alexandru Lăpușneanu fusese proclamat de grupul de boieri pribegi „princeps Daciae” (D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie • A. D. Xenopol • IX, Iași, 1973, p. 19). Cum identificarea Daciei cu Moldova reprezintă o tradiție specifică a umaniștilor polonezi, este clar că nici în titlul „compus” nu se avea în vedere mai mult decât ... tot Moldova (Pentru înțelesul numelui Dacia în Polonia, vezi Adolf Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de „Dacia”. Încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică și realitatea și gândirea politică*, în „Studii”, t. 22 (1969), nr. 3, p. 439).

⁶ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 1, nr. CCCXLVI, p. 370 și nr. CCCXLVII, p. 371 (s.n. — Șt.A.).

ac *Electus*"¹. În schimb, la o dată intermediară, 6 iunie 1560, într-o scrisoare adresată de Despot cetății Brașovului, întâlnim această foarte interesantă distanțare de termeni: „Heraclides Basilicus Iacobus, Dei gratia Despota Sami, *princeps Moldaviae*, Doridos, Pari et caeterarum insularum dominus et *haeres terrarum Valachiae*, etc.”². Așa cum reiese și din cuprinsul scrisorii, Despot își concentra atenția atunci numai asupra Moldovei — „regni nostri Moldaviae” —, acuzându-l pe „tiranul” Alexandru că o „stăpânește fără nici un drept”. Ca atare, în acest titlu s-a făcut o deosebire, corespunzând stării de spirit și țintei politice imediate a pretendentului, între ținuturile românești. Și faptul este semnificativ în măsura în care ne arată că ele erau privite ca *entități politice*. Ideea este întărită dacă ținem seamă și de adoptarea surprinzătoare a titlului de către efemerul domn Ștefan Tomșa, într-o scrisoare alcătuită în timpul asediului Sucevei, mai precis la 8 octombrie 1563 („Wayvoda Moldaviensis, princeps Walachie, et cetera”)³. Nicolae Iorga aprecia această „titlatură” a lui Ștefan Tomșa drept „nouă și curioasă” și credea că a fost folosită „după exemplul lui Despot”⁴.

Dacă însă în cazul lui Despot avem dovezi limpezi că în timpul domniei sale a făcut apel și la conștiința originii romane comune a tuturor românilor ca argument politic — ne vom ocupa de această problemă ceva mai departe —, pe Ștefan Tomșa nu-l putem bănuși că într-un asemenea moment de tensiune, când încă nu-și eliminase nici măcar adversarul din Moldova, s-a apucat să-i preia tocmai lui în mod mecanic programul și argumentele ... Mai degrabă credem că și Ștefan Tomșa a recurs la același concept politic reapărut în vremea primei domnii a lui Alexandru Lăpușeanu și care, fără doar și poate, prinsese rădăcini îndată în conștiința cercurilor politice din Moldova. Să nu uităm că de aproximativ trei sferturi de veac, mai exact din perioada 1473—1482, când Ștefan cel Mare a ajutat și impus, rînd pe rînd, mai mulți pretendenți munteni, pe care și-i voia viitori aliați în războiul antiotoman, desfășurările politice din Țara Românească nu mai fuseseră înrîurite în chip atît de decisiv din Moldova. Iar, cum se știe, în legătură cu acel mai vechi efort, cronicarul din Țara Românească a găsit de cuviință să noteze că Ștefan cel Mare „au

¹ *Ibidem*, nr. CCCLIII, p. 378.

² *Ibidem*, vol. XV, partea 1, București, 1911, nr. MXXXI, p. 560.

³ *Ibidem*, nr. MLXXXVII, p. 585.

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 80.

șăzut aicea în țară de au domnit ani 16”¹. Între apariția și repetarea atît de insistentă a „titlului de unitate românească” în răstimpul 1558—1563, lîngă numele lui Alexandru Lăpușneanu, Despot și Ștefan Tomșa, și însemnarea lapidară citată adineauri există, după părerea noastră, un netăgăduit paralelism de semnificație. Amîndouă împrejurările la care se referă au marcat momente de aliniere politică, în ultimă instanță de unitate, a celor două state românești, de la răsărit și miazăzi de Carpați. De fiecare dată inițiativele au pornit din Moldova, domnii acesteia izbutind să aducă „supt ascultarea” lor Țara Românească și să exercite temporar un protectorat politic asupra ei.² Dar ceea ce trebuie observat numaidecît este că acțiunile lui Lăpușneanu s-au petrecut în condițiile regimului dominației otomane, fapt care confirmă că tendința de apropiere politică între Moldova și Țara Românească s-a perpetuat indiferent de modificarea situației externe, ea constituindu-se prin aceasta într-o direcție fundamentală a istoriei lumii românești din veacul al XVI-lea.

Elementele de istorie culturală acoperă adeseori un însemnat sens politic și, ca atare, în nici un caz nu ne putem dispensa de ele într-o discuție cum este cea de față. Reluarea activității tipografice a avut loc în Țara Românească, cum se știe, la sfîrșitul domniei lui Radu Paisie, în anul 1545, prin imprimarea la Tîrgoviște — „cu matricele lui Dimitrie Liubavici” — a unui *Molitvenic* slavonesc. A doua carte ieșită de sub teascurile acestei tiparnițe a fost un *Apostol*, tot slavonesc, lucrat în perioada 18 august 1546 — 18 martie 1547 de către „mai micul dintre oameni Dimitrie logofăt” (Liubavici), împreună cu ucenicii săi Oprea și Petre. În epilog Dimitrie Liubavici arată că s-a apucat de această treabă „văzînd îpuținarea sfintelor și dumnezeieștilor cărți” și

¹ *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 5 și 205; I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 503 („Și s-au pus Ștefan vodă domn aici în Țara Rumânească; și au domnit ani 16”); Virgil Cîndea, *op. cit.*, p. 682 („Ștefan voievod s-a așezat în Țara Românească”).

² În anul 1498, de pildă, ca rezultat al politicii sale de durată față de Țara Românească, Ștefan cel Mare arăta că, în cazul unei ofensive polono-ungare contra Imperiului otoman, el poate „să-l determine la aceeași hotărîre și pe voievodul Țării Românești”, despre care susținea că „are oameni mai mulți decît el însuși” [Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului (Poziția internațională a Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea)*, în „Romano-slavica”, vol. XVII, București, 1970, p. 547].

totodată menționează că munca a desfășurat-o „în orașul de scaun Țirgoviște“, în „zilele credinciosului și de Dumnezeu păzitului și de sine stăpînitorului domn Io Mircea voievod și domn al întregii Țări a Ungrovlahiei și al Podunaviei, fiul marelui și preabunului Radu voievod“. De asemenea, la începutul *Apostolului* figurează stema Țării Românești, mărginită de o inscripție care amintește iarăși numele lui Mircea Ciobanul¹.

Apostolul slavonesc a apărut însă, tot în 1547, și într-o ediție pentru Moldova, în aceste exemplare înlocuindu-se frontispiciul cu stema Țării Românești prin altul avînd în mijloc stema Moldovei. Inscripția marginală a acestui nou frontispiciu sună astfel: „Auto-cratul domn a toată Țara Moldovei Io Țliașco voievod și mama lui, binecinstitoarea doamna Elena despotița și fiii ei Io Ștefan voievod, Io Constantin voievod, fiii răposatului Petre voievod și lui fie-i veșnică pomenire“². Executarea acestei comenzi tipografice în Țara Românească reprezintă mai întîi încă o dovadă care se adaugă la dosarul excelentelor relații politice întreținute de Moldova familiei lui Petru Rareș cu Mircea Ciobanul. Apoi, ea are valoarea unui gest simbolic pentru ilustrarea unității spirituale a ținuturilor românești, cu atît mai prețios și semnificativ, cu cît s-a ivit în chiar etapa accentuării la maximum a presiunii politice otomane la răsărit și sud de Carpați. Trăinicia credinței comune ortodoxe s-a constituit însă și într-un zid pe care societatea românească a timpului l-a ridicat împotriva penetrației doctrinei luterane, curent care acum, la mijlocul secolului XVI, s-a interferat cu efortul Imperiului habsburgic de înglobare a spațiului carpato-danubian în sistemul său politic. Prigoana pe care Ștefan Rareș, la începutul domniei sale, a dezlănțuit-o contra tuturor ereticilor, fie ei armeni sau protestanți — hotărîrea a fost luată în deplină înțelegere cu marii boieri și ierarhi și pusă în aplicare la 16 august 1551 — continuată cu energie sporită de Alexandru Lăpușneanu, spre sfîrșitul primei sale domnii, constituie neîndoielnic expresia rezistenței societății românești la orice fel de atingere

¹ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508–1830)*, vol. I, București, 1903, nr. 7, p. 29–30 și 514; Aurelian Sacerdoțeanu, *Predoslovile cărților românești*, I (1508–1647), București, 1938, p. 28–29.

² I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, I, nr. 8, p. 31 și 515. Vezi și Ludovic Demény, *Cartea și tiparul — promotori ai legăturilor culturale dintre țările române în secolul al XVI-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol. VI, București, 1973, p. 100.

a structurilor ei interne tradiționale¹. Ea ne dă totodată indirect măsura înțelesului ideii de autonomie pe care o aveau domnii români după acceptarea dominației otomane².

MOMENTUL DESPOT

Scurta domnie în Moldova a „ereticii” Iacob Heraclide, zis Despot (1561—1563), este foarte interesantă din mai multe puncte de vedere. Grec de origine, el s-a convertit la protestantism, după propria mărturie din ajunul morții, „mai întâi din dorința de a pune mîna pe putere și apoi pentru a o extinde”³. A ocupat tronul în urma luptei de la Verbia, lângă râul Jijia, din 18 noiembrie 1561⁴, beneficiind atît de sprijinul Imperiului habsburgic, cît și de al unei grupări de nobili poloni protestanți, în frunte cu Albert Laski, voievod de Sieradz. Trădat și înfrînt, Alexandru Lăpușeanu a fugit mai întâi în „tîrgul Iașilor și s-a pregătit pentru a doua luptă”. Văzînd însă „pe dușmani întărindu-se” — „partea de sus a țării” (Țara de Sus) i s-a închinat între timp lui Despot, care ocupase Suceava⁵ —, el a coborît la Huși⁶, iar de acolo s-a refugiat la Chilia, unde se afla doamna Ruxandra, „care fusese trimisă înainte”⁷. Despot l-a urmărit atît la Iași, cît și la Huși. Se pare că lângă Huși, pe malul Prutului, Alexandru Lăpușeanu, care mai avea alături puțină oaste (circa 2 000 de călăreți) și un detașament turcesc, a făcut o ultimă încercare de rezistență, în așteptarea lui Petru cel Tânăr și a unui ajutor tătar. Aliații au sosit, însă prea tîrziu, după ce el părăsise tabăra de la Huși, așa încît s-au retras⁸.

¹ Pentru această problemă, vezi Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, în „Studii”, an. XI (1958), nr. 4, p. 55—78.

² Oscilațiile fiilor lui Rareș în materie de credință și de respectare a instituțiilor interne au fost repede respinse și i-au costat tronul și chiar viața.

³ Antonio Maria Gratiani, *De Ioanne Heraclide Despota Vallachorum Principe*, în Émile Legrand, *Deux vies de Jacque Basilicos*, Paris, 1889, p. 201 (mărturie relevantă de Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei ...*, p. 73).

⁴ *Cronica lui Azarie*, în P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române ...* p. 142; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 173 și 179.

⁵ Azarie, în P. P. Panaitescu, *op. cit.*, loc. cit.

⁶ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 174.

⁷ Azarie, în P. P. Panaitescu, *op. cit.*, loc. cit.

⁸ Francisc Forgach, *Rerum Hungaricarum sui temporibus comentarii*, Posonii et Cassoviae, 1788, p. 279—281; vezi și Gheorghe Șincai, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, în *Opere*, vol. II, București, 1969, p. 281—282.

S-a subliniat cu drept cuvînt că momentul ocupării scaunului domnesc al Moldovei, de către Despot are un caracter cu totul excepțional, el situîndu-se la confluența dintre două procese de istorie europeană: progresul spre răsărit al ideilor Reformei și mai vechea politică a Imperiului habsburgic de atragere a Moldovei în orbita sa politică¹. Ceea ce nu s-a cunoscut însă pînă acum este că din prima clipă planul a fost mult mai vast, avînd în vedere o dublă lovitură, care includea concomitent, pe lîngă Moldova, și Țara Românească. Într-adevăr, unele izvoare atestă că Despot avea alături un pretendent pentru Țara Românească, pe un anume Dimitrie, bulgar după cronicarul Nicolae Istvánffy, grec sau bulgar potrivit lui Ioan Sommer, sîrb după Nicolae Costin². Or, acesta nu este altul decît diaconul sîrb Dimitrie, bun cunosător al mai multor limbi — printre care și *greaca* —, figură proeminentă de agent al Reformei, despre care totuși s-a spus că după prăbușirea lui Despot „i se pierde urma”³. De fapt, tocmai acest amănunt ne-a îndemnat să-l identificăm pe pretendentul Dimitrie care, așa cum am remarcat ceva mai devreme, și-a pierdut viața în Țara Românească în 1564.

Pe de altă parte, există informații potrivit cărora, la sfîrșitul domniei, în 1563, Despot avea în „bagajele” lui un al doilea pretendent pentru Țara Românească, un anume „Basaraba-oglu”, cu care a fugit și s-a închis la Suceava. Faptul că numele acestuia figurează în scrisoarea trimisă de boierii moldoveni din jurul lui Ștefan Tomșa autorităților turcești — în care ei lămureau cauzele răzvrătirii lor și solicitau recunoașterea noului ales⁴ —, ne vădește că „fiul lui Basarab” a fost ultima soluție la care dorea să recurgă Despot în privința Țării Românești și bineînțeles, implicit, el ne arată că Dimitrie fusese un candidat susținut anterior⁵. Între

¹ Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei ...*, p. 72.

² Ioan Sommer, *Vita Jacobi Despotae*, în Emil Legrand, *op. cit.*, p. 34; Nicolae Istvánffy *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae, 1622, p. 428, Nicolae Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 216.

³ Șerban Papacostea, *Diaconul sîrb Dimitrie și penetrația Reformei în Moldova*, în „Romanoslavica”, vol. XV, București, 1967, p. 213.

⁴ *Documente turcești ...*, I, nr. 53, p. 58 și 59.

⁵ Pentru pretendența lui „Basarab”, vezi și Francisc Forgács, *op. cit.*, ed. cit., p. 328. El a fost identificat de N. Iorga cu Nicolae Basarab, a cărui peregrinare ulterioară prin Europa este destul de bine cunoscută (Vezi N. Iorga, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea* în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria II, t. XIX, București, 1898, p. 227—229; *Idem*, *Pretendentul Nicolae Basarab în Elveția*, în „A.A.E.”, *M.S.I.*, Seria III, t. XII, 1931, p. 41—43).

cele două pretendențe se plasează desigur proiectul căsătoriei lui Despot vodă cu una din fiicele doamnei Chiajna, ceea ce împinge datarea candidaturii diaconului Dimitrie în perioada de început a domniei în Moldova a aventurierului grec. Se confirmă astfel ideea că din capul locului cercurile reformate, cu asentimentul curții habsburgice, au ținut nu numai la Moldova, ci și la Țara Românească. Despot a fost cel ce a renunțat la executarea acestei a doua faze a proiectului, probabil în clipa în care a aflat că sultanul a primit să-l întărească în scaunul domnesc al Moldovei (la Poartă s-a știut de acest lucru în 15 ianuarie 1562)¹. Mai mult, el a găsit de cuviință să-l îndepărteze pentru o vreme de la curtea sa pe Dimitrie, în preajma zilei de 13 aprilie 1562 trimițându-l în solie la regele Poloniei și la Moscova.²

Proiectul inițial este interesant în măsura în care el luminează o variantă nouă a eforturilor Imperiului habsburgic de a prelua controlul asupra spațiului carpato-danubian. Până la această dată cheia de boltă a politicii Habsburgilor aici a constituit-o Transilvania, spre care s-a concentrat toată atenția lor. Țării Românești și Moldovei li s-a atribuit mereu un rol secundar, ele avînd a fi ocupate lesne — potrivit opticii cercurilor curții imperiale — după și din Transilvania. Experiența anului 1556, cînd domnii români Alexandru Lăpușneanu și Pătrașcu cel Bun au trecut împreună cu oștile lor munții și au izbutit să înlăture aproape fără nici o dificultate dominația habsburgică în Transilvania — instaurată abia de cîțiva ani, din 1551 — a vădit însă cum nu se poate mai clar că Moldova și Țara Românească pot reprezenta un factor politic și militar decisiv în modificarea raportului de forțe la Dunărea de Jos³. Așa s-a născut probabil proiectul de *învăluire* a Transilvaniei (nu găsim alt termen mai potrivit!), pe la răsărit—

¹ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, nr. 256, p. 207. Solul lui Despot a sosit la Poartă la 24 decembrie 1561 (*Ibidem*, nr. 254, p. 205).

² *Căldători străini despre țările române*, II, p. 142. La 5 iunie 1562 Dimitrie — „natione Graecum” (sic!) — se găsea la Wilno, în Polonia, și-și făcea singur propagandă pentru planul de a ataca Țara Românească (A. Veress, *op. cit.*, I, nr. 278, p. 222).

³ Vezi și Șerban Papacostea, *Diaconul sîrb Dimitrie ...*, p. 215. Vom reveni ceva mai departe pe larg asupra acțiunii din 1556 și semnificației ei.

prin instalarea lui Iacob Heraclide în Moldova¹ — și pe la miazăzi — prin impunerea în chip similar, care însă nu s-a mai realizat, a diaconului Dimitrie în Țara Românească.

Fiindcă am vorbit de împrejurările începutului acțiunii lui Despot în Moldova, vom discuta acum proclamația lui către moldoveni, care este un document fundamental pentru înțelegerea gândirii politice din epocă la români și, în general, în sud-estul Europei.

Se poate observa cu ușurință că această proclamație cuprinde două părți principale². Mai întâi ea reactualizează programul tradițional de luptă pentru libertate al marilor domni înaintași — „nu vreau să dați bir nimănuia” și „gîndul meu nu e altul decît ... să mă războiesc zi și noapte cu necredincioșii și blestemații de turci” —, cu recuperarea „locurilor Moldovei ... pe care le ține păgînul”. Insistența cu care Despot se prezintă ca autentic descendent al acestora — el vorbește de „scaunul părinților” lui, de „starea bună” a Moldovei „pe vremea prea luminaților” săi „înaintași”, este domn „cu drept de moștenire” —, în antiteză cu „voievodul de neam prost” Alexandru Lăpușneanu, dovedește clar acest lucru. Din unghiul istoriei mentalităților, reparația vechiului program în 1561 atestă că în societatea moldovenească a vremii era păstrată vie amintirea strădaniei pentru independență din epoca anterioară — nu întîmplător în unele hrisoave Despot își va spune „nepotul lui Ștefan voievod cel Bătrîn” (Ștefan cel Mare)³ — și că o parte a ei era gata să ridice din nou stindardul luptei. De altfel, evenimentele anului 1574, cînd un alt domn, Ion vodă cel Viteaz, va ilustra cu fapta același program, confirmă că starea de spirit defetistă, care năzuia doar la menținerea *statu-quo*-ului, nu a fost decît un fenomen ce a dominat temporar atmosfera din Moldova.

¹ Se pare că autorul proiectului habsburgic în legătură cu rolul ce l-ar fi avut de jucat Despot în recuperarea Transilvaniei a fost Francisc Forgács, episcop de Oradea (cca. 1530—1577), ale cărui argumente erau acestea: este adevărat că puterea domnului Moldovei nu este considerabilă, dar propriii supuși ai principelui Ioan Sigismund Zápolya sînt în așa măsură iritați contra lui — o bună parte dintre nobili și în special secuii —, încît ei vor ajuta oștile voievodului moldovean și le vor ușura biruința [*apud* Coloman Benda, *Relations politiques entre la Principauté Transylvaine, la Moldavie et la Valachie*, în „Revue d'Histoire Comparée” (Études Hongroises), XXI (1943), nr. 3—4, p. 387].

² N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 209—210. Comentarii la Aurelian Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu*, București, 1936, p. 30—31; Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Editura Academiei, București, 1972, p. 95—96.

³ *D.I.R., A*, veac. XVI, vol. II, nr. 159, p. 161 și nr. 163, p. 166.

A doua parte a proclamației înfățișează mijlocul prin care se putea atinge țelul redobândirii libertății și a pământurilor transformate de turci în raiale: o ofensivă prin Țara Românească spre „Țara Grecească”, susținută dinspre Europa Centrală de către împăratul Ferdinand. Faptul că în textul proclamației nu este pomenită Transilvania dovedește că, cel puțin în faza inițială, aceasta nu a intrat în planurile lui Despot. Desigur, era de la sine înțeles că Transilvania urma să revină Habsburgilor, ea aflându-se și pe direcția lor de atac. Se mai poate observa de asemenea că prin citirea celorlalți „domni creștini”, de la care Despot spera că va avea „ajutor și ocrotire”, „pe mare și pe uscat”, întregul text capătă forma de fragment al unui proiect de cruciadă, menit să ducă la izgonirea turcilor din Europa și restaurarea împărăției bizantine. Și chiar dacă Despot trebuie privit ca acționând în calitate de reprezentat al dinastiei grecești, nu este mai puțin adevărat că atât planul de cruciadă, cât și imaginea dispărutului Bizanț erau lucruri prea bine cunoscute în Moldova timpului. Să ne gândim numai o clipă la politica lui Rareș sau la scena *Asediului Constantinopolului*, zugrăvită în vremea sa pe pereții exteriori ai atîtor biserici moldovenești ... ¹. Invocarea lor, împreună cu originea romană a moldovenilor, nu a avut, fără îndoială, decît semnificația unui gest de *captatio benevolentiae*. A fost pentru înția dată însă cînd un prinț străin a luat contact nemijlocit cu fenomenul de conștiință colectivă a descendenței din romani a moldovenilor și se vede limpede că el era atît de puternic, încît Despot a găsit numaidecît nimerit să-l politizeze, să-l folosească drept element pentru reanimarea voinței combative a supușilor săi ². Și dacă el figurează în această proclamație de cruciadă, ne putem întreba desigur în ce măsură a stat și la baza fazei următoare a politicii lui Despot, cînd s-a limitat numai la problema extinderii locale a puterii sale, prin reconstituirea anticei Dacii? Cele două concepte, al romanității românilor și al refacerii Daciei, par în adevăr să se întîlnească din nou acum — așa cum vom vedea —, ca pe vremea expedițiilor lui Rareș în Transilvania.

Evoluția gândirii politice a lui Despot vodă învederează încercarea sa de a se conforma realităților, bineînțeles, cu scopul final

¹ Sorin Ulea, *L'origine et la signification idéologique de la peinture extérieure moldave*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. II (1963), nr. 1, p. 41—50, a analizat pe larg sensul politic al zugrăvirii acestei scene.

² Vezi pentru acest aspect Șerban Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IV (1965), nr. 1, p. 23; A. Armbruster, *Jacobus Heraclides Despota ...*, p. 259.

de a le întrebuința în folosul său. Pe noi ne interesează chipul în care și-a modificat și adaptat planurile tocmai din pricină că sînt, astfel, puse în lumină mai mult ca oricînd anumite elemente și aspecte politice specifice ale spațiului românesc din epoca respectivă. Este, de pildă, neîndoielnic că el s-a închinat sultanului și a cerut recunoașterea Porții la îndemnul boierilor care i se alăturaseră și care cunoșteau perfect pericolul imediat ce putea izvorî din abținerea de la acest gest protocolar. De altfel, turcii, de partea lor, înțeleseseră prea bine semnificația extraordinară a schimbării de domni întîmplătoare în Moldova; ei considerau că o dată cu Despot „germanii au venit în Moldova” și că acest lucru nu este de răbdut, întrucît Moldova se află „departe numai puține zile de Adrianopol”. În pofida eforturilor lui Ogier Ghiselin de Nusbecq, rezidentul imperial la Constantinopol, de a minimaliza evenimentul, înseși negocierile de pace, pe care le purta atunci în numele împăratului Ferdinand au fost o clipă, se pare, amenințate ¹.

Că Despot a solicitat inițial investitura din partea Porții numai spre a obține un răgaz și a-și consolida domnia nu are prea mare însemnătate. Cert este că îndată ce a fost recunoscut de turci ca domn al Moldovei, el a încetat să fie un simplu reprezentant al habsburgilor sau al cercurilor reformate și a început o politică proprie. Cel dintîi semn al acestei noi etape din politica lui îl constituie desigur renunțarea la susținerea candidaturii la tronul Țării Românești a agentului reformat Dimitrie. Orice tentativă de repetare a loviturii din Moldova n-ar fi făcut, fără doar și poate, decît să-i alarmeze pe turci și să-l compromită definitiv în ochii lor. Aceasta nu a însemnat însă că Țara Românească nu a rămas mai departe un obiectiv de atins; dar nu pentru izbînda prozelitismului protestant, ci pentru gloria personală a lui Despot însuși ... Să urmărim deci politica lui în privința Țării Românești și să căutăm a desprinde realitățile pe care le reflectă ea.

La 13 aprilie 1562, Ioan Belsius, agentul imperial trimis pe lîngă Despot, raporta din Roman că „a sosit solul voievodului Țării Românești, și acesta este al treilea”, iar în continuare că „voievodul Țării Românești se ține *frate* cu Despot” ². Am sub-

¹ Ogier Ghiselin de Nusbecq, *Omnia quae exstant opera*, Einleitung Rudolf Neck, Akademische Druck u. Verlagsanstalt, Graz, 1968, p. 296–299. N. Iorga, *Cu privire la Despot Vodă* în „Revista Istorică”, an. XVII (1931), nr. 7–9, p. 207–208.

² *Călători străini despre țările române*, II, p. 142. Al doilea sol *pare să fi fost un anume Armagna*, care sosise la curtea lui Despot la 1 aprilie, iar la 8 aprilie se afla împreună cu el la Hîrlău (*Ibidem*, p. 134).

liniat și vom sublinia mereu cuvîntul sau formulele care ilustrează terminologia diplomatică utilizată în relațiile dintre cele două țări românești.

În Vaslui, la 16 aprilie, domnul Moldovei l-a primit în audiență pe acest al treilea sol muntean, care „s-a rugat de *pace și bună vecinătate*”. Potrivit lui Belsius, „voievodul Țării Românești <Petru cel Tânăr> declară ... că el este *frate* cu Despot și că va *fi prieten cu oricine îi este prieten*, și va fi tot astfel *dușman celor care îi sînt dușmani*, fie că ar fi chiar sultanul turcilor, sau împăratul romanilor”¹. Cu alte cuvinte, Petru cel Tânăr și Chiajna îi ofereau o alianță necondiționată și ne putem întreba dacă aceasta nu a fost cumva și opera elementelor grecești de la curtea Țării Românești, care își puneau mari speranțe în conaționalul lor, ajuns la o atît de înaltă poziție politică în țara românească învecinată. Bănuim că „planul bizantin” al lui Despot a jucat un rol însemnat în atragerea bunăvoinței tînărului domn din Țara Românească, la rîndul ei negreșit doar o expresie a sentimentelor anturajului său.

Tot în cursul audienței din 16 aprilie 1562, Despot vodă a cerut ca „granițele amînduror țări să fie din nou cercetate pentru mai multă siguranță și pentru păstrarea bunei vecinătăți”. În plus, Ioan Belsius bănuia că același sol trata și despre „căsătoria lui Despot, în același timp cu *învoiala pentru un fel de domnie ereditară*, despre care va trebui să mă lămuresc mai bine”². Informația aceasta este deosebit de prețioasă, întrucît ne lasă să întrezărim pentru prima oară chipul în care Despot urmărea să-și întindă autoritatea și asupra Țării Românești, fără a-i contraria totuși pe turci.

La fel de interesante sînt însă și elementele cuprinse într-un alt raport al agentului imperial, de astă dată alcătuit în Iași, la 4 mai 1562. Ni se spune acum că, la 30 aprilie, după ce s-au adunat „toți boierii”, solul domnului Țării Românești a ținut „o foarte scurtă cuvîntare” și apoi a „înfățișat *scrisoarea patentă de jurămînt*, pe care a înmînat-o lui Despot în numele voievodului muntean, Petru”. După aceea, Despot, împreună cu boierii moldoveni, au făcut „jurămînt după datină pe o cruce de aur și pe sfintele evanghelii, s-au legat într-un gînd nu numai *cu legătura vecinătății și a prieteniei*, alăturîndu-și și copiii lor, *dar și cu prea*

¹ *Ibidem*, p. 145—146.

² *Ibidem*, p. 146.

sfânta legătură a frăției"¹. Existau astfel toate premisele pentru ca relațiile dintre Moldova și Țara Românească să evolueze în sensul dorit de Despot, pe care același Belsius îl va caracteriza ca fiind „tot atât de subtil și încă mai alunecos ... ca un șarpe”². O solie a sa, compusă din boierii Moțoc și Avram de Bănila, se întorsese din Țara Românească încă înainte de 6 iunie 1562, după ce o petiție oficială pe una din fiicele Chiajnei și fixase chiar data nunții, pentru 15 august³. Mai mult, pe la 7 iunie o altă solie, acum munteană, a sosit la curtea domnească a Moldovei „cu daruri constând din doi cai arabi și veșmîntul de mire de fir de aur, apoi dintr-o cucă cu pietre scumpe și cu un sac cu bani de aur și de argint, în valoare de 24 000 de ducăți”⁴. Totuși, încă de atunci, din prima decadă a lunii iunie 1562, curtea munteană a solicitat o amîinare a căsătoriei, se pare sub motivul dorinței de a celebra această căsătorie împreună cu cea a lui Petru cel Tânăr cu Elena, fiica nobilului transilvănean Nicolae Cherepovici⁵. Ne întrebăm însă dacă amîinarea nu s-a datorat de fapt aflării veștilor cu privire la pregătirile pentru ratificarea ce a avut loc la Praga, la 1 iunie 1562, a armistițiului pe opt ani dintre împăratul Ferdinand și sultanul Soliman, care a compromis grav poziția lui Despot. Cu atât mai mult cu cît în luna octombrie 1562, atunci cînd trebuia să aibă loc în sfîrșit nunta cu domnița din Țara Românească — la 14 octombrie mai exact! —, s-a produs un atac asupra Moldovei tocmai din această parte ... El era pus pe seama unor „turci tocmiți de Alexandru” (Lăpușneanu), care „unelteau să năvălească asupra lui Despot”⁶. Boierul Bolea „cu o mică oaste” a izbutit să-i înfrîngă, dar în plus aflăm că tot atunci, anume în ziua de 20 octombrie 1562, „i-a supus” și pe munteni ... „la un tribut de 5 000 de florini”⁷. Știrea din urmă este cu totul surprinzătoare, aruncînd o lumină deosebit de interesantă asupra caracterului relațiilor dintre Moldova și Țara Românească în momentul respectiv. Ea este verificată de un

¹ *Ibidem*, p. 154.

² *Ibidem*, p. 171 (raport din 6 iunie 1562, Iași).

³ *Ibidem*, p. 177.

⁴ *Ibidem*, p. 187.

⁵ *Ibidem*, p. 191—192. Vezi și N. Iorga, *Elena Cherepovici, Doamna lui Petru Vodă Mircea al Țării Românești*, în „Revista Istorică”, an. XVI (1930), nr. 7—9, p. 154—157. Petru cel Tânăr avea în iunie 1562 cincisprezece ani, iar Elena Cherepovici optsprezece.

⁶ *Călători străini despre țările române*, II, p. 214.

⁷ *Ibidem*.

alt raport, cu data 8 ianuarie 1563, alcătuit în Suceava, în care citim: „... cu muntenii pacea ăi este făgăduită *cu un tribut anual de cinci mii de galbeni de aur*, totuși mireasa promisă mai înainte nu i-au dat-o, nu știu din ce pricină”¹.

Este, firește, locul să zăbovim o clipă și să reflectăm asupra semnificației acestui tribut pretins de Despot vodă din partea Țării Românești. El ne poartă cu gândul la un gest la fel de bizar, cel puțin în aparență, întâmplat în februarie 1526, pe vremea conflictului dintre Ștefan cel Tânăr și Radu de la Afumați. Cu acel prilej, domnul Moldovei anunța pe regele Ludovic II al Ungariei că acceptă să se împace cu domnul Țării Românești numai dacă acesta din urmă primește să se intituleze *voievodul mic* al Țării Românești, în timp ce el, Ștefăniță, avea a purta titlul de *mare voievod* al Țării Românești”². Conflictul, reamintim, a izbucnit în jurul procedurii alegerii soțiilor celor doi domni, dintre fetele lui Neagoe Basarab. Dar faptul de maxim interes pentru noi rămâne încercarea lui Ștefan cel Tânăr al Moldovei de a transforma raporturile cu Țara Românească într-o relație tipic feudală, suzerano-vasalică, obișnuită în întreaga Europă medievală³. Această tentativă a rămas bineînțeles fără rezultat. Se pare că nici Petru Rareș nu a repetat-o. În scrisoarea lui către Radu Paisie, de care ne-am ocupat anterior, el s-a adresat domnului Țării Românești cu formula „fratelui meu bătrînului, marelui și cinstitului țar, Petru (= Radu Paisie), voievodului din Țara Muntenească”, care exclude orice bănuială în legătură cu vreo pretenție de suzeranitate. În schimb, după părerea noastră, protectoratul exercitat de Alexandru Lăpușneanu asupra Țării Românești, apariția „titlului de unitate românească” în legătură cu numele lui — prezent apoi și lângă numele lui Despot și Ștefan Tomșa —, precum și, mai ales, tributul cerut de Despot vodă lui Petru cel Tânăr al Țării Românești, par să sugereze laolaltă tocmai efortul pentru instaurarea efectivă a unui asemenea tip de relație între cele două țări românești extracarpătice, în perioada imediat următoare intrării lor în regimul dominației otomane.

¹ *Ibidem.* p. 224.

² Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 3, București, 1892, nr. CCCLXIII, p. 524. (Epistolă din Buda, cu data 8 martie 1526).

³ Vezi observațiile juste cu privire la pasajul citat făcute de Emil Vârtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, Editura Academiei, București, 1960, p. 122–123; cf. și Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european (1517–1527)*, Editura Academiei, București, 1972, p. 103–104 și notele 168–170, de la p. 141.

Concluzia aceasta poate căpăta un temei în plus dacă ținem seamă și de următoarele două elemente. Mai întâi merită să examinăm mai îndeaproape semnificația atitudinii lui Despot vodă față de Țara Românească din ultima fază a domniei lui, când l-a adus în preajma sa pe pretendentul muntean Nicolae Basarab. Este evident că el a recurs la acest gest numai după eșuarea planului de căsătorie cu una din fiicele Chiajnei, când nu i-a mai rămas nici o alternativă pașnică. **Fi**rește, însă, ne putem întreba cu drept cuvânt: a corespuns acest moment cu abandonarea proiectului său „dacic”? De ce Despot nu a vrut, sau, mai bine zis, nu a găsit potrivit să acționeze pe cont propriu? Credem, în ce ne privește, că nu poate fi vorba nicidecum de vreo modificare a obiectivului său final. El trebuia însă să aibă în vedere atît reacția turcilor, cît și pe cea a boierilor din Țara Românească. Așa se explică faptul alegerii unui pretendent din familia domnească munteană, care ar fi putut fi eventual acceptat și de unii, și de ceilalți. Iar, pe de altă parte, Nicolae Basarab nu avea a juca desigur în viitor față de el decît *rolul unui simplu vasal*.

În al doilea rînd, privitor la aceeași problemă a cadrului formal spre care au evoluat relațiile dintre Moldova și Țara Românească la începutul celei de-a doua jumătăți a veacului XVI, putem aduce în discuție și un hrisov al lui Petru cel Tînăr, cu data 25 ianuarie 1568, emis în București ¹. Actul cuprinde o întărire de stăpînire asupra unor sălașe de țigani, acordată de domnul Țării Românești „jupanului Dinga mare postelnic, cu fiii săi”, care nu este însă boierul moldovean omonim amintit ceva mai sus. De fapt, îi sînt confirmați la București țiganii ce-i fuseseră dăruiți de „răposatul” Mircea Ciobanul și de „mama domniei mele, doamna Chiajna, pentru slujba pe care a slujit-o domniilor lor”. Se vede dar că Dinga postelnicul a mai fost încă odată în Țara Românească, și anume chiar acum, în prima lună a anului 1568, când a obținut acest hrisov domnesc. Ceea ce ne interesează însă în chip deosebit este faptul că Petru cel Tînăr îl numește de două ori pe boierul din Moldova: „cinstitul dregător al *părintelui domniei mele*, Io Alexandru voievod” (Lăpușneanu). Dar tot „părintele domniei mele” îi spune în același hrisov Petru cel Tînăr și lui Mircea Ciobanul, tatăl său! Este astfel limpede că în primul caz nu avem de-a face cu sublinierea legăturii de rudenie dintre el și Alexandru Lăpușneanu — prin intermediul mamei sale, Chiajna, care era

¹ D.I.R., B., veac. XVI, vol. III, nr. 297, p. 257—258.

cumnata domnului Moldovei —, pentru care împrejurare cu siguranță s-ar fi căutat un alt cuvînt, ci cu o expresie protocolară, cu o semnificație diferită.

Dacă luăm în considerație contextul în care apare această expresie în alte documente, constatăm lesne că ea desemnează pe suzeranul recunoscut într-un anume moment de domnul din Țara Românească sau Moldova. Așa, de pildă, într-un act din 11 februarie 1450, emis în Roman, Bogdan II al Moldovei făgăduia „... iubitului nostru părinte, lui Ianăș de Hunedoara, guvernator al întregii țări a Crăiei <Ungariei> și altora, ca să-i fim în chip de fiu, cît viața noastră și el domnia-sa asemenea să ne fie nouă părinte și orice îi va fi de trebuință din partea noastră noi să stăm pe lîngă domnia sa și cu căpeteniile noastre și cu toate oștile și cu tot sfatul cel bun al nostru pentru bunul domniei sale și să fim prieteni tuturor prietenilor domniei sale, iar dușmanilor domniei sale, dușmani“. Și mai elocvent pentru deslușirea sensului cuvîntului „părinte“ este însă al doilea act de la Bogdan II, din 5 iulie 1450 (Suceava), destinat tot lui Iancu de Hunedoara: „... Am făgăduit iubitului nostru părinte și domn Ianăș, voievod de Hunedoara, guvernator al întregii crăimi a Ungariei și altora, ca să ne fie nouă domnia-sa părinte și domn, iar noi să-i fim domniei sale în loc de fiu și de slugă și cît va fi viața noastră, iar el domnia-sa asemenea să fie nouă iubit părinte și domn cît va fi viața noastră“¹. Așadar, „înfierea“ făcea parte din procedura stabilirii unor raporturi suzerano-vasalice și în spațiul românesc. Iar cînd Vladislav II al Țării Românești va folosi la un moment dat — tot la mijlocul secolului XV — cuvîntul „părinte“ în legătură cu numele aceluiași Iancu de Hunedoara, putem fi siguri că între ei existau asemenea relații, deși actul sau actele inițiale nu s-au păstrat, ca în cazul lui Bogdan II. De altfel, chiar în scrisoarea respectivă, adresată brașovenilor, Vladislav II îl acuza pe Iancu de Hunedoara că, prin retragerea feudelor transilvănene Făgărașul și Amlașul, „el și-a călcat făgăduiala și jurămintele“ de suzeran și i-a „disprețuit slujba“². Să fie deci exagerată atribuirea unui sens identic sau similar pentru cuvîntul „părinte“, întrebuițat în anul 1568 de către Petru cel Tânăr al Țării Românești, în legătură cu numele lui Alexandru Lăpușneanu al Mol-

¹ *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între țările române*, vol. I (1222 — 1456), Editura Academiei, București, 1977, nr. 300, p. 411 și nr. 302, p. 414.

² *Ibidem*, nr. 306, p. 422.

dovei¹? Și aceasta cu atât mai mult cu cât un an mai târziu, mai precis la 30 noiembrie 1569, și Bogdan Lăpușneanu, tânărul fiu și succesor în scaunul domnesc al lui Alexandru, își va atribui și el, în actul de închinare către regele Poloniei, titlul „*terrarum Moldaviae et Valachiae Palatinus*”².

În orice caz, credem că se poate spune că în epoca de care ne ocupăm, marcată în primul rând de domniile lui Mircea Ciobanul și Alexandru Lăpușneanu, asistăm la un proces de intensificare a apropierei politice dintre Țara Românească și Moldova. Ca o modalitate specifică a acestei etape, pe lângă alianțele matrimoniale dintre cele două case domnești, apare — sau mai bine zis reappare — tendința instituirii unui cadru formal tipic feudal, acela al raporturilor suzerano-vasalice, domnii Moldovei încercând să joace rolul de suzerani față de cei din Țara Românească. Bănuim că tendința a fost reciprocă, în măsura în care avem în vedere și tentativele eșuate ale Țării Românești de a impune domni în Moldova (1553—1554 și 1563). Subliniem că efortul stabilirii acestor raporturi suzerano-vasalice trebuie privit și înțeles exclusiv ca o modalitate de strângere a legăturilor politice dintre cele două state medievale românești, în noile împrejurări ale consacării supremației turcești în întreg sud-estul Europei. Aducerea „supt ascultare” a unei țări românești de către cealaltă, avînd în vedere similitudinea regimului lor în sistemul politic otoman, îmbrăca aspectul unei inițiative locale, ce putea fi tolerată de către Poartă. Vom vedea, chiar, cum în etapa următoare înșiși turcii vor încuraja o asemenea inițiativă, pe considerentul facilitării controlului politico-militar și economic al spațiului carpato-danubian.

O ultimă observație cu privire la hrisovul lui Petru cel Tânăr din 25 ianuarie 1568. Editorii lui din anul 1952 l-au însoțit de

¹ Atragem însă atenția că mai există un act de la Petru cel Tânăr în care el folosește cuvîntul „părinte” în legătură cu numele unui suveran creștin. Este vorba de o epistolă adresată la 12 martie 1567 regelui Sigismund August al Poloniei, în care întîlnim formula „cinstitului și bunului nostru prieten și *preaiubit părinte*” (s.n. — Șt.A.). Petru vodă a profitat de trecerea prin Țara Românească a solului polon Nicolae Brzeski, care se înapoia de la Poartă, spre a reînnoa contactele diplomatice ale țării sale cu Polonia. Formula respectivă — „preaiubit părinte” — evocă desigur în acest caz doar o suzeranitate pur nominală, idee cu care se știe că Polonia a cochetat uneori și pe care Țara Românească nu avea de ce să n-o cultive din cînd în cînd, în schimbul prieteniei influentei puteri creștine, aliată a Imperiului otoman [Lucia Dumitrescu, *Date noi despre solia lui Nicolae Brzeski în Imperiul otoman (1566—1567)*, în „Studii”, t. 23 (1970), nr. 3, p. 609—612].

² Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 5, București, 1897, nr. CCCXLI, p. 663. Asupra titlului a atras atenția N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 99.

următorul comentariu: „În textul documentului domnul numește pe tatăl său, de două ori, Mircea voievod, așa cum era în realitate, și, de două ori, Alexandru voievod, fără să putem ști cauza acestei confuzii”¹. De fapt, nu este vorba de nici o confuzie, însă editorii nu și-au dat seama că hrisovul nu fusese dăruit unui boier din Țara Românească, ci din Moldova! *Ne aflăm în prezența primului act de acest gen cunoscut pînă astăzi*. Caracterul lui deosebit de solemn reiese și din titulatura neobișnuită folosită de Petru cel Tânăr: „... Io Petru voievod, fiul marelui și prea bunului Mircea voievod, din mila lui Dumnezeu domn a toată țara Ungrovlahiei, încă și al părților de peste munți, Amlașului și Făgărașului herțeg” (s.n. — Șt.A.). Hrisovul lui Petru cel Tânăr are o importanță identică celei a scrisorii lui Petru Rareș către Radu Paisie care, după cum am arătat, în felul ei constituie de asemenea o mărturie excepțională pentru studiul contactelor directe dintre Moldova și Țara Românească.

*

Nu putem încheia prezentarea momentului atît de revelator al domniei lui Despot vodă în Moldova fără a discuta și aspectele relațiilor sale cu Transilvania, deși, potrivit structurii lucrării de față, locul acestei discuții ar fi fost în altă parte. Dar, după cum cu drept cuvînt s-a subliniat, în legătură cu numele lui Despot este semnalat pentru întâia oară în mod explicit un proiect de reconstituire a Daciei², așa încît politica lui necesită o tratare unitară. Cel ce a consemnat în termeni limpezi proiectul lui Despot a fost cronicarul polon Stanislas Sarnicki, care se pare că a luat cunoștință despre el în cursul unei călătorii în Moldova. Cităm: „Într-adevăr, deci, el <Despot> a tins și spre cucerirea Transilvaniei, vrînd să imite gloria lui Diurpaneus, crezîndu-se de drept succesorul lui, ca și către Țara Românească, întrucît aici îndeosebi au fost locurile de baștină ale dacilor și diurpaneilor, unde acum este Transilvania, despre care lucru eu am pomenit mai sus” (*Verius autem ad Transylvaniam gloria regni Dorpaneii iure successionis pertineret, quam ad Valachum, cum sedes Dacorum et Dorpaneii praecipuae fuerint, ubi nunc est Transylvania, cuius rei a me mentio superius est facta*³). O confirmare vrednică de luare aminte a

¹ D.I.R., veac. XVI, vol. III, p. 258.

² Adolf Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de „Dacia” ...*, p. 440.

³ Stanislas Sarnicki, *Annalium Polonicorum*, în Ioannis Długossi, *Historiae Polonicae*, t. II, Leipzig, 1712, col. 917 (A. Armbruster, *op. cit.*, loc. cit.).

intenției lui Despot de a-și întinde stăpînirea peste toate cele trei țări românești fără mențiunea justificării istorice a preexistenței Daciei peste aceste locuri — găsim și la umanistul german Johann Sommer (1542—1574), care a fost martor ocular al evenimentelor din Moldova în răstimpul septembrie 1562—octombrie 1563. Descriind ceremonia de Bobotează (6 ianuarie) din 1563, el amintește că în dimineața acelei zile s-a petrecut în iatacul domnului o scenă, sau mai bine zis o înscenare, plină de tîlc, menită în realitate să facă publice țelurile lui Despot și să le vădească totodată a fi puse sub ocrotire divină. Unul dintre credincioșii domnului a țîșnit afară, chipurile înspăimîntat, susținînd că în încăperea s-ar fi ivit o arătare, „trei tineri în veșminte de in strălucitoare, așa cum vedem că sînt zugrăviți îngerii, și că fiecare din ei purta în mîna o coroană și după mișcările trupului parcă l-ar fi salutat pe principe și apoi îndată s-au făcut nevăzuți”. Născocirea a fost numaidecît „tălmăcită” în cercurile curții domnești potrivit gîndului lui Despot, anume că „domnia lui se va întinde peste trei țări” (*Triplex ipsi regnum protendi*), desigur Moldova, Țara Românească și Transilvania¹.

Nicolae Istvánffy afirmă că Despot ar fi schițat gestul de a pătrunde în Transilvania atunci cînd a circulat zvonul că Ioan Sigismund Zápolya ar fi fost pe moarte. Domnul Moldovei ar fi înaintat cu oastea sa pînă în localitatea Troțuș („oppido Tatrasso”)² situată în vecinătatea hotarului, la capătul drumului ce trecea prin pasul Oituzului³. S-ar fi întors însă cînd a aflat de însănătoșirea principelui transilvănean... Este adevărat că un zvon potrivit căruia „fiul regelui Ioan ar fi plecat dintre cei vii” a fost înregistrat la Iași în ziua de 9 mai 1562⁴, el fiind considerat de către I. Belsius de bun augur pentru a vedea „în curînd” Transilvania „restituită” în mîinile Habsburgilor⁵. După cum tot atît de adevărat este și că în cursul lunilor mai și iunie 1562 în Moldova s-au făcut „chemări la luptă și pregătiri... foarte înfrigurate”, iar „căpitanul Spancioc”, cu 7000 de oameni și Nicolae Lugosici,

¹ *Călători străini despre țările române*, II, p. 261—262.

² N. Istvánffy, *op. cit.*, ed. cit., p. 428; după el, Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 207.

³ Pentru tîrgul Troțuș, vezi Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene, din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Editura Academiei, București, 1967, p. 307—310.

⁴ *Călători străini despre țările române*, II, p. 160.

⁵ *Ibidem*, p. 161.

cu alți 700, au fost trimiși la Trotuș¹. Ba mai mult, însuși Despot a coborât de la Iași la Roman, unde a ajuns în ziua de 28 iunie 1562². Însă nu zvonul despre moartea lui Ioan Sigismund l-a făcut pe domnul Moldovei să aprecieze momentul potrivit, ci marea răscoală a secuilor din estul Transilvaniei, de a cărei declanșare se pare că nu a fost deloc străin³. La sfârșitul lunii iunie 1562, Despot declara solului imperial I. Belsius: „... Acum este timpul și prilejul pentru împărat de a cucerii Transilvania, ba chiar ca el dintr-o parte și eu din cealaltă să ne ridicăm cu forțe unite”⁴. Față de agentul habsburgic el părea deci să nu aibă decît o singură revendicare în legătură cu Transilvania: vechile feude moldovenești de peste munți, Ciceul și Cetatea de Baltă⁵, care fuseseră retrase de către Ioan Sigismund imediat după răsturnarea lui Lăpușneanu și urcarea lui Despot în scaunul domnesc⁶. Evident, nu putem ști cum ar fi manevrat abilul domn dacă acest dublu atac s-ar fi produs și ar fi reușit. Cert este că el a fost împiedicat să treacă în Transilvania nu de știrea presupusei însănătoșiri a lui Ioan Sigismund Zápolya, ci de ratificarea la Praga, la 1 iunie 1562, a armistițiului turco-german. În 13 iunie 1562, încă neinformată de existența acestui armistițiu, Despot deplîngea pasivitatea Habsburgilor⁷, dar tot mai spera că acțiunea va începe totuși. Solul imperial îi scria din Iași lui Maximilian de Habsburg la acea dată că „lucrul a ajuns la cumpăna din urmă și trebuie sau isă se piardă pe veci Transilvania sau să se pună stăpînire pe ea”, ar Despot îi concedia pe trimișii secuilor „făcîndu-i atenți ca să-l primească drept rege sau pe el sau pe cine va voi el, atunci cînd fiul lui Ioan ar fi gonit din domnie” (s.n. — Șt.A.)⁸. Faptul că această din urmă informație se găsește tot în raportul agentului habsburgic din Moldova ne arată că, purtat de aripile ambiției sale, Despot nu s-a mai sfiit la un moment dat să-și dezvăluie intențiile nici

¹ *Ibidem*, p. 200 și 206 (rapoarte din 13 și 30 iunie 1562).

² *Ibidem*, p. 206.

³ N. Iorga, *Nouveaux matériaux* ..., p. 13–14. Cu privire la răscoala din 1562 a secuilor, vezi Ludovic Demény, *Căcaracterul răscoalelor secuiești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Revista de istorie”, t. 29 (1976), nr. 12, p. 1908–1909; *Idem*, *Răscoala din 1562*, în culegerea de studii *Răscoala secuilor din 1596*, Editura Academiei, București, 1978, p. 98–106.

⁴ *Călători străini despre țările române*, II, p. 206.

⁵ *Ibidem*, p. 163.

⁶ N. Iorga, *Nouveaux matériaux* ..., p. 13.

⁷ *Călători străini despre țările române*, II, p. 200.

⁸ *Ibidem*, p. 202.

măcar față de el. Oricum, în ajunul zilei de 30 iunie 1562, domnul era deja încunoștințat de către Habsburgi, prin mijlocirea lui Francisc Zay, căpitanul Casoviei, că trebuie „să întrețină pacea cu fiul lui Ioan și de asemenea prietenia cu polonul”¹, ceea ce constituia semnalul pentru încetarea oricărei acțiuni cu privire la Transilvania.

De acum încolo, practic părăsit de Habsburgi, Despot își va reorienta radical politica externă, încercînd să-și asigure un cît mai temeinic sprijin din partea turcilor, cu care să-și poată realiza în sfîrșit scopurile. El, care pe „toate le acoperă și le ascunde”² îl va denunța neconținut pe Ioan Sigismund Zápolya la Poartă în legătură cu reținerea posesiunilor transilvănene³, și în plus, va încerca să-l compromită definitiv în ochii sultanului, arestînd și trimițînd turcilor pe solul imperial Wolff Schreiber, care, înainte de a sosi în Moldova, trecuse prin Transilvania lui Ioan Sigismund, unde zăbovise cîteva zile și purtase convorbiri cu principele⁴.

Se pare că, în ultimă instanță, Despot plănuia să pătrundă în Transilvania în clipa în care ar fi sosit vestea morții sultanului Soliman Magnificul, așteptată de mulți de pe o zi pe alta (dar care, de fapt, nu se va întîmpla decît în 1566 !). La 10 martie 1563, din Iași, noul agent habsburgic de pe lîngă el, Martin Literatul, scria împăratului Ferdinand că „sînt aici pribegi din nobilimea secuilor care susțin că Transilvania poate fi ocupată cu foarte puțină trudă” și că „va fi răpită în scurtă vreme de turci sau va fi ocupată chiar și de acesta <Despot>, pe seama sa, la cel dintîi prilej ce s-ar înfățișa, adică în primul rînd la moartea sultanului”⁵. Iar într-un *post-scriptum* al raportului întîlnim această subliniere plină de interes: „Căci să știe măria voastră că este foarte sigur

¹ *Ibidem*, p. 207.

² *Ibidem*, p. 216.

³ *Ibidem*, p. 249. Vezi și raportul lui I. Belsius din 4 februarie 1563, în care se vorbește de „tratativele de împăcare între fiul lui Ioan și Despot”, care au dus însă la „neînțelegeri și mai mari” (*Ibidem*, p. 214).

⁴ Maria Holban, *En marge de la croisade protestante du groupe de Urach pour la diffusion de l'Évangile dans les langues nationales du Sud-Est Européen — l'épisode Wolff Schreiber*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. II (1964), nr. 1—2, p. 127—152 (în special p. 147).

⁵ *Călători străini despre țările române*, II, p. 250 și 251.

că, în anul acesta, Despot va ocupa pentru sine Transilvania dacă măriă voastră nu se va îngriji de aceasta. Căci se stăruie la el pentru aceasta și ziua și noaptea”¹. Martin Literatul argumenta apoi, în încheiere, astfel pentru intervenția urgentă a Habsburgilor: „... și nu trebuie să ne împiedice armistițiul, care și altminteri în anul acesta va fi rupt de moartea sultanului”². Cu alte cuvinte, dorința lui Despot de a se înstăpîni singur asupra Transilvaniei devenise atît de limpede afișată, încît, în primăvara anului 1563, se exprimau temeri cu privire la însăși soarta intereselor foștilor săi ocrotitori, pe care acum îi concura fără nici un fel de rețineră. Sîntem într-adevăr departe de termenii „proclamației de cruciadă” cu care Despot și-a început domnia în Moldova, potrivit căreia — reamintim — Transilvania era lăsată pe seama Habsburgilor ...

Evenimentele care s-au precipitat în cursul verii și toamnei anului 1563, încununate de dispariția tragică a domnului la 6 noiembrie³, au întrerupt o evoluție politică deosebit de interesantă, în cadrul căreia rînd pe rînd au ieșit la iveală și au fost agitate cele trei idei-forță din spațiul carpato-danubian: lupta antiotomană, romanitatea românilor și reconstituirea teritorială a anticei Dacii. Putem spune chiar că ultimele două s-au întîlnit de astă-dată pentru prima oară în chip cum nu se poate mai explicat. Concepția politică a lui Despot este prețioasă pentru studiu și în măsura în care el a înțeles să detașeze treptat aceste idei de interesele străine, tratîndu-le pînă la urmă ca elemente ideologice autonome, menite a justifica închegarea unei formațiuni politice unitare, compuse din Moldova, Țara Românească și Transilvania⁴.

¹ *Ibidem*, p. 251.

² *Ibidem*.

³ Pentru data morții lui Despot, vezi N. Iorga, *Nouveaux matériaux ...*, p. 18.

⁴ Menționăm tot acum că, după cît se pare, Habsburgii nu au renunțat la ideea de a controla spațiul carpato-danubian prin atragerea mai întîi în orbita lor politică a Moldovei și Țării Românești nici după dispariția lui Despot. Un alt pretendent, „Piroška domnișorul”, se pregătea în Polonia prin 1565, cu promisiunea unui ajutor german de 1 000 de oameni, să pătrundă în Moldova și să-l alunge pe Lăpușneanu. Turcii acuzau regele Poloniei, că s-ar fi înțeles cu împăratul german să ocupe atît Moldova, cît și Țara Românească. [T. Holban, *Noi pretenenți domnești în secolul al XVI-lea*, în „Revista Istorică”, an. XXIV (1938) nr. 4—6, p. 153—154; actul a fost publicat recent integral de același autor, *Documente românești din arhive polone și franceze*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XIII, Iași, 1976, nr. 87, p. 311—313].

UNIREA DINASTICĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI

Am văzut ceva mai înainte cum, către sfârșitul anului 1563, Chiajna, mama lui Petru cel Tânăr al Țării Românești, a încercat să instaleze în scaunul domnesc al Moldovei un alt fiu al ei. Deși proiectul a eșuat atunci, el anunța totuși o nouă modalitate de apropiere politică între cele două țări românești surori. Într-adevăr, ideea a fost reluată și pusă în aplicare cu succes numai un deceniu mai târziu, în anul 1574, de către Alexandru Mircea, succesorul în scaunul domnesc al lui Petru cel Tânăr.

Se știe că mazilirea lui Petru cel Tânăr, în primăvara anului 1568, și înlocuirea lui cu Alexandru, fiul lui Mircea — acesta nepot de fiu al lui Vlad Țepeș — a fost pricinuită de ura neîmpăcată a lui Mihail Cantacuzino „Şeytanoglu”¹, care a trebuit însă pentru a se răzbuna să aștepte pînă după moartea sultanului Soliman Magnificul². Alexandru Mircea, potrivit cronicii Țării Românești, „au venit domn cu steag dă la Poartă, mai 17 leatul 7076 (1568)”³, și a murit la 17 iunie 1577⁴.

Iată cum este relatat evenimentul din 1574 în *Cronica murală de la mănăstirea Bucovăț*: „... Și după aceea au trecut puțini ani <și> Domnul Dumnezeu a dăruit pe Io Petru voievod cu domnia în Țara Moldovei. Și cinstitul meu împărat l-a trimis în țară, să domnească. Iar Ion vodă nu a vrut să iasă din Țara Moldovei, după cum i-a poruncit cinstitul împărat să vie la Poartă. Iar Petru voievod, el a ridicat oști și a omorît pe Ion voievod și i-a tăiat capul. Și a cucerit Petru voievod cu sabia <și> a luat toată țara Moldovei”⁵. Să remarcăm din capul locului că în acest fragment de text Alexandru Mircea conferă întreg meritul acțiunii din 1574 lui Petru Șchiopul: „Domnul Dumnezeu” l-a „dăruit” cu domnia în Moldova, iar el, Petru, „a ridicat oști”, l-a înfrînt

¹ Ștefan Gerlach, citat în traducere franceză de [Émile Legrand, *Recueil de Poèmes historiques en grec vulgaire relatifs à la Turquie et aux Principautés danubiennes*, Paris, 1877, p. 4 și 6.

² Petru cel Tânăr a murit în exil, la Konieh, în 19 august 1569 [N. Iorga, *Mormîntul lui Petru Vodă Mircea*, în „Revista Istorică”, an. X (1924), nr. 7–9, p. 180–181].

³ I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 508 („mai 7”); Virgil Cîndea, *op. cit.*, p. 687 („mai 7”); *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 208.

⁴ *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, *Orașul București*, nr. 624, p. 513–514.

⁵ P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI ...*, p. 195 și 196.

și ucis pe Ion vodă cel Viteaz — sau „cel Cumplit“, cum i-au spus boierii — și „a luat“ și „cucerit“ Moldova „cu sabia“! Nici un cuvânt despre ajutorul său sau al turcilor ...¹. Numai sultanul este pomenit — „cinstitul meu împărat“! —, ca un fel de „intercesor“ între voința lui Dumnezeu și efortul lui Petru! În realitate lucrurile au stat puțin altfel, dar nu este locul; firește, să intrăm în detaliile concrete ale desfășurării evenimentelor².

Pînă în 1574, de fiecare dată cînd un domn din Moldova sau Țara Românească a vrut să impună un pretendent în țara românească învecinată l-a ales din familia domnească respectivă. Chiar și Despot a fost silit să respecte această extraordinar de puternică tradiție, confectionîndu-și pentru sine o genealogie care-l lega de dinastia Moldovei. Originea lui obscură și consensul tacit al boierilor care l-au acceptat i-au îngăduit să confere credibilitate publică acestei invenții. În schimb, în cazul lui Petru Șchiopul un asemenea concurs de împrejurări nu mai era posibil. Pe bună dreptate a observat Nicolae Iorga că formula de intitulare din hrisoavele lui Petru Șchiopul nu a cuprins niciodată indicația filiației domnului, deoarece el „era prea cunoscut în rosturile sale de familie pentru ca să adauge în documentele sale mențiunea unui închipuit domnesc părinte moldovean“³. Într-adevăr, la 27 iulie 1574 sau 5 martie 1575, de pildă, în hrisoave scrise în Iași, Petru Șchiopul s-a intitulat simplu, fie „Petru voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei“, fie „Din mila lui Dumnezeu noi Petru voievod, domn al Țării Moldovei“⁴. Așadar, inițiativa lui Alexandru Mircea al Țării Românești a întrerupt o datină — aceea a alegerii domnilor Moldovei din membrii familiei domnești de acolo, fie ei autentici sau doar preținși⁵ —

¹ Totuși, în drum spre Moldova, la Rîmnicul Sărat, Alexandru Mircea poruncește grămăticului său, nu fără anume orgoliu, să însemne la sfîrșitul unui hrisov: „A scris Tatul logofăt în orașul Rîmnicul Sărat, cînd a fost domnul nostru Io Alexandru voievod plecat în Țara Moldovei să pună pe fratele domniei sale, Io Petru voievod, domn în Țara Moldovei, luna aprilie 12 zile, în anul 7082 (1574)“ (*D.I.R.*, B, veac. XVI, vol. IV, București, 1952, nr. 139, p. 136).

² Pentru ele, vezi Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, ediția a II-a revăzută și completată, Editura Științifică, București, 1966, p. 136–179.

³ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p.159.

⁴ *D.I.R.*, A, Moldova, veac. XVI, vol. III, nr. 54, p. 40 și nr. 60, p. 42.

⁵ Despot însuși, de pildă, cînd „s-a ridicat“ domn „de la nemți, numindu-se pe sine fiu de domn“, a ajuns chiar de „... și-a schimbat numele în Ioan“, spre a masca cît mai bine adevărata lui origine. (*Cronica lui Azarie*, în P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI ...*, p. 142). Și acesta a fost cel mai notoriu caz de încălcare a tradiției dinastice moldovenești ...

și a creat astfel un precedent deosebit de prețios pentru acțiunea de mai târziu a lui Mihai Viteazul.

De ajuns să ne gândim ce însemnătate avea forma și simbolul în mentalitatea medievală, pentru a ne da repede seama de dimensiunile inovației introduse în anul 1574 în viața societății din Moldova. Vom trece de altfel în revistă în continuare câteva mărturii semnificative asupra rezistenței întâmpinate de noul domn din partea boierimii moldovene tocmai din motivul arătat. Ca un fel de *leit motiv*, într-o serie de documente din preajma înscăunării lui Petru Șchiopul în Moldova, ceremonie care s-a desfășurat pe data de 24 iulie 1574¹, revine ideea că moldovenii — de fapt marii boieri — „nu vor să-l primească pe Petru, pentru că nu e din neamul <dinastia> lor, fiind frate cu Alexandru, domnul Țării Românești”². În același sens se exprimă în fond, pe baza zvonurilor culese în Polonia, în 1574, și ambasadorul venețian Girolamo Lippomani, atunci când scria într-un raport al său: „Nu se poate încă spune că este liniște în acele părți, deoarece Moldova, care se mărginește cu Polonia, nu vrea să dea ascultare noului domn”³. Iar la 11 august 1577, pretendentul Ștefan Mîzgă, care-și încercase norocul contra lui Alexandru Lăpușneanu în 1566, susținea și el sus și tare că în Moldova este domn „nu un pămîntean, ci unul dintre străini”⁴. Evident, când așternea aceste cuvinte, și Ștefan Mîzgă se ralia celor ce contestau dreptul

¹ Vezi *Cronica murală de la Suceava*, în P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 162 și 163. Ion vodă cel Viteaz și-a pierdut viața în urma bătăliei de la Roșcani, din 10–11 iunie 1574 (Pentru reconstituirea bătăliei și a sfârșitului lui Ion vodă, vezi Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 160–173). Rezultă deci că la 24 iulie a avut loc ceremonia ungirii ca domn și a încoronării lui Petru Șchiopul.

² Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, București, 1894, nr. CCLXI, p. 179 (document din 12 iulie 1574). Se pare că încă de la 8 mai 1574 se vorbea la Constantinopol de rezistența Moldovei — Ion Vodă biruise la Jiliște în 14 aprilie — din pricină că noul domn „nu este din țară” (... *la dicte Moldavie n'en veut point qui ne soit du pays*) (Th. Holban, *Documente românești din arhivele polone și franceze* ..., nr. 22, p. 290–291; publicat sub anul greșit transcris 1544).

³ C. Marinescu, *Legăturile Moldovei cu Polonia într-un raport de ambasador venețian* (1575), în „Revista Istorică”, an. XI (1925), nr. 10–12, p. 273.

⁴ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. II, București, 1930, nr. 105, p. 130; comentariu la N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 159, nota 5. Pentru tentativa lui Ștefan Mîzgă, din anul 1566, vezi Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 192.

lui Petru Șchiopul de a sta în scaunul domnesc al Moldovei din pricina neapartenenței acestuia la dinastia moldovenească ¹...

Dar și mai târziu, la 7 martie 1578, deci la aproape patru ani de la începutul domniei lui Petru Șchiopul, într-un raport venețian din Pera încă se mai consemna un zvon potrivit căruia sultanul Murad III ar fi poruncit uciderea lui spre a da „satisfacție” moldovenilor, care „nu pot îngădui un valah <= un membru al dinastiei din Țara Românească> ca domn al lor” ². Un alt raport, alcătuit nu multe zile după cel amintit, mai exact în 18 martie 1578, arăta și el că Petru Șchiopul ar fi exploatat crîncen poporul din Moldova, fapt care se adăuga „nemulțumirii” acestuia de a fi cîrmuit de un „domn străin”; ca să fie menținut de Poartă, a trebuit intervenția tătarilor, care însă au distrus Moldova, iar Moldova și Țara Românească întrețineau Constantinopolul (*la Bogdania et la Valachia mantengono Constantinopol*) în privința grînelor și cărnii; atunci moldovenii s-au ridicat și „*hanno chiamato per lor Signor un del sangue di Principe di Bogdania*” ³, care nu este altul decît pretendentul Alexandru Potcoavă și care într-adevăr a izbutit să ocupe vreme de o lună tronul Moldovei (9 febr.—12 martie 1578) ⁴.

În sfîrșit, chiar și după interludiul domniei lui Iancu Sasul, fiul lui Petru Rareș (1579 noiembrie 21—1582 septembrie), cînd Petru Șchiopul a fost numit din nou domn al Moldovei, în cercurile diplomatice de la Poartă circula știrea că moldovenii ar pregăti o rezistență, sub același motiv menționat mai sus. Iată, de pildă, două fragmente de rapoarte, unul francez, celălalt italian, ambele întocmite la 15 septembrie 1582. Mai întîi cel francez: „... Între timp noul domn al Moldovei <Petru Șchiopul> a plecat de la Poartă la 13 ale acestei luni, însoțit de îmbrohorul sultanului, cu circa șase sute de oameni, pentru a-și lua în stăpînire țara; unde se spune că Iancu, care este acum acolo, se pregătește să-l împiedice prin forță, *spunînd că poporul vrea un domn pămîntean, ca el, și nu pe acesta, care este valah*. Dar este mai de crezut că în afară de faptul că acel Iancu nu va avea decît puține mijloace de

¹ Pentru tradiția dinastică separată a Moldovei și Țării Românești, care odată constituită era considerată de oamenii epocii „o stare permanentă, veșnică”, vezi și P. P. Panaitescu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?*, în volumul său *Interpretări românești (Studii de istorie economică și socială)*, București, 1947, p. 139—140.

² Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, partea 2, București, 1884, nr. XVII, p. 103.

³ *Ibidem*, nr. XVIII, p. 104.

⁴ Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 210—211.

a se împotrivi intenției și poruncii sultanului...” etc.¹ (s.n. — Șt.A.). Mărturia italiană, cum se va vedea îndată, consună perfect cu cea franceză: „... Petru moldoveanul <Moldavo>, menit domniei Moldovei, trebuia să plece, însoțit de unii <slujbași> de la Curte și de garda sultanului, dar s-a aflat că Iancu, care acum se află în scaunul domnesc, nevrînd să-l cedeze, a adunat trei mii de arcebuzieri pedestrași, pe lângă un număr mare de călăreți, spunînd că nu-l va părăsi decît silit; și, deoarece această părere a sa este mult ațîțată de acei oameni, de fel atașați pomenitului moldovean <Petru Șchiopul>, *căci nu este născut în acele locuri*, nu se știe ce rezolvare va avea această chestiune”² (s.n. — Șt.A.).

Dacă ținem seamă de faptul că Alexandru Mircea a murit în vara anului 1577 și a fost urmat în scaunul domnesc de fiul său Mihnea, care a domnit între 1577—1583 și 1585—1591³, dacă avem iarăși în vedere că Petru Șchiopul a domnit în Moldova între 1574—1579 și 1582—1591⁴, constatăm lesne că unirea dinastică a celor două țări a durat destul de mult, peste un deceniu. Dar numai premisele de apropiere politică semnalate în capitolele anterioare nu sînt desigur suficiente pentru o explicație completă. Nici voința atotputernicea Porți nu a fost mai mult decît un element colateral — extern — al stabilității tronului lui Petru Șchiopul. Marile dificultăți, ostilitatea unei bune părți a boierimii moldovene, le-a înfruntat el însuși. Și este meritul său exclusiv de a fi știut să procedeze în așa fel încît să atragă treptat de partea sa un număr

¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, nr. CCXXXI, p. 138: „... Cependant le nouveau Vayvode de Bogdanye est party de ceste Porte le XIIIeme du present mois, accompagné du Grand-Escuyer de ce Seigneur, avec environ six cens personnes, pour aller prendre possession de l'Estat; où l'on veult dire que Janculo, qui y est à present, est en deliberacion d'y donner empeschement par la force, disant le peuple vouloir un prince naturel du païs comme luy, et non cestuy-ci, qui est Vallac. Mais il est plus à croire qu'aultrement qu'icelluy Janculo n'aura que bien peu de moyens de s'opposer à l'intencion et commandement de ce dict Seigneur...”

² *Ibidem*, nr. CCXXXIII, p. 139—140: „... Pietro Moldavo, destinato al governo della Vallacchia, dovea partire, accompagnato da alcuni della Corte et guardia del Signore, mà s'è inteso che Janiluc, che hora si trova a quel carico, non volendo cederlgli, si è fatto forte di 3 m. archibuggieri a piedi, oltre buon numero di cavalleria, dicendo di non haverlo mai a lasciar, se non per viva forza; et, perchè questa sua opinione à assai fomentata da quelle genti, non punto affettionate al detto Moldavo, per non esser nato in quelle parti, non si sà ch'essito [havrà] questo negotio”.

³ Pentru domniile lui Alexandru Mircea și Mihnea Turcitul, vezi Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 249—252 și 254—255.

⁴ Datele generale asupra domniei lui Petru Șchiopul, în *Ibidem*, p. 308—310.

de mari boieri. A făcut-o sub aparența unui domn lipsit de voință, bun și milostiv, care boierilor „le era părinte“, sau cu alte cuvinte „matcă fără ac“, cum se exprimă atât de plastic Grigore Ureche. Și tot Grigore Ureche adaugă observația interesantă că „toate pre izvod le-au ținut, ca să nu să zmintească“¹. Adică, spunem noi, a căutat neconținut și oarecum ostentativ să respecte datinele și obiceiurile specifice din Moldova, pentru a înlătura astfel suspiciunea generată de originea sa.

La fel de pozitiv îl caracterizează și cronicarul călugăr Azarie, ceea ce ne arată limpede că Petru Șchiopul a știut să-și obțină curînd și simpatia clerului din Moldova: „Petru voievod cel Bun, bărbat de neam bun și iubitor de bine, frumos, cu suflet luminat, milostiv în apucături, foarte darnic, urînd nedreptatea, bun față de săraci și judecător drept, căci după scripturi, cinstea domnului iubește dreptatea. Mulți au primit de la dînsul binefaceri darnice, mănăstirile și călugării s-au adăpat de răcoreala valului de binefaceri și cîntările dumnezeiești iarăși au înflorit în bisericile împodobite cu flori și cursul vieții tuturor era liniștit, trai liniștit și fără turburare“².

În sfîrșit, izvoarele externe confirmă pe cele interne. De pildă, într-un raport al primei misiuni iezuite în Moldova, datînd din 1588 și redactat la Roma, Petru Șchiopul este descris astfel: „Turcii pun în Moldova pe Petru, om plin de cumpătare și destoinic ...“ („*Turcae imponunt Moldaviae Petrum, hominem moderatum et tantae molis capacem ...*“) ³. Așa se face că, după doisprezece ani și jumătate de domnie în Moldova ⁴, el a lăsat în urmă un puternic grup de simpatizanți politici printre boieri, care năzuia să-l readucă în țară din exilul său german și i se adresa în acest chip, extrem de semnificativ, la 10 iulie 1593: „... Oamenii nevoiesc să iasă la oamenii săi, unde sînt îngropați moșii, părinții, frații. Domnia-ta nu știm ce faci. Au supărat-ai de către cești creștini de ncoace și de cinstea lor și de binele lor? Adu-ți aminte cîte biserici sînt făcute de moșii voștri și de frați și de domnia-ta! Cum e vremea acmù, nu trebuiește gînduri lungi ...“ ⁵.

Strînsele legături politice dintre țările românești extracarpatice în vremea domniei lui Petru Șchiopul în Moldova au lăsat

¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 218 și 219.

² P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI ...*, p. 151.

³ A. Veress, *op. cit.*, vol. III, București, 1931, nr. 99, p. 155.

⁴ Socoteală făcută de Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 219.

⁵ N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, nr. XX, p. 34—35.

mărturii deosebit de expresive. Pentru Petru Șchiopul Țara Românească reprezenta o posibilitate de sprijin permanent și cât se poate de eficient. De pildă, atunci când, la 23 noiembrie 1577, pretendentul Ivan Potcoavă a intrat în Iași, însoțit de un corp de oaste căzăcesc, el „s-au dus în Țara Muntenească“, la nepotul său Mihnea. Acolo și-a pregătit revenirea în Moldova, în oastea sa fiind inclus și un detașament din Țara Românească, la care, pe drum, s-au adăugat „moldovenii gioseni“¹. Încă o dovadă, de astă dată indirectă, asupra extrem de bunelor relații dintre Țara Românească și Moldova în epoca de care ne ocupăm este cuprinsă într-un hrisov al lui Mihnea Turcitul, cu data 6 martie 1580 sau 1581, prin care îl absolvă pe episcopul Athanasie al Buzăului de o acuzație formulată de voievodul Iancu Sasul: „Dă domnia-mea această poruncă a domniei mele preacinstului și preasfințitului părinte chir Athanasie al Buzăului, ca să fie în pace și liber pentru năpasta cu care l-a năpăstuit Iancul voievod, domnul Țării Moldovei. Și astfel l-a învinuit la cinstitul pașă, că, atunci când a ieșit Petru voievod din Țara Moldovei (= 1579), domnia lui și-a lăsat averea lui în mîinile sfinției sale. Deci întru aceasta, sfinția lui a venit singur înaintea domniei mele de mi-a spus domniei mele că n-a lăsat Petru voievod nimic, nici un ban, în mîinile sfinției lui. Iar întru aceasta domnia mea încă am trimis pe oamenii domniei mele la Petru voievod și astfel l-am întrebat: a lăsat ceva, sau nu, în mîinile sfinției sale? Iar la aceasta Petru voievod astfel a spus, pe sufletul domniei lui, că n-a lăsat nimic, nici cît este un fir de păr din cap, în mîinile sfinției sale“². Mărturia este prețioasă atît pentru că învederează posibilitățile de ajutor de care dispunea fostul domn al Moldovei chiar și numai prin intermediul autorităților din Țara Românească, cît și pentru atestarea necontenitelor legături personale dintre Petru Șchiopul și nepotul său, Mihnea Turcitul³.

¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 208—209. La 15 decembrie 1577 pare că se afla încă în Țara Românească (*Socotelile Brașovului*, în Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 816). Abia la 1 ianuarie 1578 s-a așezat din nou în scaunul domnesc, la Iași (Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 210).

² *D.I.R.*, B, veac. XVI, vol. IV, nr. 453, p. 557.

³ În 25 septembrie 1584, cînd se afla în surghiun la Tripoli, în Africa, Mihnea Turcitul scria lui Capudan Pașa că „dacă se va da poruncă pentru scăparea de aci a subsemnatului ... și dască va trebui să vie corabia, atunci cheltuielile pentru corabie să le cereți de la unchiul meu Petru voievod, domn al Moldovei, care se află în Constantinopol“ (N. Bănescu, *Opt scrisori turcești ale lui Mihnea II „Turcitul“*, în „Analele Academiei Române“, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, tom. VI, mem. 8, București, 1926, nr. VI, p. 188).

Grigore Ureche înfățișează sugestiv alte două momente din istoria unirii dinastice, care a ființat între Țara Românească și Moldova — cu scurte întreruperi — în perioada 1574—1591. Cel dintâi s-a petrecut la 15 august 1586: „Împreunatu-s-au Pătru vodă cu nepotu-său, Mihnea vodă, domnul muntenescu, ficiorul lui Alixandru vodă, la satu la Bogdănești pre Prut, avgut 15 zile, amîndoi cu curte multă și cu gloate mari și s-au ospătat împreună cu mare cinste”¹. Cum se știe, la 15 august cade marea sărbătoare religioasă Adormirea Maicii Domnului. Iar, pe de altă parte, dacă ținem seamă de faptul că Petru Șchiopul reocupase scaunul domnesc din Moldova în 1582 și Mihnea Turcitul pe cel din Țara Românească în 1585, *ultimul deci numai în anul precedent*, putem bănuî că întîlnirea din 1586 de la Bogdănești pe Prut a constituit o manifestare de bucurie a unchiului și nepotului pentru succesul reinstaurării familiei lor în supremele demnități ale celor două țări românești.

Iată însă și al doilea moment, înregistrat de Grigore Ureche sub data 10 iunie 1587: „... Pătru vodă făcu nuntă nepotului său, Vladul vodă, ficiorul lui Miloș vodă, de au luat fata Mircii vodă și au chiebatu la nuntă pre Mihnea vodă, domnul muntenescu. Nuntă domnească au făcut cu multă chieltuială și jocuri și mulți din vecini au venit, de le-au înfrumusețat masa. Această veselie au fostu în Tecuciu”². Să ne închipuim o clipă înfrățirea aceasta, din apropierea hotarului, a moldovenilor și muntenilor, jocurile și cîntecele similare, dialogurile rostite în aceeași limbă, și vom avea imaginea întreagă a semnificației evenimentului!

Trebuie totuși observat că prințul Vlad s-a căsătorit de fapt cu o *nepoată* a lui Mircea Ciobanul, fiică a domniței Stana și a lui Ivan Noroceă din Răzvad. Nunta respectivă a fost menită să marcheze împăcarea dintre Mihnea vodă și văduva lui Mircea, Chiajna, sau, mai bine-zis, reconcilierea dintre cele două principale ramuri ale familiei domnești a Țării Românești (acum, în 1587, și a Moldovei!), Solii lui Mihnea vodă și reprezentanții Chiajnei s-au întîlnit în prealabil la Poartă și „cu voia amîndurora s-au împăcat și au pus între ei legătură tare cu blestem ca să nu mai fie între dînșii, pînă la moarte, nici o dușmănie, ci să fie tot uniți între dînșii”. Inițial, nunta ce avea a pecetlui această „pace”

¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 216.

² *Ibidem*, p. 217. Momentul a fost comentat de N. Iorga, *Un pact de familie și o nuntă domnească în 1587*, în „Analele Academiei Române”, *Mem. Sect. Ist.*, Seria III, tom. XII, mem. 2, București, 1931, p. 27—33.

trebuia să aibă loc încă la „Lăsatul Secului“, însă „fiind vreme de grea iarnă, nu s-a putut face“¹. La ceremonia de la Tecuci a fost de față și doamna Ecaterina, văduva lui Alexandru Mircea, „cu toți boierii și Curtea, poate și pînă la trei mii de oameni“². Potrivit *Socotelilor Brașovului*, „cei trei prinți“, Petru, Mihnea și Vlad, se aflau împreună în Moldova la 20 mai 1587³. De fapt, prințul Vlad, mirele, sosise la curtea din Iași încă de la 12 februarie⁴. Nicolae Iorga a apreciat că „era vorba, acum în 1587 ... să se încheie o veșnică legătură între urmașii cei mai siguri ai vechii dinastii“⁵. Și este interesant de remarcat că numaidecît Petru Șchiopul, domnul Moldovei, l-a înfiat pe nepotul său Vlad și se gîndea să facă din el succesorul său, iar acesta, pe de altă parte, a putut candida totuși și la tronul Țării Românești, la 20 iulie 1589 obținînd chiar, pentru o clipă, confirmarea Porții⁶. Cu alte cuvinte, prin Vlad, însoțit cu descendenta lui Mircea Ciobanul și a Chiajnei, fenomenul unirii dinastice a Țării Românești și Moldovei urma a căpăta o nouă consacrare. S-a căutat dar în mod evident să se asigure pentru viitor prezența în scaunul domnesc, atît în Moldova, cît și în Țara Românească, a membrilor aceleiași familii.

Și într-adevăr, începînd din această epocă impedimentul apartenenței la o dinastie separată a fost complet înlăturat, în ambele sensuri. Ne gîndim la faptul că și domni de origine moldoveană, cum au fost Ștefan Surdul, fiu nelegitim al lui Ion vodă cel Viteaz (mai 1591—iulie 1592), sau Alexandru cel Rău, fiu al lui Bogdan Lăpușneanu (august 1592—septembrie 1593), au putut ajunge pe tronul Țării Românești, fiind acceptați de boierimea acesteia. În plus, ei nu s-au mai sfiit, ca Petru Șchiopul, să-și arate filiația în actele oficiale interne. De pildă, Ștefan Surdul, în primul său hrisov cunoscut, emis la București, în 1 iunie 1591, s-a intitulat: „Din mila lui Dumnezeu, Io Ștefan voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Ion voie-

¹ Scrisoare din 7 februarie 1587, a lui Petru Șchiopul, reprodusă integral în traducere românească de N. Iorga, *Un pact de familie* ..., p. 27.

² *Ibidem*, p. 32 (Citat din scrisoarea din 31 august 1587 a lui Pascal de' Marini Poli către sora mamei lui Mihnea, Maria Adorno Vallarga, aflată la Veneția, publicată anterior tot de către N. Iorga, *Contribuții la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „*Analele Academiei Române*“, Mem. Secț. Ist., Seria II, t. XVIII, București, 1896, p. 81).

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 833; N. Iorga, *Un pact de familie* ..., p. 31.

⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 27.

⁵ *Ibidem*, p. 29.

⁶ *Ibidem*, p. 32.

vod" ¹. La fel va proceda și Alexandru cel Rău, care în mai toate hrisoavele sale va preciza că este fiul marelui și preabunului Bogdan voievod" ². Este astfel limpede că ideea dinastiilor separate, în Moldova și Țara Românească, a fost puternic zdruncinată, practic înlăturată, încă înainte de înscăunarea lui Mihai Viteazul în Țara Românească, în anul 1593.

În plus, este vrednic de reținut că și după dispariția marelui voievod, care a înfăptuit întâiul unirea tuturor celor trei țări românești, calea deschisă în 1574 în raporturile dintre Țara Românească și Moldova a rodit în continuare, în cursul primei jumătăți a secolului următor, prin punerea în aplicare a unei noi variante politice. Este vorba de ivirea fenomenului trecerii succesive a cîte unui domn de la cîrma unui stat la cea a celuilalt, fără ca iarăși tradiția dinastică a fiecăreia dintre ele să mai reprezinte vreun obstacol. Această etapă a început odată cu Simion Movilă, care a domnit mai întâi în Țara Românească (1600—1601; 1601—1602), iar apoi în Moldova (1606—1607). În mod simbolic, dar cu deplin temei, pe acoperămîntul său de mormînt, de la mănăstirea Sucevița, figurează, de o parte și de alta a capului voievodului, cusute cu fire de aur și de argint, stema Țării Românești și cea a Moldovei. Tot alăturate apar cele două steme și pe o tîpsie dăruită în 1618—1619 de Doamna Marghita, văduva lui Simion Movilă, aceluiași lăcaș de la Sucevița. Și, așa cum s-a subliniat cu drept cuvînt, această tîpsie constituie o elocventă mărturie că în familia lui Simion Movilă „stăruia vie mîndria că el fusese și domn al Țării Românești” ³. La fel, în Țara Românească vom întîlni o situație identică în cazul pietrei de mormînt a lui Radu Mihnea, „ce au fost domnu Țării Rumânești și Moldovei”, aflată în biserica mănăstirii Radu Vodă din București. Nepotul lui Alexandru Mircea a domnit și el, între 1601 și 1626, atît în Țara Românească (1601; 1611—1616; 1620—1623), cît și în Moldova (1616—1619 și 1623—1626). El a murit la Hîrlău, în Moldova, la 13 ianuarie 1626, dar trupul i-a fost adus și îngropat „cu mare cinste” la București ... Fiul lui, Alexandru Coconul, amintește în

¹ D.I.R., B, veac. XVI, vol. VI, Editura Academiei, București, 1953, nr. 11, p. 9.

² Vezi, de pildă, hrisovul din 1 decembrie 1592, emis în București, în *Ibidem*, nr. 67, p. 58.

³ Vezi Petre Ș. Năsturel, *Asupra stemelor unite ale Moldovei și Țării Românești la începutul veacului al XVII-lea*, în „Studii și cercetări de numismatică”, vol. II, Editura Academiei, București, 1958, p. 371—373.

textul inscripției de pe această piatră de mormânt, în josul căreia au fost sculptate atât stema Țării Românești, cât și a Moldovei, că tatăl său i-a „lăsat” lui „steagul” de domnie în Țara Românească (1623) și „se-u dus de au fost domnu țării Moldovei”¹. Așadar, cum Alexandru Coconul a domnit în Țara Românească pînă în anul 1627, rezultă că în răstimpul 1623—1626 între cele două țări românești surori a ființat iarăși o unire dinastică de tipul celei realizate prima oară în 1574². Să ne mai mire atunci faptul că în anul 1639, cînd năzuia să-l înfrîngă pe Matei Basarab, Vasile Lupu al Moldovei se vedea domn al ambelor țări și folosea anticipat titlul: „Io Vasile voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovenești și Românești”³? Aceste amănunte suplimentare n-au desigur altă menire decît să ilustreze încă odată existența unui necurmat proces de aliniere și contopire a celor două țări românești extracarpaticе, în ambianța celui dintîi veac al dominației otomane în spațiul carpato-danubian.

Nicolae Iorga a așternut următoarele rînduri cu privire la cauza și semnificația evenimentului din 1574: „*De fapt dinastia moldovenească fusese întreruptă prin atacul arbitrar al turcilor, cari călcau o datină sacră până atunci, coborîrea din întemeietorii Moldovei trebuind măcar inventată, ca un omagiu față de datină*”⁴. Este însă exagerat să atribuim numai turcilor „vina” (!) întreruperii „datinei” dinastice moldovenești. Imperiul otoman doar a favorizat, din interese proprii, soluția politică propusă în 1574, care însă avea rădăcini, premise clare, în înseși tendințele de convergență semnalate pentru perioada anterioară a raporturilor dintre cele două țări românești din afara arcului carpatic, și ea

¹ *Ibidem*, p. 374—375. Vezi *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, *Orașul București*, nr. 318, p. 346 (reproducere foto pe aceeași pagină, fig. 28).

² Și într-adevăr, în această pericadă, mai exact în două scrisori cu data 15 iulie 1624, iar apoi într-altă epistolă, datată 26 octombrie 1624, toate trei trimise în Polonia, îl vedem pe Radu Mihnea semnînd cu deplină îndreptățire „hospodar și voievod al Țării Moldovei și Munteniei” (Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, supliment II, București, 1895, nr. CCXXXVI, p. 525—526, nr. CCXXXVI, p. 526—527 și nr. CCXXXIX, p. 529—530).

³ Vezi C. Velichi, *Vasile Lupu ca Domn al Moldovei și al Țării Românești*, în „*Revista Istorică*”, an. XXII (1936), nr. 4—6, p. 103 (act slavon, din Iași, cu data 1 noiembrie 1639). Alte considerații asupra semnificației titlului din 1639 al lui Vasile Lupu, la N. Iorga, *Desvoltarea ideii unității politice a românilor*, București, 1915, p. 26—27 (după Iorga, folosirea titlului coincidea doar cu „un moment de ambiție al Domnului Moldovei”, oricum acesta neavînd intenția „să păstreze Țara Românească pentru el; el voia s-o încredințeze cuiva din familia lui”). Vezi însă și Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 113 ș.u.

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, p. 159.

pusă sub zodia supremației turcești la Dunărea de Jos ¹. Credem că din punctul de vedere al Porții, mai precis al marelui vizir Mehmed Sokollu Pașa, personalitate de prim rang, deosebit de prudentă și perspicace, a vieții politice a imperiului în această epocă de apogeu a lui, autorizarea înscăunării lui Petru Șchiopul, fratele domnului din Țara Românească, în Moldova avea a aduce un plus de stabilitate în spațiul carpato-danubian. După cum sprijinirea alegerii principelui transilvănean Ștefan Báthory pe tronul Poloniei, în decembrie 1575, a avut neîndoielnic același sens, constituind încă un succes major al diplomației otomane în Europa răsăriteană ².

Este foarte revelator faptul că înșiși turcii au întrezărit la un moment dat și reversul posibil al medaliei în chestiunea unirii dinastice a Țării Românești și Moldovei. Astfel, la 27 ianuarie 1576, deci cu puțin înainte de stingerea din viață a lui Alexandru Mircea al Țării Românești, într-un raport german de la Poartă, destinat împăratului Maximilian II (1564—1576), se consemna zvonul că acesta va fi probabil mazilit, deoarece domnește demult și fiindcă nu este bine ca doi frați să fie domni, unul în Moldova și celălalt în Țara Românească. Cităm: „Salomon m-a informat că și cu Alexandru vodă al Țării Românești s-ar putea să se întâmple o schimbare oarecare, întrucât el ar domni deja de 8 sau 9 ani; cu atât mai ușor i-ar fi lui Mehmed Pașa să afle o pricină, întrucât nu ar fi bine ca doi frați să țină în stăpânirea lor, unul Moldova, altul Țara Românească” ³. Mărturia reprodușă nu solicită prea multe comentarii. Turcii au înțeles de timpuriu că cele trei state românești alcătuiau o zonă geo-politică unitară, o entitate. Și merită neîndoielnic remarcat în același sens și că atunci când au

¹ Totuși însuși Iorga, în altă parte a aceluiași volum, va scrie că numirea lui Petru Șchiopul în Moldova „era o mare lovitură a lui Alexandru” (Mircea) (p. 145). Mai mult, la p. 136, el observa așijderea că „precum Despot Vodă se voise domn muntean, precum titlul ambelor țeri îl purtaseră și Alexandru Lăpușneanu și Bogdan, așa, minat de aceeași poruncă a desvoltării istorice, de aceleași amintiri trecute în instinct, și Alexandru va voi să aibă Moldova”.

² Nicolae Iorga, după ce a redactat o sinteză asupra întregii istorii a Imperiului otoman, a găsit nimerit să-l califice pe Mehmed Sokollu Pașa (mare vizir între 28 iunie 1565 — 12 octombrie 1579) drept „cel mai mare om de stat al otomanilor în acest veac” al XVI-lea (Vezi studiul *Faze suferite și cărși reprezentative la români, cu specială privire la legăturile „Alexandriei” cu Mihail Viteazul*, extras din „Analele Acad. Rom.”, *Mem. Secf. Ist.*, S. II, t. XXXVII, București, 1915, p. 8). O părere oarecum diferită, la Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 211—212, 241, 243.

³ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. II, București, 1930, nr. 77, p. 99—100.

apărut în epoca de care ne ocupăm proiecte de transformare radicală a statutului lor, în sensul desființării vechilor formațiuni politice și al integrării lor în Imperiul otoman, aceste proiecte le-au luat în considerare la un loc, pe toate trei! Așa, de pildă, un raport german de la Poartă consemna la 19 aprilie 1585 o propunere a marelui vizir de atunci, Osman Pașa, făcută sultanului Murad III, potrivit căreia ar fi fost în interesul imperiului ca cele trei țări creștine, anume Transilvania, Moldova și Țara Românească, să treacă în alcătuirea unui beglerbegat, din care s-ar fi putut recruta fără nici o cheltuială un mare număr de ostași¹.

În legătură cu cele de mai sus s-ar putea ridica și o altă problemă: oare „Mihneștii“, cum au fost denumiți descendenții lui Mihnea cel Rău, după ce au văzut împlinită în folosul lor unirea dinastică a Țării Românești cu Moldova, nu au încercat să acrediteze și o justificare ideologică acestei noi realități politice? În ce ne privește, credem că răspunsul este pozitiv. Într-adevăr, există două texte de inscripții, una din 1590, de la biserica Sf. Matei din Murano, cealaltă din 1 iulie 1594, de la biserica Franciscanilor de la Bolzano (Tirol), în care Mihnea Turcitul și — respectiv — Petru Șchiopul sînt înfățișați în chip identic, adică descinzînd „din familia regală a Corvinilor“². Această genealogie de prestigiu, deși lipsită de temeii³, este plină de tîlc, cu atît mai mult cu cît în inscripția din 1590, pusă pe altarul zidit de Mihnea drept mulțumire că a căpătat din nou domnia Țării Românești (în 1589), citim că „Valahia“ este o „țară de dincolo de Dunăre, în Dacia, colonie romană“⁴. Să se fi văzut oare „Mihneștii“ stăpîni legitimi ai „Daciei“ refăcute sub scut otoman, în virtutea ascendenței lor „regale“? Așa s-ar părea, mai ales dacă ținem seamă și de un alt reper. Ne gîndim la o informație din sursă poloneză, cu data 25

¹ *Ibidem*, vol. III, București, 1931, nr. 8, p. 10.

² Inscriptia din 1590 a lui Mihnea Turcitul, din biserica Sf. Matei din Murano, la N. Iorga, *Contribuții la istoria Munteniei ...*, p. 66—67; cealaltă inscripție, de pe piatra de mormint a lui Petru Șchiopul, în Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, nr. DXCV, p. 451. Comentarii recente asupra lor, la Pavel Chihaia, „Familia corvină“ a Țării Românești, în volumul său *De la „Negru Vodă“ la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, p. 120—128.

³ Remarca justă a prof. M. Berza, *Vlad Țepeș, ses règnes et sa légende. En marge de deux livres récents*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes“, t. XV (1977), nr. 2, p. 328, n. 4. Într-adevăr, Mihnea cel Rău, bunicul lui Alexandru Mircea și Petru Șchiopul, nu s-a născut din căsătoria lui Vlad Țepeș cu „sora“ regelui Matiaș Corvin al Ungariei, ci dintr-o legătură anterioară.

⁴ Vezi, pentru exegeza acestui text, și A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 125, nr. 178.

aprilie 1581, după care „voievodul Valahiei Transalpine“, deci Mihnea al Țării Românești, ar fi stăruit atunci pe lângă sultan să obțină tronul Transilvaniei¹! Să fi stat la originea acestei pretenții și candidaturi dreptul „ereditar“ al familiei lui Mihnea? Oricum, este interesant de constatat că, potrivit aceluiași raport polonez, turcii nu mai voiau în acel moment să mai îngăduie, nici măcar de formă, o alegere de principe în Transilvania, ci doreau să numească ei principele, după cum ajunseseră să facă în privința domnilor din „Țara Moldovei și Țara Munteniei“².

Este, de asemenea, tulburător să observi că în vreme ce „Mihneștii“ se slujeau de o tradiție politică occidentală, cea a „regalității“ familiei Corvinilor, spre a-și afirma legitimitatea în calitate de cîrmuitori ai spațiului românesc, indiferent de hotarele care-l brăzdau, tot ei încurajau din plin și o altfel de legitimare, de astă dată religioasă, cu ajutorul Patriarhiei ecumenice din Constantinopol. În cazul „pactului de familie“ din 1587, garant al împăcării dintre familia Chiajnei și cea a „Mihneștilor“ a fost ales patriarhul ecumenic, în fața căruia, în prealabil, reprezentanții celor două familii au schimbat inecele viitorilor miri „cu jurămint și cu blestem“³. De fapt, din 1586 și pînă prin 1588 nu mai puțin de trei patriarhi ecumenici au fost oaspeți ai Țării Românești: Teolipt II, Pahomie II și Ieremia II. Ultimul a devenit chiar „cumătru cu Mihnea voievod, pentru că i-a botezat fiul“, și, în plus, nu s-a mulțumit cu vizita la curtea din București, ci a trecut și la Iași, unde a poposit un răstimp mai îndelungat⁴. Sub semnul acestei duble deschideri ideologice par să fi pus „Mihneștii“ programul lor politic, a cărui primă etapă o înfăptuiseră în 1574 ...

¹ Józef Siemieński, *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. II (1580–1582), Varșovia, 1909, nr. 413, p. 42. Știre semnalată pentru prima oară de P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în culegerea *Studii privind Unirea Principatelor*, Editura Academiei, București, 1960, p. 73.

² Dat fiind că în primăvara anului 1581 Petru Șchiopul nu ocupa tronul Moldovei, ci era surghiunit în Alep, s-ar putea presupune că tentativa lui Mihnea de a ajunge la cîrma Transilvaniei era legată de strădania familiei sale de a-l readeuce pe cel dintîi în țările românești, însă de astă dată nu în Moldova, ci chiar în Țara Românească.

³ N. Iorga, *Un pact de familie...*, p. 27.

⁴ Al. Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovalahiei cu Patriarhia de Constantinopol...*, p. 912 ș.u. Cît de strînse erau relațiile „Mihneștilor“ cu scaunul ecumenic se vede și din aceea că în timpul serviciilor din biserica patriarhală din Constantinopol, Miloș, fratele lui Alexandru Mircea și al lui Petru Șchiopul, avea dreptul să se așeze imediat după patriarh și înaintea mitropoliților, iar la mesele solemne era singurul căruia i se îngăduia să se așeze lângă patriarhul care trona (N. Iorga, *Byzance après Byzance*, p. 144).

Supremația turcească, departe de a-i stînjeni, i-a făcut — după cum am văzut — să tindă și mai departe, la Transilvania, pe care Poarta o vroia cîrmuită după modelul Țării Românești și Moldovei. Sultanul era „cinstitul împărat” care-l trimisese pe Petru Șchiopul în 1574 să domnească în Moldova, îndeplinind astfel voia „Domnului Dumnezeu”, al cărui reprezentant spiritual, patriarhul ecumenic, continua să viețuiască pe malul Bosforului! Și tot el, sultanul, adică „împăratul” care luase locul vechilor împărați bizantini, împreună cu patriarhul ecumenic, deci aceeași dualitate laico-religioasă care s-a aflat în fruntea lumii răsăritene veacuri de-a rînduri, avea să înlesnească și să consacre extinderea stăpînirii „Mihneștilor” asupra Transilvaniei, realizîndu-se astfel în întregime visul descendenților „familiei regale a Corvinilor”! O dată mai mult, ne aflăm în plin „Bizanț după Bizanț”, iar renașterea politică românească se constituie ca o parte integrantă a acestui fenomen major, mergînd mîna în mîna și interpenetrîndu-se cu renașterea greacă post-bizantine ¹.

Unirea dinastică din 1574 a avut, în afară de consecințele arătate mai înainte în legătură cu instituția domniei din cele două țări românești extracarpătice, și alte urmări deosebit de însemnate. Mai întîi, tot în domeniul strict politic, suirea în scaunul domnesc din Moldova a lui Petru Șchiopul a adus după sine un foarte interesant proces, care se va continua și amplifica în veacul următor, de înălțare a unor boieri munteni pe treptele celor mai înalte dregătorii din sfatul domnesc moldovean. Și, bineînțeles, de acum încolo, în chip reciproc și ierarhia boierească a Țării Românești va deveni deplin accesibilă carierelor unor figuri politice originare din Moldova, și aceasta fără încetare, nu incidental, cum se întîmplase pe vremea lui Radu cel Mare ² sau a Chiajnei și a lui Petru cel Tânăr. Nicolae Stoicescu, care a sesizat și studiat acest proces,

¹ Atragem atenția că aici am discutat numai un aspect de ideologie politică, pe temeiul demersurilor și acțiunilor familiei „Mihneștilor”. În esență, ceea ce pare propriu concepției lor politice este gîndul că pot și au dreptul să dobîndească tronul oricîreia din cele trei țări românești. Această concepție nu implică neapărat și ideea unirii celor trei state sub același sceptru, al unui singur membru al acestei familii. Dar, nu mai puțin, ea constituie o etapă fundamentală pe drumul la capătul căruia se plasează ideea întrupată de Mihai Viteazul (vezi și mai sus n. 2 pag. 175).

² Unul din marii dregători ai lui Radu cel Mare, pe nume Bogdan — mare spătar (1502—1505) și mare logofăt (1505—1507), de origine moldovean, foarte probabil chiar din familia domnească a acestei țări românești, își datorează penetrația în înalta ierarhie feudală a Țării Românești, legăturii și căsătoriei cu Caplea, sora lui Radu cel Mare. Este deci un caz de excepție.

a întocmit o listă de 34 de nume de boieri care, din a doua jumătate a veacului XVI și pînă la sfîrșitul celui de-al XVII-lea, au trecut dintr-o țară românească în cealaltă și au ocupat de multe ori dregătorii însemnate atît într-una, cît și în cealaltă ¹. Concluzia autorului citat este că această mutare a dregătorilor dintr-o țară în cea învecinată, unde-și pot continua nestînjeniți cariera — proces care nu trebuie confundat cu fenomenul pribegirilor din motive politice —, după cît se pare constituie un „*aspect neîntîlnit ... în istoria altor țări*” și că „a contribuit la strîngerea relațiilor politice dintre cele două țări, la o mai bună organizare a dregătoriilor” lor, fiind în ultimă instanță și o „*dovadă puternică a originii comune a locuitorilor lor*” ².

Toate cele de mai sus sînt perfect adevărate, dar Nicolae Stoicescu a omis să pună în capul listei sale cronologice un nume care îngăduie să se observe că procesul respectiv a început exact o dată cu prezența pe tronul Moldovei a primului domn muntean, adică a lui Petru Șchiopul. Este vorba de Leonte, zis Melentie Balica hatmanul, din celebra familie a boierilor Buzești din Țara Românească, care a fost și ctitorul unei mănăstiri din vecinătatea Iașilor, anume Galata de Jos, cu hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavril, așezate pe locul pe care astăzi se înalță impunătoarea construcție a bisericii Frumoasa ³. Pare probabil ca data zidirii acestei mănăstiri să fie încadrată de anii 1583—1586, dar ceea ce este mai important este că boierul Balica își datorează exclusiv ascensiunea lui Petru Șchiopul, căruia i-a fost un foarte credincios sfetnic și apărător, în clipele de restriște. El era fiul lui Gherghina, fost pitar în Țara Românească, și al Mariei, una din fiicele lui Petru Rareș. A avut un frate, pe Radu postelnic din Oteteliș, care a rămas și a viețuit în Țara Românească. Pe Balica îl întîlnim în Țara Românească, la București, la curtea lui Mihnea Turcitul, pe data de 9 mai 1581, cînd, ca membru al familiei Buzeștilor, participă la un proces pentru un grup de sate ale acestora (Jidegola, Desa, Mișina și Rogojanii). Numele lui și al fratelui său figurează în hrisovul domnesc de la această dată care le confirmă

¹ N. Stoicescu, *Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVII: mutarea dregărilor dintr-o țară în alta*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XI, Iași, 1974, p. 251—256.

² *Ibidem*, p. 252 și 256.

³ Vezi pentru el Alexandru I. Gonța, *Mănăstirea Balica din Iași — o ctitorie din veacul al XVI-lea a boierilor Buzești din Țara Românească*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, an. XL, (1964), nr. 5—6, p. 273—281.

stăpînirea satelor amintite, împreună cu cele ale verilor lor, Radu, Preda și Stroe, viitorii vestiți frați Buzești, dregători și războinici ai lui Mihai Viteazul ¹. Balica Buzescu a mai venit odată în Țara Românească, după data de 8 decembrie 1581, însă acum ca pribeag, de teama lui Iancu Sasul vodă, care-l înlocuise temporar pe Petru Șchiopul ². Prima dregătorie însemnată pe care i-a dăruit-o protectorul său muntean a fost cea de mare paharnic, deținută între 16 iulie 1576 — 4 iulie 1578. A fost apoi hatman și portar de Suceava între 2 aprilie 1579—21 august 1581 și 6 ianuarie 1583—26 februarie 1586. Sub Iancu Sasul a fost retrogradat, fiind atestat mai întîi ca mare spătar (25 august 1581), apoi, desigur puțin înainte de a apuca pe calea pribegiei, ca pîrcălab de Neamț (8 decembrie 1581) ³. A murit ceva mai devreme de 9 august 1586. Sfîrșitul pare să-i fi fost grăbit de rănile grave căpătate în toamna anului 1582, cînd a apărut tronul stăpînului său Petru Șchiopul de pretendentul Ilie, fiu nelegitim al lui Petru Rareș, pe care a reușit să-l prindă în luptă, nimicind detașamentul de cazaci care-l sprijinea ⁴.

Alt personaj care merită a fi amintit aici este boierul muntean Ivan Noroceă din Răzvad. Biografia lui este cu atît mai interesantă cu cît ilustrează procesul de care ne-am ocupat nu numai în cazul relațiilor dintre Țara Românească și Moldova, ci și în legătură cu Transilvania. Într-adevăr, acest mare boier a fost însurat cu domnița Stana, fiică a lui Mircea Ciobanul și a Chiajnei, și a început prin a fi mare postelnic (1561—1564) și mare logofăt (1564—1568) în sfatul cumnatului său, Petru cel Tînăr. După mazilirea acestuia, Ivan Noroceă trece în Transilvania, unde are moșii și este primit în rîndurile nobilimii ardelene cu titlul „de Sas-Sebeș” (Sebeșul Săsesc) ⁵. Aici el slujește interesele familiei Báthory, fiind chiar reprezentantul Transilvaniei la Poartă și

¹ D. I. R., B, veac. XVI, vol. V, nr. 23, p. 22 (discutat de către Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 279—280).

² Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 281; vezi și Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 213.

³ N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1384—1711)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, VIII, Iași, 1971, p. 418, 406, 417, 411.

⁴ Act din 4 noiembrie 1582, la A. Veress, *Documente*, II, nr. 215, 235. Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 277. Pentru biografia lui Balica, vezi și datele culese de N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova ...*, p. 291—292 (care însă nu cunoaște proba adusă de Al. I. Gonța în favoarea originii muntenesti a personajului).

⁵ Ștefan Meteș., *Moșiile domnilor și boierilor din țările române în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925, p. 56.

îndeplinind și câteva solii în Moldova. Căsătoria fiicei sale Velica, în anul 1587, cu prințul Vlad, din neamul „Mihneștilor“, îl aduce în Moldova lui Petru Șchiopul, acum rudă a sa prin alianță, unde este rînd pe rînd pîrcălab de Neamț (24 aprilie 1589; 23 mai 1589—2 martie 1590 și 25—30 aprilie 1591), pîrcălab de Roman (16 martie 1591), mare vornic de Țara de Sus (25 decembrie 1591—3 mai 1592) și hatman (13 martie 1593—20 aprilie același an). După o revenire în Transilvania, boierul nostru își sfîrșește cariera tot în Țara Românească, sub Mihai Viteazul, pe care l-a slujit cu „vărsare de sînge“ și al cărui mare vornic a fost în răstimpul 26 septembrie 1594—6 februarie 1597, adică în perioada cea mai grea a războiului cu turcii¹.

Cele două exemple înfățișate sînt suficiente spre a sugera însemnătatea procesului discutat pentru strîngerea legăturilor politice dintre țările românești. Acest proces, care a decurs din evenimentul unirii dinastice din 1574, ne ajută să înțelegem cum au putut răsări din mediul boieresc afirmații precum cele pe care le vom întîlni în două texte de scrisori din anul 1599. Subliniem din capul locului că avem de-a face cu mărturii de dinaintea unirii celor trei țări românești de către Mihai Viteazul. Prin aceasta ele au o valoare covîrșitoare întru revelarea unui al treilea aspect legat de consecințele unirii dinastice realizate de „Mihnești“. Prima din cele două mărturii este cuprinsă într-o scrisoare a boierilor munteni Dan vistierul și Vintilă clucerul către cancelarul polon Jan Zamoyski, scrisoare prin care ei solicitau, în numele unei grupări boierești ostile lui Mihai Viteazul, protecția regelui Poloniei, cerîndu-l totodată ca domn pe „fratele lui Ieremia vodă“ din Moldova, adică pe Simion Movilă. Iată pasajul care ne interesează: „Toți boierii Țării Românești și toată țara-l cer și-l iubesc, pentru că vreau să fie la un loc și în unire cu țara Moldovei. Căci sîntem toți de o limbă și de o lege, și în vremile de odinioară astfel domnul moldovenesc ajungea domn muntean și domnul muntean domn moldovenesc“². Dar există și o a doua scrisoare, cu data 5 septembrie 1599, trimisă de astă dată din Țara Românească grupului de boieri pribegi din Moldova, condus de Dan vistierul și Vintilă clucerul, care consună cu prima în privința cererii ca regele și cancelarul polon să intervină pentru înlăturarea lui Mihai Viteazul și instalarea în scaunul domnesc a fratelui lui Ieremia

¹ „Fișa“ completă a personajului, la N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova...*, p. 66—67; vezi și *Idem, Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova...*, p. 252—253.

² N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. cit., p. 42.

Movilă. Și aici justificarea alegerii lui Simion Movilă se întemeiază pe faptul „că sântemu toți de o lege și de o limbă”, cu adaosul că Movileștii sînt „domni de rudă bună” și s-au vădit a fi „domni buni și milostivi și li-e milă de toți săracii”¹. Indiferent dacă scrisoarea din care provine este falsă — așa cum s-a susținut la un moment dat² — sau nu, această a doua mărturie rămîne la fel de prețioasă în cadrul discuției de față, întrucît oricum falsul nu a putut fi făptuit decît tot în 1599, și anume înainte de expediția lui Mihai Viteazul în Transilvania.

În fond, în anul 1599, capii opoziției contra lui Mihai Viteazul, marii boieri Dan Danilovici și Vintilă Bengescu³, refugiați după bătălia de la Călugăreni în Moldova, propuneau nici mai mult nici mai puțin decît refacerea unirii dinastice din 1574, acum însă sub cîrma familiei moldovene a Movileștilor, cu scoaterea Țării Românești din frontul antiotoman și înscrierea ei pe orbita liniei de forță generate de înțelegerea polono-otomană. Faptul că în ambele texte s-a recurs la argumentul unității de neam și credință — „*sîntem toți de o limbă și de o lege*” —, și aceasta într-un mediu boieresc, prin excelență conservator în chestiunea apărării structurilor și ideologiei politice proprii, atestă din plin ce însemnătate extraordinară a avut experiența inițiată în anul 1574 pentru mentalitatea societății românești de la răsărit și miazăzi de Carpați. Practic, ea a întărit în chip hotărîtor conștiința unității de neam a moldovenilor și muntenilor, transformînd-o și înălțînd-o de la nivelul unui sentiment oarecum difuz, pînă la rangul de argument politic. Dacă în etapa anterioară, pe vremea lui Despot, de pildă, argumentul etnic — descendența din romani a moldovenilor — era politizat din exterior încă, prin vocea acestui efemer cîrmuitor străin venit în contact direct cu realitățile spațiului românesc, acum același argument este vehiculat în texte politice fundamentale de înșiși factorii politici autohtoni. Este o evoluție deosebit de rapidă și elocventă, care s-a petrecut însă *înainte de înscăunarea lui Mihai Viteazul în Țara Românească (1593)*, fiind determinată de evenimentul-cheie din anul 1574. Să nu uităm, în același sens, că cei doi boieri care, pe drumurile pribegiei, invocau la loc de frunte ideea unității de neam a românilor pentru ca Țara Româ-

¹ Șt. Ștefănescu, *Știri nci cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. V, București, 1962, p. 188.

² Părerăa lui Ion Ionașcu, *Mihai Viteazul și boierii trădători*, în „Magazin Istoric”, an. II (1968), nr. 1, p. 83.

³ Identificarea neamului lui Vintilă a fost făcută de Ion Ionașcu, în articolul citat în nota precedentă, p. 81.

nească și Moldova „să fie la un loc și în unire” și-au început ascensiunea politică exact în epoca „Mihneștilor”. Astfel, Vintilă Bengescu a fost marele stolnic (1586—1588) și marele clucer (1589—1590) al lui Mihnea Turcitul, în a doua domnie a acestuia. Iar Dan Danilovici, după ce a fost grămatic în cancelaria acelorași „Mihnești”, cam între anii 1576—1583, i-a slujit apoi și în calitate de logofăt al doilea și vistier al doilea, pătrunzând în sfârșit în sfatul domnesc în răstimpul 15 mai—17 iunie 1592, adică sub Ștefan Surdul, cel dintâi domn de origine moldoveană care s-a suit în scaunul Țării Românești. Dar, ne grăbim să observăm, însuși Mihai Viteazul și-a început cariera politică sub „Mihnești” ! Ba chiar, el este cel ce în decembrie 1588 îl înlocuiește în dregătoria de mare stolnic pe Vintilă Bengescu ... Să fi ignorat el, în aceste condiții, mutațiile ideologice din mentalitatea mării boierimi muntene, ale înseși generației crescute sub regimul unirii dinastice din 1574, din care făcea parte? Greu de crezut, cu atât mai mult cu cât constatăm că numaidecât după ce ocupă scaunul domnesc din Țara Românească procedează în spiritul vremurilor noi, adică numește în atât de importanta dregătorie de mare logofăt pe un mare boier moldovean, Andrei Corcodel, fostul hatman al lui Petru Șchiopul dintre anii 1586—1589 ¹.

La rîndul ei, unitatea de „lege”, recunoscută și evocată alături de unitatea de neam, în anul 1599, de către Dan Danilovici și Vintilă Bengescu, a primit o consacrare concretă deosebit de spectaculoasă sub impulsul aceleiași moment politic de cotitură patronat de familia „Mihneștilor”. Ne gîndim la puternica înrîurire a arhitecturii muntenești asupra arhitecturii religioase din Moldova, fenomen inițiat prin efortul de ctitor al lui Petru Șchiopul și care s-a dezvoltat în continuare, fără curmare, și după ce el a părăsit tronul țării românești de la răsărit de Carpați. Această fază nouă, de maximă însemnătate, din evoluția arhitecturii moldovenești, care, după domnia lui Ștefan cel Mare, păruse că și-a cristalizat definitiv tipologia proprie, a fost inaugurată de zidirea de către Petru Șchiopul, desigur, cu concursul unor meșteri munteni, a mănăstirii Galata din Deal, cu hramul Înălțarea, în anii 1582—1583 ². Dacă în mare biserica acestei mănăstiri din marginea

¹ Pentru biografiile lui Dan Danilovici, Vintilă Bengescu, Andrei Corcodel și Mihai Viteazul (înainte de domnie), vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, p. 47—48, 70—71, 102, 290—291.

² Datarea și bibliografia aferentă acestui așezămint, la N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, s.v.

Iașilor respectă distribuția în plan și proporțiile tradiționale ale monumentelor moldovenești, totuși apar o serie de inovații majore, care vor fi reluate și vor modifica de acum încolo sensibil fizionomia construcțiilor religioase din Moldova. Înfrîurirea arhitecturii din Țara Românească asupra celei din Moldova va deveni și mai pronunțată o dată cu zidirea, tot lângă Iași, a bisericii Sf. Nicolae-Aroneanu, ctitorie din 1593—1594 a lui Aron vodă Tiranul¹. Dar sîntem convinși, deși construcția inițială nu s-a păstrat, că aceeași echipă de meșteri mixtă — munteano-moldoveană — a fost folosită și de dregătorul muntean al lui Petru Șchiopul, Balica hatmanul Buzescu, la mănăstirea pe care a ridicat-o între anii 1583—1586 pe un loc situat — lucru semnificativ! — nu departe de fundația stăpînului său. Așadar, ceea ce specialiștii au denumit o „cotitură bruscă“, „nouă orientare“ sau „un important pas înainte“ în istoria arhitecturii moldovenești a început mulțumită efortului constructiv al unui domn și al unui mare dregător de origine munteană. Că nu a fost vorba, în ambele cazuri, de experiențe întîmplătoare, nerodnice și repede uitate, ne-o vădește întreaga arhitectură religioasă moldovenească din veacul XVII, care a preluat definitiv influențele muntenești sosite în epoca unirii dinastice realizate de „Mihnești“. Să mai observăm tot la acest capitol al interferențelor culturale că în 1574, de astă dată în Țara Românească, a fost pentru întîia oară zugrăvit pe pereții unei biserici portretul unui domn al Țării Românești alături de cel al unui domn al Moldovei. Este vorba, firește, de chipurile lui Alexandru Mircea și Petru Șchiopul, reprezentate împreună cu ale celorlalți membrii ai familiei lor pe fresca ce împodobește interiorul bisericii mănăstirii Bucovăț de lângă Craiova, anume în registrul inferior al picturii de pe zidul vestic al naosului. Prezența inscripției, adevărată *Cronică pictată*, în rînd cu aceste portrete, confirmă opinia după care întreaga pictură din naosul și altarul de la Bucovăț a fost ctitorită de Alexandru Mircea și a avut semnificația unei ofrande în clipa în care suirea în scaunul domnesc al Moldovei a fratelui său a izbutit². Negreșit însă, gestul zugrăvirii

¹ Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 17—20. Vezi și N. Ghika-Budești, *Înfrîuririle reciproce între arhitectura din Muntenia și cea din Moldova*, în volumul „Închinare lui Nicolae Iorga“, Cluj, 1931, p. 175—188.

² Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura de la Bucovăț*, în „Buletinul Monumentelor Istorice“, an. XL (1971), nr. 4, p. 64—65. Mănăstirea Bucovăț a fost întemeiată în anul 1572 de către marii boieri Stepan (Ștefan), fost mare clucer — „un om mare pe lângă Alexandru“ voievod — , și fiul său Pîrvu din Cioroiași, care s-a însurat cu o nepoată a soției lui Alexandru Mircea (*Călători străini despre țările române*, III, p. 224).

celor doi domni la Bucovăț are doar o valoare simbolică mai restrînsă, el exprimă mai curînd ideea de triumf politic al familiei „Mihneștilor“, decît ideea de unitate a țărilor române, în raport cu fenomenul cultural major și de durată al înrîuririi arhitecturii din Moldova de către cea din Țara Românească. În legătură cu apariția în 1547, la Tîrgoviște, de sub teascurile lui Dimitrie Liubavici, a *Apostolului* în două ediții, una pentru Țara Românească, cealaltă pentru Moldova, Nicolae Iorga a notat, pe bună dreptate, că sub patronajul doamnei Elena a lui Petru Rareș „se ajunge astfel în acest domeniu, la o unire culturală ... a celor două țări românești“¹. Se cuvine dar să tragem aceeași încheiere acum și pentru un alt domeniu de maximă însemnătate al culturii: într-adevăr, tot în vremea de dinainte de Mihai Viteazul, și anume sub patronajul familiei „Mihneștilor“, s-a ajuns la unire și în privința arhitecturii din Țara Românească și Moldova.

La sfîrșitul incursiunii noastre în istoria relațiilor politice moldo-muntene de la jumătatea veacului XVI pînă în anul 1593, fie-ne îngăduită o reflecție. În anul 1574, în contextul ridicării la luptă contra Semilunei a lui Ion vodă cel Viteaz, s-au ciocnit două programe politice care, de fapt, *amîndouă aveau la bază ideea unității țărilor românești din afara arcului carpatic*. Cum se știe, îndată după biruința de la Jiliște (14 aprilie 1574) Ion Vodă cel Viteaz, procedînd conform tradiției gîndirii lui Ștefan cel Mare, din cursul războiului său cu sultanul Mehmet II, s-a grăbit să trimită la București un detașament care să instaleze în scaunul domnesc pe pretendentul Vintilă, fiu nelegitim al lui Pătrașcu cel Bun². Prin urmare, încă odată, scoaterea Țării Românești din orbita influenței turcești s-a dovedit etapa obligatorie pe calea efortului de redobîndire a libertății Moldovei. Dacă totuși pînă la sfîrșit a obținut cîștig de cauză politica de familie a „Mihneștilor“, aceasta s-a datorat în bună parte forței enorme a Imperiului otoman, încă nealterate în pofida victoriei navale de la Lepanto (7 octombrie 1571) a coaliției puterilor europene. De altfel, abia cu două luni înainte de această bătălie, turcii reușiseră să ocupe și să anexeze

¹ N. Iorga, *Cinci comunicări la Academia Română*, III. *Tipărituri românești necunoscute în „Revista Istorică“*, XVII (1931), nr. 1–3, p. 10 (a extrasului).

² Pentru această acțiune, vezi reconstituirea lui Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 150 ș.u.

insula Cipru, — 3 august 1571 — , ceea ce le-a desăvârșit controlul asupra Mediteranei orientale, pe care o socoteau „loc de trecere a pelerinilor musulmani din Africa spre Mecca și cheia legăturilor comerciale cu Egiptul, Yemenul și India”¹. Dar, în egală măsură, succesul lui Alexandru Mircea și al lui Petru Șchiopul a exprimat, după opinia noastră, și opțiunea unei largi sfere din societatea românească de a refuza, deocamdată, antrenarea spațiului carpato-danubian într-un nou conflict pe viață și pe moarte cu Imperiul otoman. Potrivit cronicarului-călugăr Azarie, înainte de a apuca armele, în 1574, Ion vodă cel Viteaz a fost sfătuit astfel de marele logofăt Ioan Golăi, „cel dintîi dintre sfetnicii” săi: „Deci, dintre amîndouă alege-ți pe cea mai bună: sau pleacă-ți capul în fața împăratului <sultanului> sau pleacă și du-te în țări străine, *dar cu turcii nu te apuca de luptă*”. Pe de altă parte, același cronicar contemporan ne spune, în chip semnificativ pentru ceea ce încercăm să scoatem în relief, că Petru Șchiopul, care era „fratele lui Alexandru voievodul muntenesc”, „se silea să ajungă la luarea domniei *fără război și luptă*” (s. n. — Șt. A.)². Recunoașterea dominației Porții, ca tendință ideologică fundamentală din mediul factorilor politici din Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului XVI, departe de a avea doar consecințe negative, nu numai că a îngăduit păstrarea păcii cu turcii, într-o epocă în care supremația lor militară în răsăritul Europei se impusese și era unanim temută, dar a favorizat, cum am văzut, procesul apropierii politice a țărilor românești. Ne-am obișnuit să identificăm grăbit această fază a raporturilor româno-turcești cu o perioadă de decădere, cu tot ceea ce implică mai urît cuvîntul respectiv. Nicolae Iorga remarca însă, acum mai bine de jumătate de secol, pornind de la termenii de care sultanul Selim II se folosea într-o scrisoare către Alexandru Mircea, domnul Țării Românești, scrisoare prin care îi vestea cucerirea Ciprului, că „robia” sub turci „nu era pe departe așa de umilitoare cum erau aplecați a o crede

¹ Pasaj dintr-un firman al sultanului Selim II, reprodus în traducere de Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 219.

² P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI ...*, p. 150—151.

atîția”¹. Petru Șchiopul însuși, în anul 1587, după un raport italian deosebit de bine informat, nu avea a se plînge decît de abuzurile financiare ale turcilor, care — pe lîngă „tributul știut” — „fără a fi prevăzut lucrul în vreun tratat”, trimitea mereu și alți ceași cu cereri de bani. Autorul anonim al aceluiași raport, destinat papei, credea chiar într-o posibilă ridicare la luptă a domnului Moldovei, dar nu pentru alta, ci pentru „speranța pe care o are de a se putea păstra mai departe domnia în neamul său, ceea ce nu s-ar putea niciodată dobîndi sub dominația turcilor”². Reiese așadar limpede că familia „Mihneștilor”, după ce a izbutit să se așeze la cîrma celor două țări românești surori, și-a pus și problema conservării acestei situații, neexcluzînd chiar soluția războiului cu preaputernica împărăție de la miazăzi! Însă un asemenea gînd nu ar fi putut miji dacă statele românești nu și-ar fi păstrat intacte structura și resursele. „Tratatele” evocate de Petru Șchiopul în 1587 spre a acuza cererile suplimentare de bani ale Porții — în afara tributului pe care-l consemnau — au fost neîndoielnic o realitate fundamentală, respectată în ansamblu de turci, și care a garantat ființa și autonomia țărilor românești³.

¹ N. Iorga, *Ordinul lui Selim al II-lea către Alexandru Vodă al Țării Românești (1572)*, în „Revista Istorică”, XI (1925), nr. 7—9, p. 155 (părere menținută și în *Istoria românilor*, V, p. 153). Tot Iorga, cu alt prilej, glosînd pe marginea unei epistole a lui Petru Șchiopul, din vremea exilului acestuia, epistolă destinată marelui vizir Sinan, nota: „Oricît s-ar obiecta că avem a face numai cu un resumat grecesc, se vede totuși cît de simplu, de familiar putea scrie un Voievod de-al nostru, ba încă și în durerile pribegiei, aceluia care era pe vremea aceea, principalul stilp al Împărăției” (*Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?*, în „A.A.R.”, M.S.I., S. III, t. XI, Buc., 1929, p. 12). Pentru o revizuire a prisme prin care sînt privite îndeobște raporturile româno-turcești a pledat și Constantin C. Giurescu, *Despre caracterul relațiilor dintre români și turci*, în volumul său *Probleme controversate în istoriografia română*, Editura Albatros, București, 1977, p. 87—122.

² *Călători străini despre țările române*, III, p. 204—205.

³ În această chestiune vezi și Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, Editura Academiei, București, 1970, p. 103—140.

RAPORTURILE POLITICE ALE TRANSILVANIEI CU CELELALTE DOUĂ ȚĂRI ROMÂNEȘTI ÎN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XVI-LEA

PRIBEGII MUNTENI ÎN TRANSILVANIA

Încă din a doua jumătate a secolului XIV, în faza cea mai timpurie a existenței statale a Țării Românești, se constată că una din formele luate de opoziția din rîndul marii boierimi față de autoritatea centrală, de domn, a fost refugiarea peste hotar a protagoniștilor, de obicei în Transilvania¹. Dar niciodată pînă la mijlocul secolului XVI, în vremea lui Mircea Ciobanul, fenomenul emigrărilor politice din Țara Românească nu a avut amploarea și durată pe care o întîlnim acum.

Pentru a ne face o idee asupra însemnătății figurilor politice care s-au regrupat și au luptat contra acestui domn este de ajuns să comparăm lista boierilor aflați în Transilvania, în preajma pretendentului Radu Ilie, la 9 ianuarie 1552, cu cea a membrilor sfatului domnesc din primăvara anului următor, cînd amintitul pretendent se va afla în scaunul domnesc de la Tîrgoviște, după ce izbutise să-l înlăture cu armele pe Mircea Ciobanul. Vom vedea astfel, nu fără surprindere, că întreg sfatul domnesc de la 20 martie 1553, de pildă, era compus din foști pribegi, în cap cu „jupan Drăghici spătar” din Mărgineni, cu Stănilă din Pietroșani mare vornic și Radul din Drăgoiești mare logofăt². Este într-adevăr o situație fără precedent, dat fiind că nu mai cunoaștem nici un caz în care un nou domn să nu fie cîtuși de puțin preocupat de a aduce în juru-i măcar cîțiva boieri ai domnului anterior sau, oricum, rămași în țară. Și culmea este că tot acest „sfat de pribegi” din 1552—1553 era de fapt alcătuit exclusiv din reprezentanți

¹ Vezi A. Sacerdoțeanu, *Cea dintîi pedeapsă de „hiclenie” în Țara Românească*, în „Revista Istorică”, an. XXII (1936), nr. 10—12, p. 294—297.

² Lista din 9 ianuarie 1552, în *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, vol. I, Budapesta, 1876, p. 403; componența sfatului domnesc din 20 martie 1553, în *Documente privind istoria României, B, Țara Românească*, veac. XVI, vol. III, nr. 17, p. 16—17.

ai unor vechi și mari neamuri feudale, care aveau din plin dreptul să dețină înalte dregătorii, în timp ce Mircea Ciobanul, în ajunul căderii, ajunsese să aibă alături aproape numai „oameni noi”¹, pentru care genealogiștii s-au aflat în imposibilitate de a le stabili originea².

Vom reaminti în cele ce urmează, pe scurt, etapele principale ale desfășurării conflictului dintre Mircea Ciobanul și marea boierime din Țara Românească, în realitate un autentic război, în contextul căruia s-au consumat uneori drame extrem de sângeroase. Inițiativa ostilităților a aparținut domnului, care — cum ne spune cronica — „cînd au fost a doao săptămînă” de la suirea în scaunul domnesc, deci pe la sfîrșitul lunii martie 1545, a pus să fie tăiați cîțiva boieri, în frunte cu Coadă, fostul mare vornic al lui Radu Paisie din răstimpul 1542–1545, și cu fratele acestuia Radul comisul. Au mai căzut tot atunci sub securea călăului și alți doi sfetnici ai lui Radu Paisie, anume frații Stroe și Dragu din Orboiești, foști unul mare spătar, iar celălalt mare stolnic³. Cronica Țării Românești adaugă că ei au fost uciși numai după ce cu „rea muncă i-au muncit pentru avuție”, iar „alți boiari au fugit” peste munți, în Transilvania, de unde în anul următor — 1546 — s-au întors cu oaste „pre gura Praovei”. În lupta care s-a dat în satul Periș, la 26 august, biruința a revenit lui Mircea Ciobanul, iar Udriște din Mărgineni, fostul mare vistier al lui Radu Paisie — mare

¹ Vezi Ion Donat, *Le domaine princier rural en Valachie (XIVe – XVIe siècles)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. VI (1967), nr. 2, p. 218, care atrage atenția asupra unei afirmații a generalului Castaldo — făcută în 1552 — în legătură cu faptul că Mircea Ciobanul, în locul boierilor uciși sau fugari, a așezat oameni de condiție modestă (*ignobiles in loco nobilium ponit*).

² Cf. *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV–XVII*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, București, 1960, p. 566–581.

³ *Istoria Țării Românești (1290–1690). Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. critică de C. Grecescu și D. Simionescu, Editura Academiei, București, 1960, p. 48–49 și 208; Prof. I. I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopiseșului Cantacuzinesc*, în „Mitropolia Olteniei”, an. XIII (1961), nr. 7–8, p. 507; Virgil Cîndea, *Letopiseșul Țării Românești (1292–1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii”, t. 23 (1970), nr. 4, p. 686. Toate versiunile cronicii îi amintesc și pe un anume Vintilă comisul printre boierii decapitați. După părerea lui George D. Florescu ar fi vorba de „un boier din Mărgineni” (*Vintilă I din Cornășeni*, extras din volumul omagial C. Giurescu, București, 1944, p. 247, n. 2), dintr-un neam care, într-adevăr, ulterior s-a opus cu armele lui Mircea Ciobanul. Pentru biografiile marilor boieri citați acum, dar și în paginile următoare, vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, Editura Enciclopedică, București, 1971, s.v.

dregător și în sfaturile predecesorilor acestuia — împreună cu Teodosie banul din Periș, descendent după mamă din Vlad Călugărul voievod, au fost prinși și decapitați ¹.

Al doilea val de pribegiri este marcat de prezența printre fugari a unor personalități pe care inițial domnul le atrăsese de partea sa și chiar le încredințase funcții înalte în preajma scaunului domnesc. Este vorba în primul rând de Radul din Drăgoiești, mare logofăt în intervalul 1545—1547, cu frații săi Pîrvul și Vlad, precum și de Barbul din Pietroșani, însuși ginerele lui Mircea Ciobanul, care în perioada 1545—1547 a ocupat succesiv dregătoriile de mare vistier, mare spătar și mare vornic. O însemnare de manuscris, recent publicată, atestă că toți acești boieri l-au părăsit pe domn și „au fugit pe sub munte” — „de frica domnească”! — pe la data de 10 septembrie 1547 ². La 12 decembrie același an. Mircea Ciobanul trimitea la Sibiu doi soli cu un mesaj din partea sa pentru județul și cei doisprezece pîrgari ai cetății, în care îi anunța că „vrăjmașul domnului nostru cinstitului împărat” — sultanul Soliman Magnificul! — „și al domniei mele, Radul al lui Tudor” (din Drăgoiești), aflat atunci „în cetate în Sibiu”, „a fost fugit peste munți” cu 150 000 de aspri, sumă pe care el i-a dat-o „cînd a fost mare logofăt” ca s-o depună „la Ocnă, să scot haraciul domnului nostru cinstitului împărat”. În consecință, Mircea vodă cerea sibienilor „să țină lege dreaptă” și să facă să-i fie restituiți banii sau să-l prindă și să-l extrădeze pe „vrăjmaș” ³. Tot ce a izbutit însă domnul a fost să obțină de la Poartă o poruncă cu ajutorul căreia l-a determinat pe episcopul „tezaurariu” Martinuzzi să trimită înapoi pe Barbul din Pietroșani, împreună

¹ Prof. I. I. Georgescu, *op. cit.*, loc. cit. Cronicarul sas Hieronymus Ostermayer înregistrează lupta de la Periș sub data 24 august (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. IV, Brașov, 1903, p. 506). Discuția asupra anului cînd s-a dat lupta, la Ștefan Andreescu, *Mircea Ciobanul — un tiran?*, în „Magazin Istoric”, an. V (1971), nr. 9, p. 53. Tot Ostermayer menționează că în fruntea pribegilor din 1546 s-a mai aflat și un anume „Koda”, care, așa cum a bănuit N. Iorga, trebuie identificat cu marele stolnic Conda, prezent în sfatul domnesc un scurt răstimp, din luna mai pînă în 6 iunie 1545 (N. Iorga, în *Prefața* la vol. XI al colecției Hurmuzaki, București, 1900, p. II, n. 3).

² D. Mioc, *Manuscrise slavo-române în biblioteci din străinătate*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VII, București, 1974, p. 278—279. Pentru familia lui Radu din Drăgoiești, vezi studiul special al lui Ion-Radu Mircea, *Un neam de ctitori olteni: boerii Drăgoești*, extras din „Revista de istorie bisericească”, 1943, nr. 3, Craiova, 1944, 44 p.

³ St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, nr. XXXII, p. 77—79.

cu soția și copiii. La București, boierul Barbul, după ce a fost în prealabil torturat în chip cumplit, a fost executat în Lunea Paștelui, la 2 aprilie 1548¹. Față de crudul act, care-l arăta pe Mircea Ciobanul mai mult ca oricând decis să nu admită nici un fel de contestare din partea marilor feudali, fie ei și rude apropiate prin alianță, cum fusese boierul sacrificat acum, alți membri ai sfatului domnesc îl părăsesc și se refugiază în Transilvania (Vintilă din Cornățeni mare vornic, împreună cu fiul său Staico mare stolnic, Crăciun din Bîrsești mare paharnic etc.)². Și, firește, urmează o nouă tentativă de răsturnare cu armele a domnului, de astă dată boierii pribegi tocmind și o mie de secui și aducînd cu ei și „un tînăr voievod”³. Dar nici această încercare din 1548 nu a avut mai mult succes decît cealaltă. Pribegii vor fi iarăși înfrinți și nevoiți să aștepte dincolo de munți pînă în toamna anului 1552, cînd schimbarea de orientare politică a Transilvaniei le va aduce sprijinul oficial al generalului Castaldo. Merită să mai amintim în treacăt că tot din perioada de început a domniei lui Mircea Ciobanul datează pare-se și o tentativă a boierilor pribegi de a-l elimina prin asasinat. O scrisoare domnească pentru cetatea Sibiului vădește că de acolo fuseseră recomandați și trimiși la un moment dat în Țara Românească „trei oameni pușcași”, care însă — după cum aflase la vreme Mircea vodă — „au venit la domnia mea cu învățătura acelor boieri pribegi, ca să păzească vreme potrivită să mă lovească”⁴.

¹ Numai soția „fiindcă era fiica voievodului” — desigur, dintr-o primă căsătorie a lui Mircea Ciobanul —, împreună cu copiii, a fost iertată de pedeapsa capitală, ceea ce se vede că reprezenta un gest cu totul ieșit din comun din moment ce a fost consemnat de Hieronymus Ostermayer (*Historien*, loc. cit., p. 508).

² Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 19—20. Pentru identificarea lui Crăciun, care în 1552 se găsea alături de Radu Ilie, în Transilvania, vezi hrisovul lui Pătrașcu cel Bun din 20 noiembrie 1557 (*D.I.R.*, B, veac. XVI, vol. III, nr. 88, p. 76).

³ Hieronymus Ostermayer, *op. cit.*, loc. cit., p. 508. Tentativa a avut loc în luna august 1548. Se pare că pribegii sperau că „îndată toată oastea țării li se va alătura împotriva lui Mircea vodă”, ceea ce însă nu s-a întimplat. În plus, cronicarul sas adaugă că unii boieri, care după luptă s-au salvat în raiaua Brăila, au fost scoși de domn de acolo „prin jurămint” că vor fi lăsați teferi, dar după aceea au fost măcelăriți. În afară de raiaua Brăilei putem cita aici și un caz de boier care s-a refugiat în „Țara Moldovei”. Un hrisov din 20 noiembrie 1569 atestă că Dragul, fiul lui Stan din Mănești, „a fugit, în zilele răposatului Mircea voievod, de a ieșit pribeg din Țara Românească în Țara Moldovei” (*D.I.R.*, B, veac. XVI, vol. III, nr. 385, p. 333).

⁴ P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653)*, București, 1938, nr. XXV, p. 35. În iulie 1550 o delegație de treizeci de boieri a încercat să-l doboare pe Mircea vodă prezentîndu-se cu plîngeri la Poartă, dar au fost cu toții trimiși la galere (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea 1, București, 1891, nr. CCXXXVI, p. 261).

Lupta de la Mănești, din 16 noiembrie 1552, a dus în sfârșit la schimbarea mult dorită. Pretendentul Radu Ilie, cu boierii din jurul său și cu ajutor de la Castaldo, trecuse hotarul și „în puține zile” a strâns cam 15 000 de oameni și „a pus stăpânire pe locuri destul de însemnate”. Domnul avea cu el „patru sangeaci și 500 de turci”, precum și „un număr nesfârșit de ostași de strânsură”. În preziua luptei, adică la 15 noiembrie, Mircea Ciobanul, „de teamă să nu fie trădat de boieri”, ar fi pus să fie uciși „chiar la masa sa” un număr de 47 de boieri. Alți șase ar fi fost jertfiți în ziua bătăliei, însă în cursul nopții precedente — de după primul măcel — un grup de boieri, „temîndu-se de o soartă asemănătoare”, au scăpat cu fuga în tabăra lui Radu Ilie. Biruitorii au capturat 26 de tunuri noi, iar fostul domn va fi urmărit pînă la Giurgiu¹.

Nu mai stăruim acum asupra răsturnărilor de situație ulterioare, din anii 1553—1554, de care ne-am ocupat la începutul capitoului anterior. Destul să spunem că după efemera domnie a lui Radu Ilie, de numai aproximativ jumătate de an, un nou răgaz de liniște a sosit pentru marea boierime din Țara Românească abia după înscăunarea lui Pătrașcu cel Bun, fiu al lui Radu Paisie, în primăvara anului 1554. Dar cum în a doua înlăturare a lui Mircea Ciobanul și în instalarea lui Pătrașcu vodă boierii munteni refugiați în Transilvania nu au avut nici un amestec, tratativele purtate de ei cu noul domn sînt pline de interes, întrucît ilustrează foarte elocvent însemnătatea forțelor politice care-și găsiseră adăpost peste munți în lunga confruntare cu Mircea Ciobanul.

¹ *Călători străini despre țările române*, vol. II, Editura Științifică, București, 1970, p. 616—619. La 9 ianuarie 1552, într-un raport de care ne-am ocupat și mai jos (vezi nota 2, pag. 186), generalul Castaldo pretindea că pînă la acea dată Mircea Ciobanul ucisese nu mai puțin de „o mie șase sute” de boieri (text reprodus și în Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea 4, București, 1894, nr. CCCCXXX, p. 677). Radu Ilie a pășit în Țara Românească venind pe drumul Caransebeșului (H. Ostermayer, *op. cit.*, p. 515). Ascanio Centorio susține că i s-au pus la dispoziție de către Castaldo 700 de călăreți și 1 500 de haiduci. Treptat ar fi izbutit să-și adune 7 000 de oameni, pe care în ajunul bătăliei cu oastea lui Mircea i-a împărțit în două corpuri, de cîte 5 000 pedestrași și 1 000 de călăreți. Merită să reținem și observația lui Castaldo, transmisă de același Centorio, că lovitura din Țara Românească trebuia dată atîta vreme cît turcii erau ocupați în Persia, ceea ce ar fi îngăduit chiar și un răgaz pentru consolidarea domniei lui Radu Ilie (Ascanio Centorio, *Commentarii della guerra di Transilvania*, Veneția, 1566, p. 230—234; reluat de Martin Fumée, pentru care vezi Constantin Marinescu, *Știri despre Principatele Române într-un istoric francez din secolul al XVI-lea*, în volumul *Închinare lui Nicclae Iorga*, Cluj, 1931, p. 261—262). Conform lui Centorio, care era secretar al lui Castaldo, biruința pare să-i fi revenit lui Radu Ilie datorită mercurșilor archebuzieri de care dispunea și care au nimicit din capul locului avangarda castei lui Mircea Ciobanul, adică detașamentul de călăreți turci.

Inițiativa primelor contacte a venit din partea lui Pătrașcu cel Bun, care la 14 mai 1554 făcea să pătrundă în Brașov o importantă solie, compusă dintr-un episcop, din marele vistiier Dragomir și din marele clucer Badea din Bucșani¹, care a discutat timp de cinci zile în legătură cu problema pribegilor grupați în jurul lui Stănilă din Pietroșani². Dar abia în primăvara anului următor se va încheia o înțelegere, un autentic tratat de „pace și prietenie” între boierii care-l reprezentau pe Pătrașcu vodă și cei care ascultau de Stănilă, de Staico din Cornățeni și de Udrea, fostul mare spătar al lui Radu Ilie (*Congregatis hic bogeriis Transsalpinensibus cum predictis profugis pro ineunda pace et amicitiae foedera*)³. Era vorba, după cum pe bună dreptate remarca Nicolae Iorga, de un tratat „ca de la o putere la alta”, în care șefii pribegilor stabileau „condițiile în care ar binevoi să se întoarcă”⁴ și să-l cunoască pe domnul ... care se afla deja în țară și avea în mână frâiele puterii! Și încă numai după alte câteva luni de la înapoierea lui în țară, la 30 noiembrie 1555, fostul mare vornic Stănilă s-a hotărât să-și aducă din Brașov și familia⁵. Orgoliul și zăbava acestor mari feudali pot apărea bizare, cu atât mai mult cu cât știm că mulți dintre ei se ruinaseră în răstimpul pribegiei și erau nerăbdători să reintre în posesia domeniilor lor, pe care le confiscase Mircea Ciobanul⁶. Atitudinea respectivă este totuși lesne de înțeles dacă

¹ *Socotelile Brașovului*, în Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 791. Pentru identitatea marelui clucer al lui Pătrașcu cel Bun, vezi *D. I. R.*, B, veac. XVI, vol. III, nr. 23, p. 20. O parte din pribegi, în cap cu Socol, au revenit în țară din primele săptămâni ale domniei lui Pătrașcu vodă, deoarece îi întâlnim în componența statului domnesc încă din aprilie 1554. Ei au răspuns deci acelui dintii apel al noului domn, care l-a precedat pe cel din 14 mai.

² Vezi și N. Iorga, în *Prefața* la vol. XI al colecției Hurmuzaki, p. VII.

³ *Ibidem*, p. 792.

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, *Vitejii*, București, 1937, p. 16–17.

⁵ I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902, nr. CLXXVII, p. 305.

⁶ De pildă, la 22 mai 1554 marele vornic Socol arăta într-o scrisoare că domnul său Pătrașcu trebuie să trimită un dar la Poartă, pentru fiul sultanului, dar ei, care au pribegit atât de mult și au sărăcit, n-au de unde să trimită (*Ibidem*, nr. CLXXVI, p. 304–305). Un act din 29 august 1575 atestă că un anume Oprină a încercat să cumpere o ocină în Vernești de la un boier pribeg, Radul, fiul Danciului al lui Bogdan din Popești. Prinzind de veste, domnul Petru cel Tânăr a anulat tranzacția, „au închis pe Oprină și au vrut să-l spînzure, pentru căci au cumpărat moșie de la pribegi” (*D. I. R.*, B, veac. XVI, vol. IV, nr. 200, p. 201). În asemenea condiții, marilor boieri bejenți nu le-a rămas decît posibilitatea să-și negocieze între ei posesiunile confiscate. Un hrisov din 29 mai 1573, care avea menirea tocmai de a valida tardiv o astfel de tranzacție, vădește că ea avusese loc inițial în Transilvania, „înaintea tuturor boierilor care au fost pribegi în acea vreme, pentru că erau foarte lipsiți de bani de cheltuială în acea vreme” (*Ibidem*, nr. 114, p. 110).

avem în vedere faptul că măsurile luate de Mircea Ciobanul puseseră în cauză, la mijlocul veacului XVI, nu situația unuia sau a câtorva mari boieri — lucruri care se mai întâmplaseră nu odată în trecut —, ci însăși poziția și rolul vechilor neamuri feudale în conducerea statului! În tratativele purtate cu Pătrașcu cel Bun erau deci implicate interese majore, de care depindea însăși problema echilibrului tradițional dintre autoritatea domniei și cea a clasei feudalilor.

Rezultatul pozitiv al tratatelor a pus capăt temporar exodului marii boierimi „peste plaiu, dă ceia parte” (a munților)¹. Moartea lui Pătrașcu cel Bun la București, în 24 decembrie 1557, a redeschis însă era sîngeroasei confruntări, fiindcă numaidecît turcii, în pofida încercării din țară de a alege un alt domn², l-au trimis peste Dunăre pe același inamic implacabil al foștilor pribegi, Mircea Ciobanul, care la 25 ianuarie 1558 și-a început cea de-a treia și ultima domnie³. Deși în Țara Românească s-au iscat tulburări la auzul acestei vești, iar unii boieri au și trecut hotarul în Transilvania — de pildă, marele vornic Socol din Răzvad, care după cît se pare a luat cu el și tot tezaurul lui Pătrașcu cel Bun, precum și banii pentru haraci⁴ —, asigurările viclene ale lui

O jupaniță, Caplea, fiica lui Teodosie banul din Periș, în răstimpul pribegiei a fost nevoită să-și „cheltuie” pînă și „sculele de zestre” (*Ibidem*, vol. III, nr. 47, p. 37). Alte hrisoave vorbesc de boieri care și-au vîndut moșii ca să scape „din foamețe și de la moarte” sau „pentru că au fostu sărmani și flămînzi” (*Ibidem*, nr. 69, p. 57 și nr. 311, p. 269).

¹ *Ibidem*, nr. 129, p. 109.

² Hurmuzaki, *Documente*, II—1, nr. CCCXXXVII, p. 358. Numele pretendentului din țară a fost Vlad (*Ibidem*, vol. I, supliment 1, București, 1886, nr. XXI, p. 12).

³ Alexandru Lapedatu, *Știri privitoare la istoria țărilor române din cronologia lui Siglerus*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională” din Cluj, II (1923), București, 1924, p. 369. Mircea a primit investitura la Poartă în 18 ianuarie (Hurmuzaki, *Documente*, II—1, nr. CCCXXXVIII, p. 358).

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, II—1, nr. CCCXLI, p. 359. Știrea că Socol a „scăpat în Transilvania” a sosit la Poartă în 5 februarie 1558 (*Ibidem*, nr. CCCXL, p. 359). El a fost adevăratul stăpin al Țării Românești timp de o lună de zile, cît a durat „interregnul”. Un hrisov de mai târziu, cu data 21 mai 1571, amintește una din faptele lui din această scurtă perioadă: „... cînd a fost la moartea răposatului Petrașco voievod, iar Socol vornic, el a prins pe Radul clucer <Golescu> ... de l-a legat”. De această ispravă, a cărei cauză nu o cunoaștem, a profitat un alt mare boier, Stanciul fiul lui Benga, care a jefuit doi oameni ai lui Radul clucerul Golescu (*D. I. R.*, B, veac. XVI, vol. IV, nr. 21, p. 21). Sfîrșitul fostului înalt dregător a fost crîncen — Sosit la Poartă cu un slav-conduct obținut de Isabella Zápolya, a fost aruncat în mare cu o piatră de gît, împreună cu pretendentul său și cu un alt boier, Radul, la 11 iunie 1558, „pentru că acel neam <muntenii> sã nu mai aibă motiv de revoltă” (Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, București, 1894, nr. CXII, p. 84; vol. I, supl. 1, nr. XXIV, p. 13).

Mircea Ciobanul cu privire la o reconciliere au ademenit o altă sumă de boieri să rămână în țară¹. Aceștia din urmă, vreo treizeci la număr, în cap cu Stănilă din Pietroșani, precum și cu doi înalți prelați au fost convocați la curtea domnească din București, unde, la data de 3 februarie 1558, după ce s-au închinat domnului, au fost cu toții măcelăriți².

Deosebit de interesantă și prețioasă pentru revelarea conștiinței existente în rîndul marii boierimi din Țara Românească asupra trainicelor și de neînlocuit legături cu Transilvania este o mărturie lăsată de Stănilă vornicul, în ajunul morții sale tragice. Ea este cuprinsă într-o scrisoare către județul și pîrgarii din cetatea Brașovului, ce trebuie datată în intervalul 25 ianuarie — 3 februarie 1558, deoarece obiectul scrisorii îl constituie în esență confirmarea sentimentelor pașnice cu care, chipurile, se întorsese Mircea vodă. Luîndu-se după semnele iluzorii din primele momente, marele boier muntean îi ruga pe brașoveni să mijlocească și să înlesnească revenirea în țară a noului val de pribegi. Dar iată cum începe textul mesajului: „Știți bine că sînteți prietenii noștri, iar noi ai voștri, și deci e mai bine să rămînem și acum prieteni; *căci știți bine că fără noi voi nu puteți, și țara voastră, Țara Birsei, fără țara noastră nu poate*. Și astfel, aduse Dumnezeu în țară pe acest domn creștin <Mircea Ciobanul> și pe noi pe toți care am rătăcit pe unde ne-a purtat Dumnezeu, ca să facem bine creștinilor și vouă, pe care vă știm creștini...” (s. n. — Șt. A.)³. Glasul fostului pribeag pe drumurile transilvănene exprima o realitate permanentă de care, nu încapă vorbă, s-au pătruns și mai mult numeroșii boieri din Țara Românească, nevoiți de urgia dezlănțuită de Mircea Ciobanul să petreacă atîția ani dincolo de „plai”. În virtutea aceleiași idei a interdependenței totale dintre cele două ținuturi le-au oferit

¹ Cronica țării vorbește în mod exagerat de „toți boierii și curtea toată” care au venit la București la chemarea domnului „și s-au închinat la Mircea vodă cu legătură mare” (Prof. I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 507). Nu știm dacă acum s-a întimplat să ajungă victimă a fîgăduielii domnești acel Balaur medelniceerul, despre care un act din 16 octombrie 1569 ne spune că „i s-au întimplat moarte, însă din tăere, de la răposat Mircea voievod”. Anterior, după cum rezultă din același act, boierul respectiv nu fugise din Țara Românească, ba chiar cîștigase un proces în fața lui Mircea Ciobanul (*D. I. R., B., veac. XVI, vol. III, nr. 384, p. 332*), ceea ce ne îndeamnă să presupunem că execuția lui trebuie plasată în ultima fază a evenimentelor.

² Data exactă la Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 686. Pentru clericii uciși, vezi N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. II-a, vol. I, București, 1929, p. 150.

³ I. Bogdan, *Documente și regeste ...*, nr. CCXXIII, p. 234.

de altminteri transilvănenii adăpost și ajutor pînă la depășirea vremilor de restriște!

Mircea Ciobanul și-a sfîrșit zilele în scaunul domnesc, la 25 septembrie 1559¹. Evenimentul a adus după sine o ultimă încercare a boierilor pribegi de a scoate familia dispărutului de pe scena politică a Țării Românești. Într-adevăr, cronica internă relatează că la două săptămîni după moartea cruntului domn ei au trecut hotarul „și au avut războiu cu boiarii Mircei vodă la sat la Rumânești. Și au biruit pribegii pre boiarii Mircei vodă și au fugit doamna Cheajna preste Dunăre, iar boiarii au rămas la Giurgiov”. Astfel a fost împiedicată o clipă instalarea în scaunul domnesc a lui Petru cel Tânăr, fiul lui Mircea Ciobanul și al Chiajnei. Însă acesta din urmă s-a înapoiat curînd — desigur, cu ajutor turcesc și a izbutit să încline balanța de partea ei, prin lupta de la Șerpătești, în cursul căreia dintre pribegi a pierit „Badea cliucer și mulți oameni”. Totuși partida nu era deplin cîștigată pentru Chiajna și fiul ei, deoarece după numai o săptămînă de la instalarea lor în București asistăm la o nouă ofensivă a pribegilor, care de astă dată vin „pre apa Oltului” și au în frunte pe Stanciul, fiul lui Benga, pe Matei al Margăi, pe Radu logofătul, pe Vîlsan „și alți boieri mari”. Lupta se dă „la sat la Boian”, însă iarăși „au biruit Pătru vodă cu turcii pre pribegi”. Drept urmare, ei „au fugit preste munte și mulți oameni au pierit”. În 24 octombrie 1559, Petru cel Tânăr s-a putut așeza în sfîrșit „pe scaunul tătine-său”, la București², începînd astfel o domnie care se va prelungi peste opt ani, pînă în primăvara anului 1568.

De fapt, cu luptele din luna octombrie a anului 1559, apriga înclăstare dintre domnie și marii boieri ai Țării Românești a încetat practic, întrucît forțele pribegilor fuseseră cu totul măcinate. La 9 februarie 1565, un pretendent moldovean adăpostit la Cașovia, sub oblăduire habsburgică, anume Ștefan Mîzgă, putea scrie următoarele în legătură cu rezultatul final al confruntării din Țara Românească: „Apoi, slujitorii noștri povestesc încă despre boierii

¹ I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 507; Virgil Cîndea, *op. cit.*, p. 686.

² *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 50—51 și 208; I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 508; Virgil Cîndea, *op. cit.*, p. 586—587. Boierul Badea, ucis în lupta de la Șerpătești, este fără îndoială fostul mare cliucer al lui Pătrașcu cel Bun. Despre Stanciul al lui Benga știm că după lupta de la Boian a reușit să treacă din nou munții și s-a stins din viață în Transilvania (*D. I. R.*, B, veac. XVI, vol. IV, nr. 114, p. 110).

munteni, că aceștia au pierit cu toții”¹. Observația trebuie bine-înțeleasă luată în sens general, ea oglindind laconic victoria autorității domnești asupra clasei marilor feudali. Să mai adăugăm tot acum că destinul personal al altor figuri de mari boieri, care au rămas în Transilvania în cursul domniei lui Petru cel Tânăr și și-au salvat astfel viața, s-a încheiat la fel de tragic la 1 septembrie 1568, când zorii unei noi domnii, a lui Alexandru Mircea, păreau să le ofere perspectiva restabilirii pozițiilor lor la cîrma statului.²

Este destul de ușor în prezent, pe temeiul datelor înfățișate mai sus, să sesizăm ce a însemnat pentru întărirea legăturilor dintre Țara Românească și Transilvania fenomenul emigrării masive, dar temporare, a principalilor reprezentanți ai vechilor neamuri feudale muntene dintr-o parte în cealaltă a munților. Nicolae Iorga, cu obișnuita-i capacitate de intuiție a aspectelor esențiale ale momentelor istorice, a remarcat cel dintîi că în cadrul „transhumanței politice” din epoca lui Mircea Ciobanul pribegii „reprezintă încă un element de unitate românească”³. Într-adevăr, o ședere de aproximativ două decenii pe pămînt transilvănean a multor familii feudale din Țara Românească nu putea să nu adîncească, de ambele laturi ale hotarului, conștiința valorilor și intereselor comune. Mai ales, în considerarea acestei forme speciale a legăturilor politice dintre Țara Românească și Transilvania — de la mijlocul veacului XVI —, trebuie ținut seamă de faptul că o sumă întreagă dintre descendenții pribegilor din răstimpul 1545—1568 au avut ulterior de jucat un însemnat rol în viața societății dintre Carpații Meridionali și Dunăre. De n-ar fi să cităm aici decît numele fraților Buzești — Radul, Preda și Stroe —, care, așa cum atestă un hrisov din 5 iunie 1575, coroborat cu altul din 12 februarie același an, au fost „în prebegie, în zilele

¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, supl. 2, București, 1893, nr. CXXVIII, p. 247. Un raport diplomatic de la Poartă, cu data 12 decembrie 1559, lasă să se înțeleagă că și Petru cel Tânăr și-ar fi început domnia cu o amnistie, în care erau cuprinși „mai mult de o mie cinci sute din supușii săi”; dar, certat de mama sa, care i-a arătat că aceștia se vor ridica totuși contra lui ca să răzbune represaliile tatălui, Petru vodă — „troppo obediante figliuolo” — și-a călcat la rîndul lui cuvîntul și ar fi poruncit ca cei întorși să fie dați pradă morții (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, nr. 219, p. 171—172).

² Cronica Țării Românești a consemnat limpede cu privire la aceștia: „Și au venit boiarii pribégi și s-au închinat la Alixandru vodă toți”, iar apoi dă lista celor executați din poruncă domnească.

³ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 111 și 112.

răposatului Mircii voivod", împreună cu tatăl lor Radul Buzescul¹, și tot ne putem face o idee clară asupra consecințelor fenomenului discutat. Un fapt cu valoare de simbol în raport cu același fenomen a fost întemeierea de către un grup de pribegi, în frunte cu Ivan, din Ruda, fostul mare medelnicer al lui Pătrașcu cel Bun, a unei „mănăstiri și vlădicii” în Transilvania, la Lancrăm. La 16 mai 1572, vodă Alexandru Mircea al Țării Românești îl ruga pe principele Ștefan Báthory al Transilvaniei să vegheze și să le mențină” în rânduiala lor de pînă acum”². Printre ctitorii așezămîntului ortodox de la Lancrăm s-a numărat și soția lui Stănilă din Pietroșani, boierul ucis în 3 februarie 1558! Nicolae Iorga a presupus pe de altă parte, poate nu fără temei, că însuși diaconul Coresi a fost la Brașov „unul dintre mulții fugari politici din Țara Românească”³. Într-adevăr, cercetări recente par să confirme că stabilirea definitivă a meșterului tipograf în cetatea Brașovului, care s-a întîmplat după 1 iulie 1558, nu a fost însoțită de mutarea tiparniței din Țirgovîște, de sub teascurile căreia a apărut în 1557—1558 un *Triod-Penticostar* slavonesc⁴.

Numeroase izvoare contemporane epocii lui Mircea Ciobanul, în special din Transilvania, dar și de la sudul Dunării⁵, atribuie întreaga vină, pentru extraordinara confruntare evocată, domnului Țării Românești, un „tiran” cu un caracter nespus de crud. Este

¹ D. I. R., B, veac. XVI, vol. IV, nr. 181, p. 178 și nr. 170, p. 169. Altă familie boierească faimoasă care a pribegit în Transilvania în vremea lui Mircea Ciobanul și a fiului său a fost cea a Goleștilor, Radul clucer împreună cu fiii săi Ivașcu și Albu, aceștia din urmă — cum se știe — ocupînd apoi, în epoca „Mihneștilor”, o poziție de prim plan în viața politică a Țării Românești (*Ibidem*, nr. 114 p. 110 și nr. 245, p. 245).

² A. Veress, *op. cit.*, I, nr. 381, p. 315—316. Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 119 și Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII*, p. 9—10 și 139. Pentru Ivan medelnicerul, care în 10 februarie 1553 este solul lui Radu Ilie în Transilvania, iar mai tîrziu este marele medelnicer al lui Pătrașcu cel Bun (D. I. R., B, veac. XVI, vol. III, nr. 47, p. 37; nr. 45, p. 43), vezi și actul din 17 ianuarie 1572, care-l atestă, în rîndul pribegilor din Transilvania în epoca lui Mircea Ciobanul (*Ibidem*, vol. IV, nr. 100, p. 95).

³ *Ce sînt și ce vor sașii din Ardeal*, cu o prefață de Nicolae Iorga, Köln-Wien, 1969, p. 14; Nicolae Iorga, *Schriften und Briefe*, Kriterion Verlag, Bukarest, 1978, p. 260.

⁴ L. Demény, *A dus oare Coresi tiparnița de la Țirgovîște la Brașov?*, în culegerea „Limbă și Literatură”, vol. XIX, București, 1968, p. 77—90.

⁵ Ștefan Ciobanu, *Informations sur l'histoire de la Valachie au XVIe siècle dans une oeuvre hagiographique bulgare*, în „Balcania”, VII—1, București, 1944, p. 120—151 (este vorba de *Viața Sf. Nicolae cel Nou*, întocmită de Matei Grămăticul înainte de 1564).

o explicație fără doar și poate insuficientă. Ceea ce atrage atenția din capul locului în cazul domniei lui Mircea Ciobanul este faptul că ea coincide cu momentul care marchează intrarea efectivă a Țării Românești în așa-numitul regim al dominației otomane. Reluând o afirmație care s-a făcut în legătură cu situația Moldovei după anul 1538, putem spune că începînd din anul 1545, adică de la suirea în scaunul domnesc a lui Mircea Ciobanul, Țara Românească „devine cu adevărat vasala imperiului, iar tributul pe care-l plătește constituie, nu o garanție a neamestecului turcesc în politica externă și internă, ci un semn de supunere”¹. Dar în vreme ce cotitura din Moldova a fost determinată de o cauză imediată și foarte concretă — campania sultanului Soliman Magnificul, care a vădit că Moldova nu poate face față singură uriașei forțe a Imperiului otoman —, instaurarea regimului dominației otomane în Țara Românească a avut loc, așa cum s-a observat, „fără vreun succes militar pe cîmpuri de luptă”². În schimb, după părerea noastră, ea a generat criza internă, intrvenită între marea boierime și domn, a cărei expresie vizibilă a fost „micul război civil”³ din răstimpul 1545—1559. Mircea Ciobanul a fost primul domn care, numit fiind de Poartă, a făcut ca instituția domniei să renunțe la programul secret de pregătire a alăturării Țării Românești la coalițiile creștine, neîncetat aflate în stadiu de proiect în cancelariile europene, dar — e drept! — de prea puține ori și fără rezultate practice înfiripate în viață.

Cronicarul sas din Brașov Hieronymus Ostermayer a consemnat, pentru a doua jumătate a anului 1545, o foarte interesantă știre cu privire la teama lui Mircea Ciobanul de a părăsi Bucureștii și de a călători prin țară, deoarece boierii pe care-i „tiraniza” l-ar fi putut ataca prin surprindere. Mai mult, domnul a poruncit ca orașul să fie întărit „cu puternice palisade din lemn de stejar”⁴. Dar însăși inițiativa lui Mircea Ciobanul de a alege Bucureștii ca reședință permanentă, în locul Țîrgoviștei, și de a angaja aici

¹ N. Beldiceanu, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta în lumina cronicelor lui Pețevi*, în „Balkanica”, V—1, București, 1942, p. 405.

² Damaschin Mioc, *Raporturile româno-turcești în sec. XIV—XVIII. Lupta țărilor române împotriva dominațiilor străine*, în „Studii”, XV (1962), nr. 6, p. 1494—1495. Nu sîntem însă de acord cu părerea autorului citat că această nouă situație s-ar datora „trădării marii boierimi”.

³ Expresia aparține lui N. Iorga (*Prefața la vol. XI al colecției Hurmuzaki*, p. II).

⁴ Hieronymus Ostermayer, *op. cit.*, ed. cit., p. 506.

ample lucrări de construcție pentru curtea domnească¹, care au durat desigur mai mulți ani de zile, verifică din plin ideea că el își clădea autoritatea sub protecție turcească. Apropierea Bucureștilor de raiaua turcească de la Giurgiu a jucat neîndoiește un însemnat rol în această opțiune, în timp ce — așa cum știm — vechea capitală de la Tîrgoviște devenise un loc nesigur, din pricina vecinătății cu „plaiul” de peste care își încercau mereu norocul adversarii înverșunați ai domnului! Cît de dependent era Mircea Ciobanul de sprijinul turcesc ne-o arată de pildă un scurt raport secret din 22 iunie 1559 — deci din preajma morții domnului! —, potrivit căruia el nu pregetase să trimită la Poartă o știre falsă în legătură cu un iminent atac habsburgic contra Timișoarei, numai pentru a-l împiedica pe sultan să-și deplaseze forțele în Anatolia. La Poartă această mistificare a fost imediat descoperită și pusă în seama faptului că domnul Țării Românești se temea ca „mulții dușmani” pe care-i avea să nu profite de absența sultanului și să-l răstoarne².

Merită să atragem atenția, în acest context, asupra poziției turcilor față de conflictul ireductibil din Țara Românească. Cunoaștem cel puțin două informații care pun în lumină eforturile Porții de a media între marea boierime și Mircea Ciobanul. Astfel, în anul 1546, „la porunca tezaurariului” (episcopul George Martiuzzi), dar și „la silința turcului”, a avut loc o întâlnire la Brașov între boierii pribegi și soli ai voievodului, care le-a „trimis jurămînt ... că nu au nimic a se teme” și că se pot întoarce în Țara Românească. Această întâlnire a precedat lupta de la Periș³. Așijderea, o versiune a cronicii Țării Românești atestă că la 3 februarie 1558 închinarea boierilor s-a făcut în prezența unor delegați turci („și erau acolo turci”), masacrul începînd numai după plecarea acestora („dar îndată ce se duseră turcii de la el

¹ Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, Editura Academiei, București, 1961, p. 27—28; Panait I. Panait și Aristide Ștefănescu, *Muzeul Curtea Veche — Palatul voievodal*, București, 1973, p. 36—41 (pentru foarte importante descoperiri arheologice din anii 1967—1971).

² Hurmuzaki, *Documente*, II—1, nr. CCCXLI, p. 361.

³ H. Ostermayer, *op. cit.*, ed. cit., p. 506. Împrejurările înseși ale desfășurării luptei de la Periș sînt destul de neclare. Se pare că pribegii, deși în posesia „jurămîntului” lui Mircea Ciobanul, au preferat să se întoarcă în Țara Românească în grup și bine înarmați. Ar fi vorba de o ceată de circa o mie de oameni, pe care domnul i-a lăsat să înainteze netulburați pînă la curțile din Periș ale fostului mare ban Teodosie. Aici însă aceștia au fost atacați prin surprindere și masacrați (Cf. Ștefan Ciobanul, *op. cit.*, p. 148—149).

a ucis pe Stănilă vornicul și pe toți boierii mari și mici”¹. De unde se vede că Poarta era conștientă de pericolul grav pe care-l constituiau pribegii din Transilvania pentru stabilitatea politică la Dunărea de Jos și a căutat în repetate rînduri să-i aducă la matcă. Pe de altă parte, voința implacabilă a lui Mircea Ciobanul de a nimici vechile neamuri feudale capătă o dimensiune suplimentară, ce trebuie înțeleasă în raport cu problema succesiunii la tron. El știa prea bine că boierii „împăcați” cu domnia lui puteau oricînd să revină asupra atitudinii lor și să-i elimine pînă la urmă familia de la cîrma Țării Românești. Încrîncenarea lui Mircea vodă nu a fost deci deloc o simplă expresie a setei specifice de sînge, ci a însoțit strădania lui de a consolida în scaunul domnesc linia dinastică pe care o reprezenta².

În ce privește sensul reacției marii boierimi din Țara Românească, el poate fi circumscris pe temeiul mai multor elemente. Toleranța de care s-a bucurat prezența lor în Transilvania din partea episcopului George Martinuzzi — pînă în anul 1551 — își găsește lesne explicația dacă ne gîndim că în aceeași perioadă el pregătea în taină înlocuirea familiei Zápolya prin Ferdinand de Habsburg³. Este de fapt aici un prim element care îngăduie presupunerea că opoziția pribegilor munteni față de Mircea Ciobanul avea și un caracter net antiotoman. De altminteri, către aceeași încheiere ne îndrumă și faptul că neconținut principalele baze ale pribegilor în sudul Transilvaniei le-au constituit cetățile

¹ Virgil Cîndea, *op. cit.*, p. 686.

² Vezi Ștefan Andreescu, *Portretele murale de la Snagov și Tismana*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. LXXXVIII (1970), nr. 1 — 2, p. 184, 186 și 189; *Idem*, *La politique de Mircea le Père*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. X (1972), nr. 1, p. 118 și 122. Vezi și paralela dintre cruzimile lui Mircea Ciobanul și cele ale contemporanului său din Moldova, Alexandru Lăpușneanu, făcută de N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ed. a II-a adăugită București, 1928, p. 143 — 147 (după opinia lui Iorga este un „moment de prefacere și de încercare, într-un principat, ca și în celalt”; iar ceva mai departe: „începe aici o lume nouă, ... intrăm în felul acesta’n era turcească”). Interesant este și că un raport venețian de la Poartă, cu data 27 februarie 1554, susține că atunci sultanul a decis depunerea lui Mircea vodă „per le molte querele che erano state fatte contra de lui da quelli populi” (A. Veress., *Documente*, I, nr. 186, p. 141). Așadar, turcii nu numai că au dat satisfacție lui Alexandru Lăpușneanu, dar s-au gîndit că în felul acesta vor potoli și spiritele boierilor munteni, atît de ostili lui Mircea.

³ Despre Martinuzzi știm doar că a acceptat cu greu, la insistențele directe ale Porții, să-l extrădeze pe Barbul vistierul, care — subliniem — făcea parte chiar din familia lui Mircea Ciobanul. În plus, tot el, mai mult de ochii turcilor, a simulat o anchetă asupra secuilor care au participat la incursiunea pribegilor din august 1548 (H. Ostermayer, *op. cit.*, p. 508).

Sibiu și Brașov, care în răstimpul 1551—1556 vor redeveni automat bastioane proferdinandiste¹. Dar orientarea politică a marii boierimi este cu precădere evidențiată de epistola pentru Brașov a lui Pătrașcu cel Bun, datată 23 mai 1555, de care am pomenit și în capitolul precedent. Cum am arătat deja, domnia lui Pătrașcu cel Bun a reprezentat un moment de reconciliere în Țara Românească, pecetluit de altfel în chip simbolic de căsătoria fiicei voievodului cu Tudor postelnicul, fiul lui Radu logofătul din Drăgoiești, unul dintre fruntașii pribegilor din anii anteriori². Ca atare, putem socoti că prin glasul domnului își găsea expresie însăși opțiunea politică externă a marii boierimi din Țara Românească, care-l dezavuase cvasiunanim pe Mircea Ciobanul. Interesându-se de măsurile de apărare luate de Habsburgi în Transilvania, Pătrașcu cel Bun scria în 1555: „Căci, de vă va birui pe voi <sultanul> și țara dumneavoastră, nu va mai fi nici un domn și nici un crai acolo, în țara de sine stătătoare a dumneavoastră, ci vor fi prin toate cetățile turci, și vom pieri, noi, amîndouă aceste țări creștine”³. Dincolo de ideea interdependenței dintre Țara Românească și Transilvania, pe care am subliniat-o mai devreme, această scrisoare lasă să se întrevadă persistența ideii necesității contraponderii creștine la presiunea otomană, de care neîndoielnic erau atașați atît marii boieri din Țara Românească, cît și Pătrașcu vodă⁴. Este vorba, în fond, de un vechi program politic, diametral opus celui adus cu sine în 1545 de către Mircea Ciobanul.

Transilvania în epoca lui Mircea Ciobanul a fost un adăpost nu numai pentru pribegii munteni, ci și pentru unii adversari politici ai lui Alexandru Lăpușneanu, mai cu seamă din cursul celei de-a doua domnii (1564—1568). Este impresionant în acest sens să vedem cum, la 24 noiembrie 1565, un grup de boieri munteni și moldoveni *alcătuiesc și semnează în comun* — „Moldavienses et Transalpinj Boyari” — un memoriu către împăratul Maximilian de Habsburg, sub a cărui oblăduire ajunseseră atunci⁵. În

¹ Vezi Florentina Cazan, *Rolul orașului Sibiu în politica externă a lui Ferdinand de Austria*, în „Analele Universității București”, *Istorie*, an. XXI (1972), nr. 2, p. 30 și urm.

² Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 24 (extras). Numele domniței este Maria.

³ I. Bogdan, *Documente și regeste...* p. 197; N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 204.

⁴ Vezi și Ștefan Andreescu, *La politique de Mircea le Père...*, p. 121—122.

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, II—1, nr. DXV, p. 550. În ce privește situația boierilor munteni din Transilvania, în răstimpul domniei lui Petru cel Tânăr, vezi datele deosebit de interesante oferite de actele din 18 iunie 1566 și 19 februarie 1569, publicate de A. Veress, *op. cit.*, I, nr. 321, p. 263—266; nr. 336, p. 278—284.

memoriul respectiv ei invocau un ordin pe care l-ar fi avut generalul imperial Lazar Schwendi de a-i readuce „în țările mării tale Moldova și Țara Românească”, ordin care din pricină că nu fusese executat îi silea să rățăcească la vreme de iarnă fără mijloace de trai ¹. Chiar dacă este o mărturie deocamdată unică, ea nu este totuși mai puțin prețioasă pentru apropierea de un aspect deosebit de semnificativ al „transhumanței” politice din Țara Românească și Moldova în Transilvania: contactele care s-au stabilit și pe această cale ocolită între elementele boierești din țările românești extracarpătice.

ANUL 1556

Momentul reinstaurării suzeranității turcești asupra Transilvaniei, în anul 1556, are o însemnătate cu totul remarcabilă pentru revelarea adâncirii procesului convergenței politice în spațiul carpato-danubian. Sultanul Soliman Magnificul, în pofida insistențelor demersuri diplomatice ale lui Ferdinand de Habsburg de a obține pacea și recunoașterea stăpînirii asupra Transilvaniei — chiar cu prețul unui tribut anual plătit Porții, egal cu cel din perioada 1541—1551 —, a refuzat cu hotărîre să admită orice fel de negocieri care ar fi însemnat pierderea parțială a controlului turcesc la nordul Dunării de Jos ². Substratul acestui refuz categoric ne este deslușit de un raport francez de la Poartă, cu data 2 iulie 1555, din care reiese că sultanul, în urma „uzurpării” Transilvaniei de către regele Ferdinand, se temea pentru soarta celor „două regate bogate” Țara Românească și Moldova, pe care era sigur că Habsburgii nu se vor putea abține să încerce să pună mîna la prima ocazie ³. Alt raport francez din Constantinopol, de astă dată de după evenimentele din 1556, mai precis din 26 februarie 1559, traducea și el în termeni limpezi interesul major

¹ Vezi și N. Iorga, în Hurmuzaki, **KI**, p. **KV**.

² Vezi, de pildă, dezmințirea viguroasă de către Soliman, la 1—10 august 1553, a zvonului lansat — se pare — de cercurile habsburgice cum că el ar fi acceptat vreun compromis în privința Transilvaniei [*Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), întocmit de Mustafa A. Mehmed, Editura Academiei, București, 1976, nr. 28, p. 43—44].

³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, supl. 1, nr. **XIX**, p. 10.

al Porții în problema conservării Transilvaniei, care îngăduia turcilor să „păstreze ceea ce ei țin în Ungaria și împrejurimi și să constrângă la supunere și ascultare Țara Românească și Moldova”¹. Tot în același raport atrage atenția afirmația că „regele Transilvaniei”, adică Ioan Sigismund Zápolya, a putut acționa contra „regelui romanilor” numai mulțumită sprijinului sultanului „sau al moldoveanului și valahului, tributarii săi”². Această distincție este deosebit de semnificativă deoarece în anul 1556 într-adevăr numai oștile domnilor români făcuseră posibilă întoarcerea în Transilvania a lui Ioan Sigismund Zápolya și a mamei sale Isabella.

Amănuntele în legătură cu expediția de restaurare a familiei Zápolya, întreprinsă în comun, la cererea Porții, de către Alexandru Lăpușneanu al Moldovei și Pătrașcu cel Bun al Țării Românești, sînt în general binecunoscute. Încă din luna mai 1556 un contingent de oaste muntenească se întorcea acasă pe la Sibiu (4 mai), după ce își dăduse concursul, sub comanda vornicului Socol, la efortul comitelui Petru Petrovici, nobil ardelean de origine sîrbă, care pregătea revenirea în Transilvania a reginei Isabella și a fiului ei Ioan Sigismund³. Practic, în cursul lunii aprilie 1556 aproape toți transilvănenii trecuseră de partea familiei Zápolya. La 13 aprilie, voievodul Ștefan Dobó, numit de regele Ferdinand, asediat în cetatea Gherla, își prezenta printr-o scrisoare demisia, socotind că nu mai poate face față situației fără să-și pună în pericol viața⁴. O dietă întrunită la Cluj îi cerea comitelui Petrovici să concedieze ajutoarele moldovenesti și muntenești, păstrînd doar cîte cinci sute de călăreți (26 aprilie)⁵. Așa se explică de altfel de ce la 4 mai treceau spre Țara Românească un număr de 14 000 de oșteni ai lui Pătrașcu vodă. Vornicul Socol a rămas totuși „cu cîteva mii” de oameni pe lîngă „locotenentul” Petru Petrovici⁶.

În a doua jumătate a lunii mai, Alexandru Lăpușneanu însuși întreprinde o incursiune în Țara Bîrsei, care pare să fi avut drept

¹ *Ibidem*, nr. XXVI, p. 14: „Le recouvrement d'icelle est de bien grande importance et conséquence pour la conservation de ce qu'ilz tiennent en Hongrie et aux environs, et pour contenir en leur subjection et obéissance le Valaque et Moldave”.

² *Ibidem*.

³ Hieronymus Ostermayer, *op. cit.*, p. 517–518. Pentru desfășurarea campaniei transilvănene a domnilor români, vezi îndeosebi N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. N. Gheran și V. Iova, Editura Militară, București, 1970, p. 162–163.

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, II–5, București, 1897, nr. CXLV, p. 368–369.

⁵ *Ibidem*, nr. CXLVI, p. 369–370.

⁶ Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 29–32.

obiectiv special intimidarea sașilor din Brașov și Sibiu. La 24 mai 1556 domnul Moldovei și-a instalat tabăra nu departe de Prejmer, iar o zi mai târziu județul din Brașov pleca cu daruri să i se închine¹. Abia după 14 iunie vodă Lăpușneanu a apucat calea întorsului, nu înainte de a fi primit asigurări de supunere și din partea Sibiului².

Deoarece la începutul lunii iulie cetatea Gherla încă nu capitulase, un corp de oaste din Țara Românească pătrunde din nou în Transilvania, prin Țara Bîrsei, și — așa cum a consemnat Hieronymus Ostermayer — a pedepsit pe unii secui care întărziaseră să-și ofere ajutorul la asediul amintit. Totuși cei 3 000 de oșteni munteni s-au întors curînd peste munți, fiindcă după cît se pare sub steagurile lui Petru Petrovici se strînseseră suficiente forțe locale³. Asediul Gherlei încă mai dura însă la 24 iulie 1556, cînd un nobil proferdinandist observa în chip semnificativ că cea mai mare parte a Transilvaniei fusese pustiită de „români”⁴. Sub acest termen bănuim că au fost desemnați muntenii și moldovenii, dar și românii transilvăneni. S-ar putea să fie vorba în documentul citat de o indicație asupra unui autentic moment de solidaritate românească, așa cum de altminteri l-a intuit Nicolae Iorga: „*Românii din Ardeal au trebuit să-și simtă zguduite sufletele la vederea acestor oști ale neamului lor, care treceau temute, aducînd prin puterea lor schimbarea stării de lucruri în provincia lor*”⁵. În sfîrșit, merită menționat faptul că la 30 iulie, Alexandru Lăpușneanu — atunci aflat în Iași⁶ — cerea stărilor transilvănene să se întrunească într-o dietă generală — cea din luna aprilie fusese doar o dietă parțială — , care să consacre abandonarea cauzei regelui Ferdinand de Habsburg⁷.

A urmat, în cursul lunilor august-octombrie 1556, faza de maximă presiune a țărilor românești extracarpătice asupra Transilvaniei, care a coincis cu aducerea din Polonia, de la Liov, și instalarea la Cluj a lui Ioan Sigismund Zápolya și a mamei sale

¹ H. Ostermayer, *op. cit.*, p. 518 și *Socotelile Brașovului*, în Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 793.

² H. Ostermayer, *op. cit.*, loc. cit.; Hurmuzaki, *Documente*, XV—1, București, 1911, nr. DCCCCLVII, p. 522—523.

³ H. Ostermayer, *op. cit.*, p. 518 (a înregistrat știrea sub data 5 iulie).

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, II—5, nr. CLIII, p. 382—383.

⁵ N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 30.

⁶ De aici se adresa el în aceeași zi sibienilor (vezi mai sus nota 2).

⁷ Hurmuzaki, *Documente*, II—5, nr. CXLIX, p. 378: „... super defectione a Ferdinando, et adhaesione Ioanni et Isabelle”.

(22 octombrie) ¹. La finele lunii august, Pătrașcu cel Bun cu oștile sale intră în Țara Bîrsei și-și fixează tabăra lângă Brașov (23 august), unde — la fel precum Lăpușneanu în tabăra de lângă Prejmer — a primit la rîndul lui pe județul cetății, Hans Benkner, care i-a declarat supunere ². Oștile muntenesti s-au pus în mișcare din nou după opt zile, probabil atunci cînd a sosit vestea că avangărzile moldovenesti se apropiau de Bistrița ³. Curînd și Alexandru Lăpușneanu, care la 31 august petrecea ultima zi în curțile domnești de la Hîrlău ⁴, va străbate trecătorile din munți și se va alătura expediției. Nu știm unde s-a făcut joncțiunea dintre cele două oști. Sigur este în schimb că la 28—29 septembrie 1556 domnul Țării Românești și cel al Moldovei se găseau împreună la Satu Mare, somîndu-l prin două scrisori pe nobilul Nicolae Báthory de Eched să renunțe la orice rezistență și să accepte noua cîrmuire a Transilvaniei. Pătrașcu cel Bun, în apelul său, îl amenința pe nobilul transilvănean cu pedeapsă atît din partea lui, cît și a „fratelui” Alexandru, voievodul Moldovei ⁵ ... Alte întăriri din Țara Românească, sub comanda lui Stan vornicul și Simul logofătul, sosesc în Transilvania pe la Turnu Roșu în răstimpul 19—24 septembrie ⁶. Dar marșul oștilor românești nu întîmpinase de fapt nici un obstacol serios, așa încît în ultimele zile ale lui octombrie cei doi domni părăseau Transilvania, unul prin Bistrița, celălalt prin Țara Bîrsei ⁷. La 4 noiembrie 1556, Pătrașcu cel Bun, înapoiat în Țara Românească, putea comunica

¹ Din partea Țării Românești s-a dus în „Țara Leșască”, la Liov, cu această misiune vornicul Socol (*Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 49 și 208; Pref. I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 507).

² H. Ostermayer, *op. cit.*, p. 518; Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 794 (În 9 august, Pătrașcu cel Bun se afla la Cîmpulung).

³ H. Ostermayer, *op. cit.*, loc. cit.

⁴ *D. I. R.*, A, veac. XVI, vol. II, nr. 88, p. 97—98. Dat fiind că prin acest hrisov Alexandru vodă dăruia „pentru pomenirea și mîntuirea sa” o sumă de bani mănăstirii Putna, este probabil că el era pe punctul de a pleca în campanie.

⁵ A. Veress, *op. cit.*, I, nr. 202, p. 160—161 și nr. 203, p. 161—162.

⁶ Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 866 (*Socetelile Sibiului*).

⁷ H. Ostermayer, *op. cit.*, p. 519, fixează retragerea domnilor români în cursul lunii noiembrie. Dar știm că, de pildă, la 26 octombrie Pătrașcu cel Bun se găsea nu departe de Brașov (Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 795). Pe de altă parte, Marina Lupas, *Două documente slavo-române (din 1556 și 1620)*, Cluj, 1935, p. 3—6 (extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, vol. VI, a publicat un hrisov din 24 octombrie 1556, care pare a atesta prezența la această dată în București a lui Pătrașcu vodă. Bănuim însă că deoarece printre boierii martori figurează și „Cernica mare postelnic”, care nu a deținut această dregătorie decît în toamna anului următor, actul respectiv este fie neautentic, fie în scrierea datei lui s-a strecurat o eroare.

sultanului Soliman că „a dus cu cinste mare pînă în Ardeal” și a „pus în scaun în cetatea Clujului” pe „Crăiasa și fiul ei”¹. Așa cum a remarcat cu drept cuvînt Nicolae Iorga, în anul 1556 „*Alexandru Lăpușneanu și Petrașcu cel Bun au hotărît soarta însăși a Ardealului*, copilul Ioan Sigismund și mama lui fiind oarecum supt tutela lor”². Consecințele acestei noi realități politice fundamentale nu vor întîrzia să se vădească — Habsburgii, de pildă, așa cum ne-am străduit să arătăm deja, au fost siliți să recunoască pentru prima oară că nu este de ajuns să stăpînească Transilvania ca să obțină numaidecît, de aici, controlul și asupra țărilor românești extracarpătice. Dimpotrivă, s-a văzut limpede cu acest prilej că o condiție prealabilă absolut indispensabilă pentru modificarea orientării politice a spațiului carpato-danubian devenise atragerea de partea Habsburgilor a domnilor din Țara Românească și Moldova. De aceea, în răstimpul 1561 — 1566, pregătirile habsburgice pentru recuperarea Transilvaniei vor fi în chip consecvent precedate de acțiuni în legătură cu Moldova și Țara Românească³.

Firește însă, ceea ce ne interesează în cele de față cu precădere sînt repercusiunile pe care evenimentele din anul 1556 le-au avut asupra evoluției conștiinței locale a interdependenței politice dintre cele trei țări românești. Vom analiza în acest scop o mărturie deosebit de prețioasă, cuprinsă într-un raport secret din Constantinopol, datat 21 decembrie 1558. Din lectura textului aflăm că marele vizir Rüstem pașa îl chemase înaintea sa pe solul la Poartă al lui Alexandru Lăpușneanu și-l întrebese dacă domnul Moldovei ar fi în stare, cu ajutorul autorităților turcești din Ungaria, să „recupereze” Transilvania, în caz că aceasta s-ar revolta și s-ar dezice de suzeranitatea Imperiului

¹ N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. cit., p. 202 — 203.

² N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 20. Poziția lui Petrașcu cel Bun, care — așa cum am văzut — în anul 1555 se vădea în taină a fi cu totul de partea eforturilor habsburgice, poate părea desigur la prima vedere paradoxală. Dar nu trebuie să uităm că el era perfect informat de inconsistența forțelor armate imperiale care se instalaseră în Transilvania. În această situație era deci evident riscantă orice încercare de a adopta o atitudine ostilă Porții. În plus, restaurarea familiei Zápolya fără ajutorul turcilor oferea avantajul unei garanții sigure că nu va interveni cu acest prilej nici un fel de modificare a statutului politic al statelor din spațiul carpato-danubian.

³ După izbînda impunerii lui Despot în Moldova (1561) au venit la rînd alte încercări, cea din urmă ce poate fi încadrată în acest plan fiind în legătură cu pretendentul Ștefan Mizgă, înfrînt de Lăpușneanu în iunie 1566 [D. Constantinescu, *Ștefan Mizgă „voevod” și vremea sa (Contribuții la istoria politică a Moldovei în secolul al XVI-lea)*, în „Studii și cercetări istorice”, vol. XX (vol. III din seria nouă), Iași, 1947, p. 289 — 245].

otoman. Potrivit spuselor lui Rüstem paşa, sultanul ar fi fost gata să-i ofere lui Alexandru Lăpuşneanu domnia Transilvaniei cu acelaşi mic tribut pe care îl plătise anterior. Extrem de semnificativ pentru discuţia noastră este răspunsul dat marelui vizir de către solul moldovean: „I-ar fi uşor să o facă, cu ajutorul acelor sangeaci <din Ungaria>, fiindcă pe lângă că are unele cetăţi în Transilvania, este foarte iubit de toţi acei locuitori <ai Transilvaniei>, care cu toţii se vor înţelege şi l-ar primi bucuros, iar dacă n-ar fi aşa, şi cu puterea i-ar putea aduce la ascultare faţă de dînsul”¹. Dialogul dintre marele vizir şi solul la Poartă al domnului Moldovei oferă elemente care la prima vedere pot părea surprinzătoare, ţinînd seamă că la data cînd a avut loc, la cîrma Transilvaniei se aflau chiar protejaţii sultanului, Isabella Zápolya şi cu fiul ei Ioan Sigismund. Există însă unele probe care confirmă că într-adevăr în împrejurările anilor 1558—1560 s-au iscat unele momente de încordare în relaţiile dintre familia Zápolya şi Poartă.

De pildă, acelaşi agent habsburgic care la 21 decembrie 1558 a raportat dialogul evocat mai sus, cu o zi mai înainte a trimis ştire despre un foarte semnificativ mesaj sosit din Transilvania, în care regina Isabella se plîngea că sultanul a început să arate puţină bunăvoinţă faţă de ea şi fiul ei. Drept dovezi ale acestei noi atitudini, ea invoca faptul că deşi Soliman i-a făgăduit că nu-i va pierde pe boierii munteni Socol şi Radu, împreună cu pretendentul lor — acel Vlad, care după cît se pare a domnit numai opt zile, prin ianuarie 1558² —, totuşi în cele din urmă a pus să fie ucişi. Dar mai ales regina se plîngea că sultanul nu voia să limpezească în sfîrşit chestiunea hotarelor dintre Transilvania şi Imperiul otoman, ceea ce — adăuga ea — face ca în Transilvania să se producă „murmure necontenite”, iar ea şi cu fiul ei să stea cu frica în sîn ca „într-o zi poporul să nu se revolte şi să nu-i omoare”³. Turcii nu aveau însă deloc de gînd să restituie Transilvaniei acele aşezări de hotar pe care le ocupaseră şi pe care Ioan Sigismund Zápolya le va reclama zadarnic

¹ Hurmuzaki, *Documente*, II—1, nr. CCCXLI, p. 360—361. Izvor discutat de N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 35. Semnalat, izolat de context, şi de Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII—XX*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 107.

² Hurmuzaki, *Documente*, II—1, p. 360.

³ *Ibidem*. Aceeaşi suită de rapoarte secrete din care am citat pînă acum atestă că la 12 iulie 1558 a fost expediat de la Poartă un ceaş care trebuia să obţină „cu orice chip” de la regina Isabella banii pe care-i adusese cu el în Transilvania fostul mare vornic Socol.

și după ce mama sa a închis ochii, în toamna anului 1559¹. Ba chiar la 19 iunie 1559 sultanul Soliman poruncea beilerbeului de Timișoara, Kasım pașa, să nu admită ca „fiul Craiului” (Ioan Zápolya) să se mai „amestece la unele sate care au fost cucerite și supuse mai înainte”, așa cum auzise că se întâmplase de curînd². Este deci acum ușor de înțeles de ce marele vizir Rüstem pașa, numaidecît după primirea mesajului neliniștitor al Isabellei Zápolya, s-a grăbit să discute cu solul lui Lăpușneanu eventualitatea iscării de tulburări în Transilvania.

Trebuie totodată observat că nu puțină nemulțumire față de familia Zápolya va fi pricinuit la Poartă refuzul abia mascat al Isabellei de a încredința vistieriei otomane tezaurul lui Pătrașcu cel Bun, estimat după unele surse la circa 400 000 de ducați și adus în Transilvania de vornicul Socol³. Refuzul a fost comunicat odată cu mesajul pomenit în ajunul sau chiar în ziua de 20 decembrie 1558⁴. Un motiv în plus așadar pentru ca Rüstem pașa să-și pună întrebări cu privire la situația din Transilvania și să se îndoiască chiar de eficiența susținerii în continuare la cîrma ei a familiei fostului rege al Ungariei pentru interesele otomane ...

Spre a încheia cu problema circumscrierii datelor furnizate de raportul secret de la Constantinopol din 21 decembrie 1558, să mai notăm tot acum că afirmația atribuită reprezentantului moldovean, potrivit căreia Alexandru vodă Lăpușneanu era atunci în posesia unor „cetăți în Transilvania”, poate fi lesne verificată și dovedită ca absolut exactă. Într-adevăr, dieta Transilvaniei a consimțit la 4 octombrie 1558 să restituie, sub anume restricții,

¹ *Ibidem*, p. 361. La 8 decembrie 1559 sultanul a răspuns că acele așezări sînt pe drept stăpînite de otomani.

² *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, nr. 31, p. 46–47.

³ Estimare dintr-un act cu data 13 februarie 1558 (Hurmuzaki, *Documente*, II–1, nr. CCCXLI, p. 359; vezi și mai sus, nota 3, p. 206).

⁴ Se părea că, în ajunul morții sale, reginea Isabela era adepta unei „acomodări” cu Habsburgii, pe care a recomandat-o de altfel și fiului ei (Ladislav Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p. 144). La 1 aprilie 1560 vodă Lăpușneanu anunța îngrijorat pe marele vizir că dacă turcii vor fi angajați într-o nouă campanie în Persia, Transilvania se va da „încă odată” în mîna Habsburgilor. Solul moldovean a completat acest mesaj cu remarcă: „fiul regelui Ioan și toți nobilii din Transilvania sînt nemulțumiți de sultan și despre asta vorbesc pe față” (Hurmuzaki, *Documente*, II–1, nr. CCCXLI, p. 362). Degradarea influenței Porții asupra politicii familiei Zápolya în acest moment este confirmată și de o scrisoare, recent publicată, adresată la 16 iulie 1559 de Soliman Magnificul lui Mircea Ciobanul, în care-i cerea ca – „Unindu-se și cu voievodul Moldovei” – să vegheze asupra situației și desfășurărilor din Transilvania (*Documente turcești privind istoria României*, I, nr. 35, p. 48–49).

domnului Moldovei domeniile Ciceiu și Cetatea de Baltă, e drept nu înainte ca vodă Lăpușneanu să se vadă silit să facă anumite presiuni și chiar să treacă din nou munții în fruntea oștilor sale (mai 1558) ¹. Oricum, un act din 17 iunie 1560 atestă că familia domnească a Moldovei exercita o stăpânire efectivă asupra acestor domenii la acea dată și avem toate motivele să credem că ea a început încă din octombrie 1558 ².

Revenind la conținutul propriu-zis al convorbirii purtate la Poartă, la 21 decembrie 1558 sau cu o zi-două mai devreme, între solul lui Alexandru Lăpușneanu și Rüstem pașa putem conchide fără teamă de a greși că el a fost corect înregistrat și transmis. Dispunem astfel de o mărturie autentică și cât se poate de revelatoare asupra efectelor pe plan ideologic ale campaniei victorioase moldo-muntene din anul 1556 în Transilvania. În primul rând, aceasta a contribuit la întărirea legăturilor dintre românii de o parte și de alta a Carpaților, așa cum a arătat anterior Nicolae Iorga. Fiindcă cine erau acei locuitori transilvăneni de care Lăpușneanu era „foarte iubit”, dacă nu înșiși românii, cei de un neam și o credință cu moldovenii?

La nivel politic, consolidarea conștiinței unității de neam, precum și succesul deplin al acțiunii militare din 1556, s-au tradus în ideea capacității Moldovei de a decide orientarea politică a Transilvaniei. Aici, firește, Alexandru Lăpușneanu nu a fost decât un continuator al lui Petru Rareș, dar această reluare însăși a politicii marelui înaintaș demonstrează că ne găsim în prezența unei permanențe, izvorâte din necesitățile vitale ale evoluției statelor românești în condițiile veacului XVI. Semnificativ deopotrivă este și faptul că întru susținerea politicii sale transilvane vodă Lăpușneanu, la fel ca Rareș, se bizaia pe feudele Ciceiu și Cetatea de Baltă, care puteau sluji oricând drept baze pentru o rapidă ofensivă moldovenească. Nu încapе îndoială că într-o asemenea eventualitate domnul Moldovei avea în vedere și sprijinul Țării Românești, cu toate că în dialogul de la Poartă din decembrie 1558 acesta pare să nu fi fost evocat. Dar trebuie să ținem seamă că tocmai acum, în acești ani, blocul politico-militar alcătuit din Moldova și Țara Românească funcționa perfect.

¹ *Monumenta Comititia Regni Transylvaniae*, vol. II, Budapesta, 1877, p. 106; N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. cit., p. 163.

² A. Veress, *op. cit.*, I, nr. 231, p. 183; cf. N. Iorga, *Istoria armatei ...*, loc. cit., care observă că la finele anului 1558 la Rodna, Reteg și Ciceu sînt dregători moldoveni.

Vom da numai două exemple. În iarna 1559—1560, aventurierul grec Despot, care venise la curtea Moldovei în primăvara anului 1558 și dobândise protecția Doamnei Ruxandra, a fost bănuț — nu fără temei — de Lăpușneanu că uneltește împotriva sa. Domnul Moldovei, nu știm din ce motiv, a găsit de cuviință să procedeze „cu mânuși”: l-a trimis pe Despot cu o solie în Țara Românească, la curtea cumnatei sale Doamna Chiajna, cerîndu-i însă acesteia în taină să-i suprimе nedorita „rudă”. Despot s-a salvat cu mare greutate, mai întîi fugind la Brașov, apoi la Kesmark, unde se afla în martie 1560 ¹. Pe de altă parte, știri din toamna aceluiași an (13 octombrie și 14 noiembrie 1560) dovedesc din plin că în momente de criză, cum s-a ivit atunci din pricina pretendentului rutean Dimitrie Wiśniowiecki, care-i amenința tronul de dincolo de hotarul cu Polonia, Alexandru Lăpușneanu putea dispune de un ajutor militar prompt din Țara Românească. La apelul său, Petru cel Tânăr și Doamna Chiajna îi trimiseseră numaidecît un detașament de patru mii de oșteni munteni, care se alăturaseră forțelor moldovene ².

Mărturia cuprinsă în raportul din 21 decembrie 1558 îl arată pe Alexandru vodă Lăpușneanu mai mult ca oricînd asumîndu-și rolul de protector politic al lumii românești în ansamblul ei. Pe lîngă faptul că el este cel dintîi domn român care pare gata să candideze la tronul Transilvaniei, să nu uităm că exact în același an 1558 i se atribuie și titlul „de unitate românească”: *Moldavie et Valacchiae Waivoda*, de care ne-am ocupat ceva mai devreme. Cu alte cuvinte, ne aflăm într-un moment de apogeu al autorității lui vodă Lăpușneanu, clădit prin succesive acțiuni politico-militare în anii precedenți, care au constituit tot atîtea izbînzii personale — două înlocuiri de domni în Țara Românească, în anii 1553 și 1554, precum și restaurarea familiei Zápolya în Transilvania în anul 1556. Ca o confirmare indirectă a ascendentului politic acumulat de domnul Moldovei am putea cita chiar faptul că prima contralovitură habsburgică în spațiul carpato-danubian după pierderea controlului asupra Transilvaniei a fost îndreptată tocmai împotriva sa (susținerea pretendenței lui Despot în 1560—1561).

Spre a contura o imagine cît mai nuanțată despre efectele campaniei din 1556 asupra stării de spirit generale din lumea

¹ Hans Petri, *Relașiunile lui Jakobus Basilikus Heracides, zis Despot-vodă, cu capii Reformașunii atît în Germania cît și în Polonia, precum și propria sa activitate reformatoare în Principatul Moldovei*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. VIII, București, 1927, p.209 58—59.

² Hurmuzaki, *Documente*, II—1, nr. CCCXLI, p. 363.

românească ne vom opri acum la un fapt de cultură deosebit de sugestiv. Este vorba de imprimarea la Braşov, în răstimpul 12 iunie 1556 — 14 ianuarie 1557, de către diaconul Coresi şi Oprea logofătul, a unei cărţi slavoneşti, un *Octoih mic*, al cărei epilog oferă repere preţioase în legătură cu atmosfera politică a momentului. Din acest scurt text rezultă înaintea de toate că tipăritura a fost executată „din porunca jupânului Haniş Begner <Hans Benkner>, judeţul Braşovului”. Apoi, trebuie precizat că meşterii tipografi au utilizat la această carte un frontispiciu cu stema Ţării Româneşti, fapt din care se poate deduce că ea fie fusese comandată de la curtea lui Pătraşcu cel Bun, fie era destinată în special vânzării la sud de Carpaţi, de unde de altminteri venise acum pentru întâia oară la Braşov însuşi Coresi. Ne-am fi aşteptat deci ca în chip firesc în epilogul amintit să fie menţionat numele domnului Ţării Româneşti şi în plus — eventual! — şi cel al cîrmuitorului Transilvaniei. Într-adevăr, cele două nume figurează în textul discutat, dar ... împreună şi cu cel al domnului Moldovei, Alexandru Lăpuşneanu, care în mod neîndoielnic nu a avut nici un amestec în editarea acestui *Octoih mic* slavonesc. Iată, în traducere, rîndurile din epilog care ne interesează: „... Şi era atunci, pe vremea aceea, în Ţara Ungurească crăiasa Isabela, fiul ei Ianăş, craiul cel Tînăr, fiul marelui Ianăş craiul. Şi în Ţara Românească era Petraşco voievod. Şi în Ţara Moldovei era Alexandru voievod”¹. Pomenirea familiei Zápolya şi a lui Pătraşcu vodă cel Bun îşi pierde astfel dintr-o dată caracterul de omagiu oarecum mecanic, ea trebuind înţeleasă din cu totul altă perspectivă, în care îşi găseşte o explicaţie firească şi citarea numelui domnului Moldovei. Tipăritura respectivă a fost lucrată în toiul evenimentelor din anul 1556, în decursul cărora regimul politic din Transilvania a fost schimbat datorită efortului comun al domnilor din Ţara Românească şi din Moldova. Înşirarea de tip cvasicronică a numelor cîrmuitorilor celor trei state, atît de strîns legate de proaspăta lor conlucrare politico-militară, în epilogul *Octoihului mic* de la Braşov, din 1556—1557, reflectă după părerea noastră o anume stare de spirit „confederativă” care-şi făcuse loc în mentalitatea locuitorilor puternicei cetăţi comerciale transilvănene. Şi nu e de mirare că o asemenea stare de spirit politică o întîlnim limpede exprimată tocmai în mediul oraşenesc de la Braşov. Poziţia geografică a acestui înfloritor

¹ I. Bianu şi D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, t. IV, Bucureşti, 1944, nr. 3, p. 3—6.

centru economic, în colțul de sud-est al Transilvaniei, în imediată vecinătate atât cu Țara Românească, cât și cu Moldova, l-a făcut dintotdeauna favorabil întreținerii bunelor relații dintre cele trei state. Observăm deci că, văzută prin prisma amintită, editarea *Octoihului* ortodox de către primarul luteran al Brașovului îmbracă și aspectul unui gest de *captatio benevolentiae* a domnilor din țările românești extracarpatiche, constituind totodată o recunoaștere a faptului politic împlinit în Transilvania: restaurarea dinastiei Zápolya¹. Așadar, dacă la nivelul vîrfurilor politice — cazul lui Lăpușneanu — momentul 1556 a putut aduce și contura veleități de supremație în spațiul carpato-danubian, la nivelul unor nuclee citadine autonome, cu puternice interese de negoț în toate cele trei state de aici, cum era Brașovul, aceeași împrejurare a accentuat ideea necesității consensului politic între Transilvania, Țara Românească și Moldova, care le era deosebit de util pentru dezvoltarea nestîinjenită a legăturilor comerciale. Atitudinea aceasta este cu atât mai semnificativă, cu cât — se știe — sașii din Brașov s-au numărat printre apărătorii de nădejde ai cauzei lui Ferdinand de Habsburg.

Vom trece acum la înfățișarea cîtorva mărturii menite să ilustreze cum tendința spre unitate a statelor din spațiul carpato-danubian a fost preluată și promovată în Transilvania lui Ioan Sigismund Zápolya. Rămas singur cîrmuitor al Transilvaniei după moartea mamei sale (1559), tînărul principe, după ce a cochetat se pare o vreme cu ideea unei căsătorii cu o fiică a împăratului Ferdinand de Habsburg — propunerea a venit chiar de la acesta

¹ După opinia lui Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea a doua, ed. II, București, 1937, p. 615—616, din epilogul discutat ar rezulta că *Octcihul mic* „era destinat celor doi domni contemporani, lui Pătrașcu Vodă al Munteniei și lui Alexandru Lăpușneanu al Moldovei”. Autorul inclină să creadă că această tipăritură ar fi fost „comandată” (p. 616) de Lăpușneanu în comun cu Pătrașcu cel Bun. Dar atunci cum se explică înscrierea numelor celor doi domni, fără nici o diferențiere, cu cele ale membrilor familiei Zápolya? Pentru eforturile ulterioare ale județului brașovean de a cîștiga bunăvoința principelui Transilvaniei prin încurajarea editării de cărți românești în cetatea sa, vezi remarca lui N. Iorga *Istoria literaturii românești*, vol. I, ad. a II-a revăzută și larg întregită, București, 1925, p. 177. Cităm aici și părerea autorilor tratatului *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Academiei, București, 1964, p. 306, potrivit căreia Oprea logofătul și Coresi ar fi venit la Brașov în 1556—1557 „să execute o comandă de cărți pentru biserica românească de acolo”; vezi și mai nou, Ludovic Demény, *Cartea și tiparul — promotori ai legăturilor culturale dintre țările române în secolul al XVI-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VI, București, 1973, p. 100-101, care crede că „Ioan Benkner urmărea să asigure o piață largă cărții”.

din urmă¹ — , începînd din toamna anului 1561 și-a văzut brusc situația amenințată prin urcarea pe tronul Moldovei a lui Despot vodă, a cărui misiune primită de la curtea habsburgică nu putea să-i scape. Retragerea imediată a feudelor Moldovei din Transilvania, repetatele insistențe la Poartă pentru scoaterea din domnie a lui Despot, cu argumentul că el este omul împăratului german și că se teme că-i va cădea în spate (25 martie și 13 mai 1562)², vădesc o rapidă înțelegere de către Ioan Sigismund Zápolya a pericolului grav care se ivise la răsărit din pricina persoanei noului domn din Moldova. Altfel spus, la orizont se profila o împrejurare similară celei din anul 1556, de astă dată însă exact contrară intereselor sale, fiindcă țările românești extracarpatiche urmau acum să-l înlăture pe el din fruntea Transilvaniei!

Un *post-scriptum* la o scrisoare adresată la 4 februarie 1563 de Francisc Zay, căpitanul imperial din Ungaria superioară — care a jucat un rol activ în preparativele în legătură cu acțiunea lui Despot în Moldova — , regelui Maximilian de Habsburg, vădește pentru prima oară în chip limpede preocuparea lui Ioan Sigismund Zápolya pentru refacerea coeziunii politice a Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei, zdruncinată de schimbarea intervenită în ultima. Se afirmă mai întîi în acest text că se zvonește că „fiul regelui Ioan” tratează în taină cu turcii și muntenii înlăturarea lui Despot din domnie și readucerea lui Alexandru Lăpușeanu. Iar dacă planul respectiv va izbuti, adăuga mai departe căpitanul din Cașovia, Ioan Sigismund va face ca cele trei state să încheie un legămînt reciproc de alianță și de perpetuă prietenie, care le va îngădui să se poată opune oricărui adversar (*Fama est secreto, filium Joannis Regis cum Turcis et Transalpinis tractare ut despotam e Regno eiciant, atque Alexandrum iterum in Regnum restituant, sicque ista tria Regna, Moldaviam videlicet, Transalpinam et Transilvaniam tali confederatione, mutuo sibi in perpetuam amicitiam iungant, omnibusque adversarijs Vnanimiter de cetero*

¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII-nr. CXIV și CXV, p. 85-87 (rapoarte diplomatice venețiene, din Viena, redactate în 5 octombrie și 22 noiembrie 1559). Vezi pentru tratativele în legătură cu acest proiect, purtate la Viena în decembrie 1559 de ambasadorii lui Ioan Sigismund Zápolya. I. Lupaș, *Doi amăniiști români în secolul al XVI-lea*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I, S. III, t.VIII, p.128.

² Hurmuzaki, *Documente*, II—1, nr. CCCXXXVI, p. 417—418. Vezi și actul publicat în același volum sub nr. CCCXLIII, p. 368, care trebuie datat 3 ianuarie <1562> și în care este vorba de chestinnea posesiunilor moldovene din Transilvania, cerute de Despot de la Ioan Sigismund Zápolya.

resistant) ¹. Nu știm în ce măsură orientarea lui Ioan Sigismund Zápolya spre organizarea blocului politico-militar al celor trei state din spațiul carpato-danubian a fost determinată de influența sfetnicului său de credință, de origine română, cancelarul Mihail Csáki. Cert este că în tot răstimpul cât a domnit singur (20 septembrie 1559 — 14 martie 1571), tânărul principe nu a făcut un pas, o mișcare mai importantă, fără să fie îndrumat de acest fost educator al său ².

Sușținător consecvent, în intervalul 1562—1563, al revenirii în scaunul domnesc din Moldova a lui Alexandru Lăpușneanu, Ioan Sigismund va fi socotit desigur izbînda acestei restaurări, care s-a petrecut în martie 1564, drept o operă personală, la fel precum s-a întîmplat de altfel cu însuși vodă Lăpușneanu după acțiunile politico-militare din prima lui domnie, în legătură fie cu Țara Românească, fie cu Transilvania ³. De aceea, el pare să fi căpătat o deosebită încredere în posibilitățile de a înrîuri situația politică de dincolo de Carpați, și anume nu numai din Moldova, ci și din Țara Românească. Astfel, la 4 aprilie 1564 îl vedem pe fiul lui Ioan Zápolya întîmpinînd la Poartă, printr-o scrisoare trimisă sultanului Soliman, învinuirea Doamnei Chiajna și a lui Petru cel Tânăr voievod că ar ține pe lîngă el un pretendent la tronul Țării Românești și că s-ar pregăti să-i dea ajutor ⁴. Partea a doua a acestui mesaj, în care principele Transilvaniei trecea la contraatac și recomanda înlocuirea lui Petru cel Tânăr cu un „vir militaris”, care să-l poată într-adevăr sprijini la caz de nevoie împotriva uneltirilor „de zi și de noapte” ale împăratului Ferdinand, l-a făcut pe Nicolae Iorga să afirme că bănuielele de la curtea Țării Românești nu erau deloc lipsite de temei ⁵. Ba chiar Iorga a încercat să identifice pe pretendentul din Transilvania în persoana

¹ *Ibidem*, nr. CCCCXVIII, p. 459. Asupra acestui izvor a atras atenția Adolf Armbruster, *Jacobus Heraclides Despota und der Remanitäts- und Einheitsgedanke der Rumänen*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX (1971), nr. 2, p.263, n. 16.

² I. Lupaș, *Dei umaniști români...*, p. 128, n. 1.

³ Așa se explică de altminteri de ce, prin anii 1566—1577, Giovanandrea Gremo, care a trăit în intimitatea curții tânărului Zápolya, putea scrie că dacă domnul Moldovei, Alexandru, nu l-ar urma în politica sa pe principele Transilvaniei, acesta l-ar înlătura „con gran facilità” [Aurel Decei, *Giovanandrea Gremo, Compendio di tutte il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano ed di tutte le cose notabili d'esso regno (sec. XVI)*, în „Apulum”, II (1943—1945), Alba Iulia, 1946, p. 208].

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, II—1, nr. CCCLXIX, p. 509—510.

⁵ Prefața la vol. XI din colecția Hurmuzaki, p. XV.

boierului pribeag Radu, fiul răposatului vornic Socol, despre care știm că în toamna precedentă — după sfârșitul tragic al lui Despot — a fost o clipă propus de autoritățile habsburgice din Ungaria drept înlocuitor al dispărutului în Moldova, de unde ar fi urmat să purceadă la dobândirea Țării Românești. Refuzul net al împăratului Ferdinand de a mai provoca pentru moment tulburări în Moldova (22 decembrie 1563) l-ar fi făcut — după Iorga — pe boierul muntean să caute protecția lui Ioan Sigismund Zápolya.¹ Ipoteza este firește atrăgătoare, dar mai necesită verificări. Să ne mulțumim deci deocamdată a înregistra doar încă un semn, întrezărit în subtextul scrisorii din 4 aprilie 1564, al preocupării cercurilor politice din Transilvania de a face ca țărilor românești extracarpătice să graviteze în jurul ei.

Existența unui proiect transilvănean în vremea lui Ioan Sigismund Zápolya pentru înjghebarea unui sistem politic în care să fie integrate toate cele trei state din spațiul carpato-danubian este pusă în lumină și pe altă cale. Italianul Giovan Andrea Gromo (1518 — după 1567), care a sosit în Transilvania la 1° mai 1564 și a devenit pentru un scurt răstimp comandantul gărzii personale a tânărului principe, a întocmit o descriere a Transilvaniei în două variante, cea dintâi, mai succintă, datînd chiar din 1564, iar cealaltă, mai dezvoltată — de prin 1566—1567. În al doilea text, Gromo a preluat largi fragmente din scrierile lui Georg Reichersdorffer, *Chorographia Transilvaniei* și *Chorographia Moldovei* (ultima a fost inclusă sub formă de rezumat). Ambele expuneri au caracterul de instrumente de informare și propagandă, fiind destinate scaunului papal și — respectiv — lui Cosimo de Medici, duce de Florența și Siena, înrudit cu Casa de Habsburg, și care din această cauză era foarte potrivit spre a mijloci o apropiere între Ioan Sigismund Zápolya și împăratul Maximilian. Giovan Andrea Gromo se aut prezintă de altfel ca un inițiat în rosturile și tainele curții transilvănene și, ca atare, implicit își oferă serviciile în scopul atragerii Transilvaniei în tabăra creștină. Vrednic de notat pentru noi este efortul pe care-l face de a-l înfățișa pe stăpînul său drept un *factotum* în chestiunile politice din întreg spațiul carpato-

¹ Raționamentul de la care a pornit Iorga spre a construi această ipoteză a avut la bază ideea că boierul Socol, tatăl lui Radu, ar fi candidat el însuși la tronul Țării Românești în pragul anului 1558. În realitate însă, deși a fost pentru câteva săptămîni, îndată după moartea lui Pătrașcu cel Bun, stăpînul Țării Românești, vornicul Socol, așa cum am arătat de altfel, a încercat doar să impună un pretendent de „os domnesc” (Vlad).

danubian¹. Iar, pe de altă parte, extensiile descrierii sale cu privire la Țara Românească și Moldova — din a doua relație — au îndemnat-o pe cercetătoarea Maria Holban să presupună că tânărul Zápolya a fost înfășișat intenționat ca un eventual „viitor rege al Daciei”², spre a spori astfel interesul cititorilor față de persoana acestuia. O mărturie cuprinsă într-o scrisoare din 17 august 1566, în legătură cu o misiune diplomatică executată atunci la Veneția de Giovanandrea Gromo, este menită să proiecteze o lumină și mai explicită asupra proiectului „dacic” de la curtea transilvăneană. Într-adevăr, potrivit celor susținute de Gromo, legatul pontifical din Veneția, episcopul de Nicastro, a comunicat cardinalului Bonelli că principele Transilvaniei (*il Transilvano*) ar fi fost în acel moment dispus să ia o soție catolică, fie pe sora ducelui de Ferrara, fie pe fiica ducelui de Urbino, sau pe oricare altă prințesă ar fi indicat-o Papa, iar pe de altă parte ar fi fost de acord și cu împăcarea cu împăratul romano-german. Interesante pentru problema noastră sînt condițiile pentru această împăcare, transmise în Italia de Gromo, în numele stăpînului său: Ioan Sigismund Zápolya „și-ar ceda toate drepturile asupra regatului Ungariei, pentru ca împăratul să-l lase să se bucure în pace de Transilvania și, în plus, ca în momentul morții sultanului, să-i dea ajutor să poată cuceri Dacia minoră care-i aparține lui stăpînită parte de Alexandru Moldoveanul, parte de Pătrașcu Valahul”³. În treacăt fie spus, sultanul Soliman Magnificul s-a stins din viață la 6/7 septembrie 1566, dar tratatul cu Habsburgii al lui Ioan Sigismund Zápolya, prin care el a renunțat oficial la titlul de rege al Ungariei, nu a putut fi încheiat decît în 1571. Oricum, în textul reprodus mai sus întîlnim clar exprimată ideea politică în funcție de care s-a produs de fapt renunțarea la titlul regal ceva mai tîrziu: perspectiva reînființării regatului Daciei, prin alipirea sub același sceptru a Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești. Se vede că pentru Ioan Sigismund Zápolya și sfetnicii săi această perspectivă devenise mult mai seducătoare, mai realizabilă, decît apărarea pretențiilor în legătură cu stăpînirea defunctului regat al Ungariei, sfîșiat, ocupat și disputat de două preaputernice imperii: cel otoman și cel habsburgic. Alternativa Ungaria-Dacia, fixată în

¹ Vezi mai sus nota 3 p. 213. Pentru datarea celei de-a doua relații a lui Gromo, vezi *Călători străini despre țările române*, II, p. 313.

² *Introducerea la vol. II din Călători străini...*, p. XX.

³ Marina Lupaș-Vlasie, *Contribuțiuni documentare la relațiunile dintre Italia și Transilvania în secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, X (1945), Sibiu, 1945, p. 340—341 (comentarii la p. 337—338).

termeni limpezi în 1566, este extrem de semnificativă în măsura în care ne arată că procesul convergenței politice a celor trei state românești, dezvoltat într-un ritm rapid după bătălia din 1526 de la Mohács, ajunsese într-un asemenea stadiu încît reunirea lor într-un singur organism statal se ivise la orizont ca o consecință firească.

Un alt document, din anul 1568, publicat încă acum o jumătate de secol, pare să aducă o confirmare suplimentară asupra inițiativelor politice „dacice” de la curtea transilvăneană. Este vorba de o scrisoare în limba latină a unui anonim aflat în Iași în răstimpul imediat următor deschiderii succesiunii la tronul Moldovei, din pricina morții lui Alexandru Lăpușeanu, întîmplată la 14 martie 1568¹. Deși inițial, încă de la 9 martie — deci în vreme ce fostul domn se mai afla în viață, dar era bolnav — boierii și înalții prelați moldoveni l-au ales în scaunul domnesc pe Bogdan Lăpușeanu, făcînd astfel pe voie părintelui său², curînd s-au ivit tulburări determinate de certurile lui Bogdan cu fratele său mai mic Petru. Aceste tulburări par să fi avut și un caracter dinastic, dar în orice caz, așa cum arată documentul amintit, ele îl împiedicau pe noul domn să aibă vreo autoritate. Destinatarul scrisorii de care ne ocupăm, și el anonim, era invitat în chip deosebit de respectuos, dar nu mai puțin insistent, să nu scape prilejul și să vină degrabă în Moldova, fiindcă un grup de boieri (indicați nominal) sînt gata să-l susțină spre a ocupa tronul. Momentul părea cu atît mai potrivit cu cît, așa cum se subliniază în aceeași scrisoare, Bogdan Lăpușeanu nu apucase să încheie tratate nici cu polonii, nici cu muntenii, nici cu tătarii, ba chiar — ține să adauge autorul anonim al textului — el nu s-ar avea bine cu noul domn din Țara Românească, Alexandru Mircea³. Faptul că din înșiruirea vecinilor cu care domnul din

¹ Data exactă a evenimentului a fost precizată recent de Teodor Bojan și Ioan Gabor, *Contribuții cronologice la domniile lui Alexandru și Bogdan Lăpușeanu*, în „Revista de Istorie”, t. 31 (1978), nr. 2, p. 331—332.

² *Ibidem*. Despre călugărirea lui Alexandru Lăpușeanu pe patul de boală, sub numele Pahomie, precum și despre desemnarea succesorului de către el, vezi *Cronica lui Azarie*, la P. P. Panaitescu, *Cronicile slave-române din sec. XV—XVI*, Editura Academiei, București, 1959, p. 147. Cf. și Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. a II-a, București, 1958, p. 193, care streccară bănuiala otrăvirii lui Alexandru Lăpușeanu de către Doamna Ruxandra în complicitate cu episcopii și călugării, cînd domnul părea să se restabilească.

³ A. Veress, *Documente ...*, I, nr. 329, p. 273. Acest ultim amănunt îngăduie datarea scrisorii după 17 mai 1568, cînd Alexandru Mircea își începe domnia, probabil ea fiind redactată în cursul lunii iunie.

Moldova nu stabilise încă relații trainice lipsește tocmai numele Transilvaniei îndrumă spre concluzia evidentă că pentru cei doi corespondenți nu intra în discuție, deoarece ei știau prea bine cum stăteau lucrurile în această direcție. De unde se poate deduce lesne că destinatarul scrisorii, adică însuși pretendentul enigmatic, era o personalitate politică transilvăneană. Dacă observăm în plus și formulele de reverență întrebuințate de agentul din Iași, putem să ne însușim cu suficiente temeiuri ipoteza lui Nicolae Iorga, după care acest candidat din 1568 la tronul Moldovei era „poate Domnul Ardealului”, adică Ioan Sigismund Zápolya¹. Aceasta cu atât mai mult cu cât identificarea respectivă corespunde reperelor ideologice oferite de textul din 17 august 1566, care nu i-a stat la îndemână lui Iorga.²

Nu putem însă trece sub tăcere și o altă ipoteză despre identitatea pretendentului din 1568, aparținând cercetătoarei Maria Holban. Domnia-sa presupune că scrisoarea discutată, pe care a reeditat-o nu demult în tălmăcire românească, „trebuie pusă în legătură foarte probabil cu planurile lui Albert Láski de a porni o expediție în Moldova pentru a se face domn al acestei țări”³. Dar simplul fapt că nobilul polon menționat, fost tovarăș de arme al lui Despot, își afișase în aceeași epocă pretenția nu poate constitui, după părerea noastră, un argument suficient spre a contrazice pe cel evocat de noi mai sus, desprins prin critica internă a însuși izvorului din anul 1568.

În afara elementelor înfățișate mai sus, ar merita poate să atragem atenția că Ioan Sigismund Zápolya, printre alte limbi — potrivit lui Giovanandrea Gromo —, cunoștea „bine” și limba română⁴. Pe de altă parte, țelurilor politice ale principelui Transilvaniei în legătură cu țările românești extracarpatiche i-ar putea fi asociată și puternica ofensivă calvină în rîndurile românilor, materializată în numeroasele traduceri de cărți religioase tipărite între anii 1566—1570. În acest răstimp nu prea îndelungat au fost imprimate în Transilvania un număr de circa șase cărți în limba română (*Tilcul evangheliilor*, *Molitvenicul*, *Psaltirea*, *Litur-*

¹ N. Iorga, în „Revista Istorică”, XVI (1930), nr. 1—3, p. 39—40.

² Poate de aceea în 1937, în *Istoria românilor*, V, p. 98, n. 1, N. Iorga nu a mai reluat această ipoteză, vorbind doar vag de „un pretendent incurajat să vie”.

³ *Căldări străini despre țările române*, II, p. 389 (între p. 391—394 este publicată traducerea scrisorii).

⁴ *Ibidem*, p. 362. Merită reținută și observația lui Gromo că în Transilvania „a treia națiune este a românilor care e răspîndită în toate părțile acestui stat” (p. 336).

ghierul, *Cartea de cîntece* și, probabil, *Apostolul*), adică „de două ori mai mult decît reușiseră luteranii în două decenii cu edițiile sibiene și brașovene ale *Catchismului* și *Evangheliei*”¹. Substratul politic al acestui tip de propagandă confesională printre români este cel mai bine pus în lumină de faptul că ea a încetat temporar odată cu moartea lui Ioan Sigismund Zápolya în 1571 și alegerea pe tronul Transilvaniei a lui Ștefan Báthory, care era catolic.

Două evenimente politice de la mijlocul deceniului 1570—1580 au înrîurit fiecare în parte procesul evolutiv al apropierii dintre Transilvania și celelalte două state românești, marcînd o oarecare stagnare a acestuia. Mai întîi, unirea dinastică a Țării Românești și Moldovei, înfăptuită în anul 1574 — de altfel nu fără concursul militar al Transilvaniei² —, a obligat firește factorii politici din cele două state în cauză să se concentreze o vreme exclusiv asupra aspectelor pe care le implica această nouă realitate politică majoră din spațiul carpato-danubian. Preocuparea protagoniștilor actului din 1574, voievozii frați Alexandru Mircea și Petru Șchiopul, față de consolidarea unirii dinastice a Țării Românești și Moldovei era cu atît mai îndreptățită cu cît, așa cum am văzut, înșiși turcii, care la început au acceptat-o și sprijinit-o, la un moment dat nu s-au mai arătat dispuși s-o facă, ba chiar erau gata să încerce s-o dărîm, socotindu-o în perspectivă dăunătoare intereselor otomane la Dunărea de Jos³. De aceea, în privința Transilvaniei, în țările românești dinafara arcului carpatic nu vom mai întîlni nici o inițiativă politică — cu caracter fundamental — pînă la gestul schițat de Mihnea Turcitul în pragul primăverii anului 1581, de care ne-am ocupat în capitolul precedent.

¹ *Liturghierul lui Coresi*, text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mares, Editura Academiei, București, 1969, p. 10. Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, I, ed. cit., p. 176—177.

² Hurmuzaki, *Documente*, II—5, nr. CCCII, p. 744—745.

³ În legătură cu această problemă adăugăm încă o mărturie revelatoare, cuprinsă într-un raport din Pera, cu data 5 septembrie 1576. Era momentul în care o delegație a boierimii muntene stăruia la Poartă pentru înlăturarea lui Alexandru Mircea din scaunul domnesc al Țării Românești. Potrivit raportului menționat, sultanul Murad III a trimis în Țara Românească un ceauș care să ancheteze dacă plîngerile contra domnului au temei, dar s-a abținut să-l convoace pe Alexandru Mircea la Poartă, deoarece aceasta ar fi însemnat să-i „dea ocazie și aproape să-l forțeze ... să se răscoale împrennă cu fratele său, voievodul Moldovei” (Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, partea 2, București, 1884, nr. V, p. 96—97). Rezultă așadar că sultanul se temea de forțele unite ale Moldovei și Țării Românești și a căutat să evite un posibil conflict din pricina încercării de a-l depune pe Alexandru Mircea.

În al doilea rând, alegerea lui Ștefan Báthory pe tronul Poloniei la sfârșitul anului 1575 a inaugurat o uniune personală polono-transilvăneană, e drept temporară, pe durata cîrmuirii principelui Transilvaniei în Polonia (14 decembrie 1575 — 12 decembrie 1586), dar nu mai puțin stînjenitoare făuririi proiectelor de unitate a spațiului carpato-danubian. Ștefan Báthory, care a păstrat titlul de principe al Transilvaniei, a lăsat în fruntea acesteia pe fratele său, Cristofor, cu titlul de voievod, și a folosit-o din plin ca bază economică și militară în vederea întăririi poziției sale nou dobîndite. Trebuie precizat totdeodată că nici în răstimpul anterior trecerii sale în Polonia, deci între 1571—1575, Ștefan Báthory nu s-a bucurat de liniștea necesară luării unei atitudini clare față de problemele de ansamblu ridicate de raporturile Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească. Aceasta deoarece în intervalul amintit el a avut de înfruntat opoziția internă, grupată în jurul nobilului Gaspar Bekes, „român, de neam mai de jos, dar de mare și prea frumos talent, măreț din fire“, care îi fusese contracandidat la alegerea de principe din 1571¹. Bekes beneficia de protecția Habsburgilor și, după ce în octombrie 1573 s-a văzut asediat în cetatea Făgărașului, s-a refugiat la Viena². În iulie 1575, același Gaspar Bekes va face chiar o tentativă armată de a-l răsturna și înlocui pe Ștefan Báthory, dar oastea lui a fost înfrîntă în bătălia de lîngă satul Sînpaul, de pe valea Mureșului (10 iulie)³.

Ținînd seamă de direcțiile politice semnalate, se poate totuși remarca faptul că atît familia Báthoreștilor în Transilvania, pe de o parte, cît și familia „Mihneștilor“ în Țara Românească și Moldova, pe de alta, au promovat în genere, reciproc, relații

¹ *Călători străini despre țările române*, II, p. 365. Despre concurența dintre cei doi pentru ocuparea tronului transilvănean în 1571, vezi grupul de rapoarte venețiene din Viena, publicate în Hurmuzaki, *Documente*, VIII, nr. CCXXXIX, p. 166; nr. CCXL, p. 167; nr. CCXLII, p. 168—169 etc.

² Pentru originea stăpînirii lui Gaspar Bekes asupra Făgărașului, vezi chiar memoriul lui, întocmit la Viena, în 2 mai 1574, la A. Veress, *op. cit.*, II, nr. 27, p. 26—37, precum și însemnările lui Pierre Lescapier, care la 21 iulie 1574 se afla la Aiud, unde castelul — stăpînit tot de Bekes — fusese de asemenea confiscat (*Călători străini despre țările române*, II, p. 440). Cetatea Făgărașului a deschis porțile lui Ștefan Báthory la 18 octombrie 1573, după un asediu care a durat două săptămîni.

³ Pentru acțiunile lui Gaspar Bekes, vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 117 și 164 (il înfățișează drept „un nou Mailat“, încercînd a „lua“ Ardealul din același puternic centru românesc al Făgărașului); cf. punctul de vedere asupra evenimentelor al lui Ladislav Makkai, *Histoire de Transylvanie*, ed. cit., p. 179—181, care nu pomeneste de originea românească a lui Bekes, semnalată chiar de cronicari unguri, precum un Szamosközy (Hurmuzaki, *Documente*, II—5, p. 751, n. 1).

bune, care să le îngăduie să se concentreze asupra scopurilor proprii imediate. Pentru această idee pledează, de pildă, un hrisov al lui Alexandru Mircea al Țării Românești, cu data 22 august 1575, prin care domnul îl răsplătea pe marele său vornic Ivașco Golescu pentru succesul misiunii executate de el atunci în Transilvania, la curtea lui Ștefan Báthory. În textul actului amintit este mai întâi evocată „înșelăciunea și hiclenia” de care se făcuse vinovat în cursul războiului din 1574 vornicul moldovean Dumbravă¹, care ceva mai târziu, după moartea tragică a stăpînului său Ion vodă cel Viteaz, s-a pus la adăpost „la Batăr Iștfan, la voievodul Ardealului”. Apoi este consemnată misiunea diplomatică îndeplinită de boierul Ivașco Golescu în legătură cu acest caz: „Iar cinstitul dregător al domniei mele jupan Ivașco vornic s-a dus la Batăr Iștfan, de a scos pe Dumbravă vornic cu multă nevoie și cheltuială multă și l-a adus la domnia mea legat ca pe un hiclean...”². Extrădarea boierului moldovean, din pricina căruia în bătălia de la Jiliște (14 aprilie 1574) Alexandru Mircea era cît pe aci să-și piardă viața, dovedește dispoziția lui Ștefan Báthory de a menaja bunăvoința vecinului de la miazăzi. Merită să cităm aici deopotrivă și un alt izvor, purtînd data 30 iunie 1583, care este un raport din Transilvania către regele Ștefan Báthory și în care se exprimă regretul față de mazilirea lui Mihnea vodă al Țării Românești, fiul lui Alexandru Mircea: „... Am fi vrut să nu-l fi ajuns pe sârmanul voievod această năpastă, căci totdeauna s-a înțeles bine cu noi și cînd a fost nevoie, totdeauna a fost cu prieteșug și cu bună vecinătate”³. Cele două mărturii concordă în a sugera o atmosferă de încredere, fără inițiative

¹ Iată cum relatează cronica Țării Românești vina vornicului Dumbravă față de Alexandru vodă Mircea: „Iar Dumbravă dvornecul și cu tcată curtea din Țara Moldovei au venit să se închine lui Pătru vodă <Șchiopul>. Deci deaca s-au apropiat Dumbravă dvornecul el s-au gătit de răzbcu și au lovit pre Alixandru vodă și pre boiari fără veste și au perit Albul cliucer <Golescu> și au fugit Alixandru vodă, că l-au gonit moldovenii, pînă la Brăilă și au aprins Brăila...” (Prcl. I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 508).

² D.I.R., B, veac. XVI, vol. IV, nr. 197, p. 199. În paralel, așa cum atestă același hrisov, Ivașco Golescu a rezolvat în Transilvania și cazul unui boier pribeag: „Iar în acea călătorie s-a întîmplat de a găsit și pe Barbul, fiul lui Benga <de fapt Stanciul Benga, fostul mare spătar al lui Pătrașcu cel Bun> acolo peste munți și l-a adus pe încredințare la domnia mea. Iar domnia mea, întru aceasta, l-am iertat și i-am dat toate satele și averile și țiganii la mina lui”.

³ A. Veress, *Documente ...*, II, nr. 236, p. 257.

politice spectaculoase, în care desigur legăturile culturale și economice au putut să evolueze pe o curbă ascendentă ¹.

Se știe că succesorul lui Mihnea a fost Petru Cercel (1583—1585), care a dobândit scaunul mai cu seamă datorită acțiunii perseverente la Poartă a diplomației franceze ². Odată ajuns domn, el a căutat o apropiere de Transilvania, cerînd chiar în căsătorie pe o membră a familiei Báthory. Solul său la Sigismund Báthory, în toamna anului 1584, italianul Franco Sivori, a notat următoarele despre motivul demersului de atunci al domnului Țării Românești: Petru Cercel „socotind ... că, cu toată protecția de care se bucura din partea regelui Franței, puțin ajutor ar fi putut căpăta în caz de nevoie, fiind departe o țară de alta, temîndu-se pe de altă parte de lipsa de credință a turcilor, care ar fi putut să-l scoată din domnie ... gîndi că este nevoie să lege o strînsă legătură cu Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, ca fiind un vecin de hotar cu o armată puternică și cetăți întărite la care să poată afla ajutor în orice întîmplare nenorocită” ³. Iată deci încă un exemplu edificator de chipul în care, în orice împrejurare, indiferent de valoarea sprijinului extern (Franța era în fond o veche aliată a Imperiului otoman!), realitățile locale prevalau și imperativul coeziunii spațiului carpato-danubian se contura în această epocă în mod obligatoriu în mintea aproape fiecărui nou-venit pe scena politică de aici. În paranteză fie spus, s-ar putea pune întrebarea firească de ce Petru vodă Cercel nu a întreprins un demers similar de apropiere și în direcția Moldovei? Răspunsul este simplu: acolo domnea Petru Șchiopul, unchiul lui Mihnea, fostul domn al Țării Românești, ceea ce excludea din capul locului orice încercare de a stabili măcar relații de bună vecinătate, ca să nu mai vorbim de imposibilitatea unei alianțe. Ba mai mult, așa cum atestă mărturiile de primă mînă, Petru Șchiopul a intervenit neconținut la Poartă în scopul minării creditului politic al celui ce-l înlăturase de pe tron pe nepotul său ⁴.

¹ Asupra evoluției legăturilor economice, vezi Radu Manolescu, *Unitatea economică a țărilor române în evul mediu (secolele XIV—XVI)*, în culegerea de studii *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub redacția prof. univ. D. Borău, București, 1968, p. 135—152 (în special observațiile de la p. 146—147).

² Asupra speranțelor politice franceze legate de pretendentul Petru, fiu al lui Pătrașcu cel Bun, vezi Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes (du XVIe siècle à la chute de Napoléon Ier)*, Paris, 1953, p. 22.

³ *Călătiri strădini despre țărilor române*, III, București, 1971, p. 19—20.

⁴ Raport diplomatic englez din Constantinopol, cu data 5 aprilie 1585, la E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History (1427—1601)*, collected from British Archives, London, The Hague, Paris, 1964, nr. 61, p. 48.

Interesant este deopotrivă de amintit și felul în care în Transilvania, la 26 februarie 1585, în ajunul căderii lui Petru Cercel, se argumenta hotărîrea de a satisface cererea reînnoită de extrădare a unui boier muntean fugar, Stanciu logofătul. Printre altele, în această expunere de motive citim: „În al treilea rînd, pentru că nu este cu puțință să fie țara <Transilvania> fără prietenia acestui voievod”¹. Constatăm așadar păstrarea conștiinței reciproce în legătură cu interdependența Țării Românești și Transilvaniei.

Tot în Transilvania și tot în 1585, la 20 septembrie, într-o epistolă redactată în Alba Iulia, tînărul principe Sigismund Báthory își exprima în acești termeni mulțumirea resimțită la vestea restaurării lui Mihnea vodă: „Am primit scrisoarea mării tale, în care ne scrii măria-ta că Dumnezeu te-a adus iarăși pe măria-ta în locul și starea de odinioară și vrei și de aici înainte să ne păstrezi aceeași bunăvoință și vecinătate cu care ai fost și mai înainte față de noi ... Și noi, la rîndul nostru, ne vom sili ca și de aici înainte să ținem și să-ți dovedim mării tale aceeași bunăvoință și vecinătate și dragoste frățească, pe care le-am avut și odinioară”². Se confirmă astfel remarca favorabilă la adresa lui Mihnea consemnată în 1583, numai decît după încheierea primei lui domnii.

La dosarul mărturiilor asupra închegării și evoluției concepției despre interdependența tuturor celor trei țări române merită să mai adăugăm încă o piesă de maxim interes. Ne gîndim la instrucțiunile pe care le primea solul principelui transilvănean în primăvara anului 1590, înainte de a pleca în Țara Românească. El avea misiunea să ceară o audiență particulară la Mihnea vodă și, în cursul acesteia, să solicite informații cu privire la mișcările și scopurile turcilor. Dacă domnul Țării Românești ar fi socotit că este bine, atunci solul transilvănean trebuia să-și continue drumul pînă la Silistra, unde se afla în acel moment beilerbeul Greciei³. Acolo, el avea să refuze o eventuală invitație de a colabora

¹ A. Veress, *Documente ...*, III, București, 1931, nr. 4, p. 4. Aceleași bune sentimente reciproce sînt înregistrate și cîțiva ani mai tîrziu, în 1589–1590, după ce Mihnea fusese pe punctul să-și piardă tronul în favoarea vărului său primar Vlad (*Ibidem*, p. 56; vezi și mai jos, nota 1.p.223).

² *Ibidem*, nr. 26, p. 51.

³ Despre prezența beilerbeului Rumeliei la Silistra, în decembrie 1589, vezi *Ibidem*, nr. 134, p. 206. La 27 februarie 1590 la Varșovia se știa că a trecut Dunărea și a intrat în Moldova, spre a ataca hotarele Poloniei (*Ibidem*, nr. 138, p. 209–210).

contra Poloniei, sub pretextul că principele Transilvaniei se teme de pregătirile militare habsburgice. Iată cum era explicată această atitudine: „...nimic nu ar dori mai mult vrăjmașul Neamț, decît ca noi depărtîndu-ne de aici cu forța noastră de către ei să mergem într-altă parte, căci el <împăratul romano-german Rudolf II> în această vreme ar da năvală numaidecît asupra țării <Transilvaniei> și numai Dumnezeu știe ce pagubă ar putea face în țara puternicului împărat (= sultanul), căci a putut să înțeleagă <beilerbeiul> bine și de la alții că și pînă acuma totdeauna numai acest pămînt <Transilvania> a fost scut și zid de piatră pentru țările celelalte ale puternicului împărat și acum numai noi stăm împotrivă atît Moldovei cît și Munteniei și celorlalte țări de aici, ca din partea lor să nu fie stricăciune”¹. Vedem așadar că ideea în funcție de care turcii au refuzat cu încăpăținare să cedeze Habsburgilor în răstimpul 1551—1556 stăpînirea asupra Transilvaniei, anume ideea că aceasta garanta controlul asupra întregului spațiu carpato-danubian, este acum reluată și vehiculată — tot pentru uzul turcilor! — chiar din interiorul mediului politic transilvănean. Este astfel vrednic de subliniat că, pînă în pragul ultimului deceniu al secolului XVI, în Țara Românească Moldova și Transilvania s-a făurit o puternică și activă conștiință asupra interdependenței politico-militare a celor trei mici state atît în raport cu tendințele expansioniste ale Imperiului otoman cît și față de cele ale Imperiului romano-german.

ASPECTE CULTURALE

Faptul că legăturile culturale au prevalat în raporturile Transilvaniei, pe de o parte, cu Țara Românească și Moldova, pe de alta, în ultimele două decenii înainte de înscăunarea lui Mihai Viteazul, a avut o mare însemnătate pentru adîncirea conștiinței unității de neam a tuturor românilor. De bună seamă, nu trebuie omis a preciza din capul locului că interferențele culturale, pe tot registrul posibil, au fost neîntreprute și în perioada anterioară, ca de altfel în întreg evul de mijloc românesc. De pildă, ce semni-

¹ *Ibidem*, nr. 27, p. 57. Documentul a fost greșit datat de editor în „1585”. Felicitările pentru faptul că sultanul „l-a trimis iarăși în scaunul și domnia sa” pe Mihnea se referă neîndoielnic la împrejurarea din 1589.

ficație simbolică se poate atribui, în acest sens, gestului lui Alexandru Lăpușeanu din primăvara anului 1561, când își procura marmură de Hațeg pentru o biserică din Moldova, pe care atunci intenționa s-o construiască¹! Sau, la fel, iată cum se adresa un mare boier muntean, vornicul Vintilă din Cornățeni, brașovenilor, pe la jumătatea deceniului 1540—50: „... Și vă rog și cer de la domnia voastră, ca de la niște frați prea iubiți, să faceți pentru mine și să-mi lăsați pe Petru zidarul, cel care a zidit biserica lui Coresi², și pe câți oameni va voi să ia cu sine, căci vreau să-mi fac două biserici; și astfel mi-am pregătit tot ce-a fost de nevoie: și cărămidă și var și piatră. Deci, pentru tot ce-mi vor lucra, eu le voi plăti, și, pe deasupra, vă voi purta multă mulțămită domniei voastre și voi fi al vostru, în cele ce veți avea de trebuință domnia-voastră”³. Ne limităm doar la aceste două exemple, spre a sublinia numaidecît că pe fundalul deosebit de variat al contactelor permanente, în epoca de care ne ocupăm se desfășoară un fenomen major, acela al începutului bătăliei pentru impunerea limbii române ca limbă de cultură în toate cele trei ținuturi locuite de români. Efortul respectiv s-a concentrat în jurul echipelor de meșteri tipografi, în frunte cu diaconul Coresi din Tîrgoviște și ucenicii săi, care au activat pe pămînt transilvănean și și-au trimis produsele muncii lor atît în Țara Românească, cît și în Moldova.

Cum prea bine se știe, cel dintîi text în limba română sigur datat este scrisoarea din 29—30 iunie 1521, redactată de tîrgovețul Neacșu din Cîmpulung și destinată „jupanului Hanăș Begner din Brașov”⁴. Această epistolă cuprinde informații urgente culese în Țara Românească în legătură cu declanșarea campaniei turcești care va duce, în aceeași vară, la ocuparea Belgradului. Așa cum s-a observat, ușurința și precizia cu care este folosit alfabetul chirilic pentru transcrierea sunetelor proprii limbii române acum, în 1521, presupune existența unei „tradiții vechi” a mînuirii

¹ Hurmuzaki, *Documente*, XV-1, nr. MLI, p. 568.

² Deși s-a crezut la un moment dat că boierul respectiv ar fi însuși faimăcul meșter tipograf, cercetările mai noi au respins această identificare.

³ I. Bogdan, *Documente și regeste...*, nr. CCXXII, p. 233. Editorul actului l-a datat în anul 1544.

⁴ Cea mai recentă ediție a acestui celebru text, în *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. II, Editura Academiei, București, 1972, nr. 209, p. 402—403.

în scris a limbii române¹, lăsînd deschisă perspectiva unor descoperiri de același gen chiar din secolul XV. De altminteri, un studiu recent a izbutit să depisteze și inventarieze nu mai puțin de 628 cuvinte românești răsfirate prin textele slavonești alcătuite pe teritoriul țării noastre înainte de scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung².

Pentru a deveni însă o limbă literară, adică limbă de cultură în accepțiunea generală a termenului, limba română trebuia să înfrîngă „canoanele” tradiției din sînul Bisericii ortodoxe și cancelariilor domnești ale Țării Românești și Moldovei, precum și, bineînțeles, pe cele ale Bisericii ortodoxe române din Transilvania³, care impuneau utilizarea limbii slavone, limbă investită în spațiul locuit de români cu aceleași atribute ca latina în Occidentul și centrul Europei. Nu insistăm aici deloc asupra diverselor teorii despre impulsul original care a dus la efectuarea primelor traduceri de manuscrise cu conținut religios și nici, în consecință, asupra datării lor⁴. Vom reține numai o remarcă de bun simț, anume că din necesități didactice, pentru învățarea limbii slavone de către preoți și călugări, cît și de diecii de cancelarie, la un moment dat au trebuit alcătuite manuscrise bilingve, româno-

¹ P. P. Panaitescu, *Les premiers textes écrits en langue roumaine*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. I (1962), nr. 2, p. 445—446: Autorul citat pare însă a-și fi revizuit opinia ulterior, întrucît în monografia *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Editura Academiei, București, 1965, p. 117, afirmă că în scrisoarea lui Neacșu „transcrierea sunetelor românești în alfabet chirilic este nesigură și inconsecventă... dovadă că autorul scrisorii nu cunoștea vreo tradiție grafică a adaptării alfabetului chirilic la sunetele limbii românești”. Exemplele invocate sînt însă, după părerea noastră, neconvingătoare.

² G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. al X-lea — începutul sec. al XVI-lea)*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, p. 217. Vezi și Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. IV, V, VI, Editura Științifică, București, 1966, p. 188—189, care trece în revistă unele semnalări de texte din a doua jumătate a sec. XV ce par a fi fost redactate în românește, dar astăzi sînt pierdute (ciorna jurămîntului omagial din anul 1485 al lui Ștefan cel Mare față de regele Poloniei de pildă). Comentariul lui Al. Rosetti: „De fapt, trebuie să se fi scris românește întotdeauna, sporadic și pentru nevoi particulare”.

³ Descoperirea recentă a inscripției slavone din 1313—1314, zugrăvită în interiorul bisericii de la Streisîngeorgiu din Hațeg, demonstrează din plin utilizarea timpurie a limbii slave ca limbă de cult în mediul Bisericii ortodoxe transilvănene [textul inscripției la Radu Popa, *Streisîngeorgiu. Ein Zeugnis rumänischer Geschichte des 11.—14. Jahrhunderts im Süden Transsilvaniens*, în „Dacia”, Nouvelle série, t. XX (1976), p. 47—48].

⁴ Diferitele puncte de vedere expuse în lungul timpului pot fi aflate consultînd indicațiile din lucrarea lui Gheorghe Chivu și Mariane Costescu, *Bibliografia filologică românească (Secolul al XVI-lea)*, Editura Academiei, București, 1974, 192 p.

slavone, astfel luînd naștere și perpetuîndu-se o tradiție literară incipientă românească¹. În orice caz, este în afară de vreo îndoială faptul că în cea dintîi jumătate a veacului XVI se constituise deja o importantă zestre de manuscrise bilingve sau exclusiv românești, de care s-au servit ulterior tipografii din a doua jumătate a aceluiași secol.

Este iarăși un lucru definitiv stabilit că prima carte în limba-română ieșită de sub teascurile unei tipografii a fost *Catehismul* din 1544, apărut la Sibiu — din care deocamdată nu s-a descoperit nici un exemplar —, urmată fiind îndeaproape de o alta, în același centru tipografic, *Evangheliarul slavo-român* din 1551—1553². Ambele cărți sînt rodul ostenețelor meșterului Filip Moldoveanul, iar dacă adăugăm că tot el a scos la Sibiu, în anul 1546, și un *Tetraevanghel* slavon în care figurează o xilografură reprezentînd stema Moldovei³, realizăm lesne dimensiunile acestui moment cîntăreț al românilor, rezultat dintr-o confluență culturală transilvano-moldovenească. Dar faptul că faza următoare, cea mai însemnată, a evoluției tiparului românesc în veacul XVI este legată de numele Brașovului îmbracă o semnificație aparte, legată mai intim de problema unității culturale a tuturor românilor.

Așa cum am remarcat, cetatea Brașovului se afla așezată în imediata vecinătate a răscruții hotarelor Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești, de unde se poate deduce din capul locului

¹ Vezi discuția la Ion Gheție și Al. Mareș, *Introducere în filologia românească*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, p. 56, cu rezerva (p. 62) că, la alcătuirea manuscriselor bilingve, cu traduceri românești interliniare, „nimic nu ne asigură însă că ... nu s-au folosit traduceri românești mai vechi, realizate în afara școlii, eventual ca urmare a unei influențe externe”. Această rezervă nu este împărtășită de G. Mihăilă, în studiul *Textele bilingve slavo-române și unele aspecte ale studiului calcului lingvistic*, publicat în volumul său *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, Editura Minerva, București, 1972, care a demonstrat că manuscrisele bilingve din sec. XVI nu au luat „versiunea românească dintr-un izvor, iar pe cea slavonă din altul” (p. 248).

² Vezi controversa dintre punctele de vedere ale lui P. P. Panaitescu, *Les origines de l'imprimerie en langue roumaine*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. VI (1968), nr. 1, p. 23—37, și cele ale lui Ludovic Demény, *Où en est-on dans la recherche concernant les débuts de l'imprimerie en langue roumaine?*, în aceeași revistă, t. VIII (1970), nr. 2, p. 241—267, în urma căreia poziția ultimului autor citat s-a impus, în general acceptîndu-se că tipărișurile menționate au apărut la Sibiu, iar nu la Tirgoviște. Vezi și *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553*, ed. Emil Petrovici și L. Demény, Editura Academiei, București, 1975, 420 p.

³ L. Demény, *Stema Moldovei în prima tipăritură românească din Transilvania*, în „Revista Muzeelor”, an. III (1966), nr. 4, p. 348.

că efortul cărturăresc al meșterilor de aici era destinat românilor din tustrele țări românești. Această afirmație poate fi verificată în chip sugestiv dacă ne oprim o clipă la pomelnicul bisericii ortodoxe române Sf. Nicolae, din suburbia românească Șchei a Brașovului, care, în forma în care s-a păstrat, datează de la 7 februarie 1665. Pe prima lui filă sînt înfățișați ca binefăcători ai acestei ctitorii românești transilvănene, alternativ, domni ai Moldovei și Țării Românești din întreg secolul XVI, împreună cu familiile lor (Neagoe Basarab și Radu de la Afumați ai Țării Românești, numaidcît apoi Petru Rareș al Moldovei, Pătrașcu cel Bun și Petru cel Tânăr din Țara Românească, Alexandru Lăpușneanu al Moldovei, și iarăși doi domni ai Țării Românești — Alexandru Mircea și Petru Cercel, etc.)¹. Avem astfel conturată sintetic imaginea unor contacte neîntrerupte între puternicul centru cultural românesc din Șcheii Brașovului și cele două țări românești extracarpătice, pe care s-a suprapus activitatea tipografică desfășurată în strînsă legătură cu același centru de diaconul Coresi și colaboratorii săi. În plus, dată fiind originea tîrgovișteană a diaconului Coresi, precum și graiul specific muntenesc utilizat de el în prelucrarea pentru tipar a unor manuscrise de traduceri preexistente, se poate vorbi din nou de o confluență culturală, de astă dată transilvano-munteană, care a stat cu precădere la temelia acestei faze majore a tiparului românesc.

Cu privire la impulsul inițial pentru activitatea tipografică în limba română, specialiștii sînt unanimi în a recunoaște rolul curentului luteran, iar mai tîrziu, după ce sinodul de la Aiud, din anul 1564, a consfințit în sînul bisericii protestante din Transilvania sciziunea în confesiunile luterană și calvină, și a curentului calvin. Pe lîngă această influență exterioară, ce ține de fenomenul prozelitismului religios, discuțiile au început să pună în lumină treptat și un altfel de impuls, izvorît din necesitățile interne ale societății românești. Bunăoară, s-a observat că traducerea și editarea *Psaltirii* și a *Apostolului* nu poate fi atribuită deloc influenței protestante². Asemenea, după o socoteală făcută în anul 1965 de P. P. Panaitescu, lăsînd deoparte tipăriturile slavo-române, din cele nouă cărți românești apărute șase sînt

¹ N. Iorga, *O descoperire privitoare la biserica Sfîntul Nicolae din Șcheii Brașovului*, în „Analele Academiei Române”, M.S. I, Seria III, t. XXII, București, 1939, p. 1—5.

² Ion Gheție și Al. Mareș *op. cit.*, p. 61. Fiind cărți pur ortodoxe, apariția lor poate fi asociată mișcării protestante doar în măsura în care aceasta încuraja programatic tipărirea de cărți religioase în limbile naționale.

„curat ortodoxe“, ba chiar una, *Evangelhia cu învățătură* tipărită de Coresi în 1581, conține atacuri la adresa Reformei¹. Este un prim semn în legătură cu dublul unghi de vedere din care trebuie privite și interpretate aceste tipărituri cu „caracter revoluționar“ (N. Iorga)².

Că diaconul Coresi și ucenicii săi nu au acționat la Brașov ca agenți ai Reformei decît incidental se poate însă demonstra și altminteri. Anume, tiparnița lor a acceptat necurmat comenzi din Țara Românească pentru cărți slavonești, editate în cea mai pură tradiție a tiparnițelor lui Macarie și Dimitrie Liubavici, care, dacă le facem suma, întrec de departe totalul traducerilor, imprimate sub influență protestantă sau nu! Iată, spre edificare, în tălmăcire, o mostră de epilog, provenind de la *Psaltirea* slavonească din 1577, care sună de-a dreptul ca o pisanie săpată în piatră de la intrarea unei biserici sau mănăstiri domnești ortodoxe: „Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu împlinirea Sfîntului Duh și cu porunca domnului Io Alexandru voievod și a fiului său Io Mihnea voievod și a preasfințitului mitropolit Serafim, eu păcătosul diacon Coresi am scris această sfîntă carte ce se numește Psaltire, pe lîngă care am adăugat sinaxarul din cursul anului și condacele pentru sfinți; am mai adăugat și sinaxarul postului și ceaslovul avînd slujba de noapte și de zi. S-a scris aceasta de la facerea lumii în anul 7085“³. Același Alexandru Mircea voievod, care s-a folosit cel mai mult de tiparnița brașoveană și s-a manifestat totodată ca un protector al așezămintelor ortodoxe românești din Transilvania⁴, a făcut știut cu alte prilejuri motivul care l-a îndemnat să patroneze editarea de cărți slavonești. Astfel, la sfîrșitul părții I a unui *Octoih* slavonesc, volum lucrat de diaconul Coresi în răstimpul 12 mai — 20 octombrie 1574, el arăta: „... am cunoscut și am înțeles împuținarea și raritatea în țara domniei mele a cărții mai sus numite Octoih“, fapt pentru care, sfătuindu-se și cu mitropolitul Eftimie al Țării Românești, a găsit cu cale să o tipărească⁵. Evident, acest motiv poate explica în parte de ce voia Alexandru Mircea a hotărît

¹ P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Editura Academiei, București, 1965, p. 150—151.

² N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, postfață de Mihai Ungheanu, Editura Minerva, București, 1977, p. 85.

³ I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, nr. 20, p. 68.

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 119.

⁵ I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, I, nr. 17, p. 56—60.

chiar reînființarea tipografiei Țării Românești, căreia i-a fixat sediul la București, în apropierea scaunului domnesc și a celui metropolitan¹. Dăr în această importantă decizie, menită firește să încurajeze tiparul de limbă slavonă, se poate desluși, credem, și o reacție la inițiativele originale ale tiparniței din Brașov, care fără îndoială stîmneră reticențe și nemulțumiri în cercurile conservatoare ale Bisericii și curții domnești din Țara Românească.

Reacția negativă la tipărirea de traduceri românești ale cărților religioase este lesne de observat chiar în Transilvania, unde, în anul 1580, mitropolitul Ghenadie al Ardealului îl pune pe diaconul Coresi să scoată — la Sebeșul Săsesc — tot o carte slavonească, un *Sbornic*, în al cărui epilog înaltul prelat ortodox român amintea cu vădită amărăciune că „în timpurile din urmă” s-a făcut „din partea popoarelor de altă credință mare stricăciune și cădere a sfintelor biserici”. Același Ghenadie al Ardealului ținea să sublinieze apartenența sa neșovăielnică la lumea ortodoxă răsăriteană, înșirînd în textul pomenit numele patriarhilor contemporani din Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, pe care — se vede — îi recunoștea drept singurele autorități spirituale vrednice de cinstire². Este limpede așadar că limba „sfîntă” slavonă era păzită cu gelozie, la nivel oficial, atît în Țara Românească și Transilvania, cît și, bineînțeles, în Moldova.

La rîndul ei, lupta dată de diaconul Coresi contra acestei atitudini negative iese la iveală în mai multe chipuri. Cea mai prețioasă mărturie o întîlnim, așa cum s-a remarcat de altfel, cu ocazia tipării de către el la Brașov, în românește, a *Evangheliei cu învățătură* (1581), o colecție de predici, care pare a fi în același timp și ultima sa lucrare. Coresi, împreună cu primarul Hirscher, în textul predosloviei au căutat în mod vizibil să ofere cititorilor cărții toate garanțiile că editarea acestei traduceri nu s-a efectuat în afara încuviințării forurilor superioare ecleziastice ortodoxe din Țara Românească și Transilvania. De pildă, manuscrisul de bază a fost procurat așa: judele Brașovului Lucas Hirscher, pe seama căruia e pusă inițiativa editorială respectivă, ar fi „întrebatu” și „căutatu” manuscrisul cărții „în multe părți”, pînă ce l-a „aflatu în Țara Rumânească, la arhimetropolitulu Serafim, în cetate în Tîrgoviște”, de la care — susține judele

¹ L. Demény, *Tiparnița bucureșteană în secolul al XVI-lea*, în „Studii”, t. 25 (1972), nr. 2, p. 203—224 (aici a apărut un *Tetraevangel* slavon, tipărit de ieremohanul Lavrentie în două ediții, dintre care una din 1582).

² I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, I, nr. 28, p. 81—85.

brașovean — „cu multă rugăciune cerșutu-amu de la sfinția lui și mi-o au trimisu“. Textul predosloviei ține să precizeze apoi: „Și foarte mă sfătuii cu luminatulu mitropolitu, marele Ghenadie, den totu ținutulu Ardealului și alu Orăziei, și cu multu clirosu de preuți ce le trebuia această carte, încă și cu sfeatnicii miei. Și cu voia tuturoru acestora, și cu voia mitropolitului, marelui Serafim, noi o deademu lu Coresi diaconulu, ce era meșteru învățatu într-acestu lucru, de o scoase den cartea sîrbească pre limba rumânească, împreună și cu preuții de la besearica Șcheailor, de lîngă cetatea Brașovului, anume popu Iane și popa Mihai“¹. Ne grăbim să atragem atenția că *Evangelhia cu învățătură* nu făcea parte dintre cărțile bisericești de *slujbă*, ci dintre așa-numitele „cărți religioase destinate lecturii“. Ca atare, dacă autoritățile eclesiastice invocate și-au dat acordul la apariția ei, au tolerat-o cu alte cuvinte, aceasta nu însemna deloc că a fost cumva atins serviciul religios propriu-zis, care mai departe se efectua în limba slavă². În plus, dintr-o scrisoare a judeului Brașovului către cel al Bistriței, cu data 14 august 1582, aflăm că în legătură cu tipărirea acestei cărți au fost consultați și domnii din Țara Românească și Moldova, care, împreună cu vlădicii lor, și-au și comandat mai multe exemplare³.

Acest din urmă document este deosebit de însemnat din pricină că ne arată cum nu se poate mai limpede că efortul editorial se concentra deopotrivă asupra Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești. Se vedește astfel cum, de la primii pași, fenomenul introducerii limbii române în Biserică „a despărțit, ca o comunitate distinctă“, cele trei mitropolii și ținuturi românești de restul bisericilor ortodoxe din răsăritul Europei. Într-adevăr, cărțile de lectură bisericească în românește, tipărite acum, „erau valabile deopotrivă pentru bisericile din Transilvania, Țara Românească

¹ Arelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I, București, 1938, nr. 18, p. 53. Vezi și Maria Rădulescu, *Originalul slav al Evangheliei cu învățătură a diaconului Coresi*, Editura Academiei, București, 1959, p. 57—60. Coresi a mai tipărit o carte similară în românește, *Tîlcul evangheliilor*, cu aproximativ un deceniu și jumătate mai devreme, dar în ea strecurîndu-se idei de inspirație reformată, se vede că nu s-a bucurat de succes în rîndul clerului ortodox românesc.

² Distincția de mai sus a fost subliniată de Ion Gheție și Al. Mareș, *op. cit.*, p. 65.

³ Hurmuzaki, *Documente*, XI, nr. XCVI, p. 656 (comentarii și la L. Demény, *Cartea și tiparul...*, p. 105).

și Moldova și numai pentru acestea”¹. Dar trebuie observat totodată că și tipăriturile slavone nu mai erau difuzate acum, după mijlocul secolului XVI, decît în principal în cele trei țări românești. Mutarea centrului tipografic din Țara Românească la Brașov coincide, după cît se pare, cu abandonarea de către domnii români a tradiționalei masive politici de ajutor pentru zonele de cultură slavă de la sudul Dunării². Avem așadar de-a face, de la mijlocul veacului XVI, cu un dublu proces de integrare spirituală. Editarea de cărți, fie în slavonă, fie în română, este exclusiv destinată necesității românilor, tipografiile chirilice din Transilvania și Țara Românească furnizînd aceste cărți în toate cele trei state³. Individualitatea și unitatea tiparului românesc poate fi de altminteri urmărită și pe alt plan, anume acela al tradiției prezențării grafice, care la rîndul ei descinde din tradiția cărții manuscrise autohtone⁴.

Revenind la reticențele înfruntate de diaconul Coresi și cercul de cărturari din preajma sa în privința cărților în românește, menționăm că ele pot fi întrezărite și din succesiunea edițiilor *Psaltirii*. În anul 1570 această carte este pentru prima oară tipărită, la Brașov, în românește, Coresi justificînd astfel editarea ei: „... deaca văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi rumânii n-avămu, și Hs. zise Matei 109: cine ceteaște să înțeleagă, și Pavel apostolu încă scrie la Corintu 155: că întru besearică mai vîrtos cinci cuvinte cu înțelesulu meu să grăescu ca și alaltî să învață decîtu un tunearecu de cuvinte neînțelease într-alte limbi”⁵. Iată însă că în anul 1577 Coresi, retipărind aceeași carte, o scoate în... ediție bilingvă, slavo-română. De ce acest pas înapoi? Răspunsul se află în lămuririle suplimentare pe care el a simțit nevoia să le introducă în epilog: „Derept aceea, frații miei, preuților, scrisu-v-am aceste psaltiri

¹ P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în culegerea „Studii privind Unirea Principatelor”, Editura Academiei, București, 1960, p. 77 (autorul acordă însemnătate însă fenomenului introducerii limbii române în Biserică numai pentru veacul XVII, cînd el capătă amploarea cunoscută, dar momentul inovator aparține totuși veacului precedent și credem că atunci s-au produs cele mai dramatice și interesante modificări de mentalitate).

² Ion-Radu Mircea, *Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siècle*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. I (1963), nr. 3–4, p. 396 (autorul arată că acest abandon se produce odată cu creșterea prezenței elementelor levantine în țările române).

³ Pentru circulația cărții: L. Demény, *Cartea și tiparul...*, p. 103–104.

⁴ *Ibidem*, p. 92–99.

⁵ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, I, p. 38.

cu otveat de-am scos den psăltirea sîrbească pre limbă rumânească să vă fie de înțelegătură și grămăticilor. Și vă rog ca, frații miei, să cetiți și bine să socotiți că veți vedea că e cu adevăr" ¹. Prin urmare, pe lîngă scopul didactic al acestei tipărituri bilingve, în adaosul citat este reliefat și caracterul canonic al cărții, ușor de verificat prin confruntare cu textul slav care era pus deopotrivă la îndemîna cititorilor ². Coincidență semnificativă pentru rezistența întîmpinată de traduceri românești — exact în același an 1577, cum am pomenit de altfel, diaconul Coresi primea și execută o comandă din Țara Românească pentru o *Psaltire* slavo-nească !

Se admit în genere trei perioade în activitatea tipografică a diaconului Coresi și echipei sale. Prima, între 1559 — către 1567, cînd el lucrează pentru consiliul orășenesc al Brașovului, care făcea propagandă luterană printre români ; a doua, încadrată în intervalul 1567—1571, cînd execută comenzi ale cercurilor calvine, ocrotite de însuși Ioan Sigismund Zápolya ; în sfîrșit, a treia și ultima, după 1571, cînd Coresi este preocupat de puritatea ortodoxă a cărților românești ieșite din atelierul său ³. Pozitiv este faptul că în final el a reținut din mișcarea religioasă protestantă doar ideea introducerii limbilor naționale în Biserică, punînd-o însă în slujba ortodoxiei. Este deci corect să apreciem că întreaga sa strădanie a fost pusă sub semnul unui ideal de tip umanist, ale cărui componente le-a pus în evidență el însuși în repetate rînduri: sincronizarea, prin publicarea de tălmăciri în limba poporului, cu progresul cultural înregistrat de alte neamuri ; preocuparea pentru „hrana sufletească” a norodului dornic de învățătură — altfel spus, ideea „culturii pentru toți” etc. ⁴ Această

¹ Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile ccoresiene din 1570 și 1589*, text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, Editura Academiei, București, 1976, p. 662.

² *Ibidem*, p. 7—8 ; vezi și, pe larg, discuția lui Ion Gheție, *Cu privire la textele slavone cu traducere intercalată din secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, în volumul său *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, Editura Academiei, București, 1974, p. 200, precum și cea a lui G. Mihăilă, *Textele bilingve slavo-române ...*, p. 244.

³ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940, p. 55—63, reluat recent de Ion Gheție, *Coresi și Reforma*, în vol. *Începuturile scrisului în limba română ...*, p. 181.

⁴ Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. II-a, Sibiu, 1930, p. 78 ; Eugen Stănescu, *Numele poporului român și primele tendințe umaniste interne în problema originii și continuității*, în „Studii”, t. 22 (1969), nr. 2, p. 195—197.

asimilare globală a demersului cultural al lui Coresi la curentul umanist este cu atât mai potrivită, cu cât — indiferent de „coloratura” ce se conferă astăzi fiecăreia din fazele activității atelierului lui — el nu s-a dat niciodată în lături, așa cum am arătat, să preia și comenzi „clasice” (cărți slavonești).

Cît despre ecoul în epocă al imprimării primelor cărți în limba română, el este dincolo de orice tăgadă. Vom semnală aici un singur exemplu, deosebit de sugestiv. Este vorba de *Evangheliarul* românesc, tipărit de Coresi la Brașov în 1560—1561, așadar în faza sa așa-zis „protestantă”, care pînă în anul 1574 a fost copiat succesiv de două ori. Cea de-a doua operație de copiere a fost realizată tocmai în ... insula Rhodos, unde se afla exilat un fiu de domn din Țara Românească (Pătrașcu, fiul lui Pătrașcu cel Bun), de către grămaticul Radul, fiul lui Drăghici din Mănicești, „de lîngă orașul Ruși, pe rîul Vede”, între 3 iunie — 14 iulie 1574¹. Gestul copierii repetate, într-un răstimp atât de scurt, a tipăriturii coresiene din 1560—1561 — la finele căreia diaconul îndemna pe lectorii dintre membrii clerului ortodox „oare vlădici, oare episcopi, oare popi, în căroră mîină va veni aceste cărți creștinești nainte să cetească, necetind să nu judece, neci să săduiască”² — constituie firește o probă elocventă pentru ideea necesității interne a societății românești căreia apariția ei îi răspundea. În același sens pledează de altminteri copierea și prelucrarea, în anul 1581, la mănăstirea Putna din nordul Moldovei, de către „ritorul și sholasticul” Lucaci, a unui manuscris parțial slavon, parțial bilingv — text slavon cu traducerea românească interliniară — și exclusiv românesc. Este cel mai vechi manuscris juridic românesc descoperit pînă acum, cunoscut fie sub numele *Nomoeanonul* sau *Pravila de la Putna*, fie sub acela de *Pravila*

¹ B. P. Hasdeu, *Manuscrisul românesc din 1574, aflat la Londra în British Museum*, în „Columna lui Traian”, an. IX (1882), Serie nouă, t. III, p. 54—56. Vezi și *Tetraevangelul tipărit de Coresi (Brașov 1560—1561) comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești*, ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, Editura Academiei, București, 1963, p. 24—26, cu precizările ulterioare ale lui Ion Gheție, *Raportul dintre Tetraevangelul lui Coresi și Evangheliarul din Londra*, în vol. *Începuturile scrisului în limba română...*, p. 190 și 194.

² *Ibidem*, p. 167; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, nr. 6, p. 31. Crimpeiu acestă de text coresian vădește cum nu se poate mai limpede cît de conștient era cărturarul din Brașov de poziția aprioric negativă față de traduceri a clerului ortodox tradiționalist.

ritorului *Lucaci* ¹. Nu este de prisos să însemnăm aici că în același moment, adică în anii 1581—1582, când vede lumina tiparului *Palia de la Orăștie*, cea dintâi încercare de traducere în românește a Vechiului Testament — operă de inspirație calvină! —, în pre-doslovie întâlnim pentru prima oară forma latinizată a cuvântului „rumân”: biserica sfântă „a românilor”, „... eu Tordaș Mihaiu, ales piscopul românilor în Ardeal”, „... numai noi români pre limbă nu avem”, „pre limbă românească”, „voo frați românilor”, „fraților români”. Această formă etimologizată alternează cu forma îndeobște folosită pînă atunci: „pre limbă rumânească”, „în limbă rumânească”, „fraților rumâni” ². De altfel, cu mai bine de un deceniu înainte, în *Apostolul* său, Coresi tălmăcește pe „romanus” prin „rumân”, ceea ce desigur, așa cum s-a observat, nu poate fi o apropiere întâmplătoare ³. Ne aflăm așadar în întreaga epocă în prezența unei atmosfere de intensă efervescentă culturală datorată efortului de promovare a slovei românești, fie ea tipărită, fie manuscrisă. S-ar putea spune, utilizînd un concept definit de Lucian Blaga ⁴, că asistăm la înjgheburile unui adevărat „cîmp stilistic” care, pe temelia faptelor de limbă, acoperă toate ținuturile locuite de români, și care, dincolo de unitatea culturală, revelează oamenilor vremii în chip categoric unitatea de neam.

S-a afirmat recent că tipăriturile coresiene nu au contribuit decît într-o măsură redusă la unificarea limbii române literare. În același timp însă nu a fost deloc negat *prestigiul* iute dobîndit

¹ Vezi *Pravila rîtrului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, Editura Academiei, București, 1971, p. 10—11, 19, 28, 30—32. Vezi și Nicolae N. Smochină și N. Smochină, *O pravilă românească din veacul al XVI-lea*, „*Pravila Sfinților Părinți după învățătura lui Vasile cel Mare*”, *întemnită de rîtorul și seclasticul Lucaci, în 1581*, în „*Biserica Ortodoxă Română*”, an. LXXXIII (1965), nr. 11—12, p. 1043—1062, care a arătat că Lucaci „și-a permis să omită din textul slav ceea ce nu corespundea cu nevoile sociale de atunci ale poporului român, să adauge în schimb alte pasagii, ba chiar să modifice unele penitențe din canoanele Sfîntului Vasile cel Mare, lucru pe care l-a făcut numai Ioan Postitorul. Pravila sa este o adaptare la necesitățile morale, canonice și juridice ale poporului român”.

² *Palia de la Orăștie (1581—1582)*, text, facsimile, indice, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei, București, 1968, p. 1, 2, 4, 10 și 11. Comentarii la N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, ed. a II-a, p. 205. Mai nou, Ioan Gheție, *O știre din 1453 a lui Flavio Bicndo și începuturile scrierii românești cu litere latine*, în volumul *Începuturile scrisului...*, p. 21—29, a încercat să precizeze filiația spirituală a autorilor traducerii *Paliei*.

³ G. Giuglea, *Coresi face cea dintâi apropiere între „romani” și „rumâni”*, în „*Biserica Ortodoxă Română*”, a. LIII (1935), nr. 5—6, p. 226—228.

⁴ Lucian Blaga, *Ființa istorică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 84—103.

de cărțile coresiene ¹. Și lucrul acesta ne interesează cu precădere, deoarece, indiferent de tirajul lor limitat (200—400 exemplare), ele au pătruns pretutindeni în mediile cărțurărești, *dar și în cele politice*. De ajuns să amintim, de pildă, că un domn ca Petru Șchiopul, unul din protagoniștii actului unirii dinastice a Moldovei și Țării Românești, care după cât se pare nu înțelegea slavonește, și-a procurat din Transilvania câteva tipărituri coresiene în românește, printre care *Psaltirea*, în ambele ediții (1570 și 1577), precum și *Apostolul (Praxiul)* ². Transilvania deci, în epoca de care ne ocupăm, și-a asumat greaua misiune de a ridica limba română la rangul de limbă de cultură, creind astfel premisele unei viitoare emulații pe acest tărîm între toate ținuturile locuite de români.

Nu dorim să stăruim prea mult asupra concluziilor ce se desprind din încercarea de față. Nădăjduim că cititorul singur, în lumina mărturiilor și faptelor de tot felul pe care le-am înfățișat, va dispune de suficiente elemente spre a-și făuri o imagine clară, pe care apoi contemplînd-o să poată spune cu deplină convingere că unirea politică din 1599—1600, realizată de Mihai Viteazul, nu a fost nicidecum, o surpriză, o operă a hazardului unei conjuncturi, ci a încununat tendințe permanente, existente deopotrivă de-a lungul veacului XVI atît în Moldova și Țara Românească, cît și în Transilvania.

Trebuia însă să se ivească o personalitate excepțională, de talia lui Mihai Viteazul, înzestrată cu inteligența, energia și vitejia necesară înfîrșării în act major a mănunchiului de tradiții de gîndire politică și de acțiuni în direcția unității spațiului carpato-danubian, acumulate treptat, dar neconținut, în toată perioada anterioară înscăunării lui. Calitățile de om de stat ale lui Mihai Viteazul, în raport cu cele, bunăoară, ale unui veleitar contemporan, cum a fost Sigismund Báthory, sînt sugerate parțial, de pildă, de un pasaj din *Cronica lui Mihai Viteazul*, pe care am dori să-l reproducem deoarece privește îndeaproape însăși relația dintre cele două organisme politice concepute separat de cei doi cîrmuitori. Ni se spune astfel că, după respingerea

¹ Ion Gheție, *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare a limbii române literare*, în „Studii de limbă literară și filologie”, vol. III, Editura Academiei, București, 1974, p. 133 și 136—137.

² N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, ed. a II-a, p. 215.

cu succes a marii ofensive otomane contra Țării Românești din anul 1595, Sigismund Báthory, care-și respectase într-un târziu obligația de aliat și ... „suzeran“ și venise în ajutorul lui Mihai Viteazul, „deaca văzu pre Mihaiu vodă cu atîta vitejie și cu atîta înțelepție, slobozit-au țara <Țara Românească> cu tot venitul să fie iar pe seama lui Mihaiu vodă și să înturnară cine-și la țara lui“¹. Așadar, potrivit mărturiei cronicii, personalitatea puternică a domnului român, afirmată pentru prima oară în chip spectaculos în contextul evenimentelor dramatice din vara și toamna anului 1595, a făcut să pară iluzorie orice intenție de a-l domina din partea principelui transilvănean, om cu fire slabă și lesne influențabil. Dacă intervenția polonă și instalarea lui Ieremia Movilă în scaunul domnesc al Moldovei dăduse deja semnalul destrămării sistemului suzerano-vasalic abia încropit de Sigismund Báthory (august 1595), la capătul aceluiași an vedem că el însuși a renunțat la legătura pe care o acceptase de nevoie domnul Țării Românești, probabil conștient că nu va fi în stare să-și restabilească și impună poziția preponderentă nici într-o parte, nici în cealaltă. Cîtă deosebire față de hotărîrea de acțiune și refuzul de a da înapoi de care a dat dovadă mereu Mihai Viteazul!

Poate că cel mai însemnat cîștig oferit de lucrarea de față, în raport cu opiniile curente despre viața politică din spațiul carpato-danubian în veacul XVI, este un tablou destul de diferit al acestei vieți pentru intervalul de la jumătatea veacului și pînă în anul 1593, cînd aici, cu excepția unor rare momente, a fost recunoscută supremația Porții otomane. Departe de a fi o epocă de strictă decădere, cum dăinuie încă în general impresia, ea a fost un răgaz de gestație lentă a tuturor elementelor care ulterior vor defini epoca strălucită a lui Mihai Viteazul. Deci, dincolo de aparențe, ideea de libertate nu a părăsit nici o clipă pămîntul românesc. În vederea atingerii acestui ideal, răgazul de liniște obținut din partea Imperiului otoman a fost folosit pentru strîngerea legăturilor de tot felul dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania, care astfel devin tot mai conștiente de solidaritatea ce le-o impunea presiunea externă, solidaritate cerută și de vehicularea din ce în ce mai largă în societatea vremii a conceptului unității de limbă și neam a locuitorilor lor. Numai așa se explică succesul extraordinar al viguroasei politici a lui Mihai Viteazul de la sfîrșitul veacului, ale cărei temeuri s-au aflat în resursele și orientările fundamentale preexistente în spațiul românesc.

¹ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 63; I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 514.

CUPRINS

CAPITOLUL I — Elemente introductive	5
Mihai Viteazul, „domn al Țării Românești și al Ardealului și al Moldovei” (p. 5); Amintirea Daciei (p. 21); Condiționări externe în veacul al XVI-lea (p. 37).	
CAPITOLUL II — Sub semnul unui ideal comun	49
Orientări generale și convergențe locale (p. 49); Concepția lui Petru Rareș despre unitatea țărilor românești—(p. 76); Ștefan Mailat și autonomia Transilvaniei (p. 105).	
CAPITOLUL III — Legăturile politice dintre Țara Românească și Moldova în răstimpul 1545—1593	123
Epoca lui Mircea Ciobanul și Alexandru Lăpușneanu (p. 123); Momentul Despot (p. 145); Unirea dinastică a Țării Românești și Moldovei (p. 162).	
—	
CAPITOLUL IV — Raporturile politice ale Transilvaniei cu celelalte două țări românești în a doua jumătate a veacului al XVI-lea	186
Pribegii munteni în Transilvania (p. 186); Anul 1556 (p. 201); Aspecte culturale (p. 223).	

Lector: MARIETA CROICU
Tehnoredactor: CORNEL CRISTESCU

Bun de tipar: 28 II. 1980. Apărut 1980
Comanda nr. 1470 Coli de tipar: 15 + 32 planșe

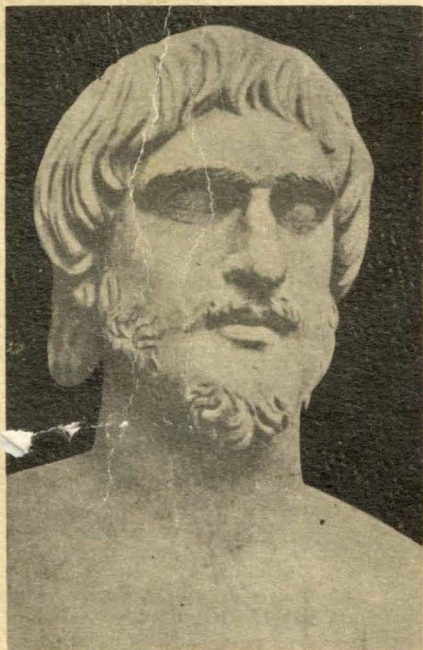

Tiparul executat sub comanda
nr. 688 la
Intreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918”,
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București,
Republica Socialistă România

18
Lei 5,50

Elementele de unitate politică, economică și culturală ale lumii medievale românești vor trebui mereu reanalizate și evaluate spre a putea dobîndi treptat o imagine nuanțată atît asupra factorilor care au stat la baza unor momente istorice de excepție, cum a fost Unirea înfăptuită de Mihai Viteazul în anii 1599—1600, cît și asupra celor care, într-o perspectivă mai largă, au contribuit la menținerea ființei statale a Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei. Lucrarea de față își propune să studieze doar legăturile politice dintre cele trei state medievale românești în răstimpul dintre 1526 și 1593, adică etapa premergătoare masivului efort politico-militar care a dus la Unirea înfăptuită la 1600.

EDITURA

ALBATROS